

श्रीमद्योगवासिष्ठ

[वेदाङ्ग-सुषुप्त-प्रकरण]

प्रकाशक-शुभाक्ष

श्री
श्रीमद्योगवासिष्ठ
प्रकरण-प्रकाशक

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીયરિય વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૩૨૭ ચાર્જ

પુસ્તકનું નામ શ્રીમદ્યોગવાસિષ્ઠ

વિગત પૃ. ૨૬ : ૨૦૬૨

આદિકવિ શ્રીવાલ્મીકિમુનિપ્રણીત

શ્રીમયોગવાસિષ્ઠ

(વૈરાગ્ય-મુમુક્ષુ પ્રકરણ)

પદ્યાત્મક અનુવાદ

કર્તા

જયેષ્ઠારામ નાનાભાઈ ભટ્ટ

બી. એ. એલ. એલ. બી.

સ્મોલકોલ કોર્ટ-૪૪, અમદાવાદ.

દોહરો.

“વિવેકવિણુ જન શાસ્ત્રનો, વ્યર્થ પહે છે ભાર;
વિરાગવિણુ નરનો સદા, વૃથા જ્ઞાનભંડાર.”

આવૃત્તિ પહેલી

પ્રત ૧૧૦૦

મંવત્ ૧૯૮૪

સને ૧૯૨૮

કિંમત દોઢ રૂપિયા

પ્રકાશક:—

કૃષ્ણપ્રસાદ મણીશંકર શાસ્ત્રી

સાંકડીશેરી, ખાજડાની પોળ;

અમદાવાદ
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ઑપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૩૨૫૭

અનુવાદકે સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

મુદ્રણસ્થાન:—ધી ' નિર્મળ ' પ્રી. પ્રેસ.

કે. પીરમશાહ રોડ—અમદાવાદ.

મુદ્રક:—શિવપ્રસાદ લલિતલાલ ત્રિવેદી.

અલ્લનિષ્ઠ મહારાજશ્રી શ્રીમત્તથુરામશર્મા.

આનંદાશ્રમ—ખીલખા.

જન્મ સંવત ૧૯૧૪ આશ્વિન શુક્લ ચતુર્થી.

અર્પણપત્રિકા

પરમકૃપાળુ પૃજ્યજ્ઞાદ શ્રી શ્રી ૧૦૮ શ્રીમન્
શ્રીનથુરામશર્મા આચાર્યજીની પવિત્ર સેવામાં,
દ્રુતવિસંખિતવૃત્ત.

અમર આ કૃતિ જે ગુણની ભરી,
અવિમોચિની વાસ્તીકિની નરી;
અમર નિર્ગુણ સદ્ગુણો નાથને,
અનુક્ર પ્રીતિથી અર્પણ થાય છે.

સારંગપુર, દોહતખાના,
અમદાવાદ,
માઘપદ શુકલ દ્વિતીયા
સંવત ૧૯૮૪

હું છું આપનો

આજ્ઞાંકિત જ્યેષ્ઠારામ નાનાભાઈ ભટ્ટ.

प्रस्तावना.

प्रणम्य सद्गुरुं श्रेष्ठं परं ब्रह्म निरामयम् ।
सरस्वतीं वसिष्ठं च कौशिकं मुनिपुंगवम् ॥ १ ॥
वेदव्यासं च वाल्मीकिं रामभद्रं शुक्रं तथा ।
वितन्यतेऽनुवादेन वसिष्ठोक्तिरसामृतम् ॥ २ ॥
क महान्योगवासिष्ठो ग्रंथः सुकविविस्तृतः ।
अर्थगौरवगंभीरः क मेऽल्पविषया मतिः ॥ ३ ॥
तथापि चापलादस्मि पुनस्तं वक्तुमुद्यतः ।
पद्मात्मकानुवादेन गुर्जरीं गिरमाश्रितः ॥ ४ ॥
ममैषा बालिशा बुद्धिर्न जनाराधनोत्थिता ।
विहर्तुं केवलं बांछा स्वानन्दामृतसागरे ॥ ५ ॥
तस्मादार्याः क्षमध्वं मां श्रमज्ञाः समधर्मिणः ।
धर्मज्ञानरता नित्यं परमोदारया धिया ॥ ६ ॥
यत्कृपालवमात्रेण तरन्ति भवसागरं ।
तान्श्रीमन्नाथशर्माख्यान् गुरुन्नित्यमहं भजे ॥ ७ ॥

અનુગ્રહેણ યસ્યાસ્તુ મૂઢોઽપિ પંડિતાયતે ।

સા વાગ્દેવી સ્વયા ભાસા ધ્વાંતં હરતુ હૃદ્ગતમ્ ॥૮॥

યસ્ય વાણીપ્રભાવેન જ્ઞાયતે તૂલવજ્જગત્ ।

નમામિ તં ગુરું નિત્યં વસિષ્ઠં મુનિમદ્મુતમ્ ॥ ૯ ॥

લાવાર્થઃ—સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત પરબ્રહ્મસ્વરૂપ શ્રેષ્ઠસદ્ગુરુને, શ્રીસરસ્વતીને, શ્રીવસિષ્ઠને, મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રને, તેમજ શ્રીવેદવ્યાસને, શ્રીવાત્માકિને, કલ્યાણસ્વરૂપ શ્રીરામચંદ્રજીને તથા શ્રીશુકદેવજીને પ્રણામ કરીને શ્રીવસિષ્ઠની સંસ્કૃત વાણીરૂપ રસામૃતને ગુજરાતી અનુવાદવડે ફેલાવાય છે. ૧-૨

ઉત્તમ કવિ શ્રીવાત્માકિએ વિસ્તારેલો અર્થગૌરવથી ગંભીર એવો મહાન્યાયવાસિષ્ઠ ગ્રંથ ક્યાં ? અને માત્ર અદ્યપિવિપયમાંજ પ્રવેશ કરવાને શક્તિમતી એવી મારી અદ્યપમતિ ક્યાં ? તોપણ ગુર્જરગિરિના આશ્રય કરીને પદાત્મક અનુવાદવડે તેનું ફરી કથન કરવાને અપળ-પાળુથી ઉદ્યુક્ત થયા છું. ૩-૪

મારી આ બાલિશવૃત્તિ (બુદ્ધિ) લોકોને રંજન કરવામાટે નહિ, પણ નિગ્ગનંદરૂપ અમૃતસાગરમાં વિહાર કરવાની ઇચ્છાથી પ્રવૃત્ત થયેલી છે. ૫

તેટલા માટે ધર્મજ્ઞાનમાં નિત્ય પ્રીતિવાળા ને શ્રમના મર્થને જાણનારા હે સમાનધર્મી સજ્જનો ! આપ પરમ ઉદારબુદ્ધિવડે મને ક્ષમા કરો ! ૬

જેની માત્ર અલ્પકૃપાવડે મનુષ્યો મહા ભવસાગરને તરે છે તે શ્રીમાન્નાથશર્મા(શ્રીમન્નથુરામશર્મા)નામવાળા શ્રીસદ્ગુરને હું નિત્ય બજાં છું-સેવું છું. ૭

જેની કૃપાવડે મૂઢ મનુષ્ય પણ પંડિતપણાને પામે છે તે સરસ્વતીદેવી પોતાના પ્રકાશવડે મારા હૃદયગત અંધકારને-અજ્ઞાનને-દરવા કૃપા કરો ! ૮

જેના વાણીપ્રભાવથી જગત્ તુચ્છરૂપ જાણાય છે તે અદ્ભુત મુનિ વસિષ્ઠગુરુને હું નિત્ય નમસ્કાર કરું છું. ૯

૨ શ્રીમદ્દયોગવાસિષ્ઠનો સંસ્કૃત ગ્રંથ વાંચનાં કોઇ કોઇ વખત તેના કેટલાક શ્લોકોને ગુજરાતી પદ્યમાં મુકવાનું મન થતું આવતું. દરતાં કરતાં તેવાં કરેલાં પદ્યો બોલાતાં. તેનું રમરણ રહી વૃત્તિનો વેગ કંઇક આગળ વધી આ ગ્રંથનો અલ્પ ભાગ પણ જે પદ્યમાં થઇ જાય તો તેના સંસ્કાર મન ઉપર વધારે દૃઢ થાય અને તે પદ્યો અનાયાસે મનમાં સ્ફુરી આવે તેવા હેતુથી તે પ્રમાણે કરવાનો નિશ્ચય થયો. રા. રા. કવિશ્રી ગણપતરામ રાવનરામને મળતાં તેમણે એવો અભિપ્રાય આપ્યો કે સંસ્કૃતમાં જ્યાં અનુષ્ટુપ છંદ વપરાયો છે ત્યાં ગુજરાતીમાં દોહરા વાપરવા સહેલ થઇ પડશે, પણ કવિત્વનો અંશ મૂળમાં નહિ, અને કવિતા કરવાનો અભ્યાસ પણ નહિ, તેથી મન ડામાડોળ થતાં કવિશ્રીએ કહ્યું કે જેમ જેમ સર્ગ તૈયાર કરતા જાઓ તેમ તેમ મને મોકલતા જજો, એટલે તેમાં માત્રામેળ ધત્યાદિમાં જે ભૂલો લાગશે તે હું સુધારીશ. તેથી જેમ જેમ પહેલા પ્રકરણના સર્ગ તૈયાર થતા ગયા તેમ તેમ પૂનેથી તેઓશ્રીના ઉપર અમદાવાદ

મોકલાવી આપ્યા. જોકે પોતે વયોવૃદ્ધ હતા, નેત્રેન્દ્રિય અને શ્રવણેન્દ્રિય ઘણી શિથિલ હતી, શરીરની કૃશતા ઘણી હતી, છતાં તેમના મારા ઉપરના પ્રેમને લીધે અને પોતે સાહિત્યના રસજ્ઞ હોવાથી એવી સ્થિતિમાં પણ શ્રમ લઈ પ્રથમ પ્રકરણના સર્ગોની ભૂલો સુધારી એ તેમના શ્રમનું સ્મરણ આ સ્થલે પ્રદર્શિત કર્યા વગર રહેવાનું નથી. પ્રકરણ પૂરું થતાં તેઓશ્રીએ કત્યુંકે જોકે આ વેદાંતવિષયનો સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતીમાં પદ્માત્મક અનુવાદ કરવો સહેલો નથી, તોપણ એકંદરે આ અનુવાદ સરલ થયો છે, એવિષે વહેમ રાખશો નહિ. તે પછી થોડાજ વખતમાં કાળના કૂરપણાને લીધે તેઓશ્રી સ્વર્ગસ્થ થયા, અને મારી બહલી પૂતેથી થાણે અને ત્યાંથી અમદાવાદ થઈ. ત્યાં બીજા પ્રકરણનો અનુવાદ આગળ ચલાવી પૂરો કર્યો. તેવામાં અચાનક કવિશ્રી છોટાલાલ નરભેરામ વડોદરેથી અમદાવાદ આવી મળ્યા. તેઓશ્રી કવિશ્રી ગણપતરામના ગાઢ મિત્ર હતા, અને તેમણે સંસ્કૃત અને વેદાંતનો અભ્યાસ પ્રેમના ઉત્સાસથી કાઢતી મદદ વગર કર્યો હતો. તે મને મળ્યા તેમાં મને ઈશ્વરી સંકેત હોય એવી રકુરણા થઈ. બીજા પ્રકરણનો અનુવાદ થોડો વંચાવ્યો, અને તે બીજું પ્રકરણ સધળું તેમને આપી વિનંતિ કરી કે ત્યાં માત્રામેળ વિગેરેમાં ભૂલો જણાય તે સુધારો. તે તેમણે સ્વીકારી. એ પ્રમાણે પહેલું પ્રકરણ કવિશ્રી ગણપતરામથી અને બીજું કવિશ્રી છોટાલાલથી સુધર્યું છે એમ કહેતાં અને એ બેઉ કવિવરોનો મારા ઉપર થયેલો ઉપકાર પ્રદર્શિત કરતાં ચિત્તવૃત્તિ સંતોષ અનુભવે છે.

૩ શ્રીવસિષ્ઠમુનિની ઉક્તિના અમૃતરસમાં વિહાર કરવાની વાંછાથી આ પ્રયાસ થયો છે. આ અનુવાદ મારે માટે તો ઉપજોગી

છેજ. જનતાના આરાધનમાટે તે થયો નથી. તેથી અન્યને ગમશે કે નહિ તેનો ઉચાટ કરવો ઉચિત નથી. કાળ નિરવધિ છે. પૃથ્વી વિપુલ છે. સમાનધર્મી કોઈક હશે, વા થવા અસંભવિત નથી. તેથી જેટલો નેયાર થયો તેટલો ભાગ પ્રકટ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પૂર્ણ ગ્રંથ થયા વગર અલ્પભાગ પ્રકટ કરવાથી શો લાભ છે એવો પ્રશ્ન કોઈને ઉદ્ભવે પણ ખરો. પણ કાળચક્ર બળવાન છે, ગ્રંથ વિસ્તૃત છે. સઘળા ગ્રંથનો અનુવાદ પૂર્ણ થાય વા ન પણ થાય. આજ જે થઈ ગયું તેજ થયું ગણાય. વળી એમ પણ બને કે આ અલ્પ પ્રયત્ન જોઈ કરેલા આરંભને લંબાવવાનો આદર કોઈ શુભતરમતિના નરને થાય. એ આશય પણ મનમાં ખરો. વૈરાગ્યપ્રકરણમાં વૈરાગ્યોત્પાદક વિચારોનું, અને મુમુક્ષુપ્રકરણમાં મુમુક્ષુને ઉપયોગી કર્તવ્ય અને ગુણોનું વર્ણન જેમ શરીરને ઘૂત પુષ્ટિકર છે તેમ મુમુક્ષુને પુષ્ટિકર છે. એ બળવાન ઓજસુને યોગ્ય પ્રમાણમાં સંપાદન કર્યાશિવાય આગળ ચાલવું કઠિન છે. એ પ્રમાણે જોતાં પહેલાં બે પ્રકરણોમાં વિશેષ મહત્ત્વ રહેલું છે. તેથી એકંદર વિચાર કરતાં આ બે પ્રકરણને શીઘ્ર પ્રસિદ્ધ કરી દેવામાં કાંઈ અયોગ્ય થતું હોય એમ જણાતું નથી.

૪ પુસ્તક અર્પણ કરવાની રીતિ કેટલેક અંશે ઉપયોગી છે. અર્પણાર્દને તે અર્પણ કરવાથી તેમના હૃદયની સાથે મનનું કંઈક જોડાણ થઈ થોડીઘણી પણ ચિત્તશુદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. તેમાં વળી શ્રીસદ્ગુરુ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, અનુકૂલ બુદ્ધિથી યોગ્યસમયપર્યંત જો તેઓશ્રીના શુભસંસ્કારો હૃદયમાં ગ્રહેવાય તો અવળી મતિ અળગી થાય, દષ્ટિબિંદુ બદલાય, સર્વ સીધું સૂઝે, જગ મનથી પલટાય,

ભવની ભાવના ક્રમે કરી ભાગે, પોતાના સ્વરૂપનો પ્રવાહ બળાવજી થાય અને અંતે પુનર્જન્મ થાય નહિ.

મનુષ્યોમાં બહુધા ગુપ્ત વા બળ કરી બહાર પડેલાં વિધ વિધ અવળાં જોણું સંચરતાં હોય છે. તે અવળાં જોણો દૂર થવા અને સવળાંનો વાસ વસાવવા શ્રીસદ્ગુરુની પાસે અનુદ્રવ શુદ્ધિથી રિયતિ કરવી આવશ્યક છે. ઘણા શુદ્ધિવિભવવાળા પંડિતો જગમાં ગુણવાન્ ગણાતા છતાં કસોટીને ત્રાજવે ચડે ત્યારે શુભવર્તનમાં પાછા પડે છે, અને તેઓમાં અવળું પણ નથી હોતું એમ નહિ. વસ્તુનો શોધ નહિ થવાથી ચિત્તનો પલટો થતો નથી. ઇંદ્રસરખાને પાણુ શુદ્ધિના દોષો મટાડવાસારુ ગુરુને ઘેર એકસોએક વર્ષ ટેકથી રહેવું પડ્યું હતું. નારદમુનિ ઘણી બિદ્યા ભણ્યા હતા તોપણ શોકનો શોક રહ્યો. અંતે ભગવાન્ સનત્કુમારને શરણે સંક્રામ્ય પામ્યા વગર જઈ પોતાનો શોક પ્રદર્શિત કરી ભૂમાના જ્ઞાનને પામ્યા. મનુષ્ય જ્યાંસુધી પોતાના બરડામાં અભિમાનરૂપી કોશને ભરાવી રાખે છે અને જ્યાંસુધી તે પોતાના મનરૂપી પાત્રને અવળું રાખે છે ત્યાંસુધી તેના-મનમાં શુભગુણનો સંચાર થતો નથી, તે ઉન્નતિને પામતો નથી, ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, ને જ્ઞેયને જાણી શકતો નથી. ખરું શિક્ષણ તો તેજ છે કે જે અત્તવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાટે અંતઃકરણાદિની અનુદૃલ ઉન્નતિ કરી અત્તવિદ્યાને ઢળવામાટે શુભ રહેલાં રચી આપે. મન, વાણી અને દેહની કુટિલતા હોય ત્યાં અત્તવિદ્યા સ્વપ્ને પણ રહી શકે નહિ. જ્યાં નિષ્કપટભાવ હોતો નથી, સ્વભાવ આમુર હોય છે, ને અસત્ય ધર કરી રહ્યું હોય છે, ત્યાંથી તે વિદ્યા બહુ દૂર રહે છે. કાંટાવાળા તેમજ મરુદેશ જેવા મનને જે કલેશ ધર્યાવિના સોહામણું બનાવાય તોજ તે ઉત્તમ વિદ્યાનું પાત્ર બની શકે છે. હૃદયને શ્રદ્ધાથી

ભીંજવી પોતે જ્ઞાનમાં બાલકસમાન છે એમ પોતાની ખરી સ્થિતિ સમજી જો સમર્થ ગુરુના શરણમાં રહી પ્રયત્ન થાય તો કોઈ વખત સ્થિતપ્રજ થવાનો વખત આવે.

સંસારનું વાતાવરણ ઘણું વિપરીત છે. બહિર્મુખ મનને બહારને રહીશે ચાલવાની ટેવ પડી ગઈ હોય છે, તેને અંતર્મુખ થવાનો નિયમપૂર્વક અભ્યાસ ગમતો નથી; વા તેનાથી થતો નથી, ને જો થાય છે તો વિપરીત પ્રવાહમાં વધારે વહેવાથી તેનું બળ તૂટી જાય છે. ઉત્તમસંગ અને ઉત્તમ વાતાવરણમાં પ્રત્યક્ષ અગર નિદાન મનથી રહ્યા વગર કર્તવ્યમાં ઉત્સાહ અને પ્રયત્ન મોળાં પડી જઈ તેનું બળ જનમનું નથી, અને તેથી મન પોતાની વિવશતા અને પાંગુલપણું ત્યજનું નથી. પોતાના બલથી સંસારનો ચ્છીલો છોડાતો નથી, તેથી દૃઢ્યની યોગ્યતા વધારી બહિર્મુખ ચ્છીલાથી નિસરી અંતર્મુખ થવાનું બળ ઉત્પન્ન કરવા અને તેને બળવાન કરવા ગુરુશ્રીનું અવલંબન ઉપયોગી અને આવશ્યક છે. આમ હોવાથી જીવનના આદર્શરૂપ તેઓશ્રીને આ કૃતિ તેઓશ્રીની સંમતિથી અર્પણ કરી તે યોગ્યજ છે.

૫ શ્રીરામનો પ્રાદુર્ભાવ ત્રેતાયુગમાં થયેલો મનાય છે. તે વખતે વેદ વિદ્યમાન હતા, પણ તેમનો વિલાગ થયેલો નહતો. તે તો દ્વાપરમાં શ્રીવ્યાસમુનિને લાથે થયેલો કહેવાય છે. તે બાબત નિર્ણયકર આવવાનું નિશ્ચિત સાધન નથી. ચતુર્યુગોની ચોકડીઓ પણ ઘણી થઈ ગઈ એમ કહેવાય છે. શ્રીકૃષ્ણના પહેલાં લગભગ સાતસેં એંશી-વર્ષપર રામ થઈ ગયા એમ રા. રા. ચિન્તામણ વિનાયક વૈદ્ય પોતાના “રિહસ ઝાંઝ ધી રામાયણ”ના પુસ્તકમાં કહે છે, (જુઓ પાન ૨૦૦, ૨૦૧, ૧૯૦૬). શ્રીકૃષ્ણ અને ચંદ્રગુપ્ત રાજાની વચ્ચે રાજાઓની

એકસોઆઝીશ પેઠીઓ થઇ, અને દરેક પેઠીના વર્ષોની ગણના સરેરાશ વીશ વર્ષની લેતાં એ અન્તરાલ સમય સત્તાવીશસો સાઠ વર્ષનો થવા જાય છે. ચંદ્રગુપ્તનું રાજ્ય ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૨માં થઇ ગયું, તેથી ઉપરને હિસાબે મહાભારતનું યુદ્ધ ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૭૨ વર્ષપર થયું, અને તેજ કૃષ્ણસમય ગણાય, એવો રા. રા. ચિન્તામણુ વૈદ્યનો અભિપ્રાય છે. પરંતુ પાંડવોથી આરંભીને શકકાલપર્યંત પુરાણોક્ત રાજાઓની પેઠીઓનો કાળ વિચારમાં લેતાં આ કાળ વિસંગત જણાય છે. પરિક્ષિત રાજાનો જન્મ અને નંદનો અભિષેક એ બેનું અંતર એકલગ્નર પંદર વર્ષનું છે એમ વિષ્ણુપુરાણમાં (જુઓ અંશ ૪ અધ્યાય ૨૪ શ્લોક ૩૨) કહ્યું છે. તેથી ઉપર કહેલો રા. રા. ચિન્તામણુ વૈદ્યનો નિર્ણય ખરો ગણાતો નથી. રા. રા. ચિન્તામણુ વૈદ્ય વિષ્ણુપુરાણના પ્રમાણને આધારરૂપ માનતા નથી. પરંતુ તિલકાદિક બીજા વિદ્વાન તેને આધારરૂપ માને છે, અને તેથી મહાભારતનો અંગ્રામ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૪૦૦ વર્ષઉપર થયો એવા નિર્ણય ઉપર આવે છે. (જુઓ, તિલકકૃત મરાઠી ગીતારહસ્ય, પાન ૫૪૪, ૧૯૧૫). એ નિર્ણયપ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનો સમય તેજ ગણાય અને તેમાં સાતશેઝેંશી વર્ષ જે ઉમેરીયે તો રામનો સમય ઇ. સ. પૂર્વે ૨૧૮૦ નો ગણાય. આ પ્રમાણે રામના સમયસંબંધી મત કહ્યા.

૬. શ્રીવાલ્મીકિ રામના સમકાલીન હતા કે નહિ એ પ્રશ્ન પણ નિશ્ચયાત્મક ઉત્તરવાળો નથી. જે સમકાલીન હતા એમ માનીયે તો રામાયણના આરંભમાં નારદપ્રતિ શ્રી વાલ્મીકિ “ આ જગતમાં ગુણથી શ્રેષ્ઠ અને આદર્સરૂપ કોણુ પુરુષ છે કે જેનું ચરિત્ર લખાય ” એવો જે પ્રશ્ન પૂછે છે તે પૂછાવો ઘટે નહિ. એ આરંભનો સર્ગ જે વાલ્મીકિનો રચેલો હોય તો વાલ્મીકિએ રામને માત્ર કર્ણપરંપરા-

થીજ સાંભળેલા હોવા જોઈએ. વળી રામે લંકાથી આવ્યા પછી સીતાનો ત્યાગ કર્યો અને પછી તે ત્યજી દેવાયેલાં સીતા પોતાના આશ્રમનજીક આવેલાં જાણતાં શ્રીવાલ્મીકિએ પોતાના આશ્રમમાં લાવી તેમનું સગર્ભાવસ્થામાં રક્ષણ કર્યું, ત્યાં તેમને પ્રસવ થયો, તેમના પુત્ર કુશ અને લવને મોટા કરી તેજસ્વી અને જળવાન બનાવ્યા, સમગ્ર રામાયણનું કાવ્ય શીખવ્યું, અને પછી રામના યજ્ઞપ્રસંગે પોતે સીતાને અને કુશલવને સાથે લઈ તે રામાયણનું કાવ્ય તે પુત્રોપાસે રામસભામાં ગવરાવ્યું, સીતાને સર્વ સમક્ષ ઉભાં કર્યા, અને પૃથ્વીએ ક્રોધે ભરાઈ સીતાને પોતાની અંદર સમાવી દઈ તે અણિયુદ્ધ છે એમ બતાવી આપ્યું, એ હૃદય-ભેદી પ્રસંગ જો મૂળે સાચો હોય તો નિશ્ચય વાલ્મીકિ રામના સમ-કાલીન હોવા જોઈએ.

તે ઘણા પ્રાચીન ઋષિ હતા એમાં તો સંદેહ નથી. તેમના પિતાનું નામ પ્રત્યેતસ્ હતું. તંત્રિરીયના પ્રાતિશાખ્યમાં વાલ્મીકિમુનિનું નામ આવે છે. વાજસનેયી સંહિતામાં અને મહાભારતમાં પણ તેમનું નામ આવે છે. તેથી શ્રીવ્યાસમુનિથી તે પૂર્વ સમયમાં હતા એમ નક્કી થાય છે. તેમના પિતાનું વરુણ એવું નામ પણ હતું, અને વાલ્મીકિમુનિનું ભાર્ગવ એ અભિધાન પણ કોઈ કોઈ સ્થળે જોવામાં આવે છે. એ મુનિનો આશ્રમ ચિત્રદૂટપર્વત ઉપર માલ્યવતી નદીને

૧ પ્રાતિશાખ્ય ચાર છે. એક ઋગ્વેદની શાકલશાખામાટે; એક એક યજુર્વેદની બે શાખાની પ્રત્યેકને માટે; અને એક અથર્વવેદમાટે. પ્રાતિશાખ્ય એટલે વેદની કોઈ પણ શાખામાં શબ્દોચ્ચાર કરતી વખતે સ્વર કેમ લેવા તેના નિયમો દર્શાવનાર વ્યાકરણગ્રંથ.

કાઠે હતો. (જુઓ રામાયણ, અયોધ્યાકાંડ, સર્ગ ૫૬). મૂળે શ્રીવાલ્મીકિ બ્રાહ્મણ હતા, પરંતુ દૈવબળથી લુટારાના સમાગમમાં આવી પછી મહાન લુટારા થયા, અને એ ધંધામાં કેટલોક સમય ગાળ્યાબાદ નારદમુનિના ઉપર પોતાની વિદ્યા અજમાવવા જતાં તેમના કેટલાક જ્ઞાનના શબ્દોથી વિચાર ઉત્પન્ન થતાં તેમના મનને પકટો થયો, અને ઉપદિષ્ટ રામનામના જપથી મલિન મનિ નષ્ટ થઈ. તે મુનિના ચિત્તમાં શુભ સંસ્કારો વેગથી વહેવા માંડ્યા, ને ઉગ્ર તપથી તેમના શરીર ઉપર ઉઘેઓના રાફડા થયા તેનું તેમને ભાન પણ રહ્યું નહિ, અને નારદમુનિએ શરીથી આવીને તેમને તે સ્થિતિમાંથી મુક્ત કર્યા. પછી સ્નાનમાટે વાલ્મીકિમુનિ તમસાનદીપર જતા હતા ત્યાં એક નિપાદે ક્રૌંચપક્ષીના યુગલમાંથી એકને વીધી નાખતાં તેમના જોવામાં આવ્યું, જેથી તે મુનિ ઘણા અધીર બની ગયા. તેમને અથાગ શોક થયો. શોકના આવિર્ભાવથી તેમનાથી અચાનક નીચેનો શ્લોક બોલી જવાયો:—

“ મા નિષાદ પ્રતિષ્ઠાં ત્વમગમઃ શાશ્વતીઃ સમાઃ ।
યત્ક્રૌંચમિથુનાદેકમવધીઃ કામમોહિતમ્ ॥ ”

તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:—“ હે પારધિ! તેં જોડામાંના કામાસક્ત એક ક્રૌંચપક્ષીને માર્યું તેથી તું પણ લાંબો સમય પ્રતિષ્ઠાને પામીશ નહિ. ”

નિપાદને આપેલા શાપથી પોતાને અપમશ મળે એવું કંઈ થયું તેનો ચિંતામાં મુનિને એન પડ્યું નહિ, અને પછી શ્રીબ્રહ્માએ પ્રકટ

થઈ તે શ્લોક તમારા યશસ્વ થશે એમ કહી તેમને રામાયણ રચવાની પ્રેરણા કરી. એ પ્રમાણે એ બનાવ રામાયણ રચવામાં પ્રસંગ-જૂત થયો એ વાત રામાયણમાં સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવેલી છે. વર્ગીય સંસ્કૃત પદ્યના વાલ્મીકિમુનિ આદિ કવિ કહેવાય છે, અને તેમની કવિતા સરસ. સરસ અને મધુર હોઈ ઘણી વખણાય છે.

રામાયણ ક્યારે રચાયું તે સંબંધી ભિન્ન ભિન્ન મત છે. તેના યથાર્થ કાળનિર્ણય થઈ શક્યો નથી. સર વિશ્વમ જોન્સના મત-પ્રમાણે રામાયણની રચના ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૨૬ વર્ષપર, કર્નલ ટાડના મતપ્રમાણે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૧૦૦ વર્ષપર, મિ. એન્ટલીના મતપ્રમાણે ઇ. સ. પૂર્વે ૬૫૦ વર્ષપર, અને ઇટાલિયન પંડિત ગોરેશીયોના મત-પ્રમાણે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૩૦૦ વર્ષપર થઈ છે. તે પણ શ્રીતિલકાદિક-મતને અનુકૂળ એવો જે ઉપર રામકાવ્યનિર્ણય બતાવ્યો છે તે જોતાં સરવિલિયમ જોન્સનો મત વિશેષ માનવાયોગ્ય જણાય છે.

હાલ જે પ્રચલિત રામાયણ છે તે મૂળ જે વાલ્મીકિનું કરેલું તેના કરતાં વિસ્તારમાં પાછળથી ઇ. સ. પૂર્વે સુમારે ૧૦૦ વર્ષપર વધ્યું છે એમ રા. ચિંતામણ વિનાયક વૈદ્ય પોતાના “રિડલ ઓફ ધી રામાયણ”ના ગ્રંથમાં કહે છે. (જુઓ પાન ૨૪, ૧૯૦૬).

૭ ઉત્તરરામાયણના એટલે શ્રીમદ્ધ્યોગવાસિષ્ઠના સંબંધમાં પણ પ્રસિદ્ધ વાલ્મીકિમુનિ એના કર્તા નથી એમ કોઈકોઈ હાલના વિદ્વાનોનું માનવું છે. શ્રીવાલ્મીકિ તેના કર્તા છે એવી પ્રચલિત સમજૂત ખોટી છે એમ પૂર્વોત્તરની ભાષાની તુલનાથી તેમને લાગે છે. પૂર્વરામાયણ ત્યારે ઘણું સરળ અને સાદી ભાષાવાળું છે, અને છાંદસ પ્રયોગોથી પ્રાચીનતાનું ભાન કરાવે છે ત્યારે ઉત્તરરામાયણમાં તેમ જોવામાં ન

આવતાં ભાષા કિલ્લ અને બાહુ સમાસભરી બાણે શ્રીબાણકવિની કાદંબરીનું સ્મરણ કરાવતી હોય તેવી છે, તેથી આ ગ્રંથને તેઓ ઘણો અર્વાચીન માને છે. વળી ગીતાગ્રંથની છાયા પણ આ ગ્રંથમાં બહુ જણાય છે. તેમાં વિશેષે કરીને અર્જુનઉપાખ્યાનમાં (જુઓ નિર્વાણ પ્રકરણ, પૂર્વાર્ધ, સર્ગ ૫૨-૫૮) તે વિશેષ પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેથી આ ગ્રંથ મહાભારત^૧ પછીથી થયેલો હોવો જોઈએ એમ તેઓ માને છે. બૌદ્ધમતની છાયા^૨ પણ આ ગ્રંથમાં જણાય છે, અને “જિન” એ શબ્દનો પ્રયોગ પણ થયેલો જોવામાં આવે છે^૩. આ વિગેરે કારણોથી શ્રીવાલ્મીકિમુનિ આ ગ્રંથના કર્તા નથી એમ તેઓ કહે છે.

૧ હાલનો ઉપલબ્ધ મહાભારત ગ્રંથ ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ થી ૧૦૦ ના સુમારમાં થયો એમ રા. ચિંતામણુ વિનાયક વૈદ્ય માને છે. જુઓ The mahabharat, a criticism, page 29, 1905).

૨ જુઓ નીચેનો શ્લોક:-

નાહમસ્ય ન મે નાન્યઃ શામ્યામ્યસ્નેહદીપવત્ ।

સર્વમેવ પરિત્યજ્ય ત્યજામીદં કલેવરમ્ ॥ ૧-૩૧-૨૬

૩ જુઓ:-

નાહંરામો નમેવાંછા ભાવેષુ ન ચમે મનઃ ।

શાંત આસિતુમિચ્છામિ સ્વાત્મનીવ જિનો યથા ॥ ૧-૧૫-૮

મીઠામાં જિનો બુદ્ધઃ અથવા અહિંસાપરસ્તદ્વત્ એમ જણાવ્યું છે.

તેથી વિરુદ્ધ ખીજાઓનું કહેવું એવું છે કે આ ગ્રંથ જેમ દૃષ્ટાંતાદિકથી ભરેલો છે તેમ પૂર્વરામાયણમાં પણ પ્રતિપાદનની શૈલી તેવીજ છે. તેથી બેઉ ગ્રંથના કર્તા એકજ હોવા ઘટે છે. તેના ટેકામાં મુમુક્ષુપ્રકરણના સર્ગ ૧૮ નો શ્લોક ૬૦ માં જે નીચે પ્રમાણે છે તે બતાવે છે:—

મોક્ષોપાયકૃતા ગ્રંથકારેણાન્યેऽપિ ये कृताः ।

ग्रंथास्तेष्वियमेवैका व्यवस्था बोध्यबोधने ॥

જેનો અનુવાદ કડી ૮૪માં નીચે પ્રમાણે છે:—

મોક્ષોપાયકર્તાકૃત, અન્ય ગ્રંથ જે રાય;

એકજ આ ત્યાં પદ્ધતિ, બોધનની જોવાય.

શ્રીબ્રહ્મા જે રીતે પૂર્વરામાયણ રચાવવાને શ્રીવાલ્મીકિઆગળ પ્રકટ થયા તેવીજ રીતે ઉત્તરરામાયણ રચાવવાને માટે પણ પ્રકટ થયા. અને શ્રીભરદ્વાજની સાથે શ્રીવાલ્મીકિના આશ્રમપર આવ્યાનું આ ગ્રંથમાં વર્ણન છે. (જુઓ વૈરાગ્યપ્રકરણ સર્ગ ૨ જે શ્લોક ૧૧-૧૫). પૂર્વરામાયણ ગ્રંથ જેને કથોપાય કહેવ છે તે વાંચી પછી મોક્ષોપાય અથવા ઉત્તરરામાયણ મનુષ્ય વિચારે તો તેનો પુનર્જન્મ થતો નથી એવું ઉપર કહેલા સર્ગમાં કહ્યું છે. (શ્લોક ૩ જે, પાન ૧૧ કડી ૫). એ રીતે બેઉ ગ્રંથની રચનાપૂર્વે શ્રીબ્રહ્માના આવિર્ભાવનો પ્રસંગ આવે છે તેથી પણ બેઉ ગ્રંથના કર્તા એકજ છે એમ તેઓ કહે છે.

એ પ્રમાણે આ ગ્રંથના કર્તાના સંબંધમાં ઉભય પક્ષ છે. શ્રીવાલ્મીકિશિવાય આ ગ્રંથના ખીજા કોઈ કર્તાનું નામ જડી આવતું નથી. ખરો મત કયો છે તેનો નિર્ણય સમગ્રગ્રંથનો અભ્યાસ થયા-

વિના બરોબર થઇ શકે નહિ. વાલ્મીકિમુનિનું રચેલું પૂર્વરામાયણ જોકે પાછળથી બીજાના પ્રયત્નથી ઇ. સ. પૂર્વે વર્ષ ૧૦૦ ના સુમારપર વધુ છે તોપણ તે મૂળ કર્તા શ્રીવાલ્મીકિનું નામ કર્તા તરીકે લખતું નથી. તેવીજ રીતે શ્રીવ્યાસમુનિનો કરેલો મૂળ “જય”નામનો ગ્રંથ વૈશંપાયનમુનિના હાથથી વધી “ભારત” કહેવાયો, અને દ્વિતીય સૌતિના હાથે બ્રાહ્મણધર્મનું રક્ષણ કરવા અને ઔદ્યોગનું અને ઝંતોનું બળ તોડવાના હેતુથી ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦ થી ૧૦૦ ની અંદર વધી “મહાભારત” કહેવાયો. જે રીતે પૂર્વરામાયણ અને મહાભારત વિસ્તારમાં પાછળથી વધ્યાં તેવીજ રીતે ઉત્તરરામાયણ પણ મૂળે શ્રીવાલ્મીકિનું કરેલું હોય પાછળથી બીજા કોઇને હાથે કેમ વધ્યું ન હોય એવો સંશય રહેવાને અવકાશ નથી એમ કહેવાય નહિ.

પૂર્વરામાયણનાં અદ્ભુત ચિત્રો જાળીને તેનું સંક્ષિપ્ત ૩૫ રા. ચિન્તામણુ વિનાયક વૈદ્યે કર્યું છે તે ઉપરથી તેમજ મૂળ રામાયણ ઉપરથી પણ તે વખતની પ્રચલિત જનસમાજની પરિસ્થિતિ કંઇક સમજાય છે. દેવપૂજન અને પ્રાર્થના યજ્ઞવિધિથી થતી. ઔદ્યોગનું અસ્તિત્વ સ્વપ્ને પણ નહોતું, બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયાદિમાં માંસનો આહાર થતો. તેની મનમાં સુખ હતી નહિ. વૈદિક મંત્રક્રિયા ભીજનમાં પણ પ્રચલિત હતી. બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયોમાં પરસ્પર વિદ્વામાં સ્પર્ધા થતી. તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે જે ઉત્તરરામાયણગ્રંથ સમગ્ર વાલ્મીકિ-મુનિનો કરેલો હોય તો તેમાં અર્વાચીન સમયની વસ્તુસ્થિતિની ગુથણી હોવી ઘટતી નથી. વાલ્મીકિમુનિના સમયમાં વેદાંતના પ્રખર ગ્રંથો હતા એમ કહી શકાતું નથી. બ્રહ્મજ્ઞાનની વેદાંતની થાળ પાછળથી પીરસાયેલી છે. આ વિગેરે કારણોથી હાલનો ઉપલબ્ધ યોગવાગ્ધિ

અંથ સમગ્ર વાત્માકિમુનિનો કરેલો નથી એ વાતને ટેકા મળે છે,

ગમે તેમ હોય, આવી જાતની બહુ ચર્ચા મુમુક્ષુને માટે ઉપયોગી કહી શકાય નહિ. કોઈ અંધના કર્તાના નામસંબંધી અને તેમના કાલસંબંધી ચર્ચાની વાટાઘાટમાં બહુ ઉચાટ કરી પોતાની શ્રદ્ધા મોળી પડે એવો બહુ વિનોદ કરવાની જરૂર નથી. કદાચ વાત્માકિમુનિ કર્તા નહિ હોય તો કોઈ અન્ય અસાધારણ વ્યક્તિ કર્તાતરીકે હશેજ. માખણ ખાવાસાથે કામ છે. તેની ઉત્પત્તિના વિષયમાં બહુ માથું મારવાથી લાભ નથી. નદીના પૂરમાં વહી તણાતા ને ફૂપતા દુઃખી જનો નદીના મૂળની શોધ કરતા જોવામાં આવતા નથી. તેઓનો એકાંત વિચાર તો એ હોય છે કે હું મદદગાર મળી આવતાં આ પ્રાપ્ત થયેલા દુઃખમાંથી બહાર નીકળી કાંઠાપર શીરીતે આવું ?

૮ શ્રીમદ્દયોગવાસિષ્ઠનો વિષય દશરથરાજની સભામાં શ્રીવસિષ્ઠે શ્રીવિશ્વામિત્રની વિનતિથી શ્રીરામાદિકને જે જ્ઞાનોપદેશ કર્યો છે તે છે. તેજ જ્ઞાનોપદેશ શ્રીવાત્માકિમુનિએ પોતાના શિષ્ય શ્રીભરદ્વાજને કર્યો છે. તેજ ઉપદેશ તેમણે અરિષ્ટનેમિ રાજાને કર્યો છે. તેજ ઉપદેશ ઈંદ્રના દૂતે અરિષ્ટનેમિ રાજાને કહેવાતો સાંભળ્યો છે. તેજ તેણે સુરુચિ અપ્સરાને તેની વિનતિથી જિતાવળ કર્યા વગર કહ્યો છે. તેજ અગ્નિવેશ્વરબ્રાહ્મણે પોતાનો પુત્ર કારુણ્ય જે સંશયિત થઈ કર્મત્યજ મૌન ધરીને બેસી રહ્યો હતો તેને કહ્યો છે. અને તેજ ઉપદેશ અગસ્તિએ પોતાના આશ્રમપર સુતીદણ્ડને કહ્યો છે. બ્રહ્મના સાક્ષાત્કારવડે એ સર્વનું અજ્ઞાન કાર્યસહિત નાશ પામ્યું, અને સર્વ દુઃખરહિત પરમાર્નદને પામ્યા, અને તેમને નિવૃત્ત કરવાયોગ્ય કાંઈ રહ્યું નહિ.

જે મનુષ્યો આ ગ્રંથ ઉપરછલો નહિ વાંચતાં ખંતથી વાંચી વિચારી અનુભવમાં ગિતારશે તે બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપ સેતુવડે મોહસમુદ્રનો સુખપૂર્વક પાર પામશે, અને આસક્તિરહિત થઈ સંસારમાં સમભાવ-વાળા રહી પ્રાપ્ત વ્યવહાર કરશે. આ ગ્રંથનું મોહાત્મ્ય આ ગ્રંથમાંજ આપ્યું છે તેનો અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે:—

દોહરા.

- “ પ્રાતઃકાળે જે રીંતે, ઉદિત જ થાય ઉજ્જેશ;
આ વાંચ્યાથી તે રીંતે, ઉગે વિવેક જ બેશ. ૧
- દીપવાન જ્યમ રાત્રિમાં, થતો વસ્તુનો જાણુ;
ધોમાન ત્યમ આર્થો બને, પૂર્વપર વિદ્વાન. ૨
- કામલોલમોહાદિકો, ધોદોષો સહિ જાય;
અતિતનુ કમથી તે થઈ, શરદ્ભિલિકાન્યાય. ૩
- અભ્યાસે આ ગ્રંથના, મોહકલંક વિલાય;
રત્નશિખાસમ બુદ્ધિનો, વિકાસ સુદૃઢ થાય. ૪
- શમે સંશયો સૌવિધા, દિને શમે તમ જેમ;
વાંચ્યાથી આ ગ્રંથને, પ્રકાશ વિકસે તેમ. ૫
- શાંત થયેથી યામિની, પ્રકટ્યે સૂર્યપ્રકાશ;
લાવો પૂર્ણ પ્રકાશતા, તમદળનો થઈ નાશ. ૬
- વિવેકઉદય હૃદયે થયે, મોહ થાય છે દૂર;
યથાર્થ તત્ત્વ જ જગતણું, જણાઈ જાય જરૂર. ૭
- ઉપજી રહે સૌ લાવમાં, સદા શાંતિ હે વીર !
સમુદ્રસમ ગંભીર બને, મેરુસમ મન ધીર. ૮
- શીતળતા મન આવતી, અંદ્રસમી હે વીર !

વિચારસીત નરને અહિં, શુભ શળ મન ગંભીર. ૯
 સુપૂર્ણ શીતળ શુદ્ધ ને, પરમાલોકકદ ધીર,
 આ નરની બુદ્ધિ બને, [આ] ગ્રંથ વિચાર્યે વીર! ૧૦
 શ્રુત મત જ્ઞાત થયેજ આ, તપજ્ઞપર્મયમસાજ;
 ઉપયોગી નર્થો લેશ પાણુ, મોક્ષબળિધને કાજ. ૧૧
 ધનાભ્યાસ આ શાસ્ત્રનો, વીક્ષણુ વારંવાર;
 ઉપજ્ઞવે પાંડિત્યને, અપૂર્વ પારાવાર. ૧૨
 શાંત થાય ભવના ભ્રમે, સર્વ શમે સંતાપ;
 આ વાંચ્યે પૂર્ણ જ થતો, જગયાત્રાનિર્વાપ." ૧૩

૯ શ્રીમદ્દયોગવાસિષ્ઠ એ જ્ઞાનગ્રંથ તેમજ કાવ્યગ્રંથ પાણુ છે. પહેલા પ્રકરણના પ્રથમના અગિયાર સર્ગ ઉપોદ્ધાતરૂપે છે એમ કહીએ તો ચાલે. ત્રીજા સર્ગમાં રામની તીર્થયાત્રાનો પ્રસંગ મૂકાયો છે. જે પૂર્વરામાયણમાં નથી. ત્યાં તેની જરૂર નહોતી, પણ અહિં વૈરાગ્યનો પ્રસંગ ઉપજ્ઞવે છે તેના પૂર્વરૂપે તીર્થયાત્રાનો પ્રસંગ વૈરાગ્ય ઉપજ્ઞવવામાં સાહાય્યભૂત થયો એમ બતાવવામાટે મૂકાયેલો લાગે છે. પૂર્વરામાયણમાં રામની કૃષ્ણતા થવા માંડી એ વાત અસંગત હોવાથી મૂકી નથી, અને અહિં તે વિવેકવિરાગથી ઉપજ છે એમ બતાવવા મૂકી છે. વિશ્વામિત્રનું આગમન, રામને યત્નરક્ષણ સારુ લઈ જવાની માગણી, યજ્ઞવિધિવર્ણન, વિશ્વામિત્રનો કાપ અને વસિષ્ઠે કરેલું સમાધાન એ પ્રસંગો તેના તેજ ભેદિ ગ્રંથમાં ઘણી ખરી એકસરખી ભાષામાં વર્ણવેલા છે. શ્રીવસિષ્ઠે કરેલા દશ-રથરાજના મનના સમાધાનપછી રામાદિને વિશ્વામિત્રની સાથે તેમના યજ્ઞના રક્ષણમાટે મોકલ્યા એવું વર્ણન પૂર્વ રામાયણમાં આવી કથા

આજળ ચાલે છે ત્યારે ઉત્તરરામાયણમાં રામની કૃપતાનું અને વૈરાગ્યથી ઉદ્ધલવેલી સ્થિતિનું વર્ણન કવિ પ્રતિહારીના મુખથી ધાખી સુંદરરીતે પહેલા પ્રકરણના દશમા સર્ગમાં કરે છે; રામના મનનો મોહ મટાડી પોતાની સાધુતાને સફલ કરે એવો જગમાં કોઈ હશે કે નહિ તેની શંકાપણનો ટાણો મારી પ્રતિહારી વિશ્વામિત્રના મુખથી રામને સલામાં બોલાવી લાવવાની આજ્ઞા કઢાવે છે; અને વિશ્વામિત્ર રામના મોહનું કારણ વિવેકોદય અને વૈરાગ્ય છે એમ સૂચવી તે મોહને વાયુ જેમ વાદળને વિખેરી નાખે તે પ્રમાણે વિખેરી નાખવાનો વિશ્વાસ આપે છે. પછી રામ રાજસલામાં આવીને ઉત્તમ શિષ્ટાચારની રીતથી યોગ્યતાના ક્રમપ્રમાણે સધળાઓને પ્રણામ કરે છે. પશ્ચાત્ વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર રામને પોતાને થયેલા મોહ અને ચિંતાનું કારણ પૂછે છે, એટલે ૧૨ મા સર્ગમાં રામ પોતાના મનની સ્થિતિનું અને વિષયોનું મિથ્યાપણું, ભોગોની દુઃખરૂપતા, સંપત્તિની અનર્થરૂપતા ઇત્યાદિકનું વર્ણન કરી ૧૩ મા સર્ગથી ૨૨ મા સર્ગપર્યંત વિધવિધ પ્રકારે લક્ષ્મી, મૂર્ખનું જીવતર, અલંકાર, ચિત્ત અને મન, તૃણા, દેહ, બાલ્ય, યૌવન, સ્ત્રી અને વૃદ્ધત્વમાં રહેલા દોષો દર્શાવે છે, અને તેમ કરી શ્રીરામનું ચિત્ત કેવા ઉંચા પ્રકારનું છે, અને મુમુક્ષુએ ચિત્તનો અધિકાર તેને વૈરાગ્યવાળું કરી કેવા વધારવો જોઈએ તેના બોધ આપ્યો છે. સર્ગ ૨૩, ૨૪ અને ૨૫ માં કાળનું વર્ણન જૂદી જૂદી રીતે કરી તેથી લયભીત થઈ તેના પંજમાંથી બચવામાટે અવસ્થ ઉપાય કરવો જોઈએ એવો બોધ આપ્યો છે. સર્ગ ૨૬ માં સંસારની દુર્દશાનું કરેલું વર્ણન વિચારવાયોગ્ય છે. સર્ગ ૨૭ માં સાંસારિક ખદાઈના દોષોનું વર્ણન ઉપજાતિવૃત્તમાં ઉત્તમરીતે કરવામાં આવ્યું છે.

સર્ગ ૨૮ માં પદાર્થના પરિવર્તનશીલરવભાવનું કરેલું વર્ણન પણ મનનીય છે. છેવટે ૨૯, ૩૦ અને ૩૧મા સર્ગમાં રામ ઉપદેશની પ્રાર્થના બહુ સુંદરરીતે કરે છે. એ પ્રમાણે આ પ્રકરણમાં વિષયોમાં રહેલા દોષોનું જે વર્ણન કરેલું છે તે પોતાના હૃદયમાં આદરપૂર્વક વારંવાર ધારણ કરવાથી મરુદેશમાં જેમ જળની વૃદ્ધિ વારંવાર થવાથી નરુઓ શોભાયમાન થાય છે તેમ ચિત્તરૂપ ભૂમિ સુંદર અને ફળદ્રુપ થઈ તેનો સાંસારિક પ્રવાહ નિર્બળ થતો જઈ ચિત્તપ્રવાહ વૃદ્ધિ પામે છે.

બીજા પ્રકરણના પ્રથમ સર્ગમાં શ્રીશુકમુનિને પોતાના પિતામાં ગુરુતરીકે પૂજ્યભુદ્ધિ ન રહેવાથી તેમના ઉપદેશથી જ્ઞાન થયું નહિ, અને શ્રીજનકપ્રત્યે પૂજ્ય ભુદ્ધિ સારા પ્રમાણમાં થવાથી જનક તેમને સાત દિવસસુધી તેમના મનની પરીક્ષા લેવાસારુ મળ્યા નહિ તોપણ શ્રીશુકના મનઉપર કાંઈ નહારી અસર થઈ નહિ, અને પોતે જાણવા-યોગ્ય જાણી જાની થયેલાજ છે એમ જ્યારે શ્રીજનકે કહ્યું, ત્યારેજ તેમને વિશ્વાસ ઉપજ્યો. બીજા સર્ગમાં વિશ્વામિત્રની પ્રાર્થનાથી શ્રીવસિષ્ઠ રામને ઉપદેશ કરવાને કમર કસે છે. ૫ થી ૮ સર્ગો પુરુષાર્થનું પ્રબળપણું સ્થાપી દેવનું નિર્બળપણું બતાવી, તે દૈવ માત્ર દુઃખથી મુંઝાઈ ગયેલા પુરુષોને હુંક આપવાસારુ છે એમ બોધ આપી, મુમુક્ષુએ સર્વદા શાસ્ત્રીયપ્રયત્ન કરવો જોઈએ એમ બોલો ભાર મૂકીને જણાવે છે. તે ઉપદેશ મુમુક્ષુને બોલો ઉપયોગી છે, અને તેમાંથી કેટલોક ભાગ તો મુખપાઠ કરવાલાયક છે. સર્ગ ૧૧ માં આપેલાં વક્તા અને પૃચ્છકનાં લક્ષણો જોવા જેવાં છે. આ શિવાય બીજા સર્ગોનો વિષય પણ સઘળો ઉપયોગી હોઈ અનુક્રમણિકામાં દર્શાવેલો હોવાથી તે મંત્રંધી અર્થિ વિશેષ કહેવાની અગત્ય નથી.

જેઓનું પુણ્યકલ્પતરુ ફળના ભારે નમી જઈ મુક્તિને માટે તૈયાર થઈ રહ્યું હોય તેવાઓનેજ બ્રહ્મનું જ્ઞાન સુણવાનો ઉદ્દેશ સૂઝે છે.

પુણ્યકલ્પતરુ જેહનું, મુક્તિકાળ તૈયાર,
ફળભારે આનત બની, રહ્યું હોય સંસાર; ૧
ઉદ્દેશ સુણવા જ્ઞાન આ, આત્માનું નિર્ધાર,
સૂઝે તે નરને અહિં, નિઃસંશય તે વાર. ૨

(પ્રકરણબીજું સર્ગ ૧૭ કડી ૫-૬, પાન ૨૬૬).

૧૦ છેવટે આ પુસ્તકમાં દૃષ્ટિગોચર થતી ખામી વિષે બે બોલ કહેવાની જરૂર છે.

શુદ્ધિપત્રકપ્રમાણે સુધારા કરવાસારુ દરેક પૃષ્ઠમાં કડીઓની ડાણ બાજુએ લીંટીઓની ગણના હેડલાઈનથી નીચે ૫, ૧૦, ૧૫ એમ આંકડા મૂકી કરી હોયતો સારું એવું સ્ફુરણ પહેલાં ૯૬ પાન છપાઈ ગયાપછીથી થવાથી તે પ્રમાણે ૯૭મા પાનથી કરવામાં આવ્યું છે. તે પાન પછી પણ કોઈ કોઈ સ્થળે તેવી રીતના આંકડા મૂકવાનું રહી ગયું છે.

બીજા પ્રકરણના આરંભમાં પાન ૧૬૩ પર “પ્રકરણ બીજું” એ શબ્દોની નીચે “મુમુક્ષુ પ્રકરણ” એ શબ્દો લખવાના રહી ગયેલા તેથી પાછળથી કાપલીઓ બનાવી ચોઢવી પડી છે, તેમજ પાન ૧૬૩ થી ૧૭૫ સુધી હેડલાઈન ઉપર “મુમુક્ષુ”ને બદલે “વેરાગ્ય” પ્રકરણ એમ છપાયેલું છે તે દોષ પણ તે રીતેજ દૂર કર્યો છે.

દોહરાના પહેલા અને ત્રીજા ચરણને અંતે અદ્વૈતવિરામ, બીજા ચરણને અંતે અર્ધવિરામ અને ચોથાને અંતે પૂર્ણવિરામ મૂકવાનો

! સાધારણ નિયમ હોય છે. બીજા ચરણને અંતે ધાળીવાર અશ્વવિરામ ચિહ્ન મૂકવામાં આવ્યું છે, અને ધાળીવાર કંઈ પણ ચિહ્ન મૂકવામાં આવ્યું નથી, તેનું કારણકે મારી સમજપ્રમાણે તે ચરણનો સંબંધ ત્યારપછીના ચરણોની સાથે ખરેખર સમજવામાટે તેમ કરવું જરૂરનું છે. કોઈ ઠેકાણે એક વાક્યમાટે એકથી વધારે દોહરાઓ કરવા પડે છે તેવે ઠેકાણે પણ પ્રચલિત રૂઢિ આદર આપવા યોગ્ય લાગી નથી. તોપણ ઘણે સ્થળે અશ્વવિરામ અને અર્ધવિરામનાં ચિહ્નોનો વિવેક જૂલને લીધે પણ ન થયો હોય. વાચકવર્ગ આ પ્રકારના દોષો જે જાણાય તે મથાઓગ સુધારી વાંચશે એમ વિનવી વૃત્તિ કરી છે.

ભારંગપુર, દોલતખાના,

અમદાવાદ

ભાદ્રપદ શુદ્ધ દ્વાદશી,

સંવત્ ૧૯૮૪

તા. ૨૭-૮-૨૮

જ્યેષ્ઠારામ નાનાલાલ બટ.

વિષયની અનુક્રમણિકા.

૧ વૈરાગ્ય પ્રકરણ.

સર્ગ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	ઋષિ, દેવ વિગેરેનો સંવાદ. ગ્રંથની શુદ્ધ પરંપરા. રામઅવતારના નિમિત્તરૂપ ઉપોદ્ધાત. ...	૧
૨	આ શાસ્ત્રનો અધિકારી. કથા સંબંધ. બ્રહ્મદેવની આગ્રાથી ગ્રંથની ઉત્પત્તિ. ...	૧૦
૩	દશ્યનિરાસનો ઉપાય; દ્વિવિધ વાસના; શ્રીરામની તીર્થ યાત્રાનું વર્ણન. ...	૧૪
૪	તીર્થયાત્રાપદ્ધતિની રામની દિનચર્યા. ...	૧૯
૫	શ્રીરામની ઉદાસીનવૃત્તિ અને શરીરકૃશતા. ...	૨૧
૬	વિશ્વામિત્રનું આગમન. દશરથે કરેલી તેમની પૂજા. દશરથની પ્રતિજ્ઞા. ...	૨૩
૭	વિશ્વામિત્રે કરેલી દશરથની પ્રશંસા. યજ્ઞ મધ્યે થતાં વિધ્નોનું વર્ણન. રાક્ષસોના વધને માટે રામની ભાગલ્લી... ૨૮	૨૮
૮	દશરથનું વિષાદયુક્ત ભાષણ. રાવણાદિ રાક્ષસોનું બળ અપાર હોવાથી તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાની રામની અપાત્રતા. ...	૩૧
૯	વિશ્વામિત્રનો કાપ. વસિષ્ઠે કરેલું દશરથનું સમાધાન. ...	૩૫
૧૦	રામની ઉદ્વિગ્ન સ્થિતિનું પ્રતિહારી વર્ણન કરે છે....	૩૮
૧૧	વિશ્વામિત્રની આગ્રાથી રામનું સભારથાનમાં આગમન. ગાન્ધાર્યે કરેલું આશ્વાસન. વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્રે	

સર્ગ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	પૂછેલાં પ્રશ્ન.	૧૪
૧૨	શ્રીરામ પોતાના મનની સ્થિતિ કહેવાનો પ્રારંભ કરે છે. વિષયોનું મિથ્યાપણું. ભોગોની દુઃખરૂપતા. સંપત્તિની અનર્થરૂપતા.	૪૯
૧૩	લક્ષ્મીમાં રહેલા દોષો અને અનર્થો.	૫૪
૧૪	મૂર્ખતા જીવનરત્ની નિંદા.	૫૭
૧૫	સર્વ અનર્થનું મૂળ જે અહંકાર તેની નિંદા.	૬૦
૧૬	ચિત્ત અને મનના દોષો.	૬૨
૧૭	તૃષ્ણાની નિંદા.	૬૬
૧૮	દેહનિંદા.	૭૩
૧૯	બાલ્યનિંદા	૮૪
૨૦	યૌવનનિંદા.	૮૭
૨૧	સ્ત્રીનિંદા.	૯૩
૨૨	વૃદ્ધત્વનિંદા.	૯૮
૨૩	કાલવર્ણન.	૧૦૪
૨૪	કાળરૂપી રાજકુંવરની મૃગયા	૧૧૦
૨૫	દૈવરૂપ અને ક્રિયારૂપ કાળનું નૃત્ય વર્ણન.	૧૧૩
૨૬	સંસારની દુર્દશા.	૧૧૯
૨૭	સાંસારિક પદાર્થના દોષો.	૧૨૬
૨૮	વિશ્વમાંના પદાર્થમાત્રના પરિવર્તનશીલ સ્વભાવનું વર્ણન. ૧૩૨	
 અસ્થિતિ તોષ થયેલી ઉદ્ધિમતા નષ્ટ થવાને માટે	

સર્ગ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	શ્રીરામે કરેલી ઉપદેશ માટે પ્રાર્થના. ૧૩૯
૩૦	રામ મનનાં ઉદ્દેગનાં કારણ કહી બતાવે છે અને વિશ્રાંતિ માટે ઉપદેશની પ્રાર્થના કરે છે. ૧૪૨
૩૧	જીવિત સુખકારક થવા સારું ઉપાય શું ? ૧૪૭
૩૨	રામનું કહેવું સાંભળીને સર્વને આશ્રયે થવું. આકાશમાંથી દેવોએ કરેલી પુષ્પવૃષ્ટિ. ૧૫૨
૩૩	સિદ્ધોનું સભાસ્થાનમાં આવવું. તેઓએ કરેલી શ્રીરામની પ્રશંસા. ૧૫૬

પ્રકરણ ૨ જી.

૨ મુમુક્ષુવ્યવહાર પ્રકરણ.

૧	શ્રીશુકની તત્ત્વમાં વિશ્રાન્તિ... ૧૬૩
૨	શ્રીરામને ઉપદેશ કરવા સારૂ શ્રીવસિષ્ઠની શ્રીવિશ્વામિત્રે કરેલી પ્રાર્થના. શ્રીવસિષ્ઠનો ઉપદેશ કરવાનો ઉત્સાહ. ૧૬૯
૩	૧ શ્રીરામનીશંકા. ૨ તેશંકાના સમાધાનના મિષથી અધ્યારોપઅપવાદના ન્યાયેકરી આત્મતત્ત્વનું વિવેચન....	... ૧૭૪
૪	૧ જીવન્મુક્તિ અને વિદેહમુક્તિની અભિજ્ઞતા. ૨ શાસ્ત્રીય પ્રયત્નની પ્રશંસા. ૧૮૧
૫	પુરુષાર્થ એજ દેવ અને તેનું પ્રાપ્ત્ય. ૧૮૫
૬	દેવની કુર્મજ્ઞતા અને પુરુષાર્થની સમજાતા. દેવનું નિરાકરણ. ૧૮૧
	સર્વરીતે પ્રરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય ૧૮૯

સર્ગ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૮	દૈવનું મિથ્યાપણું...	... ૨૦૩
૯	કર્મવિચાર.	... ૨૦૭
૧૦	પૃથ્વી ઉપર જ્ઞાન ઉતરવાનો ક્રમ. શ્રીબ્રહ્મદેવ અને શ્રીવસિષ્ઠનો જન્મ. બ્રહ્માએ વસિષ્ઠને કરેલો ઉપદેશ. ..	૨૧૩
૧૧	પૃથ્વી ઉપર જ્ઞાનના અવતારનો વિસ્તાર. રામના વૈરાગ્યની સ્તુતિ. વક્તા અને પ્રશ્નકનાં લક્ષણો. ...	૨૨૦
૧૨	૧ રામમાં પ્રવ્યક્તના ગુણોની સમૃદ્ધિ. ૨ સંસારનું અનર્થપણું. ૩ જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય. ...	૨૩૦
૧૩	વૈરાગ્યાદિ ગુણ અને જીવનમુક્તિરૂપી ફળ દેનાર શમનું વર્ણન. ...	૨૩૬
૧૪	ઉત્તમ વિચારની પ્રશંસા. ..	૨૪૮
૧૫	સંતોષનું મહત્ત્વ. ...	૨૫૭
૧૬	સત્સંગનું વર્ણન....	૨૬૧
૧૭	અંથસંખ્યા. અંથનાં પ્રકરણો અને વિષયોનું વર્ણન. ...	૨૬૫
૧૮	અંથઅવલુનું મુખ્યામુખ્ય ફલ. ઉપમાઓમાંનો આત્માંશ...	૨૭૪
૧૯	દૃષ્ટાંતોના અર્થની સમજણ અને પરમનત્ત્વનું શોધન....	૨૮૭
૨૦	પ્રજ્ઞા અને શુદ્ધિનો વધારો. મહાપુરુષનાં લક્ષણ અને સદાચારનિરૂપણ. ...	૨૯૫
	ઉપસંહાર. ...	૨૯૮
	સૂચીપત્ર. ...	૩૦૫
	શુદ્ધિપત્રક. ...	૩૨૬-૩૩૦

भारतमणि परमेश्वर महाशयस्य भाग्ये श्रीगणेशदेवदेव

नमो नमो नमो नमो

શ્રીમદ્ધ્યોગવાસિષ્ઠઃ (પદ્યાત્મક અનુવાદ.)

૧. વૈરાગ્ય પ્રકરણ.

સર્ગ ૧ લોક

ઋષિ, દેવ વિગેરેનો સંવાદ. ગ્રંથની શુદ્ધ પરંપરા. રામઅવતારના નિમિત્તરૂપ
ઉપોદ્ધાત.

દોહરા.

પ્રકટે જેથી ભૂત સૌ, જેથી બને સ્થિતઆત્મ, ^૧	
બ્યાંજ વળી અળપાય તે, વંદું તે સંત્યાત્મ.	૧
દ્રષ્ટા દર્શન દસ્યને, જ્ઞાત જ્ઞાન ને જ્ઞેય,	
કર્તા કારણ ને ક્રિયા, જેથી તેજ વેદેય.	૨
સ્ફુરતા કણુ આનંદના, જેથી ઇલિસ્પરલોક;	
સર્વજીવન તેને નમું, બ્રહ્માનંદ વિશેષ.	૩

* ઉપોદ્ધાત કથાતણો, આર્ષદૈવસંવાદ,
રામઅજ્ઞાનનિમિત્તનો, અહિં વર્ણાય આખાદ.
૧ જેથી સ્થિત થાય છે. ૨ આ લોક.

સંશયઉર^૧ કો' આત્મણે, સુતીક્ષ્ણ જેનું નામ,
અગસ્તિને જઈ આશ્રમે, સાદર^૨ પૂછ્યું આમ.

૪

સુતીક્ષ્ણ બોલ્યા:—

ધર્મતત્ત્વ જાણો પ્રભુ ! સૌ શાસ્ત્રોનો નેહ,^૩

સંશય એક મહા મને કૃપા કરી કહેો તેહ.

૫

કર્મજ કારણ^૪ મોક્ષનું, જ્ઞાનજ વા ભગવાન !

ઉભયજ વા, નિશ્ચય કરી, કહેો એક શુભ વાણુ.

૬

૧ જેના ઉરમાં સંશય છે એવા. ૨ આદરસહિત. ૩ નિશ્ચય.
૪ પહેલો મીમાંસકમત-મોક્ષ કર્મજન્ય છે. બીજો ઔપનિષદ મત-જ્ઞાનથીજ મોક્ષ છે—“ ન કર્મણા ન પ્રજયા ” “ પ્લુવાદ્યેતે અદદા યજ્ઞરૂપાઃ ” ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ કર્મજળ અનિત્ય છે એમ કહે છે. “ જ્ઞાત્વા તં મૃત્યુમત્યેતિ નાન્યઃ પંથા વિચ્ચતે અયનાય. ” ત્રિજ્ઞે વાજસનેયિ મંત્રોપનિષદ મત-કુર્વન્નેવેહ કર્મણિ-જિજીવિષેચ્છતં સમાઃ । અસુર્યા નામ તે લોકા અન્ધેન તમસાવૃતાઃ ” “ અન્ધં તમઃ પ્રવિશંતિ ચેઽવિદ્યામુપાસતે, તતો મૂયઃ ઇવ તે તમો યડવિદ્યાયાંરતાઃ ” વિદ્યાં ચાવિદ્યાં ચ યસ્તદ્વેદોઽભયં સહ, અવિદ્યાયા મૃત્યું તીર્ત્વા વિદ્યાયા મૃતમશ્નુતે ” આ પ્રમાણે ત્રણ કોટિવાળો સંશય બતાવે છે. અગસ્તિ પ્રથમ કોટિનો અસંભવ અને બીજી ત્રીજી કોટિનો શ્રુતિતાત્પર્યથી અભેદ માનતા ઉત્તર આપે છે. કર્મનો પૂર્વભાવ છે, પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિનો એક સાથે અસંભવ હોવાથી જે પ્રમાણે દર્પણમાં પ્રતિબિંબનો ઉદય થવા માટે માર્જન અને આસોડ બંને આવશ્યક છે તે પ્રમાણે કર્મકૃત ચિત્તશુદ્ધિ અને પ્રમાણજન્ય વૃત્તિ અવિદ્યાની નિવૃત્તિમાં આવશ્યક છે

અગસ્તિ બોલ્યા:—

આકાશે ગતિ પક્ષિની, ઉભય ^૧ પક્ષથી ^૨ જેમ;	
કર્મજ્ઞાન સહ સાધવે, મોક્ષ મળે છે તેમ.	૭
કેવળ કર્મથી ના મળે, કેવળ જ્ઞાને તેમ;	
કર્મજ્ઞાન એ ઉભયથી, સધાય મોક્ષ સુક્ષેમ.	૮
આ વિષયે કહું સાંભળો, પુરાવૃત્ત ધીતહાસ;	
સમજણ સાચી આપશે, કરશે જ્ઞાન પ્રકાશ.	૯
બ્રાહ્મણ પૂર્વે થઇ ગયો, શુભ કારણ્યજ્ઞ નામ;	
અગ્નિવેશ્યનો પુત્ર તે, સાંજ વેદનું ધામ.	૧૦
ગુરુકુલથી વિદ્યાભણી, આવી પિતાને ઘેર,	
કર્મ ત્યજી મૌની રહ્યો, સંશયથી બની જેર.	૧૧
કર્મવિવર્જિત પુત્રને, જોઇ પિતા મતિમાન,	
વચન નિદ્ર આ વિધ કહે, ધરી નિજસુતહિતધ્યાન.	૧૨
પુત્ર ! સુપાલન કર્મનું, તું કરે નહિ કેમ ?	
અકર્મમાં નિરતિ ^૩ કરી, કેમ સધાશે ક્ષેમ ?	૧૩
સૌ વિદ્યા ભણી આવીઓ, ગુરુકુલથી મદાભાગ !	
તદપિ કહે શા કારણે, કર્યો કર્મનો ત્યાગ ?	૧૪

કારણ્ય બોલ્યા:—

સેવન અગ્નિહોત્રનું, સંધ્યોપાસન નિત્ય;	
પ્રવૃત્તિના છે ધર્મએ, શ્રુતિસ્મૃતિઓની રીત.	૧૫
કર્મ પ્રજા ધનથી નહિ, સંભવ મોક્ષ લગાર;	
ત્યાગમાત્રથી તે મળે, જડે એમ પણ સાર.	૧૬

ઉભય શ્રુતિની મધ્યમાં, હું સંદેહિત તાત !
 નિજ કર્તવ્ય જડે નહિ, મૌન ધરું તે માટ. ૧૭
 કહી એમ કારુણ્ય ત્યાં, શાંત થયો ક્ષણમાંહિ;
 પુત્રસ્થિતિ સમજી લઈ, વદ્યા પિતા પછી ત્યાંહિ. ૧૮

અગ્નિવેશ્ય બોલ્યા:—

એક કથા જે હું કહું, સુણુ હે સુત ! દષ્ટ કાન;
 કર્તવ્ય કરજે તે પછી, આવે ન્યમ નિજ ધ્યાન. ૧૯
 સુરુચિનામે સ્ત્રી હતી, અપ્સરગણમાં શિષ્ટ,
 શિષ્પિસંવૃત^૧ હિમવાનના,^૨ શિખર પરે ઉપવિષ્ટ.^૩ ૨૦
 કિન્નરયુગલો^૪ ન્યાં રમે, ઉડી કામ સંતાપ,
 સ્વર્ગગાઘવિનાશિની,^૫ વહે ન્યહાં સિત^૬આપ.^૭ ૨૧
 ઇદ્રહૂત આકાશમાં, જતો જોઈને એક,
 અપ્સરવર તે અપ્સરા, કહે આમ સવિવેક. ૨૨

સુરુચિ પૂછે છે:—

દેવહૂત ! મહાભાગ તું, ક્યાંથી આવ્યો બ્રાત !
 જતો હવે તું ક્યાં કહે, કૃપા કરી સૌ વાત. ૨૩
દેવહૂત કહે છે:—
 સુણુ હે સુબ્ર ! વાત જે, તે પૂછી ધરી પ્રીત;
 કેમ થયું મુજ આશ્વું, કહું હું રુડી રીત. ૨૪
 અરિષ્ટનેમિ રાજ્ય ઋષિ, દષ્ટ નિજ સુતને રાજ,
 ધર્માત્મા વીતરાગ તે, વને ગયો તપ કાજ. ૨૫

૧ મોરમંડળથી વિટળાયલા ૨ હિમાલય પર્વતના. ૩ એકેલી. ૪ કિન્નરો અને કિન્નરીઓ. ૫ સ્વર્ગગાઘવિનાશિની=પાપનાશિની સ્વર્ગીય ગંગાનદી. ૬ ઘોળાં. ૭ પાળી. ઘોળાંપાળી છે જેનાં એવી.

સુગંધમાદન પર્વતે, તપ કરતો નરરાજ,
જાહું હું પાછો દવે, ત્યાં કરી આવી કાજ,
કહીશ કાર્ય કર્યાતણી, ઈંદ્રકને જમ વાત. ૨૬

અપ્સરા પૂછે છે:—

વિનયસહિત પૂછું છું હું, ધરો ન મન ઉદ્વેગ;
ત્યાં જન્યું વૃતાંત શું ? કહો પ્રભુ ! વિણુવેગ. ૨૭

દેવદૂત કહે છે:—

ભદ્રે ! કહું વિસ્તારથી, યથાવૃત્ત સુખ સર્વ;
તે રાજ વનમાં કરે, દુસ્તર તપ ત્યજી ગર્વ. ૨૮

ઈંદ્ર તવ આજ્ઞા કરી, લઈ સામગ્રી સંગ,
સત્ત્વર અદિથી સંચરે, કરવા તપનો ભંગ. ૨૯

વિવિધ વૃક્ષ શોભી રહ્યાં, તે પર્વતપર જવ;
શુભ તપથી નૃપ જાણીને, અહીં શીઘ્ર લઈ આવ. ૩૦

અપ્સર કાન્ત વિમાનને, સિદ્ધ યક્ષની સાથ,
વેણુતાલમૃદંગથી, નૃપ લલચાવે બ્રાત. ૩૧

સુમાનસહિત વિમાનમાં, ખેસાડી મહારાજ,
અમરનગરમાં લાવજો, સ્વર્ગભોગને કાજ. ૩૨

એવિધ આજ્ઞા ઈંદ્રની, પાલન કરવા કાજ,
અરિષ્ટનેમિને આશ્રમે, લઈ વિમાન સૌ સાજ, ૩૩

આવી સત્ત્વર વેગથી, તપ કરતો જ્યાં રાય;
નિવેદી આજ્ઞા ઈંદ્રની, નૃપકર સંશય થાય. ૩૪

વ્રજતી ત્યાં વાણી વણા, અરિષ્ટનેમિ નૃપરાજ;

આરિષ્ટનેભિ ઘોદ્યા:—

પ્રશ્ન પૂછું હું તેતણો, આપો ઉત્તર આજ.	૩૫
ગુણદોષો સૌ સ્વર્ગના, કહો મુજને આ વાર;	
પંથ કયો લેવો પછી, જોઉં કરી વિચાર.	૩૬

દૂત ઘોદ્યા:—

પુણ્યકર્મસાહિત્યથી, સ્વર્ગસુખનો ભોગ,	
ઉત્તમ પુણ્યે સાંપડે—શ્રેષ્ઠ સ્વર્ગનો યોગ.	૩૭
મધ્યમ પુણ્ય થકી મજે, મધ્યમ સુખનો સાજ,	
પુણ્ય કનિષ્ઠે સાંપડે, સુખ તેવાં મહારાજ !	૩૮
પરોત્કર્ષના તાપ ^૧ ત્યાં, સમજન સ્પર્ધા ^૨ થાય;	
તમિ નહિ સુખભોગથી, એ દોષો છે ત્યાંય.	૩૯
પુણ્યક્ષીણ થયે સતે, મર્ત્યલોકમાં જાય;	
રમણીય હો'જો ^૩ કર્મ તો, દેવો માનવ થાય.	૪૦
વચન સુણી તે દૂતનાં, રાયે ઉત્તર દીધ;	

રાજા ઘોદ્યા:—

નહિ ઇચ્છું એ સ્વર્ગને, ઇંદ્રે ઉત્તમ કીધ.	૪૧
ઉત્તમ તપ હું આદરી, કરું કલેવરત્યાગ;	
ઉરગ ^૪ ત્યજે જયમ કંચુકી, ^૫ (પણ) ધરું ન સ્વર્ગે રાગ. ૪૨	
આવ્યા તેવા સંચરો, અવનીપરથી આજ,	
સત્ત્વર લેઈ વિમાનને, નમ્રોડ્ડસ્તુતે તુજ સાજ.	૪૩

૧ પરનો ઉત્કર્ષ જોઈ થતા સંતાપ. ૨ સરખી સ્થિતિવાળા-
ઓમાં સ્પર્ધા. ૩ હોય જો. ૪ સામ. ૫ કાંચળી.

દેવદૂત બોલ્યા:—

અથ ધતિ વચન નરેશનાં, કહ્યાં ઇંદ્રને ક્ષેમ,
પ્રસન્ન અંતરથી થઈ, ઇંદ્ર વદ્યા ત્યાં એમ.

૪૪

ઇંદ્ર બોલ્યા:—

રાગ્નને હૃદયે ઘણો, શુદ્ધ વિરાગ વિવેક;

આત્મજ્ઞાન ધિછા થઈ, ટકી રહ્યો નિજ ટેક.

૪૫

રાયઉરે પ્રકટી રહ્યો, આત્મજ્ઞાનપર ભાવ;

છે જ્ઞાની ઋપિ વાલ્મીકિ, ત્યાં તેને લઈ જાવ.

૪૬

નમન કરી કહેજો તમે, મારો આ સંદેશ;

વિનયી છે રાગ ઘણો, અરિષ્ટનેમિ બહુ બેશ.

૪૭

ઉર વિરાગ વ્યાપ્યો ઘણો, નથી સ્વર્ગની આશ;

તત્ત્વબોધ કરજો રુડો, કરજો જ્ઞાનપ્રકાશ.

૪૮

અધિકાસી એ જ્ઞાનનો, ગણી કરો ઉપકાર;

જેથી ભવદુઃખ ભાગીને, થાય મોક્ષ ક્રમવાર.

૪૯

પછી હું ત્યાંથી નિસરી, ગયો નૃપર્ષિદ્વાર,

લઈ સંદેશો ઇંદ્રનો, કરવા પરઉપકાર.

૫૦

ઇંદ્રતણા સંકેતને, કળવ્યો જઈ તત્કાળ,

હૃષ્ટ થયો રાગ ઘણો, ભાગી ભવજંજળ.

૫૧

તેને લઈ હું આવીઓ, મુનિવર આશ્રમમાંલિ;

ઇંદ્રદૂત હું છું પ્રભો !, કહ્યું મેં પ્રણામી ત્યાંલિ.

૫૨

ઇંદ્રતણી આજ્ઞા થકી, લાવ્યો સાથે રાય,

અરિષ્ટનેમિનામના, મોક્ષસુધા જે આય.

૫૩

પૂછ્યું પછી વાલ્મીકિએ, આનંદી બહુ ઉર;

ક્ષેમકુશલ રાગતણું, ધરી ભાવ ભરપૂર.

૫૪

રાજા બોલ્યા:—

લોકધર્મ ને બ્રહ્મના, તત્ત્વતાણું સૌ જ્ઞાન,
વસી રહ્યું છે આપમાં, કૃપાવંત ભગવાન ! ૫૫
મુનિવર ! દર્શન આપનાં, મને થયાં મહારાજ !
તેથી કૃતાર્થી હું થયો, એજ કુશલ મુજ આજ. ૫૬
કહો નિવારી વિઘ્નને, પૂછું હું ભગવાન !
સંસૃતિબંધનદુઃખથી, કયમ છૂટું મતિમાન ! ૫૭

વાલ્મીકિ બોલ્યા:—

હે રાજા ! હું કહું કથા, મહારામાયણ જોહ;
સારગ્રહણ કરવા થકી, મોક્ષ સદ્ય દે એહ. ૫૮
મોક્ષોપાયતણી કથા, વસિષ્ઠરામસંવાદ;
જીવન્મુક્તિ દે યત્નથી, સુષ્ટ્યે ગ્રહ્યે આગ્રાદ. ૫૯

રાજા બોલ્યા:—

નિશ્ચય એ મુજને કહો, કોણુ હતા એ રામ;
બદ્ધ હતા કે મુક્ત એ, છો તત્ત્વજ્ઞ તમામ. ૬૦

વાલ્મીકિ બોલ્યા:—

નાથ ચરાચરવિશ્વના, જ્ઞાનરૂપ ભગવાન;
સ્વેચ્છાથી અજ્ઞાનનો, કરી સ્વીકાર મતિમાન. ૬૧
વાક્ય ગદિત નિજ ભક્તાનું, ખરું કરવાને કાજ;
શાપમિષ્ટ^૧ ઉપજાવીને, આવ્યા સંસૃતિજહાજ.^૨ ૬૨
માનવદેહે અવતર્યા, શુદ્ધ રાજવીકુલ;
અજ્ઞપણું આલંબીને, લોક્યું ખરું નિજ મૂળ. ૬૩

રાજા બોલ્યા:—

ચિદાનંદ ભગવાનનું, રામરૂપ પરિણામ;

કારણ ત્યાં શું સાપનું ? શાપનું શું નામ ? ૬૪

વાદમીડિ બોલ્યા:—

અહ્મલોક વસતા હતા, સનતકુમાર નિષ્કામ;

એક વાર આવ્યાજ ત્યાં, વડા વિષ્ણુ ભગવાન. ૬૫

પ્રભુ ચરાચરવિશ્વના, ત્રણે લોકના નાથ;

અહ્માએ પૂજન કર્યું, લોકવાસી સૌ સાથ. ૬૬

તે પૂજનમાં નવ ભણ્યા, સનતપુત્ર રહી સ્તબ્ધ;^૧

ચેષ્ટિત એ વિષ પેખીને, પ્રભુ બોલ્યા “ પ્રારબ્ધ. ” ૬૭

“ સનતકુમાર ગર્વિત ઘણા, નહિં સાચા નિષ્કામ;

કામાતુર તેથી થન્ને, ધરી શરજન્મના નામ ! ” ૬૮

સનતકુમારે પણ પછી, દીધો હરિને શાપ;

અદ્ય કાળ અજ્ઞાનમાં, પડે અગ્રસમ આપ ! ૬૯

ક્રોધે મૂર્છિત ભૂગુ થયા, પેખી સ્ત્રીનો ઘાત;

વિષ્ણુને શાખ્યા “ થન્ને, વિયોગ પત્નીસાથ ! ” ૭૦

પતિવેષે નારી છળી, પાતિવ્રત્ય કરી ફોક;

શાપ જલંધરપત્નીનો^૨ “ ભોગવન્નેજ વિયોગ ” ! ૭૧

પેખી રૂપ નરસિંહનું, સરિત પયોજ્ઞીતીર,

દેવદત્તપત્ની ભયે, ખનીજ ત્યક્તશરીર. ૭૨

તેથી શ્રીનરસિંહને, પતિએ પામી તાપ,

“ સ્ત્રી વિયોગ તમને થન્ને ! ” એવો દીધો શાપ. ૭૩

શાપ ચતુર્વિધ એ રીતે, થયા વિળથુને જેહ,
મનુષ્યશરીર પામ્યાતણું, કારણુ જાણો એહ.
શાપવ્યાજનાં એ રીતે, કહ્યાં કારણો સર્વ;
સાવધાનમનથી સુણો, હવે કહું તે સર્વ.

૭૪

૭૫

સર્ગ ૨ જો.*

આ શાસ્ત્રનો અધિકારી. કથા સંબંધ. બ્રહ્મદેવની આજ્ઞાથી ગ્રંથની ઉત્પત્તિ.
દોહરા.

ધુ, ભૂ ને આકાશમાં, બાહ્યાંતર જે દેશ;
વિવિધરૂપે મુજને વિભો ! ભાસે જ્ઞાનપ્રદેશ.
ભાસાત્મક તે દેવ છે, નહિ આકાર વિકાર;
નમસ્કાર તેને કરું, જે સૌનો આધાર.

૧

૨

વાદ્મીકિ બોલ્યા:—

બ્રહ્મ મને મુક્તિ મળે, એવી ઉત્કટ પ્રાર્થ,
નિશદિન જે હૃદયે વસે, નહિ જ્ઞાતી, નહિ અપ્રાર્થ,
(પ્રશ્ન કરે બહુ વિનયથી, ગુરુશું મુકે માન,)
એવો જન આ શાસ્ત્રનો, અધિકારી શુભ જાણ.

૩

૪

૧. મિષ, બદાનું.

* અધિકારી આ શાસ્ત્રનો, કથોપાયસંબંધ,
ધાતૃતણા આદેશથી, ગ્રંથતણો નિર્મલ.
ચર્યા મુક્તજનોતબી, પૂજારી આ સર્ગ,
પ્રીતિ ધરીને સાંભળો, પ્રિય મુમુક્ષુવર્ગ !

૧

૨

૨ ઇચ્છા.

કથોપાય ^૧ વિચારીને, પછી આ મોક્ષઉપાય;	
વિચારશે નર પ્રાણ તો, પુનર્જન્મ ના થાય.	૫
પ્રથમ પૂર્વરામાયણે, કથોપાય બળવાન,	
રચીને મેંજ સુણાવીઆ, ભરદ્વાજ ધીમાન.	૬
અગ્નિધર ^૨ મણિ દે અર્થિને ^૩ , તત્સમ દીધું દાન;	
એકાગ્રે ભરદ્વાજને, શિષ્ય વિનીત ધીમાન.	
ગદન મેરુપર કો' સ્થળે, બ્રહ્માને ધીમાન,	
સંભળાવી શિષ્યે પછી, તેજ કથા બળવાન.	૮
સુણી તુષ્ટ બ્રહ્મા થયા, મહાશય તે મતિમાન,	
“ પુત્ર ! ગ્રહો વરદાનને, ” વદ્યા પિતામહ વાણ.	૯

ભરદ્વાજ બોલ્યા:—

અધિકારી જન જે થકી, મુક્ત થાય ભગવાન !	
તેજ કહો મુજને પ્રભો ! માગું એ વરદાન.	૧૦

શ્રીબ્રહ્મા બોલ્યા:—

બ્રહ્મા કહે પ્રાર્થો તમે, જઈ વાસ્ત્મીકિવાસ,	
રામાયણ પૂરું કરી, પ્રકટો જ્ઞાનપ્રકાશ.	૧૧
આરંભ્યું આદરથકી, રામાયણ જે બેશ,	
ગ્રંથ પૂરો કરજો મુનિ ! ધર્યાવિના મન કલેશ.	૧૨
મોહસમુદ્રથી મુક્ત થઈ, તરશે જન સંસાર;	
અપાર ગુણના સેતુથી, જશે અગ્નિધની પાર.	૧૩

શ્રીવાલ્મીકિ બોલ્યા:—

બોલી એમ આવ્યા પછી, ભરદ્વાજની સાથ,	
મુજ આશ્રમપર પ્રેમથી, ધ્વજલોકના નાથ.	૧૪
અર્ધપાદથી પૂજતાં, પ્રસન્ન થયા તે દેવ,	
વદા મધુર વાણી અતિ, લોકહિતે તત્પ્રેવ.	૧૫
આરંભ્યો રૂડો તમે, મુનિ ! રામાયણગ્રંથ,	
વિસ્તારી લલીલાતથી, પુરો કરજો પંથ.	૧૬
લવસાગર નૌકાસમો, ગ્રંથ તમારો થાય,	
વિસ્તારો વેદાંતનો, એમાં મોક્ષઉપાય.	૧૭
હું પોતે આવ્યો અહિં, કહેવાને એ અર્થ;	
શાસ્ત્ર રચો કથ્યાણનું, હે મુનિ ! લોકહિતાર્થ.	૧૮
એમ કહી ધ્વજા થયા, ક્ષણમાં અંતર્ધાન;	
ઉદયોજ હોય તરંગ કો', જેમ અગ્નિમાં મહાન.	૧૯
મયાપછી ભગવાનના, વિરમય પામ્યો વીર,	
પૂછ્યું મેં ભરદ્વાજને, કરી મતિ મુજ સ્થિર.	૨૦
ભરદ્વાજ ! મુજને કહો, વદા શી ધ્વજા વાણ,	
વિરમયવ્યાકુળ હું હતો, રહી ન મને ઠીક જાણ.	૨૧
ભરદ્વાજ બોલ્યા પછી, વદા પિતામહ એમ.	
તારક રામાયણ કરો, જનહિત થાયે જેમ.	૨૨
કૃપા કરી ભગવન્ ! કહો, સંકટ સમયે જેમ,	
રામ ભરત સંસારમાં, વત્યા થાવા ક્ષેમ.	૨૩
લક્ષ્મણ સીતા સાધવી, વળી શત્રુહન જ્ઞાત,	
શ્મ રીતે સંસારમાં, વત્યા દશરથ તાત !	૨૪

અનુયાયી વળી રામના, મંત્રિપુત્ર ધીમેંત,	
મુક્ત થયા ન્યમ કલેશથી, કહો મને મતિમેંત !	૨૫
કહો મને સ્ફુટ રીતથી, જેથી અમે પણુ તેમ,	
અને વળી શ્રોતા સજી, તેવા થઈએ ક્ષેમ.	૨૬
વિભુની આજ્ઞા પાળવા, શિષ્ય કહ્યું ધરી ઉર,	
આદર કીધ કથવા પછી, મેં હર્ષે ભરપૂર.	૨૭
ભરદ્વાજ સુણજો કહું, યથા પૃષ્ઠ સૌ વાત;	
સુણવાથી સંમોહને, કરશે દૂર ભલીભાત.	૨૮
નિરાસક્તની ^૧ શુદ્ધિથી, રઘુપતિ વત્યા જેમ,	
વ્યવહરીને તે રીતથી, પુત્ર ! વધારો ક્ષેમ.	૨૯
લક્ષ્મણ, ભરત શત્રુઘ્ન ને, મહામનના સૌ વીર,	
કૌસલ્યા સીતા અને, દશરથ પરમ સુધીર.	૩૦
કૃતાસ્ત્ર સુમિત્રા ને વળી, અવિરોધ પણુ સુધીધાર,	
મુક્ત થયા નિજ યત્નથી, ગયા બોધની પાર.	૩૧
સુવામદેવ વસિષ્ઠ ને, મંત્રિ ઇતર જે અષ્ટ,	
મહાત્મા જીવન્મુક્ત સૌ, હતા વિરાગી સ્પષ્ટ.	૩૨
ધૃષ્ટિ જ્યંત વિભીષણ, વિજય મુષેણ સુભાસ,	
ઇંદ્રજિત હનુમાન એ, અષ્ટ મંત્રીઓ ખાસ.	૩૩
કહેવાયા સમભાવના, રાગરહિત નીરાગ,	
યથાપ્રાપ્ત અનુવર્તતા, જીવન્મુક્ત મહાલાગ.	૩૪
શ્રુતિસ્મૃતિઅવહારનાં, કર્મ વિચારો જેમ,	
રહ્યા જગે કરી સર્વ એ, રહો પુત્ર ! જે તેમ,	૩૫

નિશ્ચય મુક્તિ પામશે, સંકટથી થઇ મુક્ત;
વર્તન સૌ વ્યવહારનાં, થઇ સમતાથી યુક્ત. ૩૬

ઉપજાતિ વૃત્ત.

અપાર સંસારસમુદ્રમધ્યે;
પામી પરા મુક્તિ ઉદારસત્ત્વ;
ન શોક ને દૈન્યનું નામ જાણે,
ગતજવરો^૧ નિત્યની તૃપ્તિ લ્હાણે. ૩૭

સર્ગ ૩ જો.*

દશ્ય નિરાસનો ઉપાય; ક્ષિવિધ વાસના; શ્રીરામની તીર્થયાત્રાનું વર્ણન-
ભરદ્વાજ બોલ્યા:—

સ્થિતિ જીવન્મુક્તોત્તમી, આગળ કરીને રામ,
ક્રમથી નિત્ય મને કહો, થાય જેથી અભિરામ. ૧

વાલ્મીકિ બોલ્યા:—

જગનો ભ્રમ આ હૃંપજ્યો, આકાશે ન્યમ રંગ,
ફરી કદિ નવ હૃંપજે, એવો ભ્રમનો ભંગ, ૨
સ્વરૂપ તેજ મુક્તિતણું, લક્ષણ પણ તે જાણુ,
દરક નથી કાંઈ બેઉમાં, અનુભવ શાસ્ત્ર પ્રમાણુ. ૩
શાસ્ત્ર સકલ મેં શોધીને, નિશ્ચય કરી આ વાત,
કહે અનુભવ જે મને, સંમત છે સાક્ષાત્. ૪

૧ તાવહીન.

* ઉપાય દશ્યમાર્ગનતણો, ટુંકમાં મોક્ષસ્વરૂપ,

શુદ્ધ મલિન બે વાસના, વર્ણન તેનું અનૂપ, ૧

તીર્થયાત્રા રામની, કહેવાશે આ સર્ગ,

મીતિ ધરીને સાંભળો, પ્રિય મુમુક્ષુવર્ગ ! ૨

અનુભવ તે મુક્તિતણો, કહિ કો'ને નવ થાય;	
અતિ અભાવ સૌ દશ્યમૌ, ઉત્તર્યાવિણુ મનમાં.	૫
આત્મતત્ત્વ જાણ્યા વિના, “ દશ્ય નથી ” એ ખોધ;	
ઉતરે નહિ મનમાં કદિ, આત્મતત્ત્વ તું શોધ.	૬
અધિજ્ઞાન સૌ જગતનું, સ્વર્કેપ નિજથી અલિપ્ત,	
સાક્ષાત્કાર થવા કરો, સતત પ્રયત્ન અખિત.	૭
સાક્ષાત્કાર ઉરે થવો, સંભવતો નથી લેશ,	
સંશય એ ધરવો નહિ, કરવો નહિ કંઈ કલેશ.	૮
સંભવ સાક્ષાત્કારનો, શક્ય નહીં તું જાણ,	
માટે ખળી મેં ખંતથી, શાસ્ત્રતણી આ ખાણ.	૯
સાવધાન મનથી સુણી, મનન કરે બહુ રીત,	
અનુભવે ઉરમાં સદા, પામે મોક્ષ ખચીત.	૧૦
આકાશે બ્રમ વર્ણનો ^૧ , દૂરપણથી થાય,	
દશ્ય બને તત્કાળ પણ, વિચારથી અજપાય.	૧૧
ત્રાંતિ જગતની બ્રહ્મમાં, અજ્ઞાનેજ જણાય,	
પણ આ શાસ્ત્રવિચારથી, સઘળ તે સુવિધાય.	૧૨
નિત્ય સિદ્ધ છે મોક્ષ પણ, દ્વિતિ શાસ્ત્રથી થાય,	
“ દશ્ય નથી ” એ ખોધથી, દશ્ય અવશ્ય વિધાય.	૧૩
માર્ગેન મનનું દશ્યથી, બે યત્નેજ સધાય;	
પરા નિવૃત્તિ મોક્ષર્કેપ, ફળ તત્કાલજ થાય.	૧૪
આદિરહિત અજ્ઞાનની, નિવૃત્તિ કદિ નવ થાય,	
અનાત્મશાસ્ત્રના ગર્ભમાં, ^૨ કદ્યો જો વહી જાય.	૧૫

જન્મખાળ જે વાસના, નિઃશેષ તેનો ભાગ;	
મુખ્ય મોક્ષ તે જાણુજો, રહે ન વાસનાઝાધ.	૧૬
ક્ષીણ થયેથી વાસના, ચિત્તગલિત થઇ જાય,	
ક્ષીણ થયે જ્યમ શીતતા, હિમકણ પાણી થાય.	૧૭
તંતુ મુક્ત ^૧ સમૂહને, અંદર પેસી જેમ,	
ભૂતપંજર આ દેહને, ધરે વાસના તેમ.	૧૮
શુદ્ધ મલિન જે વાસના, સમજો તેનો ભેદ,	
મલિન જન્મનો હેતુ છે, શુદ્ધ કરે ઉચ્છેદ. ^૨	૧૯
માઠ અજ્ઞાનજ ન્યાં ધણું, અહંકાર પણ ગાઠ,	
મલિન વાસના તે કહી, પુનર્જન્મ દે બાઠ. ^૩	૨૦
ભૂટ ^૪ બને છે જ્ઞાનથી, ક્ષેત્ર અવિદ્યા સાર,	
ખીજશક્તિ સૌ નષ્ટ થઇ, રહે શેષ આકાર.	૨૧
શુદ્ધરૂપ તે વાસના, દેહધારણામાટ,	
જીવન્મુક્તોમાં વસે, તેનો નહિજ ઉચાટ.	૨૨
ચક્ર ^૫ બ્રમણસમ વાસના, રહે જીવન્મુક્ત શરીર,	
પુનર્જન્મના અંકુરો, ધરે ન લેશ તે વીર. ^૬	૨૩
ભજે ન જન્મઅનર્થને, શુદ્ધવાસનના જેહ,	
જ્ઞાતજ્ઞેય મહાધિયો, જીવન્મુક્તજ તેહ.	૨૪
જીવન્મુક્તિપદ જે રીતે, પામ્યા મહામતિ રામ,	
જશમરણ શમવા તને, કહું તે સુણ અભિરામ.	૨૫

૧ મોતી. ૨ નાશ. ૩ જરૂર. ૪ શેકાયલું. ૫ કુંભારનો ચાક.

૬ વેગ બંધ થયે જેમ ચક્રની ગતિ નાશ પામે છે તેમ પ્રારબ્ધ પૂરું થયે શરીર સ્થિર થઇ વાસના નાશ પામે છે.

સાધનક્રમ શુભ રામનો, ભરદ્વાજ ! અભિજ્ઞત ^૧ ;	
સાવધાન મનથી સુણો, તેથી થશે સૌ જ્ઞાત.	૨૬
ગુરુધેર વિદ્યા ભણી, રામ ગયા નિજધેર;	
રાજ્ય પિતાનું આલતું, પ્રજા કરે સુખદહેર.	૨૭
આનંદે દિવસો જતાં, ઉપજી રાઘવઉર;	
ઉત્કંઠા જોવા ધણી, તીર્થાશ્રમ ને પુર.	૨૮
વિનયી તાત કળાથકી, રામે આજ્ઞા લીધ;	
શુભ યોગે ને શુભ દિને, પ્રયાણ સત્ત્વર કીધ.	૨૯
અસંકાર મંગળ ધરી, ઉભય બ્રાત સંગાથ;	
વસિષ્ઠપ્રેષિત ^૨ વિપ્ર ને, પ્રવીણ પંડિત સાથ;	૩૦
અરૂપ વળી નિજ સાથમાં, મિત્રકુમારો લીધ;	
માતાઓએ ભેટીને, આશિષ સુતને દીધ.	૩૧
ઘોષવાદ ^૩ ત્યાં બહુ થયો, જતાં નગરથી બદાર;	
પૌરોના ^૪ ને સ્ત્રીતણા, વૉં લાજ ^૫ અપાર.	૩૨
નિજ હૃદયી આરંભીયું, તીરથદર્શનકામ;	
સ્નાનદાનતપધ્યાનક્રમ, પ્રથમ કરી લે રામ.	૩૩
દેવમુનિના આશ્રમો, નદી સાગર ને તીર,	
જોઈ વન ને પર્વતો, પુનિત ^૬ થયા સૌ વીર—	૩૪
નદી શતદ્રૂ ^૭ સરસ્વતી, મંદાકિની બહુ સ્વચ્છ,	
કૃષ્ણા, વેણી, ધરાવતી, ^૮ યમુના ઉત્પત્તઅચ્છ ^૯ ;	૩૫

૧ ઉંચા કુળમાં ઉપજેલો. ૨ વસિષ્ઠે મોકલેલા. ૩ કોલાહલ નાંખાટ. ૪ શહેરીઓ. ૫ ડાંગરની ધાણી. ૬ પવિત્ર. ૭ સતતજળ. ૮ રાવી. ૯ સ્વચ્છ પથ્થરવાળી.

નિર્વિંધ્યા, ચર્મણ્વતી, સુચંદ્રભાગા કાંત, સરયૂ, વિપાશા, બાહુદા, વિતસ્તા ^૧ અતિશાંત.	૩૬
પ્રયાગ ને નિમિસાર ^૨ જે, ધર્મારણ્ય વિખ્યાત, ગયા, કાશી ને શ્રીગિરિ, કેદાર, પુષ્કર, તાત;	૩૭
સરોવર માનસક્રમ થકી, ઉત્તરમાનસસાથ, સર સુંદર વડવાવદન, ગયા લોકના નાથ.	૩૮
જેયાં વળી બહુ આદરે, મહાઅગ્નિનાં તીર્થ; જેથું સરોવર શાંત ત્યાં, ઇંદ્રદુમનકીર્ત. ^૩	૩૯
સરિત સરોવર એ રીતે, નાનાં મોટાં સર્વ, સ્થળો પવિત્ર જેયાં ઘણાં, મનનો છોડી ગર્વ.	૪૦
શાલગ્રામ ને હરિતણાં, કાર્તિકેયનાં સ્થાન, હરિહરનાં ચોસદવળી, ધરી ઉર બહુ માન.	૪૧
તટો ચાર સાગરતણાં, નાનાશ્રયવિચિત્ર, સ્થળો ઘણાં પર્વતતણાં, સુંદર શાંત પવિત્ર.	૪૨
વિંધ્ય લિમાલય કુંજ ને, મંદરાદિનાં સર્વ, સુંદર સ્થળ અહ્ભુત ઘણાં, જેયાં મૂકી ગર્વ.	૪૩
દેવદ્રિજના આશ્રમો, ઋષિઆશ્રમ સૌ તાત ! પવિત્ર મનહર જે હતા, જેયા સૌ ભલીભાત.	૪૪
માનદ તે બ્રાતાસહિત, ક્યાં ચાર દિગંત; મહીતટ સર્વ ફરી ફરી, જેયા દેશ અનંત.	૪૫
યાત્રા જંબુદ્વીપની, પૂરી કરી આપેર; બ્રાતાસહ પક્ષી આવીઆ, રઘુનંદન નિજ ઘેર.	૪૬

૧ ઝેલમ. ૨ નિમિષારણ્ય. ૩ ઇંદ્રદુમ્ન એ નામથી કહેવાતું.

દુતવિલંબિત વૃત્ત.

અમરકિન્નરમાનવમાનિતા^૧,
અખિત્ર આ મહી સારી વિલોકતા;
નિજ ઘરે રધુનંદન આવીઆ,
શિવ યથા ફરીને શિવલોકમાં.

૪૭

સર્ગ ૪ થો*

રામનું તીર્થયાત્રાથી પાછા ફરવું.

પુરજન પુષ્પતી વૃષ્ટિની, સુવાસ લઈ શ્રીરામ,
જયેન આવે સ્વર્ગમાં, ત્યમ આવ્યા પિતૃધામ. ૧
નાત, વસિષ્ઠ, નિજઅંધુને, પ્રથમજ લાગ્યા પાય;
આદ્યજુને કુળવૃદ્ધને, ઉર આનંદ ન માય. ૨
સુહૃદ દ્વિજ માતાપિતા, રામ આલિંગન દેય;
સમયોચિત આચારથી, રાત્રવલર્પ અમેય. ૩
પ્રિય કથાઓ રામની, સુણી હર્ષ ઉભરાય;
મૃદુ^૨ વંશસ્વન^૩ને સુણી, દિશાબ્રાંતિ જયમ થાય. ૪
રામાગમનનિમિત્તથી, થયો ઉત્સવ દિન અષ્ટ;^૪
હર્ષ ઘેલા લોકનો, કોલાહલ પણ સ્પષ્ટ. ૫

* તીર્થયાત્રા રામની, પૂરી થઈ તે કાળ;

મિત્રસહિત દશરથધરે, ઉત્સવ અનુપમ આજ. ૧

મૃગયાદિક વ્યવહાર પણ, કહેવાશે આ સર્ગ;

રામતણો સૌ સાંભળો, પ્રિય મુમુક્ષુવર્ગ! ૨

૧ અમર, કિન્નર અને માનવથી માત્ર પામેલા. ૨ કોમળ.

૩ વાંસલીના સ્વર, નાદ. ૪ આદ્ય.

અહિં તહિં વિધવિધ દેશના, ભ્રાતભ્રાતના ચાલ;	
વર્ણવતા સુખથી રહ્યા, તે પછી રાધવશ્રાલ.	૬
પ્રાતઃકાળ ઉડી કરી, વિધિવત્ સંધ્યાકામ;	
સભાસંસ્થ નિજ તાતને, મળે ઈદ્રિસમ રામ.	૭
જ્ઞાનગર્ભ વિધવિધ કથા, વસિષ્ઠાદિની પાસ;	
ચતુર્થ ભાગ જ્યાં દિન રહે, રામ સાંભળે ખાસ.	૮
તાતઅનુજા લઈ જતા, ઘણા સૈનિકોસાથ;	
વરાહમિલિપભર્યા ^૧ વને, મૃગયા કરવા નાથ.	૯
ત્યાંથી પછી ઘર આવીને, સ્નાનાદિક કરી કામ;	
મિત્રો ને આંધવસહિત, નિત્ય ભોજન લે રામ.	૧૦
રાત્રિ ગાળે સ્નેહીની, સંગાથે સારામ ^૨ ;	
એ વિધ દિનચર્યા કરે, તીર્થથી આવી રામ.	૧૧
તાતધેર દિન ગાળતા, લક્ષ્મણ અરિહન સાથ;	
રાત્રેયિતવ્યવહારથી, આનંદી એ નાથ.	૧૨

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

મનહરાં નૃપના વ્યવહારનાં,	
રસકરાં જનચેતસચંદ્રિકાં; ^૩	
સ્તુત અને ચતુરાંજ સુધાભર્યા,	
અનથ આચરણો રધુનાં નર્યા.	૧૩

૧ ભુંડ અને પાડાઓથી ભરેલા. ૨ આરામ સહિત. ૩ ચાંદનીની પેઠે જનના ચિત્તને આહ્વાદ આપનારાં.

સર્ગ ૫ મો.*

શ્રીરામની ઉદાસીન વૃત્તિ અને શરીરકૃશતા. તેનું કારણ સ્મજવા
દશરથની જિજ્ઞાસા.

સોળમું વર્ષ ગાણું હતું, રાઘવને તે કાળ;	
હતા સાથ પોતાતાળી, અરિહન ^૧ લક્ષ્મણ બાળ.	૧
ભરત હતા માતુલગૃહે, વહત સુખે નિજ કાળ;	
રાત્ર્ય અવનીંપર ચાલતું, દશરથનું મહીપાલ.	૨
નૃપ મંત્રી મસલત કરે, પુત્રવિવાહની વાત;	
તીરથયાત્રાથી ફરી, રામ વસે સહ તાત.	૩
સુકાય છે બહુ ગ્રીષ્મમાં, વિમલ સરોવર જેમ;	
દિન દિન કૃશ થાતું ગયું, તત્ રાઘવનું તેમ.	૪
પાંખડીઓ પાકી ઝુલી, શુભ્ર કમળની જેમ,	
ભ્રમરાલિ બેઠા થકી, શીકી બને છે તેમ,	૫
વિશાલનયન મુખ રામનું, ધરતું ગયુંજ શીકાશ;	
દિનદિન મનનિર્વેદથી, જન જયમ હોય હતાશ.	૬
મૌન ધરી પદ્માસને, દઈ કપોલે હાથ,	
ચિનાથી પરવશ બની, અચેષ્ટ રહેતા નાથ.	૭

* કૃશતા રામશરીરની, મૂળ નિર્વેદનું જેલ,	
જિજ્ઞાસા દશરથતાળી, હેતુ બાણવા તેલ;	૧
વળી ઉપદ્રમ વાણીનો, વસિષ્ઠની આ સર્ગ;	
વર્ણવશે સૌ સાંભળો, પ્રિય મુમુક્ષુવર્ગ !	૨

કૃશાંગ ચિંતાયુક્ત છે, છે મનમાં દુઃખ કોય;	
ખોલે નહિ કંઈ કોઈને, આકૃતિ ચિત્રે હોય !	૮
ખેદસહિત પરિજન સહિ, વિનવે વારંવાર;	
કરે મ્હાનમુખ રામ તવ, સંધ્યાદિક આચાર.	૯
એવી દશા જોઈ રામની, ગુણગણની જે ખાણ,	
બ્રાતાઓ પામી ગયા, તેજ દશા નિર્વાણ.	૧૦
જોઈ તનુતા પામતા, ખેદવાન નિજ પુત્ર,	
મહીપાલ પત્નીસહિત, બનીઆ ચિંતામૂત્ર.	૧૧
સ્નિગ્ધ વાણીથી પુત્રને, પૂછે વારંવાર;	
ઘાટી ચિંતા શી તને, કહે પુત્ર! નિર્ધાર.	૧૨
ખોળે ખેસી તાતના, કહે રામ વિણ ખેદ,	
દુઃખ તાત ! મુજ કો નથી, કહે ન મનનો ખેદ.	૧૩
રાજ્યએ પૂછ્યું પછી, વક્તાધીશ વસિષ્ઠ,	
કારણ રાધવખેદનું, મુનિવર જ્ઞાનવરિષ્ઠ.	૧૪
વિચાર કરી મનમાં પછી, મુનિએ ઉત્તર દીધ;	
રાજન્ ! દુઃખ મનથી ત્યજે, શુભ કારણ અર્થિ સિદ્ધ.	૧૫

વસંતતિલકાવૃત્ત.

કોપે ન સંત ન વિષાદકલાજ ધારે,	
દર્પે વહે ન લઘુ કારણથીજ ભારે;	
સંહારવેગ જગમાં નૃપ જો ન જામે,	
ભૂતો મહાન જગતનાં ન વિકાર પામે.	૧૬

સર્ગ ૬ દો.*

વિશ્વામિત્રનું આગમન. દશરથે કરેલી તેમની પૂજા. દશરથની પ્રતિજ્ઞા.

મુનિવરવાળી સાંભળી, ભેદ ન સમજ્યો રાય;	
ખિન્નમને ત્યાં મૌનથી, વિચારતો ઉરમાંય.	૧
રાણી સૌ નૃપમંદિરે, ખિન્ન દશામોઝાર,	
સાવધાન મનથી જુએ, સુતચેષ્ટિત જે વાર,	૨
એક સમે ત્યાં આવીઆ, કૌશિકમુનિ વિખ્યાત;	
ધર્મકાર્ય કરતા હતા, યજ્ઞરૂપ તે તાત;	૩
લંગ કરે તે યજ્ઞનો, માયાવી બળવાન,	
અસુર દુષ્ટ તે કારણે, નૃપ મળવા મતિમાન;	૪
દારપાળશું બોલીઆ, શીઘ્ર કહો જઈ રાય,	
ગાધિમુત કૌશિકમુનિ, આવ્યા છે મળવાય.	૫
દારપાળ ગભરાટથી, ગયા સદન તત્કાળ,	
છડીદારને જઈ કહ્યું, “ કળવો જઈ મહીપાળ.	૬
દારે ઉભા આપણે, મુનિવર વિશ્વામિત્ર,	
ગાધિમુત મળવા અર્થે, તાપસ પરમ પવિત્ર. ”	૭
છડીદારે જટ જઈ કહ્યું, નૃપચેષ્ટિત ભૂપાલ,	
“ નૃપ તેજસ્વી આરણે, બાળ સુરજસમ ભાલ,	૮

* આગમન વિશ્વામિત્રનું, વિધિવત્ પૂજન થાય;

મુનિધર્મિષ્ઠ કરવા કરે, શુદ્ધ પ્રતિજ્ઞા રાય. ૧

યથાર્થ સુંદર વાત આ, વર્ણવશે આ સર્ગ,
પ્રીતિ ધરીને સાંભળો, પ્રિય મુમુક્ષુવર્ગ. ! ૨

જટાન્નૂટ માથે દિસે, અગ્નિજવાલસમ લાલ, શોભિત તપથી તે ઘણા, મુનિપુંગવ મહીપાલ.	૯
સુવર્ણવત્ પિંગલ કરે, રાજદ્વારપ્રદેશ, દ્વાર પધાર્યા આપને, વિશ્વામિત્ર મહેશ.”	૧૦
વાણી એવી વિનયયુત, કહે છે ત્યાં છડીદાર, સુણતામાં ઝટ ઉડીઆ, લાગી લેશ ન વાર.	૧૧
હેમાસનથી નરપતિ, સામેત મંત્રી સાથ, ધતર નૃપ જે ત્યાં હતા, તેને લઈ સંગાથ,	૧૨
વામદેવસિખરસહિત, ચાલીને નૃપ પાથ, આવ્યા સત્વર ત્યાં હતા, વિશ્વામિત્ર સુકાય.	૧૩
ઉભેલા નિજ આરણે, ભૂપ મુનિવર બોય, સૂર્ય પૃથ્વીપર આવીઆ, જેમ કારણે કોય.	૧૪
આત્મિતેજ અંગે ભર્યું, ક્ષાત્રતેજ પણુ તેમ, રકંઘ ભરેલ સુસિલસમ, જટા જીર્ણ બહુ એમ.	૧૫
જટાવલી તપ દીર્ઘથી, રુક્ષ અપાર જાણાય; મુનિવર શેભા શેત્રવત્, સંધ્યાસમે ભણાય.	૧૬
સૌમ્ય, સુસુંદર, દીપ્તિમત્, તનુ તેજે દુર્દર્શ આકૃતિ બહુજ પ્રગટલ છે, વિનયયુક્ત દુર્ધર્ષ.	૧૭
કોમળ, ભીમ, પ્રસન્ન ને, ગંભીર વ્યાપક તેજ, મુનિઅંગે ઝળકે ઘણું, પ્રસરે બહુ ત્યાં સ્હેજ.	૧૮
ધાર્યું હસ્ત કમંડલુ, સ્નિગ્ધ અને બહુ શુદ્ધ, સખી એક જીવિતતણી; મુનિ પ્રસન્ન ન કુદ્ધ.	૧૯
કરુણાળુ ચિત્તે ઘણા, નયન ભર્યો આનંદ; મધુરવાણીથી હોય ત્યમ, સિચિત અમૃતસ્યંદ.	૨૦

ધાર્યા છે યજ્ઞોપવીત, ઉચિતજ નિજ વયમાન, યુગલ ભૂ ^૧ સુઉન્નત ^૨ ધવલ, ^૩ દર્શન વિસ્મયપાન. ^૪	૨૧
હરે જોઇ મુનીન્દ્રને, નીચા નમીયા ભૂપ; નમન કર્યું અષ્ટાંગથી, મુકુટ સહિત અનૂપ.	૨૨
મુનિએ પાણુ ત્યાં રાયને, સૂર્ય ઇંદ્રને જેમ, મધુર ઉદાર સુવાણીથી, આશિષ દીધી તેમ.	૨૩
વસિષ્ઠસાથ સૌ બ્રાહ્મણે, તે પછી સ્વાગત કીધું; કરી પ્રશંસા પ્રેમથી, મુનિને આદર દીધ.	૨૪

દશરથ બોલ્યા:—

“અણુધાર્યા તમ દર્શને, તેજોમય મુનિભૂપ ! રવિસમ શુભ અનુગ્રહ થયો, અમ અંબુજે અનૂપ. ^૫ તમ દર્શનથી હે મુને ! પામ્યો હું બહુ સુખ, આદિરહિત અવિનાશી જે, જ્યાં ઘટનું નહિ દુઃખ.	૨૬
ધન્ય ધુરંધર ધર્મથી, આજ અમે પ્રત્યક્ષ, આપ આગમનના થયા, અહો અમો જે લક્ષ્ય.”	૨૭
મહર્ષિ ને રાગ સજી, કહેતા કહેતા એમ, સભાસ્થાન પર આસને, જઈ ખેડા સુક્ષ્મ.	૨૮
તપતેજે મુનિવરતણા, ભય પામી તે વાર, પ્રસન્નવદન જાતે નૃપે, કર્યો અર્ધ્યસત્કાર.	૨૯
ઋષિ સ્વીકારી અર્ધ્ય જે, સાસ્ત્રકર્મ કહેવાય, કરે પ્રશંસા રાયની, પ્રદક્ષિણા જ્યાં થાય.	૩૦

૧ ભુવાં. ૨ ધણાં ઉંચાં (અને) ૩ ધોળાં (હતાં) ૪ દર્શન વિસ્મયનું પાન કરાવે તેવું હતું. ૫ રવિ જેમ કમળને ખીલાવીને તેના ઉપર અનુગ્રહ કરે છે તેમ.

પૂજન પામ્યા રાયથી, હૃષ્ટ થયા ઋપિરાય;	
પૂછ્યું કુશલ રાગ્નતાણું, વિસ્તારે પછી ત્યાંય.	૩૧
મળીને પછી વસિષ્ઠને, હસીને પૂજા યોગ્ય,	
કરી કૌશિકે પ્રેમથી, પૂછ્યું વળી આરોગ્ય.	૩૨
મળી પરસ્પર તે પછી, પૂજન ઘટતું થાય;	
હૃષ્ટમને નૃપમંદિરે, નિગ્નસને સૌ જાય.	૩૩
એ રીતે ત્યાં તે સમે, વધ્યાં પરસ્પર તેજ;	
કુશલ સુપ્રજ્ઞો આદરે, થયા તેમ પણ સ્હેજ.	૩૪
આસનપર બેઠા પછી, વિશ્વામિત્ર ધીમાન,	
પાદઅર્ધ્યગૌઆદિનાં, નૃપે કર્યા બહુ દાન.	૩૫
ઋપિપૂજન વિધિવત્ કરી, જ્ઞાની તે ગુણુવાન,	
નેહી હસન નૃપ બેલીઓ, મુનિવરશું મનિમાન.	૩૬
“ સુધા મળે ન્યમ મર્ત્યને, મરુમાં વર્ષા જેમ,	
આંખો મળે ન્યમ અંધને, આપઆગમન તેમ.	૩૭
નિર્ધનને ધનયોગ ન્યમ, અગ્રજધર સુતયોગ,	
ચિર અભિજ્ઞાધી ચીજનો, જેમ થાય સંયોગ,	૩૮
દૂરાગમન ન્યમ ઇષ્ટનું, નષ્ટ વસ્તુ મળી જાય,	
પુનરાગમ ન્યમ મૃતનણો, નભોગનિથી થાય,	૩૯
હર્ષ થાય ત્યાં કેટલો, માપ તેનું ના થાય;	
તેવો હર્ષજ મુજ વિષે, આપ પધાર્યે હ્યાંય.	૪૦
અન્નલોકના વાસથી, કોને પ્રીતિ ન થાય ?	
તત્સમ આગમ તમ મુને ! સત્ય કહુંજ જણાય.	૪૧
પરમેચ્છિત શુ આપનું ? કરું શું સેવાકાજ ?	
ધાર્મિક પાત્ર પરમ તમે, મને મળ્યું મહારાજ.	૪૨

- રાજર્ષિ પૂર્વે હતા, તપથી પામી તેજ,
 બ્રહ્મર્ષિપણું પામીઆ, સુપૂજ્ય આપ ખરેજ. ૪૩
- ગંગાજળઅભિષેકથી, પ્રીતિ ઉપજે જેમ,
 તમ દર્શનથી હે મુને ! શીતળ મન આ તેમ. ૪૪
- રાગરહિત નીરોગ છો, નહિ ભય ધન્ય કાંદિ,
 તેમ છતાં અહિં આવીઆ, વિસ્મિત છું મનમાંદિ. ૪૫
- પુણ્યક્ષેત્ર મુજ છે ખરું, જાણું મુનિવર ! એમ,
 પાપરહિત ઉન્મગ્ન હું, ચંદ્રમંડળે જેમ. ૪૬
- બ્રહ્માથી અદ્વિતગણું, આગમ મુનિવર ! આપ,
 અનુગ્રહ એ મુજપર થયો, પુનિત થયો નિષ્પાપ. ૪૭
- રંગાયો હું પુણ્યથી, તમ આગમથી જન્ય,
 આજ જન્મ મુજસફલ છે, છે જીવિતને ધન્ય. ૪૮
- જોઇ મુનિવર ! આપને, આવેલા મુજધેર,
 પૂજાયલા બહુ હર્ષથી, પ્રણામયલા શુભધેર, ૪૯
- અબ્ધિ દેખી ચંદ્રન, અપાર ઉજળે જેમ,
 હર્ષ ઉરે ઉભરાય છે, જોઇ આપને તેમ. ૫૦
- અભિલાષા જે કાર્યની, અર્થતાળી વા હોય,
 પાર પડી મુનિ જાણુજો, માન્ય સદા મુજ છોય. ૫૧
- કહો મુનિ નિજ કાર્યને, કરો વિચાર ન આંદિ,
 સાર્થક આપ સુપાત્રમાં, મને અદેય ન કાંદિ. ૫૨
- કહો સુખે નિજ કાર્યને, વિણ વિચાર નિષ્પાપ !
 સર્વ કરીશ હું ધર્મથી, પરમ સુદૈવત આપ. ” ૫૩

પુષ્પિતાગ્રા વૃત્ત.

સુખકર ગુણખાણુ રાયવાળી,
મધુર, વિનીત, ધણીજ તેહ જાણી;
અતિ મુનિવરમૌલિ હર્ષ પામ્યા,
યશગુણઆકર^૧ ભૂપ જ્યાં વિરામ્યા.

૫૪

સર્ગ ૭ મો.*

વિશ્વામિત્ર કરેલી દશરથની પ્રશંસા. યજ્ઞ મધ્યે થતાં વિધાનું વર્ણન.

રાક્ષસોના વધને માટે રામની માગણી.

વાક્ય સુણી બહુ ભાવનાં, અકિત થયા મુનિરાય;
રૌમહર્ષ ઉપજ્યો ધણો, વદ્યા પછી તે ત્યાંય. ૧
“નરપતિ! વાળી યોગ્ય તુજ, રઘુકુલની જયમ રીત;
વળી પ્રભાવ વસિષ્ઠનો, દાખે તેજ અચીત. ૨
લહન વાક્ય હું જે કહું, નિર્ણય ત્યાં બળવાન
કાર્યાકાર્યતણો કરો, પાળો ધર્મ ધીમાન. ૩
યજ્ઞ કરું હું ધર્મથી, ઇષ્ટસિદ્ધિને કાળ;
વિદ્ય કરે છે રાક્ષસો, ધોર મને મહારાજ. ૪

૧ ખાણુ.

* વિદ્યનિવેદન યજ્ઞનું, કરી પ્રશંસા—રાય;

મઃજું રાઘવખાણનું, રાક્ષસ વધ કરવાય ૧

કરે મુનિવર આદરે, તે કહેશે આ સર્ગ;

પ્રીત ધરીને સાંભળો, પ્રિય મુમુક્ષુવર્ગ ! ૨

જેલ સમે હું યજ્ઞમાં, પૂજું દેવનો સંધ;	
નિશાચરો તે તે સમે, કરે યજ્ઞમાં ભંગ.	૫
ઘણીવાર કરવા ગયો, યજ્ઞ પૂર્ણ હું ત્યાંય;	
માંસ રુધિર તેવે સમે, નાખે દાનવ માંલ્ય.	૬
એ વિધ યજ્ઞસમૂહમાં, પડવાથી બહુ ભંગ;	
નીકળી આવ્યો ત્યાંથી, ઉરનો ખોઈ ઉભંગ.	૭
ભુદ્ધિ થાય નહિ નરપતે, કરવા તેપર ક્રોધ;	
ક્રોધરહિત તે ક્રમે છે, શાપ તણે અવરોધ.	૮
એવી દીક્ષા યજ્ઞમાં, મારી છે હે રાજ !	
તારી દયા ને હોય તો, જરૂરજ સિદ્ધિ થાય.	૯
શરણાગત મુજ આર્તનું, યોગ્ય તું કરવા ત્રાણ;	
નિરાશ ને યાચક બને, અભિભવ સંતથું બાણ.	૧૦
સિંહસમાન પરાક્રમી, દર્પવાન શ્રીમાન;	
નાશ કરે દાનવતણો, ઇંદ્રસમો બળવાન;	૧૧
સુકાકપક્ષશિખાધરી ^૧ , સત્યપ્રરાક્રમશર;	
રાધવ જ્યેષ્ઠ સુપુત્ર તુજ, મુજને આપ જરૂર.	૧૨
અપકારી રાક્ષસતણો, દિવ્ય તેજથી ખાસ;	
રક્ષિત થઈ એ મુજ થકી, નિશ્ચય કરશે નાશ.	૧૩
વિવિધરૂપે હું રામનું, કરીશ શ્રેય અનંત;	
તણે લોકમાં તેથકી, પૂજ્ય થશે ધીમંત.	૧૪
રાધવસન્મુખ રાક્ષસો, ઉભા કદિ નવ રહેય;	
પેખી કુદ્ધજ સિંહને, હરણ તરણ ત્યજ દેય.	૧૫
રામ વિના નહિ શકત કો', લઢવા રાક્ષસ સાથ;	
સિંહ વિના ભરશે કવચ, મત્ત મતંગયું બાથ ?	૧૬

નિજ અળથી ગર્વિત ધણા, ખરદૂપણના ભૂત્ય;	
કુપિત કાલસમ યુદ્ધમાં, કરે કારમાં કૃત્ય.	૧૭
સહન કરી શકશે નહિ, રામતણાં તે બાણ;	
સતતજીવ ધારા મેઘની, પાંચુર સહે નહિ બાણ.	૧૮
ઘટે નહિ નૃપ ! તુજ વિષે, પુત્રનેહ અમેય;	
મહાપુરુષમન જગવિષે, નથીજ વસ્તુ અદેય.	૧૯
જાણુ હણાયા રાક્ષસો, જાણું હું નિશ્ચ જેમ;	
મુજસમ બુધ ^૩ સંદિગ્ધમાં, પ્રવૃત્તિ કરશે કેમ ?	૨૦
જાણું ખરું હું તત્ત્વથી, રઘુનંદનનું રૂપ;	
વસિષ્ઠ પણ જાણે ખરા, યોગી અન્ય પણ બૂપ !	૨૧
મહત્ત્વ યશ ને ધર્મનો, તુજ મન કરે વિચાર;	
તો તું પ્રિયતમ પુત્રને, દે મુજને આ વાર.	૨૨
દશદિનસાધ્યજ યજ્ઞ તે, કાળ તેટલામાંય;	
રામે હણવા રાક્ષસો, કરે વિદ્વ જે ત્યાંય.	૨૩
વસિષ્ઠાદિ સૌ મંત્રીની, લઈ અનુગ્રા રાય;	
રામ મોકલો યજ્ઞના, મુજ વૈરી હણવાય.	૨૪
અનિકમણ મુજ કાલનું, જયમ ના થાય જરાય;	
કાલજ તું કર તે રીતે, હડખડ મા ! શુભ થાય.	૨૫
ખરું ઉપકારક થાય છે, સમે કરેલું કામ;	
અવસર ચૂક્યા મેહુલા, નિષ્ફલ જાણુ તમામ.”	૨૬
એ વિધ વચનો ધર્મનાં, મુનિવર વિશ્વામિત્ર	
બોલી ત્યાંહિ વિરામીઆ, તેજસ્વી સુપવિત્ર.	૨૭

વસંતતિલકા વૃત્ત.

વાણી સુણી મુનિતણી નૃપ મૌન ધારે,
શું યુક્તિયુક્ત કથવું, મુનિને વિચારે;
પામેજ તોપ મનકામ થયાથી અગ્રો,
પામે ન તેમ ઉપપત્તિ^૧વિના સુપ્રજો.

૨૮

સર્ગ ૮ મો.*

દશરથનું વિવાદયુક્ત ભાષણ. રાવણાદિ રાક્ષસોનું બળ અપાર હોવાથી
તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાની રામની અપાત્રતા.

ભાષિત વિશ્વામિત્રનું, સુણી રાય તે દામ;

અલ્પવાર મૌની રહી, વઘો દીન થઈ આમ.

૧

“ યોગ્ય રામ હજી નથી મુને ! લટવા રાક્ષસ સાથ;

પૂરાં વર્ષો સોળ પળ, થયાં નથી મુનિનાથ !

૨

સ્વામી પ્રભુ છું સૈન્યનો, અક્ષૌહિણી આ પૂર્ણ;

કરીશ તેસહ યુદ્ધમાં, નિશાચરોનું ચૂલું.

૩

કુશલ પરાક્રમી સર્વ આ, રણરસીઆ મહાશર;

બાણો મારા સૈનિકો, રક્ષક થાઉં જરૂર.

૪

૧ યુક્તિયુક્ત કથન.

* અયોગ્યતા અહિં રામની, યુદ્ધ કરવાને કાળ,

પુત્રસ્નેહને કારણે, વર્ણવશે નૃપરાજ.

૧

બળ બાળી દાનવતણું, દશરથહૃદય વિવાદ

પ્રકટયો તે સૌ સાંભળો, છોડી પરસ્પરવાદ.

૨

- એ વીરોના સંગમાં, ધનુષ્યાણુ લઈ હાથ;
 ઇંદ્રથી બળીઓ હોય પણ, કરું યુદ્ધ તે સાથ. ૫
- અરે ! બળાબળ સમરનાં, રામ ન બાળે બાળ;
 ક્રીડાભૂમિ વિણ અન્ય કો, દીડી નથી તે લાલ. ૬
- યુદ્ધજ્ઞાન કંઈ પણ નથી, નથી વળી અસ્ત્ર અધીત;
 વળ્લ શસ્ત્રો ધરવાતણી, બાળે નહિ કંઈ રીત. ૭
- બાળબળીયા નગરના, કુલવાડીનાં દામ;
 ત્યાંહિ ફરે છ સદૈવ એ, બાળે નહિ રણનામ. ૮
- બાળે એકજ કામ તે, કરવો કેમ વિદાર;
 મિત્રોસહ સ્થળ રમ્યમાં, ધૂમે વારંવાર. ૯
- ભાગ્યદોષ મુજથી વળી, અધિક થયું છે આમ,
 થઈ દુર્બળ શીકો પડી, સૂકાયો છે રામ. ૧૦
- ખાઈ શકે નવ અન્ન, ના રમી શકે ધરમાંય,
 ખેદ ઉડે હૃદયે ઘણો, વદે ન કાંઈ જરાય. ૧૧
- રાજકુટુંબ પરિવાર સૌ, અમે છીએ આ વાર;
 મુનિવર ! રાઘવકારણે, ચિંતાતુર અપાર. ૧૨
- નૂરરહિત નિઃસત્ત્વ છે, સર્વે રાજદરબાર;
 શરદન્નપુનાં વાદળાં, હોય જેમ નિઃસાર. ૧૩
- આવી સ્થિતિનો બાળ આ, પડ્યો આધિને હાથ;
 ક્યમ કરી આપું આપને, લઢવા નિશિચર સાથ ? ૧૪
- સર્વે સૌખ્યથી અધિક છે, પુત્રસ્નેહ મતિમાન !
 સ્ત્રી, અમૃત ને રાજ્ય સૌ, તેથી હેઠ લગવાન ! ૧૫
- કષ્ટસાધ્ય યજ્ઞો કરે, દારુણ તપ મુનિરાજ !
 મહાકલેશથી સંત પણ, પુત્રયોગને કાળ. ૧૬

- ધન, દારા ને પ્રાણ પણ, સુખે ત્યજ દેવાય;
 પુત્રસ્નેહને કારણે, પુત્ર અમૃત્ય ગણાય. ૧૭
- કર કર્મના રાક્ષસો, યુદ્ધમાં કૂટ પ્રવીણ,
 રામ લહે તે સાથ એ, યુક્તિ દુઃસહ હીણ. ૧૮
- મુદ્ધર્તમાત્ર પણુ જો ઋષે ! રામવિયોગ જ થાય,
 જીવન હું દશરથતાણું, ટકી રહે ન જરાય. ૧૯
- દાર્ધ કાળથી જગવિષે, હતી મને મુનિરાય !
 પુત્રલગ્નિધની કામના, તીવ્રપણે મનમાંય. ૨૦
- કષ્ટસાધ્ય યજ્ઞો કરી, સહીને કષ્ટ અપાર,
 પુત્ર ચાર પામ્યો રહા, ખરું કહું છું આ વાર. ૨૧
- તે સર્વેમાં મુખ્ય છે, રાજવલોચન રામ,
 તેહ વગર જીવે નહિ, અન્ય બ્રાત આ દામ. ૨૨
- તેજ રામને જો મુનિ ! અમુર પ્રતિ લઈ જાવ;
 તો જીવ મુજ નીકળી જશે, ઘટમાં વાગ્યે ધાવ. ૨૩
- પરમ પ્રીતિ મુજ રામમાં, સૌ પુત્રામાં જ્યેષ્ઠ,
 લઈ જશો તેને કદિ, થશે ઘણું અહિ નેષ્ટ. ૨૪
- બળ લણવા રાક્ષસતાણું, મુનિ ! ધન્ય જો હોય,
 તો મુજ સેના ને મને, લ્યો સાથે સૌ જોય. ૨૫
- બળ કેવું દાનવતાણું, શું છે તેનાં નામ ?
 રૂપ રંગ કેવાં દિસે ? કરે જ કેવાં કામ ? ૨૬
- કવણ પુત્ર એ દાનવો ? શું છે સંખ્યામાન ?
 કવણ રીત લણવાતાણી ? શું કરવું અનુમાન ? ૨૭

નિજ બળથી ગર્વિત ઘણો, છે એ દાનવસંઘ, યુક્તિ સકળ મુજને કહો, થાવા તેનો ભંગ.	૨૮
અતુલિત બળનો સાંભળું, રાક્ષસ રાવણનામ, કુબેરનો બ્રાતા જ તે, વિશ્વવિદિત સૌ દામ.	૨૯
વિદ્ધ કરંતો યજ્ઞમાં, તે જ કદિ જ્ઞે હોય; લેશ ન ચાલે અમતાણું, સૌને તેનો ભોય.	૩૦
એક એકથી અધિકતર, ચઢીઆતાં બહુ ભૂત, નિજ વિભૂતિના જ્ઞેમથી, પ્રકટે છે અદ્ભુત.	૩૧
સમયજ આગ્યે તેમનો, વિદ્યય અવસ્યજ થાય; સમય વિના જ અજ્ઞેય તે, હું માનું મુનિરાય !	૩૨
દમણાંના આ કાળમાં, અમે સમર્થ ન કોય, દશકંધરને જીતવા, નિર્મિત છે અહિં સોય.	૩૩
તેથી કૃપા મુજ પુત્રપર, કરો તમે મુનિ આજ, હું અભાગીનું છો તમે, દૈવત હે મહારાજ !	૩૪
યક્ષ, ગરુડ ને પત્રગો, સુર, દાનવ, ગંધર્વ, રાવાણને જીતે નહિ; માનવનો શો ગર્વ ?	૩૫
મહાધુરંધર વીરનાં, હરે યુદ્ધમાં નીર, એવો રાવણ રાણવિષે, હરે ધીરની ધીર.	૩૬
જુગ જુદો આ આવીઓ, કોમળ બની નરકાય; તેમાં વળી વયથી થયો, જજરે હું મુનિરાય !	૩૭
વિદ્ધકારી જ્ઞે હોય તે, રાક્ષસ લવણ સુનામ; મધુસુત થોર પરાક્રમી, મોકલું નવ કદિ રામ.	૩૮

વિદ્ય કરેતા કદિ હશે, સુખાહુ ને મારીય્ય;
મોકલું નહિ કદિ રામને; વીર ધણા તે નીચ. ૩૯
અગાતકારે જે મુનિ, લઈ જશો કદિ રામ;
નિશ્ચ મર્યો હું જાણજો, હે કૌશિક! આ દામ. ૪૦

પ્રહર્ષિણી વૃત્ત.

વાળી એવી નૃપ થઈ સુનમ્ર રીતે,
કલ્પોલે^૧ મુનિમત-સંજયે^૨ કુખ્યો તે;
વધાં શું વમજ પથોધિને^૩ ન હોય,
રે! રે! નિશ્ચય ફાળુ ત્યાં ન થાય ઢાય! ૪૧

સર્ગ ૯ મોઃ

વિશ્વામિત્રનાં કાપ. વસિષ્ઠે કરેલું દશરથનું સમાધાન.
સ્નેહથી વ્યાકુલ બની, નૃપે કહ્યું જ્યાં એમ,
ક્રોધ કરી કૌશિક વધા, સુણો કહું છું તેમ. ૧
“ કરીશ કામ હું આપનું ”, પ્રથમ કહીને એમ,
ક્રોક કરે નિજ બોલવું, હે દશરથ! તું કેમ? ૨
સિદ્ધ થઈ મુજ આગળે, હરણુ બને છે કેમ?
અયોગ્ય રહુકલનો થયો, હોય વિપર્યય જેમ. ૩

૧ તરંગમાં. ૨ મુનિનું વચન માન્ય કરવું કે ન કરવું એવા
વંશયરૂપી (તરંગમાં). ૩ સમુદ્રને.

* કૌશિકતપવ્રત અસ્થાયત્ર, કાપથી જેહ અરિષ્ટ,
મુનિઅંગે જે ગુપ્ત તે, કહે છે ગુરુ વસિષ્ઠ. ૧
સમાધાન રાજ્યતણું, ધીમેથી અહિં થાય;
પ્રીતિ ધરી જે સાંભળે, મુમુક્ષુમન હર્ષાય. ૨

ચંદ્રતણા શીતાંશુથી, પ્રકટે નહિં કો દિન,	
ઉબળુ રશ્મિનો ભાસ જે, કરે મને બહુ ખિન્ન.	૪
સમર્થ નથી જો રાય તું, કરવા મારું કામ,	
આવ્યો તેવો જઈશિ હું, સહ બાંધવ સુખ પામ.	૫
કોપાવિષ્ટ થયાયકી, મહાત્મા વિશ્વામિત્ર,	
પૃથ્વી લાગી કંપવા, દેવ થયા ભયભીત.	૬
ક્રોધે વ્યાપ્ત મુનીન્દ્રને, ઝટપટ જોઈ વસિષ્ઠ,	
ધૃતિમતધારી ખોલીઆ, કરવા સૌનું ઇષ્ટ.	૭
ઈશ્વાકુકુળ જન્મને, જાણે બીજો ધર્મ;	
શ્રીમાન જ દશરથ ખરો, તું ભૂષિતગુણકર્મ.	૮
યશોધર્મથી યુક્ત તું, ત્રિલોકમાં વિખ્યાત;	
વ્રતધારી ધૃતિમાન છું, ત્યજ ન ધર્મ હે તાત !	૯
આપપ્રતિજ્ઞા પાળવી, ધર્મ ન ત્યજવો યોગ્ય;	
ત્રિભુવનઈશ મુનીન્દ્રનું, પાળ વચન આરોગ્ય.	૧૦
ઈષ્ટાપૂરત ^૧ ધર્મનો, વચનભંગથી નાશ,	
અટકાવો સુત મોકલી, થતાં જરી ન ઉદાસ.	૧૧
ઉપનયો કૃલ ઈશ્વાકુને, દશરથ તું પ્રખ્યાત,	
નૃપ થઈ વચન ન પાલશે, કોણ પાલશે તાત ?	૧૨
મર્યાદા તુજસમ કરે, વ્યવહારે જગમાં,	
તોડે નહિ તે અરુ પણ; તુજથી કયમ તોડાય ?	૧૩

૧ ઇષ્ટ+પૂર્ત. ઇષ્ટ=ચર અને વેદીમાં આપેલું દાન.

પૂર્ત=પ્રવાસી લોકોની સોષસાઈ કુવા ખોદાવવા, તળાવ બાંધવાં, દેવળ, ધર્મશાલા, અન્નક્ષેત્ર વિગેરે સ્થાપવાં તે.

ઇન્દ્રિયેર અગ્નિ કરે, સુધા ^૧ સુરક્ષણુ જેમ;	
કરશે વિશ્વામિત્ર આ, રામતાણું પણ તેમ.	૧૪
કરી ન શકશે રાક્ષસો, સુતનો વાંકો વાળ,	
શિખરો હશે નહિ અસ્ત્ર પણ, મુનિ છે તેની ઢાલ.	૧૫
તનુરૂપે છે ધર્મ આ, મુનિ વીરોના વીર,	
લોકોત્તર બુદ્ધિ ધણી, તપમાં પરમ સુધીર.	૧૬
ત્રિવિધ જાતનાં અસ્ત્રનું, છે એ મુનિને જ્ઞાન;	
નત્સમ વેત્તા કો નથી, કદિ ન થશે ધીમાન !	૧૭
દેવ ઋષિ ને રાક્ષસો, યક્ષ, નાગ, ગંધર્વ;	
પહોંચે નહિ મુનિશક્તિને, ભેગા મળી પણ સર્વ.	૧૮
કૃશાશ્વનાં અસ્ત્રો રુદ્રાં, અતિ દુર્જન્ય જ જેલ,	
ચામ્યા મુનિવર રુદ્રથી, રાજ્યસમે નિજ તેલ.	૧૯
કૃશાશ્વના આ પુત્ર સૌ, રુદ્રસમા તે વીર;	
મુનિવરની સેવા કરે, તેજવાન મહાધીર.	૨૦
શુભકટિ કન્યા દક્ષની, જ્યાપ્રભાવતી નામ;	
સ્ત્રીઓ કૃશાશ્વની તે હતી, સો સુત તેને હામ.	૨૧
પતિસેવા કરવાયકરી, જ્યા પછી વરદાન;	
પત્યાસ સુત તેથી થયા, કામચારી બળવાન.	૨૨

૧ અમૃત. મહાભારતમાં વિનતાના પુત્ર ગરુડજી સ્વર્ગમાં ગયા અને યક્ષ, ગંધર્વ, દેવ એમની સાથે યુદ્ધ કરીને ત્યાંથી અમૃત લઈ પૃથ્વીપર આવ્યા, એવું વર્ણન છે. તે ઉકાણે અમૃતના નિધિની આસપાસ અગ્નિનો કોટ હતો એવું કહેવામાં આવ્યું છે. (મહાભારત, આદિપર્વ, અં. ૩૨, શ્લો. ૨૨-૨૫.)

પ્રભાવતીને પણ થયા, પચાસ સુત દુર્ધર્ષ,
 દુરાચારી બળવાન તે, નામે સૌ સંધર્ષ. ૨૩
 એવા છે બલ્લતેજમાં, જગમુનિ કૌશિક રાય !
 રામગમનમાં કલેશ તુજ, અનુચિત તેશ્રી ગણાય. ૨૪

ઉપજાતિ વૃત્ત.

આ છે મહર્ષિ અતિસત્ત્વવાળા,
 આવી પડ્યું મૃત્યુય ટાળનારા;
 અવશ્ય દે સંનિધિથીજ ક્ષેમ,
 આ દીન થા તું જન મૂઠ જેમ. ૨૫

સર્ગ ૧૦ મો. ‡

રામની ઉદ્વિગ્ન સ્થિતિનું પ્રતિહારી વર્ણન કરે છે.
 સગ્નએ મુનિવેણુથી, હર્ષિત થઇ સુત રામ,
 લક્ષ્મણ સહ બોલાવીઓ, બેઠાં તા જે હામ. ૧
 “ દ્વારપાળ સત્વર જઇ, અહિં લઇ આવો રામ,
 લક્ષ્મણ સહ નિર્વિઘ્નથી, કરવા કૌશિકકામ.” ૨
 સુણતામાં શાષ્ટિક^૧ ગયો, અંતઃપુરમંદિર;
 મુહૂર્તમાત્રમાં આવીને, કહે નૃપને તે ધીર. ૩

‡ દશરથની આજ્ઞાચક્રી, રામમંદિરે જાય;
 દ્વારપાળ નજરે જુએ, એજા રામની ત્યાંય; ૧
 પાછા આવી વર્ણવે, સ્થિતિ સકલ નિજ ભૂપ;
 મુમુક્ષુજન ! અહિં સાંભળો, તરવાને ભવદૂપ. ૧
 ૧ પ્રતિહારી.

- “ રાત રહે જે રીતથી, બ્રમર કમળની માંય^૧
 વિમન^૨ થઈ તે રીતથી, રહે રામ ધરમાંય. ૪
- “ ક્ષણમાં આ હું આવીઓ, ” બોલે જે કે એમ;
 ધ્યાનવિષય કો અન્ય છે, નથી કશામાં પ્રેમ. ૫
- નિકટ કોઈ ઇચ્છે નહિ, ખેદ દીસે મનમાંય. ”
 બોલી એમ વિરામીઓ, દારપાળ પછી ત્યાંય. ૬
- અનુચરો જે રામના, આવ્યા’તા તે સાથ;
 આશ્વાસન દઈ તેમને, રાજા પૂછે વાત. ૭
- કહો અનુચર સૌ તમે, શું કરે છે રામ ?
 સ્થિતિ કેવી છે તેમની, કહો મને આ દામ. ૮
- ખિન્ન સર્વ કંકર વઘા, યદિ બની અમ દેહ,
 પરિમ્લ્લાનતન^૩ રામને, પેખી ખિન્ન નિજ ગેહ. ૯
- ત્યારથી આવ્યા વિપ્રસહ, યાત્રાથી નિજ ઘેર,
 રામ દીસે બહુ ત્યારથી, ઘણા ખેદથી જેર. ૧૦
- કરતાં વિનતિ યતનથી, કરે દિવસનું કર્મ,
 મ્લ્લાનવદન કો વાર તે, કર્મ ગણે નહિ ધર્મ. ૧૧
- સ્નાનાર્ચન ને દાનમાં, ભોજનમાં નહિ પ્રેમ,
 દુર્ભન તે દીસે ઘણા, જમે ન પૂરું તેમ. ૧૨

૧ રાત્રે કમલ બંધ થઈ જવાથી બ્રમર તેમાં પૂરાઈ જાય છે.

૨ ઉદાસીન. ૩ કદમાઈ ગયેલ શરીરવાળા.

કુશલ નારીઓ આંગણે, કરે હિંદોળાસ્થાન;	
(તોપણ) ક્રીડા રામ કરે નહિ, આતકમેવસમાન. ^૧	૧૩
સ્વર્ગ ગમે નહિ દેવને, સ્વર્ગપતન જોઈ પાસ,	
રામ તેમ આભૂષણો, જોઈ અને જ ઉદાસ.	૧૪
વધૂક્રીડાનાં ઇક્ષણો, મુગંધિ વાયુનાં ઠામ,	
લતામંડપો જોઈને, ખિન્ન અને બાહુ રામ.	૧૫
ઉત્તમ યોગ્ય પદાર્થ જે, હૃદયંગમ સ્વાદિષ્ટ,	
જોઈ થાય નયનો સજળ, સમગ્ર તે જ અનિષ્ટ.	૧૬
નૃત્યવિદાસો સ્ત્રીતણા, ખેખી ઉચરે રામ;	
દુઃખ દેનારી એ ઘણી, તેનું અહિં શું કામ ?	૧૭
ભોજન શયન સુયાન ને, સ્નાનાસન નિર્દોષ,	
સ્વીકારે નહિ આદરે, ધરે ન તેમાં તોપ.	૧૮
સંપત્તિ શા કામની ? વિપત્તિથી શું થાય ?	
મૃગજળ ઘર શા કામનાં ? સૌ જન મિથ્યા ધાય.	૧૯
વદી એમ બેસી રહે, ભૌન એકલા રામ;	
રાગ્ર નહિ ઉપલાસથી, કરે ન કશું એ કામ.	૨૦
બોગોમાં નહિ ભાવ ને, ભૌન રહે સૌ હામ;	
જંપ નહિ મનમાં જરા, લે ન જરા વિશ્રામ.	૨૧

૧ વર્ષાઋતુમાં વરસાદની ધારાસાથે જેમ આતક મોટા હાથેથી ક્રીડા કરે છે તેમ રામ અંતઃપુરની વિનોદકુશલ નારીઓએ આંગણમાં તૈયાર કરેલા હિંદોળાપર બેસી ક્રીડા કરતા નથી.

- હરણીઓ જ્યમ વન તણી, કરે ન તરુને તોપ,
અંગભાવથી નારીઓ, કરે ન રામસંતોષ. ૨૨
- નિર્જન તરુવન, જંગલો, નદીતટની બહુ પ્રીત
રઘુમનમાં રહે, હોય જ્યમ પામર જન વિક્રીત^૧. ૨૩
- વસ્ત્રપાન ને અશનનાં, ત્યજી દાનનાં કામ;
પાળી ધર્મ સંન્યાસીના, તપસ્વી થાઈ રહે રામ. ૨૪
- નિર્જન દેશ દિસે ઘણો, વસે એકલા ત્યાંય;
બુદ્ધિ એક પરબ્રહ્મમાં, હસે રુએ નવ ક્યાંય. ૨૫
- પદ્માસન વાળી રહે, શન્ય સદા રઘુવીર;
કર ડાખો લમણે ધરી, વિચારમગ્ન સુધીર. ૨૬
- અભિલાષા નહિ રાજ્યની, ધરે ન મન અભિમાન,
સુખદુઃખને સમયે નહિ, દર્પખેદનું જ્ઞાન. ૨૭
- સમજી શકીએ નહિ અમે, શું કરે છે રામ;
કરવા ધારે શુંય તે? વિચાર શા મન કામ? ૨૮
- શરદ્દઅંતનાં વૃક્ષ જ્યમ, વિવર્ણુ દિનદિન થાય;
પામે વિરાગ રામ ત્યમ, પાંદુ કૃશિત થઈ કાય. ૨૯
- લક્ષ્મણુ ને શત્રુઘ્ન પણ, નિજ અનુયાયી જોડ;
પ્રતિબિંબવત્ પામીઆ, સ્થિતિ સમાન નૃપ! તેડ. ૩૦
- ચિંતાકારણ પૃછતાં, માત ભૂત્ય ને રાય;
“ કાંઈ નથી કહી મૌન રહે, ” મર્મ ન કાંઈ સમજાય. ૩૧

૧ પામર મનુષ્ય વેચાતો લીધેલો હોય તે જેમ જંગલોમાં, નિર્જન સ્થળમાં, નદીતટે પ્રસન્ન રહે તેમ.

સ્નેહી વિવેકી ક્રોધ જો, હોય કદિ નિજ પાસ,	
ઉપદેશે “ ભોગોવિષે મન ધરશો નહિ ખાસ. ”	૩૨
ભોગો આ સંસારના, રમ્ય દિસે જે અત્ર,	
ગગનપુષ્પસમ તે દિસે, સાચા નથી સર્વત્ર.	૩૩
સન્મુખ હોય સભાવિષે, વિભવમનોદર નાર;	
સ્નેહરહિત તેને જીએ “ કાલ કવલ કરનાર. ”	૩૪
“ કર્મો જે કરવાચકી, વિણ આયાસે થાય	
પ્રાપ્તિ પરમપદની જ તે, રહ્યાં કર્યાવિણ હાય !	૩૫
કરી કર્મ ઉત્તરે કર્મે, આયુષ ગાળ્યું વ્યર્થ; ”	
ગાય રઘુ મધુરે સ્વરે, વાર વાર એ અર્થ.	૩૬
ચક્રવર્તિપદ પામજો, દાસ એમ જો કેલ;	
રામ દસે તવ અન્યમન, લવે છ શું અર્થિ એલ ?	૩૭
કાન ધરે નહિ વાક્યને, જીએ ન સન્મુખ વસ્ત,	
ઉત્તમ ભોગ્ય પદાર્થ પાણુ, ખરે કરે છે ખસ્ત.	૩૮
મદાવન ન્યમ આકાશમાં, હોય કમલ તેમાંહિ,	
સમજે “મન આ તે રીતે”, ધરે ન વિસ્મય કાંદિ.	૩૯
રમામધ્ય હોય રામ પાણુ, મન મદનેષુઅવેધ્ય; ^૧	
વર્ષાધારથી હોય ન્યમ, ઉપલભ્યમાન અભેદ.	૪૦
ધન્ધે ધન શા કારણે, વિપત્તિનું જે સ્થાન ?	
ઉપદેશી એમ અર્થાનિ, સર્વસ તે દે દાન.	૪૧
સંપદ આપદ કલ્પના, મિથ્યા જગમાં થાય,	
મનના ઉપજ્યા મોહથી, એમ શ્લોક એ ગાય.	૪૨

૧ મદન+ધન+અવેધ્ય=મદનપાણુથી વિધાય નહિ એવું. ૨ પત્થર.

હાય ! મરાયો દીન હું, રુદન કરે એ રીત;	
તોય વિરાગ ન ઉપજે, જનમનખેલ વિચિત્ર.	૪૩
રઘુકુલના શણગાર ને, પરાક્રમી જે રામ;	
સ્થિતિ તેમની દેખીને, મિનન છીએ આ દામ.	૪૪
ચિત્તદશા એ વિધ બની, રામતણી હે રાય !	
ગતિ અમારી આપ છો, સૂઝે નહિ ઉપાય.	૪૫
રાજ અથવા વિપ્ર કો, આવી કરે ઉપદેશ;	
રાજનીતિ વ્યવહારનો, હસી ગણે નવ લેશ.	૪૬
જગ મોટું આ જે દિસે, નથી તે વસ્તુ કાંલિ,	
લિનન રૂપ છે માહરું, નિર્ણય એ મનમાંલિ.	૪૭
શ્રદ્ધા નથી નિજ જાતપર, પરમાં પણ છે એમ;	
રાજ્ય શિક્ષિ સંબંધીમાં, નથી કિંચિત પણ પ્રેમ.	૪૮
ધૃષ્ટિ નહિ કો' વિષયની, નહિ આસ્થા નહિ આશ;	
મૂઢમુક્તમાં તે નથી, તપીએ બની નિરાશ.	૪૯
ધન, માતા ને રાજ્યનું, ઉદ્યમનું શું કામ ?	
એ નિશ્ચયથી પ્રાણપર, ઉદાર છે શ્રીરામ.	૫૦
આતક વર્ષાલાવથી, ખિન્ન જેમ દેખાય;	
સંસારી વિલવોચકી, રઘુ ઉદ્ધવેગી થાય.	૫૧
આપદ્વાદળ એ રીતે, વૂટયું રામપર રાય !	
ઉપાય તેનો જટ કરો, દયાનિધે ! સુખ થાય.	૫૨
વિસ્તૃત સંસૃતિજળમાં, છતાં વિભવ ભરપૂર;	
સ્વભાવ પલ્લ્યાકારણે, સમજે વિષ રઘુશર.	૫૩

પ્રકૃત નિજ વ્યવહારમાં, જોડે રધુને જોડ;
સમર્થ એવો દાખવો, પૃથ્વીપર જો તેડ.

૫૪

દુતવિલંબિત વૃત્ત.

સકલરાધવમોહ મટાડશે,
સફલ સાધુપણું નિજ ફલાવશે;
સુરજશો તમ દૂર કરે અહો !
નર હશે જગ આ ગુણનો કહો.

સર્ગ ૧૧ મો.*

રામસાંતવન.

વિશ્વામિત્રની આજ્ઞાથી રામનું સલાસ્થાનમાં આગમન. રાગ્નએ કરેલું
આશ્વાસન. વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્રે પૂછેલા પ્રશ્ન.

વિશ્વામિત્ર બોલ્યા:—

અનુચર ! મહામતિના તમે, એમ હોય તો આંહિ;
શીઘ્રજ લાવો રામને, કરો વિચાર ન કાંહિ. ૧
રામતણા આ મોહનું, નહિ કારણ દુઃખરાગ;
મહાક્ષણદાયી બોધ છે, મૂળ વિવેક વિરાગ. ૨

ઃ કૌશિકની આજ્ઞા થકી, સભામધ્ય આણેલ;
આશ્વાસન નિજ પુત્રનું. દશરથભૂપકરેલ; ૧
આધિઆદિ કારણતણા, પ્રશ્ન થયા જે ત્યાંહિ,
મુમુક્ષુજન ! સૌ સાંભળો, તે કહેવાશે આંહિ. ૨

રામ આવશે જે ક્ષણે, તત્ક્ષણમાં તત્કાળ;	
વાયુ વાદળની રીતે, તોડીશ મોહની જાળ.	૩
મોહતાણું માર્જન થયે, સુયુક્તિથી શ્રીરામ;	
ઉત્તમ પદમાં પામશે, અમસમ તે વિશ્રામ.	૪
યથાર્થ સુખ આનંદ ને, ટળ્યા તાપનું ભાન,	
અનુભવશે ઉર તે સદા, અમૃતપાનસમાન.	૫
પ્રકૃત નિજ વ્યવહારની, પરંપરા ભલીભાત;	
પ્રગ્નમાન્ય થઈ પાળશે, પૂર્ણ મને સુખદાત.	૬
કર્તા છતાં વ્યવહારને, થશે ન ત્યાં આસક્ત,	
કારણકાર્યસ્વરૂપનો, કરી વિવેક વિરક્ત.	૭
મહાસત્ત્વથી યુક્ત તે, સુખદુઃખપાશવિહીન,	
સમદૃષ્ટિથી વર્તશે, થઈ વૈષમ્ય વિલીન.	૮
વચન એમ મુનિરાયનાં, સુણતામાં તે વાર;	
નૃપતિમન રીઝ્યું ધણું, થઈ આનંદ અપાર.	૯
ઉપરાઉપરી દૂતને, મોકલીઆ કહી આમ;	
તેહી લાવો સઘ અહિં, સભાસ્થાનમાં રામ.	૧૦
ઉદ્યાચળથી સૂર્ય ન્યમ, સરે તેમ શ્રીરામ,	
પિતાપાસ ઝટ આવવા, આત્યા મન અભિરામ.	૧૧
નિજ ભાઈઓ લઈ સંગમાં, સ્વલ્પ સેવકોસાથ,	
આવ્યા ઈંદ્રસભા સમી, પુણ્યસભામાં નાથ.	૧૨
રામે દીઠા દૂરથી, સભા શોભતી ત્યાંહિ,	
ઈંદ્રસમા નિજ તાત ન્યમ, હોય દેવવિચમાંહિ.	૧૩

હિતકર પ્રિય વાક્યો વદી, કરતા રાજી ભૂપ	
ખેદા છે ખેડ પાસમાં, મુનિવર શ્રેષ્ઠ અનૂપ;	૧૪
વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર ત્યાં, મંત્રિવૃંદ પણ તજ્ઞ;	
સર્વશાસ્ત્રના અર્થમાં, વીંટાઈને વૃષપ્રજ્ઞ.	૧૫
સેવા કરતી તેમની, આમરવ્યજનોસાથ	
મુંદરીઓ ઉભી દીડી, દિશાસમી સાક્ષાત્.	૧૬
વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર ને દશરથાદિ સૌ ભૂપ	
જીએ રામને આવતા, હોય શું ગુહ ^૧ અનૂપ.	૧૭
ધણા સત્ત્વ ને શૈત્યથી, ચંદ્રસેવ્ય ગંભીર;	
ગિરિ હિમાચલસમ ધણા, હતા જ રાધવતીર.	૧૮
સેવ્ય સકલ જે જ્ઞાતિથી, વિવેકાદિનું મૂળ;	
ગંભીરપણું જેના થકી, દિસે બહુજ વિણ ભૂલ.	૧૯
સત્ત્વગુણ અંગે ભર્યો, સહેજે ત્યાં જોવાય;	
સકલ સભાજન જોઈ તે, વિસ્મિત મનમાં થાય.	૨૦
વિકળપણું અંગે નહિ, પ્રિયદર્શન છે રામ;	
કાંત શાંત શુભ સંગથી, ઉદારમન અભિરામ.	૨૧
પાત્ર પરમ પુરુષાર્થના, ઉગ્ર ભાવ નહિ અંગ;	
યૌવન હજી ખીલ્યું નથી, કરે શાંતિથી દંગ.	૨૨
ઉપશમ શોભે વૃદ્ધસમ, પામી પૂર્ણ વિવેક;	
હર્ષખેદ દિસે નહીં, સમરસ છે મન છેક.	૨૩
કલિતપ્રાયમનકામ તે, ગતિ સંસારી સર્વ	
વિચાર બલથી શોધીને, બન્યા સકલગુણુપર્વ.	૨૪

અંતરબલ ઉત્તમ વડે, ક્ષોભ ન પામે લેશ;	
ઉદારઉર ભરપૂરસમ, દાખે વૃત્તિ બેશ.	૨૫
પરિમિત અંગે વસ્ત્રને, હાર જ પણ પરિમેય;	
નિર્મલ અતિશય ત્યાં દિસે, સ્મિતપ્રભાસમ તેય.	૨૬
એ વિધ ગુણગણ જેમના, રઘુકુળ નિપળ્યા જેહ;	
કિરીટ ^૧ સહ નિજ શીર્ષથી. દૂરથી નમીઆ તેહ.	૨૭
રામવિષે વદતા હતા, ગાધિસુત મુનિરાજ;	
તાતપાસ તવ આવીઆ, રાઘવ વંદનકાજ.	૨૮
પ્રથમ કર્યા નિજ તાતને, પ્રેમથકી સુપ્રણામ;	
તે પછી વિશ્વામિત્રને, વસિષ્ઠને અભિરામ.	૨૯
વિપ્ર બંધુ ગુરુ આદિને, કરી રામ પ્રણામ;	
ગ્રીહતા પછી તે પ્રેમથી, નૃપપ્રણામ તમામ	૩૦
ત્નેહભરી દષ્ટિથકી, નમિતમસ્તકે ક્યાંય;	
મધુર વાણીસતકારથી, ઉચિતજ જેમ જણાય.	૩૧
સમમનના છે રામ પણ, આશિષ મુનિવર બેય;	
શિષ્ટાચારની રીતથી, આનંદે ત્યાં દેય.	૩૨
એમ કરતાં આવીઆ, સુરસુંદર તે રામ	
પુણ્યસમીપ નિજ તાતની, કરવા પાદપ્રણામ.	૩૩
સુંઘી મસ્તક પુત્રનું, આલિંગન નૃપ દીધ;	
ધનસ્નેહથી ચુંબનો, વારવાર વળા કીધ.	૩૪
રાજહંસ જ્યમ અંબુજે, ધરી પ્રેમ ને ભાવ;	
લક્ષ્મણ અરિહન અંબુજે, ભેટી નૃપ લે લ્હાવ.	૩૫

ઉચ્છંગે બેઠા નહિ, કહ્યા છતાં શ્રીરામ;

બૂપર નાંખ્યા આસને, જમ બેઠા સુખધામ. ૩૬

રાજા બોલ્યા:—

વિવેકવાન હે પુત્ર ! તું, છે કલ્યાણનું પાત્ર;

બુદ્ધિ શિથિલ જડસમ કરી, ખેદ ન ધર તું અત્ર. ૩૭

વૃદ્ધ વિપ્ર ગુરુનું કહ્યું, પાળી પુણ્ય પદ પામ;

પમાય નહિ તે મોહમાં, કરવાથી વિશ્રામ. ૩૮

વસિષ્ઠ બોલ્યા:—

પરંપરા બહુ દુઃખની, ઉપજાવે જે જાણ,

નાશ થાય કષ્ટે કરી, વિપયશત્રુનાં ખાણ. ૩૯

મહાબાહુ વડવીર ! તું, તેં કાપ્યાં સૌ તેલ;

રાજપુત્ર નામે ખરો, નહિ લેશ મંદેલ. ૪૦

આવો પણ તું અસવત, જડમોજે ચકચૂર;

મોહજ સાગરપૂરમાં, શાથી દૂખ્યો શર ? ૪૧

વિશ્વામિત્ર બોલ્યા:—

હાલતાં જ્યમ હોય તે, નીલકમલનાં વૃંદ,

તત્સમ ચંચળ તુજ દિસે, નેત્ર ખરે સુખકંદ. ૪૨

ચિત્તચંચળતા ત્યાગીન, રહો તમે નિષ્કામ;

ક્યા હેતુથી મોહને, પામ્યા કહો હે રામ ? ૪૩

મનધર ખોદે ઉંદરો, ચિતારૂપ અપાર,

તે કારણથી શોધવો, સમગ્ર ચિંતાસાર. ૪૪

શી શી ચિંતા થાય છે, શું છે તેનું રૂપ ?

સા કારણથી ઉપજી ? કહો કુંવર ! સુખરૂપ. ૪૫

ચિંતાનાં જગમાં દિસે, પ્રસિદ્ધ કારણ જેલ;	
સંભવ તેનો તુજ વિષે, ઘટે ન, અનુચિત તેલ.	૪૬
ખડુ ધન સંપત્ તાલરી, પિતાપ્રભાવે છેય,	
આપદ આધિ ના વસે, આધિ ખરી તું કહેય.	૪૭
અભિમત મનનું જે દશે, પામીશ તું નિખાપ !	
ભંદે જેથી નહિ કદિ, આધિ આપીને તાપ.	૪૮

વસંતતિલકા વૃત્ત.

વાણી સુણી સુમતિની ઉચિતાર્થવાણી,	
રામે પછીથી નિજ ખેદ લીધેજવાણી:	
જાણે શું મોર સુણી વાદળગર્જનાને,	
સિદ્ધિ મનાંરથતાણી અર્ધિ નક્કી માને.	૪૯

સર્ગ ૧૨ મો.*

શ્રીરામ પોતાના મનની સ્થિતિ કહેવાનો પ્રારંભ કરે છે. વિષયોનું મિથ્યાપાત્રું. ભોગોની દુઃખરૂપતા, સંપત્તિની અનર્થરૂપતા.

વાદ્મીકિ બોલ્યા:—

એ વિધ મુનિએ પૂછતાં, શાંતિ વળી ઉર રામ;	
ધામેથી પછી બોલીઆ, અર્થપૂર્ણ અભિરામ.	૧
પૂછયું આપે સર્વે તે, કહીશ છતાં અજ્ઞાન;	
વચનઉત્તરધન સંતનું, કરશે કે ભગવાન ?	૨

* દુઃખરૂપ છે ભોગ સૌ, વિષય વ્યર્થ સર્વત્ર;
અનર્થરૂપ છે સંપદો, તે કહેવાશે અત્ર.

અરે ! હું આ જન્મ્યો અર્ધિ, પિતાતણે આ ઘેર,	
ક્રમે કરી મોટો થયો, રાધો ભણ્યો બહુ પેર.	૩
સદાચારવ્રતમાં રહી, યાત્રા કરવા કાળ,	
સમુદ્રસુધી સહુ દેશમાં, ફર્યો પછી મદારાજ !	૪
કાળ તેટલો વીતનાં, મુગ્ધમનમાંલિ વિચાર	
પ્રકલ્પો આ સંસારની, મુજ આસ્થા દરનાર.	૫
વિવેકરંગના ઘેરથી, ભોગતણો રસરંગ	
મનમાંથી નીકળી જતાં, હિલ્યો તર્ક આ ચંગ.	૬
રે ! રે ! આ સંસારનું, જે સુખ તે શું સાચ ?	
મરે લોક સૌ જન્મવા, જન્મે મરવા કાળ.	૭
સ્થાવરજંગમરૂપ સૌ, ભોગ ઘણા ભંગુર,	
વિભવભૂમિના ^૧ ભાવ તે, પાપરૂપ દુઃખપૂર.	૮
છતાં લોહ સળીયા સમા, અસંગ પરસ્પર સાવ;	
નિજ મનકલ્પનમાત્રથી, પ્રિલપ્ત થતા સૌ ભાવ.	૯
બહોળા આ સંસારનો, પાયો મન દેખાય;	
મન મિથ્યા જ્યમ હોય શું, એમ ખરે સમજાય.	૧૦
તો પછી ગોથાં મોહમાં, શે કારણ જન ખાય	
ખાંધી આશા સુખતણી, બાલ્ય વસ્તુતીમાંય ?	૧૧
ખોટી વસ્ત ખેંચે અરે ! આપણ સૌને જેહ	
મૂઠપણું નિજ બુદ્ધિનું, ખરે દાખવે તેહ.	૧૨
દોડે દરણાં દૂરથી, દેખી ઝાંઝવાં જેમ;	
દયામળી જગરણુવિષે, સ્થિતિ આપણી તેમ.	૧૩

૧ વિભવ સમપેજ માત્ર રહેનારા.

વેચાયા નથી કોઈથી, રે વેચાયા જેમ;	
અધીનતા પામી ગયા, જડતા આવી કેમ ?	૧૪
“ માયા આ શંખર ^૧ નાણી, સમજે જો કે એમ;	
અણુસમન્વ્યા વર્તે ધણા, અરે માનવી કેમ ?	૧૫
દુર્ભાગીપાતું ભોગનું, જગમાં સ્પષ્ટ જણાય;	
દટનટના ભાવથી ^૨ , પરિણામે દુઃખ થાય.	૧૬
તેમ છતાં પણ આપણે, બ્રાંતિવશ થઈ વ્યર્થ,	
ભોગવિપયમાં ભાવના, બાંધી સદીએડનર્થ ^૩ .	૧૭
કાલ ધણો ચાલી ગયા, તવ ઉદ્ધવ ^૪ આ જાન;	
મોહનણા રે ગર્ભમાં, પડ્યા બુદ્ધીને લાન.	૧૮
કરી રાખેલા ગર્ભમાં, પડે મૃજો ^૫ વનમુદ્ઘ;	
નરમૃજો પણ મોહમાં, ફસાય વિપયારુદ્ધ.	૧૯
શું કામ મારે રાત્ર્યનું ? ભોગનાનું શું કામ ?	
કોણુ હું ? ને કેમ આ, દિસે દશ્ય આ હામ ?	૨૦
પદાર્થ મિથ્યા જોઈ છે, મિથ્યા તે રહેનાર;	
કોને લાનિ તેલથી, કઈ રીત છે થાનાર ?	૨૧
મરુબ્રૂમિના પથિકસમ ^૫ , ઉપજ્યો એમ અરાગ,	
જગનતણા સૌ ભાવમાં, વિચારતાં મદાભાગ !	૨૨

૧ માયાવી; જાદુગર. ૨ પહેલાં દેખાય છે અને પછી નાશ પામે છે તેથી. ૩ સદીએ+અનર્થ. ૪ વનનાં પશુઓ. ૫ વટેમાર્ગસમાન.

સમગ્રવો ભગવન્ ! મને, તેથી સ્પષ્ટ આ વાત;	
હિપજે શાથી દસ્ય આ ?, વૃદ્ધિ વિલય શા માટ ?	૨૩
જન્મ જરા ને આપદો, મરણ સંપદો તેમ;	
વાર વાર પ્રકટી વધી, લય પામે છે કેમ ?	૨૪
પર્વતપરનાં વૃક્ષ ન્યમ, કરે શિથિલ સમીર,	
તેના તે તુચ્છ ભોગ સૌ, હરે આપણું હીર.	૨૫
પવને પોલા વાંસ ન્યમ, શબ્દ કરે વિણ અર્થ;	
પ્રાણવાયુના જોરથી, કરે ધ્વનિ જન વ્યર્થ.	૨૬
છણે તરુ નિજ કોટરે, ઉગ્ર વન્દિથી જેમ;	
તપું ચિંતાથી ઐ રીતે, શમે દુઃખ આ કેમ ?	૨૭
સંસૃતિદુઃખના પતથરે, રહ્યું ન રંદ્ર ^૧ પણ એક	
હૃદયે, નિજ જન કારણે, રડતો નથી ધરી ટેક.	૨૮
ખોલુંચાલું બદારથી, રાજી રાખવા માટ;	
સંખંધી જન જેથડી, કરે ન લેશ ઉચાટ.	૨૯
અશ્રુવગરના રોદને, શન્ય નીરસ જે છેક;	
મુજ મુખની તે વૃત્તિઓ, જુએ વિવેકજ એક.	૩૦
મુઘની ન્યમ નિર્ઘન ખની, અતિ જગમાં મુંઝાય,	
સ્થિતિ સંભારી જ્ઞાનની, અજ્ઞાને દુઃખ થાય.	૩૧
શુભ ગુણનું ખંડન કરી, મોહ કરી ઉત્પન્ન;	
દુઃખજાળને આપતી, હજે લક્ષ્મી સૌ જન.	૩૨

ધન ચિંતાઢગચક છે, દે ન મને આનંદ;
પ્રસવ થયેલ કલત્રધર^૧, ઉગ્રાપદ^૨ દુષકંદ.

૩૩

દ્રુતવલિંબિત વૃત્ત.

વિવિધ દોષદશાજ વિચારતાં,
વિતત^૩ ભંગુર કારણ જાણતાં;
નિગડ^૪ જંગલદંતિ^૫ સમું બની,
મન મથે ન શમેજ અરે ! મુનિ.

૩૪

શિખરિણી વૃત્ત.

નિશા અંધારીમાં, ધુમર વરસી મોહની ખરે !
કરે લોકો અંધા, વિપયરૂપ ચોરો બહુ કરે;
હરે તે સુદ્ધિને, પ્રબલ બલ તેને રૂળમહી,
જિતે કા વિજાની, પ્રવીણ વિણ સુદ્ધ દદ રહી ? †

૩૫

૧ સ્ત્રીએ બહુ છોકરાંએને જન્મ આપ્યો હોય એવું ધર.
૨ ઉગ્ર+આપદ=દરિદ્રતા, શત્રુ, રોગ, વિજેરે હજારો આપત્તિઓમાં
આવી પડેલાને. ૩ વિસ્તૃત. ૪ શંખસાથી અંધાયલા. ૫ લાથી.

†આ શ્લોક સ્વર્ગસ્થ કવિશ્રી ગણપતરામ રાજરામનો બના-
વેલો છે. વળી આજ વિચારો તેમણે નીચલા હરિગીત છંદમાં પણ
ઉતાર્યા છે:—

અજ્ઞાનની અંધારી રાતે, ધુમર મોહની વૃષ્ટિએ,
લોકો બન્યા છે અંધ, વિપયો—ચોર ન પડે દષ્ટિએ;
સુવિવેક રત્ન હરે છ તે, તેને જિતે એવો સહી.
વિજાનીવિણ કા છે શું, સુર કહો મહીતળમાં અહિં ?

સર્ગ ૧૩ ભો.*

લક્ષ્મીમાં રહેલા દોષો અને અનર્થો.

લક્ષ્મી આ સંસારમાં, મૂઢ વદે બહુ શ્રેષ્ઠ; પણ મુનિ ! મોહક તે ખરી, દુઃખ ઉપગ્નવે નેષ્ટ.	૧
નદી ઉછળી વર્ષાસમે, વહે તરંગ અપાર; મલિન જડ નિજ અંબુએ ^૧ , વ્યાકુલ પારાવાર.	૨
વહે લક્ષ્મી ત્યમ મૂર્ખને, ઉપગ્નવીજ તરંગ; મલિન જડ અતિશે ઘણા, વ્યાકુલતાના રંગ.	૩
લક્ષ્મી પ્રકટે પુત્રીઓ, ચિતારૂપ અપાર: વધે દુરાચરણે ઘણી, ચંચળ પારાવાર.	૪
અભાગિણી રહેતી નથી, ઠરી દામ કો સ્થાન; આમ તેમ દોડ્યા કરે, લક્ષ્મી દગ્ધસમાન.	૫
સ્પર્શ કર્ષેથી અંગનો, ઉપગ્નવે બહુ તાપ; જ્યોતિદીપની રીતથી, દે લક્ષ્મી સંતાપ.	૬
કાળજ નિજ ગર્ભે ધરે, જ્યોતિ દીપની જેમ; નાશ ધરે નિજ ગર્ભમાં, લક્ષ્મી પાપિણી તેમ.	૭
સેવે જન જે પાર્શ્વમાં, ગુણુ અવગુણુ નહિ જ્ઞેય; નૃપસમ લક્ષ્મી ના જુએ ! મૂઢ અમૂઢ જન હોય.	૮

* વ્હાલી જે સૌ મૂઢની, દે નિત્ય ભોગ અનર્થ;

દોષયુક્ત લક્ષ્મી ઘણી, નિંદાશે આ સર્ગ.

૧ પાણીએ.

વધે વેગ બહુ સર્પનો, પય ^૧ પાવાથી જેમ;	
વધે વેગ લક્ષ્મીતણો, મલિન કર્મમાં તેમ.	૯
શીત મૃદુસ્પર્શી રહે, સ્વપર જનભાગી સર્વ	
કરે પરપ નહિ જ્યાં લગી, ધનવાયુબળગર્વ.	૧૦
જ્ઞાની શર કૃતજ ને, ક્રોધગ મૃદુ જન જેલ;	
ધૃષ્ટે ઢાંક્યા રત્નસમ, ધને મલિન સૌ તેલ.	૧૧
શ્રી સુખાવલ છે નહિ, વધે દુઃખને કાજ;	
વિપવક્ષીસમ નાશને, ગુપ્ત ધરે મહારાજ !	૧૨
અનિદ જન શ્રીમાન ને, નિરાશિમાની શર;	
સમર્થ પાળુ સમદૃષ્ટિનો, ત્રણ દુર્લભ્ય જર.	૧૩
શ્રી ગુણ દુઃખસર્પની, વિપમ ગદન તે બાળુ;	
ગજેન્દ્રસમ ધનમોહિની, વિંધ્યતળેટીસમાન.	૧૪
દુઃખક્રમુદની ચાંદની, પુણ્યપદ્મની રાત;	
સુદૃષ્ટિદીપવંદોળીઓ, છે લક્ષ્મી સાક્ષાત.	૧૫
નદી વિકારતરંગની, વિપાદવર્ષની જેલ;	
સંભ્રમરૂપ વાદળતણી, આદ્યપદવી તેલ.	૧૬
વિકલ્પસસ્યની ^૨ ક્ષેત્રિકા, ખેદભયદ નાગેણુ;	
વિકારધ્રુવગી રાત્રિ એ, વિરાગવેલદિમહેણુ.	૧૭
વિવેકરૂપ સુચંદ્રને, રાહુદાઢ સાક્ષાત;	
સૌજન્યરૂપ અંભોજની ^૩ , લક્ષ્મી ચાંદનીરાત.	૧૮
ચંચળ ઈંદ્રાયુધસમી, લક્ષ્મી મન હરનાર;	
નાના રાગતરંગથી, જડઆશ્રય કરનાર.	૧૯

નિજળીસમ ચંચળ ઘણી, ઉપજી થાય વિલીન;	
નનકુલ કરતાં ઘણી, ચપળ વળી અકુલીન.	૨૦
ભોખ્ખ-મૃગજળથી અધિક, લક્ષ્મી આ હગનાર;	
સદરીસમ એકરૂપથી, ક્ષણ પણ નહિ રહેનાર.	૨૧
ચંચળ દીપશિખાસમી, ગતિ તેની દુર્લભ;	
એવી લક્ષ્મી સ્વભાવથી, માનું હું બહુ હેય.	૨૨
ભેદારે સિંદાણુસમી, કરી-દ્રનરનાં કુળ;	
રુદ્ધવિશારદ કારમી, આ લક્ષ્મી વિણ ભૂલ.	૨૩
ગીતલ ધારસમ ખૂગની, પણ લક્ષ્મી બહુ કૂર;	
દય કૂર માનવીતણાં, આશ્રયમાં ચકચૂર.	૨૪
સરણુ કરે છે પારકું, જેલ ધાગું ધીમાન !	
કૃપાય છે જેમાં ઘણી, દુષ્ટ આધિ મનિમાન !	૨૫
એવી આ લક્ષ્મી ઘણી, દિસે અમંગલ તાન !	
કુખકારક નથી લાગતી, દુઃખકારક સાક્ષાત.	૨૬
રિદ્રતા નિજ શોક્યને, કાઢે જો કે દૂર;	
આલિંગે તે આદરે, પાછી આવીને શર.	૨૭
અપટ લક્ષ્મી એ રીતે, અહો ! ખેડની વાત;	
નિર્લજ થઈ તે પુરુષની, ભેટ કરે સપ્તાત.	૨૮

ઉપજાતિ વૃત્ત.

મનોદરી ચિત્તની વૃત્તિ કર્યે,	
દુઃખે મળે ભંગુર જે પ્રકર્યે ^૧ ;	
સર્પોત્તણા ગાત્રથી વીંટળેલી,	
લક્ષ્મી કુવા છૂળીની પુખ્તવેલી.	૨૯

સર્ગ ૧૪ મો.*

મૂર્ખના જીવનરતી નિંદા.

- અગ્ર લાગપર પાનના, જલબિંદુસમ સ્થિર;
 ઉન્મત્તસમ ઝટ જાય છે, આયુષ્ય ત્યજી શરીર. ૧
- વિપયસર્પવિપસંગથી, જર્જર જેનું ચિત્ત;
 આત્મવિવેક ન જોડતે, તેનું વ્યથે જીવિત. ૨
- પરિમિત દેહાદિકવિષે, અવળો નિશ્ચય આમ;
 આત્મસ્વરૂપજ આવડું, કરી બેઠાજ તમામ. ૪
- જેય જાણ્યો જેનો થયો, પરમ પદે વિશ્રામ;
 સમભાવી તે નરતણું, સુખદ આયુ સૌ દામ. ૩
- સંસૃતિરૂપ વાદળમહી, તડિત^૧ સમૃદ્ધસમાન;
 ચંચળ આ આયુષ્યથી, શું સુખ કહો વિદ્વાન ? ૫
- વીંટી શકે કો' વાયુને, તોડે નભને તેમ;
 તરંગગણ ગુંથી શકે; આયુષ્યનું નથી એમ. ૬
- શરદ્ધ્રસમ આયુ આ, અતેજ દીપસમાન;
 ચંચળ નીરતરંગસમ, આપે નિજનું ભાન. ૭
- આશ શક્ય ધરવાતણી, વીજળીપુંજતરંગ;
 પ્રતિબિમ્બો ત્યમ ચંદ્રનાં, નભઅંબુજના રંગ; ૮
- (પણ) આસ્થ આયુ ધરવાતણી, શક્ય કદિ નવ હોય;
 અસ્થિર આયુ વહી જતું, રોકી શકે નવ કોય. ૯

* કામાદિક બહુ દોષથી, જરાવ્યાધિથી ગ્રસ્ત;

નિંદાશે અહિં મૂર્ખનું, જીવન આયુ સમસ્ત.

૧ વીજળી.

ખચરી ઠચ્છે ગર્ભને, મરણદુઃખને કાજ;	
દીર્ઘ આયુષ એ રીતે, ચહે મૂર્ખશિરતાજ.	૧૦
આ ભવભટકણને વિષે, સર્ગ ^૧ સમુદ્રસમાન;	
કાયવદ્ધીનું ત્યાં દિસે, પરપોટાસમ ભાન.	૧૧
તે કારણથી હે મુને ! ગમે ન જીવવું અંધ;	
જીવિત ખરું તે જ્યાં નહિ, લેશ કલેશનો ગંધ.	૧૨
પામે પ્રાપ્યજ જેથકી, ફરી શોક નવ થાય;	
સ્થાન પરમ વિશ્રાંતિનું, તે જીવિત કહેવાય.	૧૩
જીવે છે મૃગપક્ષિઓ, તરઓ પણ મુનિ ! તેમ;	
મર્યું મન જેનું મનથકી, તે જીવ્યો સુક્ષેમ.	૧૪
સાધુ જીવન તે નરતાણું, જગ જન્મ્યા તે ખેશ;	
જન્મ ધરે નહિ જે ફરી, જરૂર ગર્હભો શેષ.	૧૫
વિવેકવિણુ જન શાસ્ત્રનો, વ્યર્થ વહે છે ભાર;	
વિરાગવિણુ નરનો સદા, વૃથા જ્ઞાનભંગર.	૧૬
ઉપશમતા પામ્યાવિના, મન છે ભારઅગાર;	
જાણ્યું ન જો નિજ રૂપ તો, વૃથા શરીર છે ભાર.	૧૭
આયુ, મન, રૂપ, બુદ્ધિને, ચેષ્ટા ને અહંકાર;	
દુર્બુદ્ધિમન દુઃખ સૌ, મજુરને જ્યમ ભાર.	૧૮
શાંતિતૃપ્તિહીન આયુ આ, છે આપદરે'કાણ;	
માળો રોગવિહંગનો, બહુ પરિશ્રમનું સ્થાન.	૧૯
હણે કાલ આયુષ્યને, ઉંદર જ્યમ દર જીર્ણ;	
નિશદિન ખંતથી ખેદવિણુ, કરી શરીર વિશીર્ણ.	૨૦

શરીરરૂપ દરમાં રહી, વિષસમ દાદ દેનાર;	
રોગ ભયંકર સર્પસમ, આયુવાયુ પીનાર.	૨૧
તુચ્છ રહે નિજ અંતરે, કીટ કાંરી ખાનાર;	
જેમ કાષ્ટને ફૂર ધણુ, નિશદિન કાતરનાર.	૨૨
એ વિધ કાપે કાયને, લોહીપરુ ઝરનાર;	
તુચ્છ ફૂર દુઃખો સદા, અંતર જે રહેનાર.	૨૩
ઘાટી ઇચ્છા મન ધરી, મૂંપક મારવા જેમ,	
ગિડાલ તાકે ટમટમી, કાળ જનોને તેમ.	૨૪
ગર્વાદિક ગુણવાળો આ, વેશ્યા જરા અસાર;	
બહુઆશી ^૧ જન અત્તને, કરેજ ન્યમ નિઃસાર.	૨૫
સજ્જન દુઃર્જનને ત્યજે, અલ્પ દિવસમાં જેમ,	
તરછોટી ત્યજી જાય છે, યૌવન તનને તેમ.	૨૬
અભિલાષા ન્યમ જરની, રૂપ ભણી દેખાય;	
આયુષ હરવા કાળ આ, તત્પર તેમ જણાય.	૨૭

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

જીવનમુક્તિમુખ સ્થિર ન્યાં નહિ,	
ગુણસુવર્ણિત જેહ સદા અહિં;	
મરણભાજન આયુસમી અહો !	
નર્થોજ વસ્તુ જગે અતિ તુચ્છ કો.	૨૮

સર્ગ ૧૫ મો.*

સર્વ અનર્થનું મૂળ જે અલંકાર તેની નિંદા.

શ્રીરામ:—

- મુધા^૧ મોહથી ઉપજી, વ્યર્થજ જે વધનાર;
 ભય દે મિથ્યામય મને, શત્રુ દુરલંકાર. ૧
- અલંકારવશેજ આ, વિવિધાકૃતિ^૨ સંસાર;
 દોષદોશકદર્થના^૩, અતિદીનને દેનાર. ૨
- અલંકારથી આપદો, અલંકારથી શોક:
 ‘લંકારે રાગાદિકો “ હું મારું ” નો રોગ. ૩
- અલંકાર જુનો અરિ^૪, કદો જાણી એમ;
 ખાતોખીતો નથી મુનિ ! ભોગ ભોગનું કેમ ? ૪
- દીર્ઘજ માયાવાગુરા,^૫ રજની આ સંસાર;
 અલંકાર કિરાત^૬થી, પસરી મન મોહનાર. ૫
- પવંત્રાખાખરવૃક્ષ જયમ, દીર્ઘ અને ભયકાર;
 મહાદુષ્ટદુઃખો ધણાં, પ્રસવે છે (અ)લંકાર. ૬
- રાહુમુખ શમ-ઈંદુનું, ગુણકમત્તલિમવીજ;
 શરદ જ સમતા^૭મેધની, ત્યજું અલંકૃતિખીજ.. ૭

* સર્વ અનર્થઆરંભનો, મૂલરતંત્ર (અ)લંકાર;
 મમતામૂલવિશેષ તે, અહિં નિંદાય અપાર.

૧ વ્યર્થ. ૨ વિવિધ+આકૃતિ. ૩ કુત્સિત ધનભાવ. ૪ શત્રુ.

૫ જાગ. ૬ ભીલ. ૭ સમતારુપ મેધની શરદ.

રામનામ નહિ મુજવિષે, નથી લાવ કે વાંછ;	
આત્મરૂપમાં જિન ^૧ સમો, ચહું બેસવા શાંત	૮
અલંકારને વશ રહી, કર્યા હોય જે કામ;	
ખાધાં પીધાં હોમીયાં, નિષ્ફલ તે જ તમામ.	૯
દુઃખી થાઉં આપત્તિથી, પ્રકટે જો અભિમાન;	
“ હું છું ” એવી રીતનું, નહિતર મુખનું લાન.	૧૦
માટે ઉત્તમ એજ કે, રહેવું વિણ અલંકાર;	
તે કારણથી રહું મુનિ !, શાંત બની નિર્ધાર.	૧૧
ભોગસમૂહ ભંગુર ઘણો, ‘લંકારે નહિ સાર;	
તેથી તે તજવા મુને !, મુજ નિશ્ચય નિર્વાર.	૧૨
વિસ્તારે નિજ ગાત્રને, અલંકારરૂપ મેલ;	
વિકાસ પામે ત્યાંસુધી, તૃણાતરુ અછેલ ^૨ .	૧૩
બની જાય જવ વાદળું, અલંકારનું શાંત;	
તૃણાતડિત જ તે સમે, શોધી જડે નહિ બ્રાંત.	૧૪
અલંકારવિધ્યાયજો, મનરૂપ મત્તમતંગ;	
ધનાસ્ફોટથી ^૩ ગર્જતો, જ્યમ વારિદનો જંગ ^૪ .	૧૫
દેહમલાવનમાં અર્લિ, વસે કેસરીસિંહ,	
અલંકાર ઘાટોજ જે, નચવે છે નરસિંહ.	૧૬
રાજ્ય કરે તે ગર્વથી, વિસ્તારી અધિકાર;	
જગત સર્વ નિજ કાણુમાં, લઈ વિલસે નિર્ધાર.	૧૭

૧ અહિંસાપરાયણ ભુદ્ધ. ૨ અછેદ. ૩ ધન પથ્થરના અથડાવાથી
કેડતા અવાજની પેડે. ૪ લઢાઈ.

તૃણાતંતુ વાપરી, અલંકાર મહાન્નર ^૧	
પરોવીને બહુ જન્મને. ગળે ધરે છે હાર.	૧૮
આ જગમાં એ વેરીએ, ફેલાવ્યો મુનિરાજ !	
પુત્રમિત્રદારાદિનો, મંત્રતંત્રવિણુ સાજ.	૧૯
અલંકાર “હું હું” રૂપો, મૂળથી જો છેદાય;	
નાની મોટી સૌ આધિઓ, સ્વયં નષ્ટ થઈ જાય.	૨૦
અલંકારરૂપ વાદળું, શાંત પડ્યે મુનિરાય !	
શમનાશક મનગગનનો, મોહજ ધુમર વિલાય.	૨૧
નિરલંકાર વૃત્તિ છતાં, મન શોકે પીડાય	
મૂર્ખપણથી; હે મુને ! કહો ઉચિત સુખ થાય.	૨૨

વસંતતિલકા વૃત્ત.

સર્વાપદોનું મૂળ ત્યાં ગુણ ત્યાં ન કાંડી,
દે દુઃખ જે ચળ રહી હૃદયોની માંડી;
સ્વપ્ને ન તે ધરું અલંકૃતિલક્ષ્મને^૨ હું,
સંપાદ્યશેષ ઉપદેશ તમેથી ચાહું.

સર્ગ ૧૬ મો.✽

ચિત્ત અને મનના દોષો,
દોહરા.

ચળ ચિત્ત ચળતું દોષથી, પિચ્છ પવનથી જેમ;
સેવન લજ્જને સંતનું, શિથિલ અને એ એમ.

૧

૧ મોટો નરપુરુષ ૨ અલંકારરૂપ ડાઘને.

✽ચિત્તતણા દોષો અહિં, મનના સૌ પણ તેમ;
યુક્તિસહ દષ્ટાંતથી, કહે રામ સપ્તેમ.

આમ તેમ દોડે ધણું, બની વ્યગ્ર ને દીન;	
ધ્વાનસમું આ મન બને, વ્યર્થજ પરમાધીન.	૨
પુષ્કળ ધન મળવા છતાં, મન પામે નહિ તોપ;	
પૂર્ણપાણું તેને નથી, નથી કદિ સંતોષ.	૩
કરંડીઓ જ્યમ વાંસનો, જળથી કદિ ન ભરાય;	
ભરે યતનથી તોય પાણુ, તે ખાલી થઈ જાય.	૪
જુથથી મૃગ છુટો પડ્યો, નવ પામે સુખ જેમ;	
દુરાશદોરસુખંધને, શન્યજ મન મુનિ તેમ.	૫
તરણવત્ ચંચળ અરે ! વિષય લછ મન લેશ;	
કાણુ પાણુ સ્થિતિ કરતું નથી, હૃદયદેશમાં બેશ.	૬
મંદરનગના ક્ષોભથી, ક્ષીરસાગરનીર જેમ;	
દશે દિશે ફેલાય છે, ચંચળ મન પાણુ તેમ;	૭
નિપયમનનના ક્ષોભથી, દોડે છે ચણુ દેશ;	
શાંતિ લેશ પામે નહિ, ઉપગ્રવે બહુ કલેશ.	૮
ભોગ લાભ ઉત્સાહનાં, મોજાંઓથી રુદ્ર;	
જળભમરીથી ભરેલ છે, મદામનરૂપ સમુદ્ર.	૯
માયારૂપ મગરો જ્યાં, ઉપગ્રવેજ અનર્થ;	
તે અર્જવને રોકવા, મુનિ ! હું નથી સમર્થ.	૧૦
ભોગનૃણ્યઅભિલાષથી, મનદરણાં બહુ દૂર;	
ગતપાત સમજ્યા વિના, દોડે થઈ ચકચૂર.	૧૧
અર્જવસમ મુજ મન અરે ! ચંચળપણું નિજ લેશ	
ત્યજે નહિ વ્યાકુળ બની, ધરી વૃત્તિમાં કલેશ.	૧૨
ચંચળ ચિંતાભારથી, ચંચળ વૃત્તિ તમામ;	
પિંગરે પૃથા સિંહસમ, ધરે ન ધૃતિ કો દામ.	૧૩

વિણુ ઉદ્વેગે જ્યમ હરે, હંસ પાણીથી ક્ષીર;	
મોહરથે ત્યમ મન ચઢી, હરે સામ્યસુખનીર.	૧૪
અનેક કલ્પના જાળમાં, વૃત્તિગણ થઈ લીન	
ઉદાડ્યો નથી જાગતો, તપું હું તેથી ખિન્ન.	૧૫
તૃણારૂપ સુતરતણી, રાખી ંથિ દઢ હાથ;	
ચિત્તપારધ બાધે મને, પંખીસમ મુનિનાથ !	૧૬
ચિંતારૂપ જવાળા અને, રોપધૂમે બળવાન;	
ચિત્તવૃત્તિ બાળે મને, તરણાં શુષ્ક સમ ન.	૧૭
તૃણારૂપ નિજદારથી, અનુગામી આ ચિત્ત;	
અનુગામી જ્યમ શ્વાનની, હોય શુનીજ ખચિત.	૧૮
શ્વાન ભક્ષણ શખતાણું, કરી સંતોષે જેમ	
પમાડીને અજ્ઞાનતા, ચિત્ત ખાય જન તેમ.	૧૯
દુર્લભ વિષયે વૃત્તિઓ, જેની બહુ અથડાય,	
તરંગસમ ચંચળ અને, જે જડરૂપી જણાય,	૨૦
એવી ચિત્તનદી મને, તાણી જાય બહુ દૂર;	
તીર ઉપરના ઝાડને, પાડી વહે જ્યમ પૂર.	૨૧
શૂન્ય સ્થળે ભટકાવવા, કરવા ભલતો પાત;	
તાણું જાય દૂર ચિત્ત મને, તૃણ જ્યમ ઝંઝાવાત.	૨૨
ઉતરવા ઉન્મુખ થતાં, જલધિ આ મંસાર;	
સેતુસમ રોકે મને, કુચિત્ત નિત્ય અપાર.	૨૩
દોર કુવાને લાકડે, વળગી રહે છે જેમ;	
ચઢ ઉતરના કામમાં, મને દુષ્ટ મન તેમ.	૨૪
અરૂપ છતાં અજ્ઞાનથી, મોટું રૂપ ધરનાર;	
ચિત્તભૂત પકડી મને, દે બાળકસમ માર.	૨૫

અધિક ઉછાણ વહિથકી, વજ્રથકી બળવાન;	
અતિક્રમણ જેનું કઠિન, પર્વતથી મતિમાન.	૨૬
તે આ દુષ્ટ પિશાચરૂપ, મુજ મન વશ નવ થાય;	
નિગ્રહ તેનો યત્નથી, કપટે સાધ્ય ગણાય.	૨૭
પક્ષી ઝડપે માંસને, લમ વિપયોને ચિત્ત;	
ચિર આરંભ્યા કાર્યને, લયનું શીઘ્ર ખચીત.	૨૮
સામગ્રી રમવાતણી, મળવાથી ન્યમ બાળ;	
ચિરકાલીન અભ્યાસીને, લજ દેય તત્કાળ.	૨૯
સ્વભાવ જેનો જડ અરે, જે ચંચળ અત્યંત;	
જન્મમરણની ત્યાં અતિ, ધુમરિયો મતિમંત.	૩૦
ખેંચી જાય તે આ મને, મન અગ્નિ બહુ દૂર;	
કામઆદિ પડ્ શત્રુરૂપ, સર્પો ત્યાં છે શૂર.	૩૧
મહાન અગ્નિના પાનથી, અગ્નિ અશનથી મહાન;	
મેરુ ઉન્મૂલનથી અરે ! વિષમજ ચિત્તવિધાન. ^૧	૩૨
ચિત્ત જ કારણ દશ્યનું, તેમાં છે જગભાન;	
જે હણાયું જગ હણે, યતવું ^૨ તેનું હાન.	૩૩

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ઉઠે અસંખ્ય વન પર્વતમાંથી જેમ,	
ઉઠેજ ચિત્તથી ઘણાં સુખદુઃખ તેમ;	
તે જો વિવેકવશ થઈ તનુભાવ પામે,	
માનું, મુનિ ! ગલિત થાય જ દુઃખ નામે.	૩૪

૧ ચિત્તનો જય. ૨ પ્રયત્ન કરવો. જેના નાશથી જગનો નાશ થાય તેના નાશનો યત્ન કરવો.

માલિની વૃત્ત

ગુણુજયનીં મુમુક્ષુ, આશ આંધેજ બ્યાંલિ,
ચિત્ત અરિ જિતવા તે, મેં કસી કેડ આંલિ;
જડ મલિન કલા ના, મેધની ચંદ્ર ચ્હાણે,
ચહું ન અતિ વિરાગે, લક્ષ્મીને હું જરાયં.

૮૫

સર્ગ સત્તરમો *

તૃણાની નિદા.

શ્રી રામ:—

હૃદયગુણોને દાખતી, અંધારી આ રાત;	
અનંત તૃણા છે અલિ, જીવોની સાક્ષાત.	૧
ધ્રુવડપંક્તિસમ ઉડતા, સ્ફુરે દોષ અપાર;	
એ રજનીના બેરથા, કામાદિક નિઃસાર.	૨
રસકોમળતા શોષીને, ઉપજાવી સંતાપ,	
ચિંતાએ સુકચ્છે મને, લયમ કાઢવને તાપ.	૩
અરણ્યરૂપ મુજ ચિત્તમાં, મોહ અંધ કરનાર;	
આશાપિશાચી શૂન્યમાં, ત્યાં નાચે લદપાર.	૪

* સર્વ પાપના ઓધતી, જનની તૃણા એક;
દળદર દાનતા મૃત્યુને, તે દેનારી છેક;
ભાવતી સૌ જગતને, નિદાશે આ સર્ગે,
સાવધાન મનથી ધરો, હૈયે મુમુક્ષુવર્ગ !

તૃણાક્ષેત્ર ઉગતા, ચિંતાચણના છોડ;	
ધંતુરા ઉપવનસમી, અનલદ્ધ દ્રવ્યની દોડ.	૫
ધંતુરાના છોડથી, ચણકો ઉત્તજવલ જેમ;	
ધનદોડે ^૧ શીકી પડે, ચિંતાચણ પણ તેમ.	૬
ઝાકળથી જ વિકાસને, પામે ચણકો જેમ;	
વિજાપગ્યથ્રુના જોરથી, ચિંતાતરુ પણ તેમ.	૭
મધ્યભાગથી ઉઠતી, મદાસાગરની લહેર;	
લાલકલોલક થઈ અતિ, કરે ભમાવી કહેર.	૮
ધનઅર્જન કરવાતણો, કપટ ભર્યો બહુ ચાલ	
પ્રકટાવી તૃણા અતિ, ઉપજનવે બહુ દાલ.	૯
ક્ષાલ પમાડી ચિન્તમાં, ભટકાવે સહિ દેશ;	
દેહપર્વતે તે વાહે, તૃણાનદી બહુવેપ. ^૨	૧૦
તિરસ્કાર કરવાથકી, અસલ વદવે વેણ;	
ખીજ પાગ અવળી ધાગી, પ્રવૃત્તિ છે દુઃખદેણ;	૧૧
તેને મોઝને બનાવ્યાં, તીવ્ર કરે ધુધવાટ;	
તૃણાનદી તેથી અને, અતિ ચંચળ ને દાટ.	૧૨
એક સ્થાનથી અન્યમાં, સત્ત્વર ચાલી જાય;	
વેગ રોકવા તેતણો, ચિત્ત સમર્થ ન થાય.	૧૩
ચિત્તજપેયો ખાપડો, જ્યમ લમ સામો થાય;	
ત્યાંતો તૃણા તેલને, ઝટ ધસડી લઈ જાય.	૧૪
મલિન હોય વંટોળાઓ, તે તરણાને જેમ,	
ઉરાડી મુકે કો સ્થળે, તૃણા ચિત્તને તેમ.	૧૫

ધચ્છાબલ જે જે કરું, મેળવવા ગુણુજ્ઞાન;	
કાપે તૃણામૃષિકા, વીણાતારસમાન.	૧૬
ભટકું ચિંતાચક્રમાં, પાણીમાં ન્યમ પર્ણ;	
આકાશે ન્યમ વાદળાં, પવને સુકાં તર્ણ.	૧૭
નિજ સ્થાનને પામવા, બુદ્ધિ બની અસમર્થ;	
ખગૃસમ ચિંતાજનનમાં, પામ્યો મોહઅનર્થ.	૧૮
શીતળના મુજ દાહને, સુધાથી પણ નવ થાય;	
એવો તૃણાઝળથી, દાઝ્યો હું મુનિરામ !	૧૯
દૂર દૂર જઈ આવતી, ઝટ ઝટ વાર અનંત;	
તૃણા મત્ત તુરંગમી, ભમતી એમ દિગંત.	૨૦
રેંટદોરી રહી હાલતી, ધરી ગ્રંથિ નિજ અંગ;	
હેઠ ઉપર ફેરા ફરી, કરે નિત્ય જળ સંગ.	૨૧
તૃણા પણ તે રીતથી, કરતી જડસંસર્ગ;	
હેઠ ઉપર ફેરા ફરી, સ્વર્ગનરકના વર્ગ.	૨૨
સદા ક્ષોભ ઉપજવતી, ધરી નિજ અંગે ગાંઠ,	
ભોકતૃભોગ્યતાદાત્મ્યની; ખરેખરી એ લાંઠ.	૨૩
ધાલેલો નિજ અંતરે, તૃણારૂપ દહ દોર;	
ખેંચાવે નરખેલથી, અગણિત ભાર ચંકોર.	૨૪
જનરૂપ ખગૃ આકર્ષતી, તૃણા ભીલડી રૌંજ;	
પુત્રદારરૂપ જળથી, પાથરીને બહુ મોજ.	૨૫
તૃણા કાળી સર્વરીર, કરે સાક્ષને ^૨ અંધ;	
ધીર નરો ભયભીત કરે, હરે વળી આનંદ.	૨૬

તૃષ્ણા કાળી નાગળી, કરડે કરવે સ્પર્શ;	
કુટિલ જ છે કોમળ છતાં, વિષવૈષમ્યાદર્શ ^૧ .	૨૭
નરહૃદય ખડુ ભેદતી, માયાકર દર્ધ કાળ,	
દેતી દીન દુર્ભાગ્યને, તૃષ્ણા રાક્ષસી કાળ.	૨૮
પુટી ગયલું તુંબડું, સાંધેલા વળી તાર,	
અવસરમાં નવ શોભતી, જર્જર જેમ સિતાર;	૨૯
નાડીંગણે વીંટળાયલી, શરીર ધરતી તેમ	
અવસરમાં આનંદના, તૃષ્ણા શોભે કેમ ?	૩૦
લાંબાં જેનાં ગુંચળાં, જેમાં ગાઢ ચીકાશ,	
ઉપગ્રવે ઉન્માદને, જેની અતિ કડવાશ;	૩૧
તે આ ગચ્છરવેલડી ^૨ , તૃષ્ણા નિત્ય મલિન;	
માંગરસમ ક્ષીણ દિસતી, શૂન્ય અને ફલહીન.	૩૨
જેના દર્શન દુષ્ટથી, નહિ મંગળ આનંદ,	
વ્યર્થ જ ઉન્નત જે રહે, ફોગટ જેનો ફેદ;	૩૩
જીરણ વેશ્યાસમ દિસે, જે સૌ પાછળ ધાય;	
ચિત્ત વશ થાય ન કોઇનું, ફળ નવ કાંઈ પમાય.	૩૪
પ્રેક્ષક સૌ મંસારીઓ, જ્યાં રસભોગ અપાર:	
તૃષ્ણા ડોશી નર્તકી, રંગભુવન મંસાર.	૩૫
તૃષ્ણાસંસૃતિજંગલે, વિષવહ્ની વિકરાળ	
વાધી; કુસુમો જ્યાં જરા; ચડપડરૂપ ફલફાલ.	૩૬
શક્તિહીન છે તોય પણ, નૃત્યે તે તૈયાર;	
નિરુત્સાહ છે તોય પણ, નાચે તૃષ્ણાનાર.	૩૭

૧ વિષવૈષમ્યનો નમુનો. ૨ ગુફામાં ઉગેલી વેલ.

ઝાકળમાં સ્ફુરતી ધણી, પ્રકાશમાં શમી જાય;	
અગમ સ્થલે વસતી ચપળ, ચિંતા દેલ જણાય.	૩૮
તૃણા વૃષ્ટિ નદીસમી, જડ મોજે ચકચૂર;	
ક્ષણમા સૂકી થાય ને, ક્ષણ બનતી ભરપૂર.	૩૯
ચંચળ પક્ષિણી જે રીતે, તજે વૃક્ષ જે નષ્ટ;	
ભજે અન્ય ફળવાનને, તૃણા પણ ત્યમ સ્પષ્ટ.	૪૦
તૃણા ચંચળ મર્કટી, અલંધ્યપર પણ જાય;	
ધરાયલી પણ ફળ ચહે, કો સ્થળ સ્થિર નવ થાય.	૪૧
આરંભી શુભ કર્મને, કરતા પહેલાં પૂણે;	
તૃણા ધાય અયોગ્યમાં, ક્રમવિરુદ્ધ સંપૂર્ણ.	૪૨
હૃદયકમળની પટપટી ^૧ , જાય ક્ષણે પાતાળ;	
ક્ષણમાં નભમાં ઉડતી, ક્ષણ દિકકુંજ ગુલાલ.	૪૩
સંસારજ સૌ દોષમાં, ચિર દુઃખદ આ એક;	
અંતઃપુર રહેનારને, પણ સંકટમાં છેક	૪૪
ઉતારી પાડે તે અરે, છોડાવી નિજ માન;	
જલદ ^૨ માલિકાએસમવળી, કરાવતી નિજ ભાન.	૪૫
તૃણા દે જડતા અતિ, રોધે પરમ પ્રકાશ;	
ગલન મોહનીહાર ^૪ થી, થઇ વળી બંધનરાશ.	૪૬
તેણે આ સંસારમાં, કરતાં જે વ્યવહાર,	
તે સૌ પ્રાણીચિત્તને, બાંધ્યાં છે નિર્ધાર.	૪૭

વિચિત્રવર્ણ ^૧ વૈગુણ્યતા ^૨ , મલિનરૂતણો આધાર;	
દીર્ઘપાણું ને શન્યતા, શન્યજ આશ્રય ^૪ સાર.	૪૮
એ સૌ તૃપ્ણાના દિસે, ઇંદ્રધનુપસમ ધર્મ;	
તૃપ્ણા બહુ રંગગતી, કરી શત્રુસમ કર્મ.	૪૯
અશનિ ^૫ ગુણ ^૬ સસ્યો ^૭ તાળી, બોધકમળહિમઅંત ^૮ ;	
ફલિતશરદ્ધ ^૯ દુઃખોતણી, તમસનિશા ^{૧૦} હેમંત ^{૧૧} .	૫૦
સંસૃતિનાટકની નદી, ચેષ્ટાનીડવિહંગ ^{૧૨} ;	
મનવનની દરિણી અને, સ્મરસંગીતનું અંગ. ^{૧૩}	૫૧
મોહદસ્તીની શૃંખલા, વ્યવહૃતિસાગરહૃદ;	
દુઃખકેરવ ^{૧૪} ની ચંદ્રિકા, સૃષ્ટિવડવડમેર ^{૧૫} .	૫૨
જરા મરણ ને દુઃખનાં, રતનનું સંચયસ્થાન;	
આધિવ્યાધિવિજ્ઞાસનું, એ ઉન્મત્ત રહેદાણ.	૫૩
અંધારું ક્ષણમાં કરે, ક્ષણમાં ઝાકળ જેમ;	
ક્ષણમાં શુદ્ધ આલોકને, તૃપ્ણા વર્ષાવ્યોમ.	૫૪
ઉપશમને તે પામતાં, શમે શરીરવ્યાયામ;	
પળે રાક્ષસો ન્યાં શમે, રાત્રિ ધનતમસ્થામ.	૫૫

૧ (૧) રંગ. (૨) વિપયતરંગ. ૨ (૧) ગુણુ રહિતપાણું, (૨) ધનુષની પ્રત્યંચા-રહિતપાણું. ૩ (૧) મલિન પુરુષ. (૨) મલિન વાદળાં. ૪ (૧) ઇંદ્રધનુષનો આશ્રય. (૨) તૃપ્ણાનો આશ્રય. ૫ વીજળી. ૬ સહગુણ. ૭ ધાન્ય. ૮ બોધરૂપ કમળનો હિમરૂપ અંત.. ૯ દુઃખોને ફલદ્રુપ કરવામાં. ૧૦ મોહરૂપી રાત. ૧૧ હેમંતઋતુની (રાત્રિ લાંબી હોય છે.) ૧૨ ચેષ્ટારૂપ માળાનું પક્ષી. ૧૩ કામદેવને ગાન કરવાની વીણા. ૧૪ દુઃખરૂપ કમળ. ૧૫ વડવાઈ.

તૃણા ઝેરી વિષૂચિકા, પાછળ છે લાગેલ;	
ત્યાં સુધી મુંઝાય મૂક ^૧ , જન ચિત્તે રવડેલ.	૫૬
ચિંતા ત્યજવાથી ત્યજે, અખિલ દુઃખને લોક;	
મંત્ર કહે આ રોગનો, “ત્યજવી ચિંતા ફેક.”	૫૭
ખડ પથરા ને કાલ સૌ, ગ્રહે માનીને ભક્ષ;	
અંતે મરતી તરફે, તૃણારૂપ હૃદયમત્સ્ય.	૫૮
સ્ત્રીતૃણા ને રોગ એ, સૂર્ય કમળને જેમ;	
ગંભીર જનને પણ કરે, ઝટ ફાટેલા તેમ.	૫૯
અંકુર ^૨ કંટકઔદીર્ઘ ને, અંથિ ^૪ ધણી વળી પોલ ^૫ ,	
મણિસમ પ્રિય તૃણા સદા, વંશવ્રતાસમ તોલ.	૬૦
અહો ! અતિ આશ્ચર્ય જે, કષ્ટે જે છેદાય;	
તે તૃણા પણ કાપતા, મહાધિયો જગમાંય.	૬૧
વિમળ વિવેક સુખદ્ગથી, મુનિ ! હૃદય રહેનાર	
તૃણા જેવી તીક્ષ્ણ છે, નહિ તેવી અસિધાર.	૬૨
તમ્મલોલતણુખા નહિ, નહિ વજ્રની જ્યાળ;	
(મહાજ્ઞાની અંતર વિષે, હોય ન એનું આળ.)	૬૩
દિસે પ્રથમ જ્યાં શુભ દશા, રોહે ચિર ટકનાર;	
ભોગવિભવથી મધ્યમાં, ઉગ્ગત્વળ જે રહેનાર.	૬૪
તીક્ષ્ણ અસિત જે અંતમાં, દાહચક્રી દુઃસ્પૃશ્ય;	
દીપશિખાસમ ધર્મમાં, તૃણા છે પ્રત્યક્ષ.	૬૫

૧ અધ્યાત્મશાસ્ત્રની કથાથી શૂન્ય. ૨ ચિંતાઓ. ૩ દુઃખો.

૪ દદ અભિનિવેશ; ગાંઠો. ૫ પોલી.

મેરુસમ ડાહ્યો અને, હોય ધીર શરવીર;	
તૃષ્ણા તુચ્છ તેને કરે, ક્ષણમાં દરી લઈ નીર.	૬૬
તૃષ્ણા નદી છે વિંધ્યની, રજ્જેમધી મહાભીમ;	
અંધારી ધન ઝાકળે, ગદન વને વિસ્તીર્ણ.	૬૭
વિંધ્યસતાધનજ્ગળસમ, તૃષ્ણા ધનજંગળ;	
જ્ગળસમ બંધન કરે, આશાપાશ કરાળ.	૬૮

વસંતતિલકા વૃત્ત.

માધુર્યશક્તિ રસનેદ્રિય રહે શરીરે,	
છે એક તોય દિસતી જળમાત્રમાં તે;	
દુર્લ્લક્ષ્ય તો પણ થતી તરલે સલિલે,	
રૂપે રહી વિવિધ તે નદીઅખિતીરે.	૬૯
તૃષ્ણા વપુઃસ્થિત છતાં બની છે અલક્ષ્ય,	
વ્યાપી રહી ભુવનમાં, થઈ ભોગ્યલક્ષ્ય;	
છે એક તોય વિવિધા, સ્થળભેદથી તે,	
માધુર્યશક્તિ જળની ન્યમ આંહિ હોયે.	૭૦

સર્ગ ૧૮ મો.*

દેહનિંદા.

આંતરડાં ને નાડીઓ, બીનાં ન્યાં ભરપૂર;	
વિકાર અને પરિપાતનો, ન્યહાં ભાવ ચકચૂર;	૧

* આધિ વ્યાધિ બહુ કલેશનું, જરા મરણનું મૂળ;
મૂળ માનતૃષ્ણાતણું, નિંદાશે વપુ શલ.

સ્ફુરતો તે સંસારમાં, દુઃખ દેવાને કાળ;	
દેહ તરૂં સમ દીસતો, અજ છતાં મહારાજ !	૨
દોષયુક્ત આત્માતણો, થયો દેહસંસર્ગ,	
અમત્કૃતિ તેથી કરે, ત્યાં ચેતનનું ભર્ગ ^૨ .	૩
ભર્ગમુક્ત બનતાં અરે ! સૌ રથળ પામે દેહ;	
જડતાના નિજ રૂપને, એ છે નિઃસંદેહ.	૪
યુક્તિબળથી જો જુઓ, મુક્તિપ્રાપ્તિને કાળ;	
અતિ ઉપયોગી દેહ આ, ખરે ભવ્ય મહારાજ !	૫
જડ છતાં જડમાં નહિ, નહિ ચેતનમાં તેહ;	
મંશયમાં મન ડોલતાં, મોહ માત્ર દે દેહ.	૬
દેહરૂપ ધરમાં રહી, બની વિવેકવિલીન;	
આત્મા મૂઠ સમજે નહિ, થાય મોહમાં લીન.	૭
ખેદ ધરે છે અદ્યથી, અદ્યથીજ આરામ;	
દેહસમો નગણો નહિ, નીચ શોચ્ય કો દામ.	૮
આસક્તિ કો વૃક્ષમાં, ધરતું ન છોડી સાન;	
ધરે જ તે આ દેહમાં, જે છે વૃક્ષસમાન.	૯
દંતકેસરાં શોભતાં, જે આવે ને જાય;	
હાસ્યપુખ્પ ઉઘટેલ જ્યાં, ખડું સુંદર લહેવાય.	૧૦
જ્યાં શાખા છે ખાડુઓ, થડ જડાં છે રકંઘ;	
તે ઉપર શુભ ભાગમાં, દંતપક્ષીનો રંઘ ^૩ .	૧૧
અક્ષિરૂપ બ્રમરોતણાં, દિસે છિદ્ર બે જ્યાંલિ	
મહાન ક્ષણ લાગ્યું અતિ, મસ્તકરૂપ પાણુ ત્યાંલિ.	૧૨

કાષ્ટકૂટકૃત છિદ્ર ત્યાં, સમજો બે આ કાન;	
હસ્તપાદની અંગુલિ, કોમળ પાનસમાન.	૧૩
ગુહ્મરોગ જે દેહના, તેજ મૂળસમુદાય;	
છેદન ભેદન દેહનું, વૃક્ષસમાન જ થાય.	૧૪
દેહવૃક્ષને છાંયડે, વાટમાર્ગે જીવસંઘ	
કરતો જઘને આશરો, ભુલતો પધ્ધી નિજ અંગ.	૧૫
પોતાનો કે પારકો, ગણે ન વૃક્ષને પાંચ;	
આસ્થાડનાસ્થા ^૧ દેહમાં, શી કરવી થર્મ બ્રાંત ?	૧૬
વારંવાર ગ્રહેલ જે, તરી જવાને તાત !	
નાવસમી આ દેહમાં, આત્મભાવ શી વાત ?	૧૭
રોમ તરુસમ જ્યાં કરે, વિદ્વગર્તસમ વાસ	
શૂન્યવત આ દેહમાં, ધરવો શા વિશ્વાસ ?	૧૮
હાડ માંસ ને સ્નાયુનું, શરીર ઢોલ અસાર;	
નિર્ગમધ્વનિવિણુ તેહમાં, હું બેઠો માર્ગર.	૧૯
વનરૂપ આ સંસારમાં, પીપળો આ જ શરીર;	
વિલસે ત્યાંતો વાંદરો, ચિત્તરૂપ અસ્થિર.	૨૦
કુંપળીઓ ચિંતાતણી, દુઃખઘણના ત્યાં ઘાય;	
ઘર કરી રહી ત્યાં નાગળી, તૃષ્ણા જે મન ખાય.	૨૧
માળા ત્યાં તો કાગના, કોપરૂપ અપાર;	
પ્રત્યા ફણગા સ્મિતતણા, સુંદર મન હરનાર.	૨૨
ટેટારૂપ મહાફળ દિસે, પાપપુણ્યનો ફાલ;	
શાખા સુંદર બાહુઓ, હસ્તગુચ્છ શુભ લાલ.	૨૩

ઇન્દ્રિય સૌ પક્ષીસમી, તેનો તે આધાર;	
જનનુચ્છલઆધારથી, ઉભો વૃક્ષ નિર્ધાર.	૨૪
ચત્રાયમાન છે પ્રાણથી, અવયવરૂપ સૌ પાન;	
શીતળ યૌવનછાયથી, રસે ભર્યો શ્રીમાન;	૨૫
તે કારણથી સેવતા, સદા કામરૂપ પાંથ;	
દીર્ઘકેશ મસ્તકતણા, તરુતૂણાવલિ ^૧ કાંત.	૨૬
અલંકારગ્રીધ્રપક્ષીથી, બન્યા ધણાજ કુલાય ^૨ ,	
અંદરથી પોલું અતિ, વૃક્ષજ આ ઋષિરાય !	૨૭
ભાતભાતની વાસના, અંકુર એજ કુટેલ;	
તેણે વીંછ્યાં મૂળીઆં, છેદી શકે કો રહેલ ?	૨૮
દેહશ્રમ તરુદીર્ઘતા, રસહીન તેનાં કાજ;	
સુખકારક મુજ મન નહિ, પીપળો આ મહારાજ !	૨૯
ગૃહસ્થ આ અલંકારનું, કલેવર ધર મહાન;	
પડો અગર તે સ્થિર રહો ! મુજ મન લાલ ન હાન !	૩૦
હારદોર બાંધ્યાં પશુ, ઇન્દ્રિયરૂપ જે ઘેર,	
ફેરા ફરતી આંગણે, બ્યાં તૃણા સ્ત્રીપેર,	૩૧
રંગાયા રાગે જ્યહાં, સર્વ અંગના ભાગ,	
દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન લેશ મહાભાગ !	૩૨
થયાં પીડનાં લાડકાં, ટોળે કાષ્ઠસમાન;	
તેથી કોટર સાંકડું, બન્યું ઉદરરૂપ જાણ,	૩૩
આંતરડાંરૂપ દોરથી, બંધાયું જે નેશ,	
દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૩૪

લાંબી લાંબી નાડીઓ, કરે દોરનું કામ,	
ગારો ખનતો રક્તથી, ન્યાં પાણીને દામ,	૩૫
ઘડપણરૂપ ચુના થકી, ઘોળાયું જે નેશ,	
દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૩૬
રચનાઓ વિધવિધ કરી, ટકવી રાખે દેહ,	
નૈષ્ઠિક ભૃત્ય ^૧ સુ દેહનો, ચિત્તજ નિસંદેહ,	૩૭
ખોટો મોહજ થાંભલો, મોટો જેનો નેશ,	
દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૩૮
દુઃખરૂપ ન્યાં અર્ભકો ^૨ , કરી રહ્યાં આકંદ,	
સુખશય્યાથી ન્યાં દ્રવે, મનોરમજ મકરંદ,	૩૯
દુઃશ્રેષ્ઠારૂપ દાસીઓ, ખળ્યા કરે ન્યાં નેશ,	
દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૪૦
દ્રવ્યાદિ પ્રિય વસ્તુની, સામગ્રીથી ભરેલ	
મલિન વિષયવાસણતણો, ન્યાં છે વ્યૂહ રચેલ,	૪૧
ખારલુણો અજ્ઞાનનો, જેની ભીંતે નેશ;	
દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૪૨
પાયારૂપ ઘુંટી ખની, જનુજંઘઆધાર,	
જનુથંભને મસ્તકે, રહે જંઘા નિર્ધાર.	૪૩
તે ઉપર છે ટકી રહ્યું, ઉર્ધ્વ દેહરૂપ ધેર;	
હસ્તકાષ્ઠથી દઢ ખની, મુજ મન મુનિ ! એ જેર.	૪૪
જ્ઞાનેન્દ્રિય જરૂખા સમી, પ્રકટ દિસે આ ધેર,	
બુદ્ધિ સુંદર સ્ત્રીસમી, ખેસી કરે ન્યાં લ્હોર,	૪૫

દીકરીઓ અગણિત અરે ! ઉપજે તેને નેશ, ચિંતારૂપ તેથી મને, ગમે ન ધર એ લેશ.	૪૬
માલણુમરતકકેશથી, ઢંકાયા બે કાન, અગાશીરૂપ તેથી થયા, કુંડલથી શ્રીમાન,	૪૭
અંગુલિરૂપ ખીટીઓ, દિસે ખરે ! ન્યાં નેશ, દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૪૮
સર્વ અંગ આ દેહનાં, દિસે ભીંતસમાન; તે પર પ્રુષ્ઠા અંકુરો, રાંમરૂપ સૌ સ્થાન.	૪૯
ભીંત ભીતરમાં પોલ છે, પેટ રૂપ ન્યાં નેશ; દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૫૦
નખરૂપ ન્યાંદિ કરેણીઆ, કરી રહ્યા રહેહાણ; ભૂખરૂપ કુતરી ન્યાં કરે, રડી નિત્ય શુભરાણ.	૫૧
ભયકારી પવનો અરે ! નાદ કરે ન્યાં નેશ; દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૫૨
પેશનોંકળ વાયુતણો, ન્યાં નહિ ક્ષણ પણ અંધ; વદન ભીપણ ન્યાં દાર છે, જીભ ભુંગળપ્રતિઅંધ.	૫૩
દંતરૂપ અસ્થિતાણા, ન્યાં કડકા છે નેશ; દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૫૪
ચામડીરૂપ ચુના થકી, લીસું જે મુનિરાય ! નાડીરૂપ વળી રેંટીઆ, ઘણા ફરે છે ન્યાંય;	૫૫
મનરૂપ જુના ઉંદરે, ખોલું ઘણું જે નેશ; દેહરૂપ તે ધર મને, ગમે ન હે મુનિ ! લેશ.	૫૬

સ્મિતરૂપ દીપપ્રભા ન્યાલાં, એક ક્ષણ સુખદાય;	
અવર ક્ષણ પુરજ્જેશથી, ત્યાં તમથી દુઃખ થાય.	૫૭
આધિવ્યાધિનું સ્થાનને, વળી પળીઆનું શહેર;	
દેહરૂપ આ ધર મને, હે મુનિ ! લાગે ઝેર.	૫૮
ઇન્દ્રિયરૂપ રીંછોતણો, ક્ષોભ કરે ગભરાટ;	
ક્રાંતરશન્ય અસારથી, વળ્યો ઘણો ત્યાં ઢાટ.	૫૯
દિશા કુંજ દિસે નહિ, અંધારે ભરપૂર;	
દેહરૂપ આ રાનમાં, ઉડી ગયું મુજ નૂર.	૬૦
કળી ગયો ન્યમ કાઢવે, હોય હસ્તી ખળવાન;	
નિખેળ કો કાઢી શકે, ખડાર મુનિ ! મતિમાન ?	૬૧
ગારામાં સંસારના, કળ્યો છ ધરરૂપ દેહ;	
તેને મુનિ હું કાઢવા, શકત ન નિઃસંદેહ.	૬૨
રાત્ર્ય મળ્યેથી શું થયું ? લક્ષ્મી મળ્યે શું થાય ?	
મનગત ક્ષણવે શું થયું ? થાય મળ્યે શું કાય ?	૬૩
અસ્પ જ દિનમાં કોળીઓ, સૌનો કરતો કાળ;	
ભક્ત્ય કરે જે દેહને, ધરી રૂપ વિકરાળ.	૬૪
ખડાર ભીતર જેના નથી, રક્ત માંસ વિણ કાંદિ,	
નાશ ધર્મ છે જેહનો, સુંદરતા શી ત્યાંહિ ?	૬૫
પાળી પોષી મોટાં ક્યૌં, શરીર આ સંસાર,	
મરણસમે જાતાં નથી, છવ પાછળ નિઃસાર,	૬૬
કૃતક્ષી તેથી તે ખરાં, દિસે મને મતિમાન !	
આસ્થા કો રીતની અરે ! ધરે ન ત્યાં ધીમાન.	૬૭

- મદોન્મત્ત લાથીતણા, કાન સમી છે કામ;
લટકેલું જ્યમ પાણીનું, ચંચળ ટીપું મુનિરાય ! ૬૮
- જય ત્યજ મુજને અરે ! શરીર આ સંસાર,
તે પહેલાં તેને ત્યજું, મુજ મન એ નિર્ધાર. ૬૯
- તરણ વાયુના સ્પંદથી, કોમળ પાન શરીર;
કટુ નીરસ હલકું અરે ! જર્જર નેષ્ટ સુધીર ! ૭૦
- લાલન પાલન યત્નથી, કર્યા છતાં ચિરકાલ;
દેહ જય છે કૃશ બની, હોય પાન જ્યમ બાળ. ૭૧
- ભોગવતો તે કરી ફરી, સુખ દુઃખ તેનાં તેજ;
સારાં નરસાં તોય પણ, પામે લાજ ન રહેજ. ૭૨
- ભોગવી ચિર પ્રભુતા, અરે ! સેવી લક્ષ્મીના ભાવ,
ઉન્નતિને પામે નહિ, રહે મરણનો દાવ, ૭૩
- નિર્ધન ને ધનવાનને, ઘડપણ મૃત્યુ સમાન;
ગુણ અવગુણ બંનેતણા, સમજે નહિ પાપાણ. ૭૪
- તો પછી તેવા દેહનું પોષણ વ્યર્થ સુગ્ધાણ;
શા કારણથી લોક સૌ, જગે કરે મતિમાન ? ૭૫
- ભર સંસારસમુદ્રમાં, મૌન બની રહે સુપ્ત;
તૃણાકોતરમાં રહી, કાયકાયબો ગુપ્ત. ૭૬
- ધ્રુવ અલ્પ દિસે નહિ, ઉદ્ધરવા સંસાર;
મુક્ત થયો શુભ આશથી, બની પામર નિઃસાર. ૭૭
- બેઠે સંસૃતિસાગરે, કાયા કાષ્ટ અપાર;
દહન માત્રના કામમાં, ઉપયોગી પડનાર. ૭૮

- તણાતાંજ નજરે પડે, તેમાંથી અતિ અલ્પ,
નર નામેજ પ્રસિદ્ધિ જે, પામે કહું વિણુ જલ્પ. ૭૬
- કાર્ય ન કાંહિ વિવેકીનું, દેહલતાસંગાય;
દુષ્ટપણું ગાહું અને, અધોગતિ જેસાય. ૮૦
- વિષયકીચડના કોશમાં, રહી વૃદ્ધ બની જાય;
દેહરૂપ આ દેડકો, રે ! જટ નષ્ટ જ થાય ૮૧
- કષ્ટ રીતે કેવો બની, કોથી તે ન કળાય.
શોચું નિરાદિન હું મુને ! કો વિધ અમર થવાય ? ૮૨
- રત્નેમાર્ગથી ઉડતા, કાંથી નવ દેખાય;
કાયા સૌ વંદોળીઆ, બનેજ નષ્ટાકાર. ૮૩
- જતા આવતા વાયુની, મનદીપની મુનિરાય !
ગતિ કળાય અહિંઆં કદિ; દેહની ના જ કળાય. ૮૪
- ધિક્ ધિક્ તે નરને અહિં, કરતા જે ઉન્માદ,
મદિરા પીને મોહની, ધરે ન લેશ વિષાદ; ૮૫
- બાંધી બેઠા દેહમાં, સુદૃઢ આસ્થા જેહ;
સ્થિર ધારી સ્થિતિ જમતણી, સ્થિર ધારી વળી દેહ. ૮૬
- રે ! હું નથી આ દેહનો, નથી મારો આ દેહ;
નિજમાં વિરમે એ રીતે, પુરુષ ખરો છે તેહ. ૮૭
- મનહર અતિશય લાજની, માન અપમાનની દષ્ટિ;
તન્વાસ્થી^૧ નરને હણે, કુત્સિત મનની જ સૃષ્ટિ. ૮૮

૧ શરીરમાં આસ્થા રાખનાર.

સુએ શરીરબખોલમાં, તૃષ્ણા કોમળકાય, અમત્કૃતિ હંકારની, પિશાચાળીજ જણાય.	૮૯
છળતી તે અમ સર્વને, દેખાડી બહુ સાર; સારરહિત સૌ વસ્તુમાં, રચીને કપટ અપાર.	૯૦
પ્રજા બાપડી એકલી ! નથી વિવેકની સહાય; કષ્ટ મોટું આવી પડ્યું ! શું કરવું મુનિરાય !	૯૧
મિથ્યાજ્ઞાન કુરાક્ષસી, બાંધી કાયમાં આશ; હુંડી લઇ સદ્બુદ્ધિને, ઉપજાવેજ વિનાશ.	૯૨
દશ્મરૂપ આ જગવિષે, નથી કાંઇ પણ તથ્ય; તોપણ દેહ અભાગીઓ, ઠગે સર્વને સત્ય.	૯૩
ઝરણાનું ટીપું પડે, અલ્પ સમયમાં હેઠ; કાયપર્ણ પણ યતન વિણ, પડે જીર્ણ થઇ ઠેઠ.	૯૪
પરપોટા ન્યમ પાણીના, ઉપજીને અળપાય; કાર્યબ્રમણ્યઆવર્તમાં, ^૧ નિષ્કળ દેહ જણાય.	૯૫
મિથ્યાજ્ઞાનવિકારરૂપ, સ્ફુટતર જેનો નાશ; અમનગરરૂપ દેહમાં, ધરું ન ક્ષણ પણ આશ.	૯૬
ગધર્વોના નગરમાં, તડિત ^૨ અબ્રમાં ^૩ જેહ; સ્થિરતારૂપ વિશ્વાસને, ધરે વિના સંદેહ;	૯૭
ભલે ધરો તે જગવિષે, વિગ્રહમાં ^૪ વિશ્વાસ; મુનિ ! ધરું ના હું કદિ, લેશ દેહમાં આશ.	૯૮

૧ કાર્યબ્રમણ્યરૂપ ભ્રમરીઓમાં. ૨ વીજળી. ૩ વાદળમાં.

૪ શરીરમાં.

દુતવિલંબિત વૃત્ત.

સતત લંગુર કાર્યની રાજિમાં^૧
 વિજયીમાં વિજયી હઠવૃત્તિમાં;
 પ્રખલ દોષભરેલ ક્ષેવરું^૨
 તૃણસમું ત્યજી હું સુખમાં ફરું.

૬૯

સર્ગ ૧૯ મો.*

આત્મજીગૃહ્ણા.

શ્રી રામ:—

વિવિધ જાતનાં કાર્ય જ્યાં, ઉપજાવે આવેશ,	
સાગરતરંગસમ અરે ! સાગરસમ જે દેશ;	૧
અતિચંચળ સંસાર તે, જન્મી ત્યાં ધરી ગર્વ,	
અનુભવ કેવળ દુઃખનો, કરી રહ્યા જન સર્વ.	૨
અશક્તિ તૃષ્ણા આપદો, મૂકમૂઢના ભાવ,	
દૈન્ય, લોલતા, લાલચો, એ સૌનો વર્તાવ	૩
દિસે દશામાં આત્મની; ત્યાં નહિ સુખનાં લેશ;	
મૂઢ મન સુખને ત્યાં જીએ; વિવેકીમન તે ક્ષેશ.	૪

૧ હારમાં. ૨ સરીર.

* ક્રુધા તૃષ્ણા ને ચપળતા, અશૌચ ને અજ્ઞાન,	
દ્રષ્ટિ આ સૌથી અને, જે છે પલિસમાન;	૧
તેવું આ બાળકપણું, નિંદાશે આ સર્વ;	
જેથી ધરે ન હવે ત્યાં, મુમુક્ષુજનનો વર્ગ.	૨

આત્મપાણું બંધનસમું, કરિને ^૧ જ્યમ આલાન; ^૨ રોષ રુદન બમ દે-ત્યહાં, જ્યહાં મતિ નાદાન.	૫
જરા, મરણ ને રાગમાં, દુઃખ યૌવનમાં તેમ; ધીડે ન ચિંતા હૃદયને, શૈશવમાં તે જેમ.	૬
જીવન તિર્થક્ષતિનું, સૌથી રે ! નિદાય; શિશુજીવન ચંચળ અધિક, મૃતિથી ^૩ પણ દુઃખદાય.	૭
શૈશવમાં પ્રતિબિંબસમ, રહે છે ધન અજ્ઞાન; નાનાવિધ સંકલ્પથી, તુચ્છ જ તે મતિમાન.	૮
ગમતું ન મળતાં મન બને, છિન્નભિન્ન તત્કાળ; દશા બાળપણુ દુઃખની, જ્યાં નહિ સુખશેવાળ,	૯
જળ વાયુ ને વહ્નિથી, ડગલે ડગલે બ્હીક; ઉપજે અજ્ઞાને અતિ, તેથી ન ભીતિ અધિક.	૧૦
રમતોમાં, દુઃખકર્મમાં, દુર્વિલાસમાં તેમ; બાળ દુરાચરણોવિષે, ધરે મોહ ને પ્રેમ.	૧૧
દુર્વિલાસ ને તુચ્છતા, નિષ્કળ કર્મપ્રયાસ; આત્મદશામાં દિસતા, નહિ શાંતિની આશ.	૧૨
રહે અટપટા ગર્ભમાં, ધ્રુવડો જેમ મલિન; દુરાચાર દુષ્ટાધિઓ, સૌ શૈશવમાં લીન.	૧૩
શૈશવ શાસનમોગ્ય છે, નથી શાંતિને કાળ; રમ્ય એમ મૂઠ જો કહે, ધિક્ક તેને મહારાજ !	૧૪

હિંદોળાસમ ભટકતું, અનેક વૃત્તિમાં જેહ;	
ત્રિલોકમાં પણ જે નહિ મંગળ, સુખદ ન તેહ.	૧૫
સર્વ દશાથી આલ્સમાં, દશગુણ ચંચળ હોય	
આ મન પ્રાણી સર્વનું, મૂળ સ્વભાવથી સોય.	૧૬
મન ચંચળ ને બાળપણ, ચંચળતમ ^૧ નિર્વાણ;	
મળી અનર્થ ઉપજવતાં, તેથી કરે કો ત્રાણ ^૨ ?	૧૭
સ્ત્રીલોચન ને વીજળી, અમિઝાળ, તર્ક,	
શિષ્યાં ચપળતા નિજ તણી, શિશુમનથી લઇ રંજ.	૧૮
સર્વ ક્રિયા સાથે રહી, કરતાં બ્રાતસમાન;	
સંતત ભંગુર છે અરે ! શૈશવ મન નિર્વાણ.	૧૯
દુઃખદ સૌ વ્યસનો અને, દોષ દુરાધિય તેમ;	
જીવે આશ્રયે આલ્સનાં, આશ્રિત ધનીના ^૩ જેમ.	૨૦
મળે ન વસ ^૪ જે નવનવી, શિશુમન નિત્ય હરનાર;	
મૂર્છાને તે પામશે, વિષસમાન ક્ષયકાર.	૨૧
બાળ રૂઠે છે અલ્પથી, અલ્પથી થાયજ નુષ્ટ;	
શ્વાનરીત બાળક રમે, જ્યહાં ગંદકી દુષ્ટ.	૨૨
જડતા કર્દમ ^૫ બાળપતા, ^૬ શિશુની ભૂમિસમાન;	
હોય નપ્ત જે તાપથી, કરી વૃષ્ટિનું પાન.	૨૩
દીન, બહીકઆહારપર, ^૭ મન અંમે બહુ લોલ;	
અભિલાષા જ્યાં મન કરે, માગે શિશુ વિણ તોલ.	૨૪

૧ સૌ ચંચળ પદાર્થોમાં ચઢીઆતું. ૨ રક્ષણ. ૩ પૈસાદારના. વસ્તુ. ૫ કાદવ. ૬ (૧) બાક, (૨) આંસુ પડવાની સ્થિતિ. ૭ પરાયણ.

એવી બાલ્યદશા દિસે, દુઃખકાળ નિષ્પાપ !	
ને ઇચ્છિત પામે નહિ, થાય દુઃખ પરિતાપ.	૨૫
યુક્તિ નેષ્ટ ઠગવા તણી, કરે બોલી બહુ વક્ર,	
દુષ્પ્રેષ્ઠાથી બાલ્યની, ઉપજે છે દુઃખચક્ર.	૨૬
તેવાં શેશવ દુઃખશાં, દુઃખ ન ક્યાં દેખાવ;	
અબળ બાળ ખિન્નજ બની, છિન્નહૃદય થઇ બચ.	૨૭
તપે વનસ્થલ ત્રીભ્રમાં, પ્રખર તાપથી જેમ;	
નિજ મનબળસંકલ્પથી, તપે બાળ આ તેમ.	૨૮
હોય પુરાણો અગડમાં, હસ્તી કો બળવાન,	
વિષસમ દારુણ દુઃખને, પામે ન્યમ મતિમાન,	૨૯
બાલક પણુ ત્યમ પામતાં, જઇ શાળામાં કષ્ટ;	
ભયભારે ગુરુમારના, ધરવશ બની રહે સ્પષ્ટ.	૩૦
સંકલ્પો વિધવિધ કરે, ધરે આશયો તુચ્છ;	
મિથ્યામયમાં સત્યની, કરે ભુદ્ધિ વિણ પૂછ.	૩૧
તેથી સ્પષ્ટ દિસે અતિ, દીર્ઘ દુઃખનું મૂળ;	
બાલ્યદશા છે વિશ્વમાં, સમજીને મન ચળ.	૩૨
રીઝવવા જન ને કહે, દઉં રમવા ત્રણુ લોક;	
વિણુ વિચાર તે માગશે, બાળક ધરી હઠ ફોક.	૩૩
જોઇ ચંદ્ર આકાશમાં, માગે લાવો એહ;	
મૂરખતા બહુ બાલ્યમાં, સુખ ક્યમ આપે તેહ ?	૩૪
અંતર્દાન છતાંય ને, ટાળી શકે નવ ભેશ	
ટાઢ તાપ, તેા શું કહો, બાળકવૃક્ષવિશેષ ?	૩૫

રહે છે ભયઆહારમાં, બાળક વિહંગ ^૧ સમાન;	
ધડે ઉડવા હસ્તથી, ધરી પક્ષિસમ તાન.	૩૬
માત પિતા ને ગુરુચક્રી, જ્યેષ્ઠ બાળથી તેમ,	
ધતર જનોથી પણ રહે, શિશુમત ભીતિ જેમ,	૩૭
ધતર સ્થળે તેવી નહિ, જેમ ભીતિ મેં સ્થિર;	
તેથી સિદ્ધજ થાય છે, શૈશવ ભયમંદિર.	૩૮

દુતવલિખિત વૃત્ત.

સકલ દોષથી દૂષિતબુદ્ધિની,	
શરણ જે અવિવેકવિલાસિની;	
અહિં થતી ન જ હે મુનિ ! કોઈની,	
શિશુદશા, પુરી રે ! પરિતુષ્ટિની.	૩૯

સર્ગ ૨૦ મો.✽

યૌવનનિંદા.

શ્રીશમ:—

ત્યજીને બાલ્યઅનર્થને, ધરી ભોગ ઉત્સાહ,	
અદતો યૌવનચક્રપર, પુરુષ પામવા દાહ.	૧
અપળ અપાર વિલાસથી, યૌવનમાં રહે ચિત્ત;	
તરણુ ભોગવે ચિત્તની, તે તે વૃત્તિ ખચીત.	૨

૧ પક્ષી.

* લોભ દ્વેષ મદ માનને, ઇર્ષ્યા ને માત્સર્ય,	
દૂષિત એ સૌથી દશા, યૌવનની અતિ ગર્ભ.	૧
ન્યહાં રહે નિજ ધર કરી, કામક્રોધઅનર્થ;	
તેની નિંદા આ અહિં, યૌવનમોહ મુન્યર્થ.	૨

એક દુઃખથી અન્યમાં, પડતો વારંવાર;	
વિવેક વિચાર ન સેવતો, એવો મૂર્ખ ગમાર.	૩
વિવશ બને તે કામથી, નિજ ચિત્તેદર રહેનાર;	
પિશાચસમ સંભ્રમ કરે, અતિશે મન હરનાર.	૪
સિદ્ધાંજન ન્યમ બાળને, વ્યવધાનો ^૧ કરી દૂર,	
નિધિદર્શનની શક્તિને, દે છે તેમ જરૂર.	૫
પ્રમત્ત ચિત્ત યુવાતણું, સઘ કરે છે દૂર,	
આવરણ ચિંતાબળનું, તેથી રહે ભરપૂર,	૬
સ્ત્રીસમ ચંચળ વૃત્તિઓ, કામ ક્રોધ બહુ શર,	
ધુંદે જે નિજ બળવડે, પ્રથમ હરી લઇ નૂર.	૭
થઇ વશ ચિંતા કામને, યુવક બને તદ્રૂપ;	
સ્ત્રીદુષ્ટાદિક દોષને, આરંભે વિણ દૂષ.	૮
દુષ્ટ બનેલા દોષ તે, સાથે સઘ વિનાશ,	
રાગ લોભ આદિ અરે ! ખચવાની નહિ આશ.	૯
ભ્રમદાયી યૌવન સતત, મહા નરકનું બીજ;	
તેથી નષ્ટ ન જે થયા, ઉગર્યા તેજ ખચીત.	૧૦
ભરેલ ચિત્રવૃત્તાંતથી, ^૨ નાના રસ ^૩ ભરપૂર;	
ભીમ ભૂમિ યૌવનતણી, જે ઉતર્યા તે શર.	૧૧
નિમેષસમ જેનો અરે ! ક્ષણભાસુર ^૪ આકાર,	
વચનો ન્યાં અભિમાનના, ધનગર્જિત લયકાર;	૧૨

૧ હરકતો. ૨ (૧) રાગકોલાદિક. (૨) ચોર વ્યાધ સર્પાદિક.

૩ (૧) શૃંગારાદિક રસ. (૨) દુસ્તર જંગ. ૪ ક્ષણમાત્ર જ ભાસનાર.

- ભંગુર વીજપ્રકાશસમ, યૌવનનો તે દેશ;
મંગળકારક લેશ ના, ગમે મને ના લેશ. ૧૩
- દારુતણા ઉભરાસમું, મધુર તિક્ત સ્વાદિષ્ટ,
દોષભૂષણ દૂષણસમું, મને ન યૌવન ઈષ્ટ. ૧૪
- અસત્ય સત્યસમ ભાસતું, શીઘ્ર ઠગી જનનાર;
શ્વાનસુંદરીસંગસમ, મને ન તે ગમનાર. ૧૫
- ક્ષણિક મનોહર વસ્તુમાં, મન હરવામાં શ્રેષ્ઠ,
નગર જેમ ગંધર્વનું, યૌવન મુજ મન નેષ્ટ. ૧૬
- જઈ પડવામાં લક્ષ્યમાં, ક્ષણો ખાણની જેલ;
સુખ દેવામાં જાણજો, યૌવનની ક્ષણ તેલ. ૧૭
- મનહર માત્ર કટાક્ષથી, નહિ અંદર સદ્ભાવ;
વેશ્યાસ્ત્રીસંગમસમો, યુવાતણો છે દાવ. ૧૮
- પ્રલયસમે ઉત્પાત જ્યમ, મોટા મોટા થાય;
ઉપજો યૌવનમાંજ સૌ, સમારંભ દુઃખદાય. ૧૯
- યૌવન જાણો યામિની,^૧ ધનતમ ત્યાં અજ્ઞાન;
લૈરવરૂપ ભગવાન પણ, ખ્હીએજ ત્યાં મતિમાન. ૨૦
- રંડાપો દે બુદ્ધિને, બુલવે શુભ આચાર;
સંભ્રમ^૨ આ યૌવનતણો, અતિશય ભ્રમ દેનાર. ૨૧
- સ્ત્રીવિરહથી ઉપજો, હૃદયે વહ્નિ અસ્પૃશ્ય;
તરુસમ ખાજો તરુણને, દાવાનળ દુર્દશ્ય. ૨૨
- વિશાલ સુનિર્મલ પ્રાવની, ગમે તેવી મતિ હોય,

કલુષ અને તે યૌવને, જ્યમ વર્ષાનદીતોય.	૨૩
ધનતરંગથી ભયભરી, નદી ઉતરવી શક્ય;	
તરલ નદી તારુણ્યની, તરી જવી જ અશક્ય.	૨૪
તે સ્ત્રી તે પીનસ્તનો, તે મુખ તે સુવિલાસ;	
એ ચિંતા તારુણ્યની, યૌવન કરતી ખલાસ.	૨૫
તરુણ તરલ તૃણાર્તને, પૂજે ન સાધુ કોય;	
પણ તુછકારે છિન્ન જ્યમ, જીરણ તરણુલવ હોય.	૨૬
ધારે મૌકિક દોષનાં, મહામ્હેગળ અભિમાન;	
નાશકાળ તેનું નકી, યૌવન નિત્યાલાન. ^૨	૨૭
ધરે સર્પ જે દોષના, મનમૂલો અળવાન,	
શોષરુદ્ધનરૂપ વૃક્ષનું, રે ! યૌવન છે રાન.	૨૮
દુશ્ચિન્તાભ્રમરોતણું, યૌવન કમળ સુગળ;	
ઘાટા જ્યાં રસ ^૩ કેસરા, ^૪ દુર્વિચારદળ પાન.	૨૯
પાપપુણ્યક્રુપાંખથી, ^૫ હ્રાસર ^૬ તીર કરનાર;	
આધિવ્યાધિવિહંગમો, યૌવનનીડ ^૭ કરનાર.	૩૦
અસંખ્ય જડ કલ્લોલનો, ^૮ વિલાસ અનેલો રુદ્ર;	
અકળિત મર્યાદાતણો, યૌવન છેજ સમુદ્ર.	૩૧
સર્વેશ ^૯ સૌ શુભ ગુણો, ધ્રુવે દક્ષ, વિષ્ણુ ઢીલ;	

૧ ભરાઉ. ૨ નિત્યનો અંધન સ્તંભ. ૩ (૧) મુખત્રય. (૨) મધ. ૪ (૧) રાગાદિક (૨) કેસરાં. ૫ પનનનો હેતુ હાંવાથી ક્રુપાંખ કહી છે. ૬ હૃદયરૂપી સરોવર. ૭ માળો. ૮ મોર્ચનો. ૯ સાધુસંગમ સત્શાસ્ત્ર આદિ પ્રાપ્ત કરેલા.

૨૦ ^૧ તમના ^૨ વંટોળાએ, યૌવન વિષમ અનિદ.	૩૨
દુઃસહ ઉડતા અવકરે, ^૩ ચઢે ઝગનમાં ધોર;	
શીકી કરે મુખકાંતિને, યૌવન પાંચુ ^૪ કહોર.	૩૩
જમાડી દોષસમૂહને, કરે ગુણોને લાસ;	
વિલાસ નરયૌવનતણો, પાપકર્મ ઉલ્લાસ.	૩૪
૨૦ ^૫ અંચળમતિ પટપટી, ^૬ શરીરકમલને રંધ ^૭	
ખાંધી મોહ પમાડતો, નવયૌવન આ ચંદ.	૩૫
ઉગી વધી તનુકુંજમાં, યૌવન મનહર વેલ;	
લાગેલા મન ભૂંગને, કરતી છેક છકેલ.	૩૬
તનુમરુતાપે ઉઠતો, મૃગજળ યૌવનતંત;	
પડે વિષયના ગર્તમાં, મનોમૃગો દોડત.	૩૭
દેહરાતની ચાંદની, જીવિત-અખિષની ^૮ સ્હેર;	
છટા ^૯ ચિત્તરૂપ સિંહની, જીવાની મુજ મન ઝેર.	૩૮
અદ્ય દિન તનુજંગલે, જે આ ફલિત જણાય;	
ઋતુસરદ યુવાની ત્યાં, કયમ વિશ્વાસ ધરાય ?	૩૯
ભાગ્યહીનના હસ્તથી, ચિંતામણિ અળપાય;	
ક્ષણમાં, ત્યમ ઝટ દેહથી, જીવાની ચાલી જાય.	૪૦
પૂર્ણ કોટિ તેની ચતાં, વધે કામસંતાપ;	
નષ્ટ થઇ હેઠે પડે, યૌવન દષ્ટ પરિતાપ.	૪૧

૧ (૧) રજેગુણ (૨) ધૂળ. ૨ (૧) તમોગુણના. (૨) અંધારું.

૩ (૧) અપવિત્ર પાંદડાં ખડ વિગેરે. (૨) ઇદ્રિમ-સમૂહ. ૪ ધૂળ. ૫

રજેગુણરૂપી પરાગથી. ૬ ભુદ્ધિરૂપ ભમરી. ૭ શરીરરૂપ કમળની અંદર. ૮ જીવિતરૂપ સમુદ્રની. ૯ કેશવાળી, સટા.

રાગદ્વેષપિશાચકો, ક્યાં કરે રહી મસ્ત;	
ન્યાંત્રગી યૌવનયામિની, અસ્ત ન થાય સમસ્ત.	૪૨
બહુ વિકારી રંક ને, ક્ષણિક વિનાશી તેમ;	
બનો કરુણ તારુણ્યપર, મરતા સુતપર જેમ.	૪૩
ક્ષણભંગુર યૌવનચક્રી, ધરે મોહથી હર્ષ,	
મહામૂર્ખ તે બાલુવો, નરમૃગનો આદર્શ.	૪૪
માન અને મોહે કરી, જેહ કરે અભિલાષ,	
મદોન્મત્ત યૌવનતણો, તે દુર્બુદ્ધિવિલાસ.	૪૫
પામે પશ્ચાત્તાપને, અલ્પ સમયમાં નાશ;	
નક્કી તે નરની અહિં, ઉગરવાની ન આશ.	૪૬
તેજ મહાત્મા, પૂજ્ય તે, પુરુષ ભૂમિપર તેહ;	
યૌવનસંકટને તર્યા, સુખે ^૧ મુનિજન જેહ.	૪૭
મહામગરોથી ભરેલ પણ, સુખે સમુદ્ર તરાય;	
મગરો યૌવન-અગ્નિધના, કેમે વશ નવ થાય.	૪૮
દ્વેષરાગકંડોલના, બલથી જે છલકાય;	
દોષદુષિત હતભાગી તે, યૌવન નાજ તરાય.	૪૯

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

વિનય^૨શોભિત, આરપદ^૩ આર્યનું,^૪

ગુણ^૫અલંકૃત, ભાવ-દયાર્દ્ર-નું;

૧ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અહમ્યચાર્યાદિનો ક્ષય થયા વગર.
 ૨ (૧) વિનયગુણ (૨) કલ્પવૃક્ષ. ૩ (૧) સ્થાન. (૨) મંદિર. ૪ (૧) મનમનનું. (૨) દેવનું. ૫ (૧) સદ્ગુણ. (૨) ફલ પુરુષ સમૃદ્ધિ આદિ
 બા કલ્પલતાગુણ.

અહિં સુયૌવન દુર્લભ દેખું રે !

જગમહી વવનંદન જેવું રે !

૫૦

સર્ગ ૨૧ મો.*

સ્ત્રીનિંદા.

પ્રીરામ:—

સ્ત્રીશરીર છે પાંજરું, કરતા યંત્રસમાન;

ત્યાં શી સારી વસ્તુ છે. કહો મને મતિમાન !

૧

માંસતણી સ્ત્રી પૂતળી, અસ્થિનસે ગુંથેલ;

પૃથક્ કરી ચીજો જુઓ, શી શી ત્યાંજ ભરેલ.

૨

રમણીય શું તમને દિસે, ત્વચા માંસ કે રક્ત ?

મુઘા મોહ શાને ધરો ? શીદ બનો આસક્ત ?

૩

આમ જુઓ તો રક્ત છે, કેશ જુઓ તો આમ;

નિંદિત એ સ્ત્રીતનતણું, વિવેકીને શું કામ ?

૪

જેનાં વસ્ત્ર-વિલેપથી,^૧ કર્યાં લાઠ બહુ વાર;

અંગો તે સૌ દેહીનાં, કવ્યાદો^૨ ખાનાર.

૫

મેરુશૃંગતટે દિસે, ગંગાજળરય^૩ જેમ;

શોભા મુક્તાહારની, સ્ત્રીસ્તનપર છે તેમ.

૬

* નરકપુંજ પ્રત્યક્ષ છે, અખિલ જેમનું અંગ;

નરકે નાખે પુરુષને, કરવાથી જે સંગ;

૧

તે સ્ત્રીઓ પણ નશ્વરી, નિંદાશે આ સર્ગ,

વિરાગને ડિપજવવા, સુણો મુમુક્ષુવર્ગ.

૨

૧ ચંદન, અગરુ વિભેરેથી. ૨ ગીધ ગોમાયુ વિગેરે પક્ષીઓ. ૩ પ્રવાહ.

ઉપમા એ વિધ જે સ્તને, એક સમય જોવાય;	
ખાતા શ્વાનો તેહને, અન્યસમે લેવાય	૭
સ્મશાનના કોઈ ભાગમાં, ભાત પિંડ ન્યમ અલ્પ;	
શોભા સ્ત્રીસ્તનની અરે ! કવિતરંગ વિણુજલ્પ.	૮
રક્ત માંસ ને અસ્થિનાં, ઉંટઅંગો વન જેમ.	
તેમજ સ્ત્રીઅંગો છતાં, નરઆત્મહ ત્યાં કેમ ?	૯
રમણીયતા સ્ત્રીતનતણી, પ્રથમપાતથી ^૧ માત્ર,	
હું માનું મુનિ ! કંઈ નથી, છે નિંદિત સૌ માત્ર.	૧૦
આપે બહુ ઉદ્ધાસને, ઉપજાવી મદકામ;	
સ્ત્રી અને મદિરાતણો, એકજ એ પરિણામ.	૧૧
માનવ હસ્તી ઉંધતા, લલનાને આલાન, ^૨	
દદ શમઅંકુશ મારતાં, પણ ન ઉઠે મતિમાન !	૧૨
તૃણસમાન નરને અહિં, બાળે કરી આકર્ષ;	
દીપશિખા દુર્નારીઓ, લોચનપ્રિય દુઃસ્પર્શ.	૧૩
ઉભય કેશકાળજા ધરે, સરસ તોય રસહીન;	
દુઃખ ઉભય દે છે અહિં, થનારને તલ્લીન.	૧૪
દવ બળતો બહુ દૂરથી, પણ સુંદર દેખાય;	
દારુણ નિજ રૂપથી છતાં, સ્ત્રીઓ તેમ જાણાય.	૧૫
નરકરૂપ અશ્લિષ્ણાં, સ્ત્રી ધનધન ^૩ મતિમાન !	
ચારુ દિસે અવિચારથી, રૂળથી દારુણ જાણુ.	૧૬
કબરી કેશવિકીર્ણ એ, ન્યાં અંધારું દાટ;	
કરતી કીકી આખની, તાણનો અળકાટ;	૧૭

૧ પ્રથમ દષ્ટિએ. ૨ બંધનસ્તંભ. ૩ બળતણ.

પૂર્ણિમાના ચંદ્રશું, વદનર્થિજ નિર્ધાર;	
હાસ્યરૂપ પુષ્પોતણા, પુંજતણો નહિ પાર.	૧૮
લીલાથી ચંચળ કરે, કરે કાર્યની ^૧ હાણ;	
શુદ્ધિવિમોહન કામિની, યામિની દીર્ઘ પ્રમાણ.	૧૯
સુંદર મનહર પુષ્પથી, ^૨ ભ્રમરો અક્ષિવિલાસ;	
કરપદ્મવથી શોભતી, ગુચ્છસમો સ્તનભાસ;	૨૦
ઝોર પુષ્પકેસરવડે, નરમારણુ મનસ્હેલ;	
પરવશતા ઉન્માદને, દે કાન્તા વિષવેલ.	૨૧
દરભુજંગ ^૩ સમ જંતુને, ^૪ ખેંચે રીંછડી નાર	
આદરરૂપ ઉચ્છવાસથી, ^૫ પછી દલન કરનાર.	૨૨
કામકિરાતે પાથરી, સ્ત્રીઓ જગતમાં બળ;	
નરવિહંગને બાંધવા-કરવા તેનો કાળ.	૨૩
રતિસાંકલથી બાંધીઓ, મનરૂપ મત્ત મતંગ;	
લલનારૂપી થાંભલે, રહે મૂક બની રંક.	૨૪
સંસૃતિપત્ત્વલ ^૬ મત્સ્યનો, ધનકર્દમ ^૭ સંચાર;	
નરરજ્જુ દુર્વાસિના, બડિશ ^૮ પિંડસમ નાર. *	૨૫

૧ ધાર્મિક કાર્યની ૨ (૧) રજસ્વલાપણાથી (૨) પુલથી. ૩ (૧)

૫ (૨) કામી પુરૂષ. ૪ માણસને. ૫ (૧) આશ્વાસન. (૨) વાટો. ૬ બાબોચીકે. ૭ કાદવ. ૮ આંકડો. માછલીઓને વિંધનાર કાંટો.

* જન્મરૂપી બાબોચીયામાં પડેલ અને ધનરૂપી કાદવમાં ભોટતા પુરુષોરૂપી માછલાંઓને દુર્વાસિનારૂપ દોરીવાળા સ્ત્રી માછલીઓને વિંધનાર કાંટા ઉપરના પિંડ સમાન છે.

મંદુર ^૧ ળંધન અશ્વનું, ગજાંધન આલાન; ^૨	
અંધન મંત્ર જ સર્પનું, નરઅંધન સ્ત્રી જાણુ.	૨૬
લોગભૂમિ વિચિત્ર આ, નાનારસભરપૂર;	
પામી સ્ત્રીઆશ્રયવડે, મહાદદ સ્થિતિનું નૂર.	૨૭
દોષરૂપ સૌ રતનું, સ્ત્રી છે સંચયહામ;	
સ્ત્રીદુઃખસાંકળનું અરે ! મને જરી નથી કામ.	૨૮
સ્ત્રીસ્તન નેત્ર નિતંબ ને, ભ્રમર તુચ્છ વિણુ સાર;	
માંસમાત્ર છે સારમાં, ગમે મને ન લગાર.	૨૯
અહિં માંસ અહિં રક્ત ને, અહિં અસ્થિ સંકીર્ણ,	
હે મુનિ ! કતિપમ વાસરે, સ્ત્રીતન થાય વિશીર્ણ.	૩૦
સ્થૂલબુદ્ધિનરથી પ્રિયા, લાડ લડાવી જોહ;	
શરણુ થાય સ્મશાનને, વિશીર્ણુતન થઈ તેહ.	૩૧
જે મુખપર ચિત્રો ^૩ રચે, ગાઠ સ્નેહથી કાંત, ^૪	
સૂકાતું તે જંગલે, જોડે મુનિ ! નિર્બ્રીત.	૩૨
કૃષ્ણુ કેશ અતિ શોભતા, અદ્ય સમયપર જોહ;	
ભસ્મભૂખર થઈ ઉડતા, સ્મશાનતરુપર તેહ.	૩૩
અસ્થિના ટુકડા ખની, ઉકુગણુ ^૫ સમ લ્હેવાય;	
અવનીમંડલપર અરે ! સ્ત્રીતન એમ વિલાય.	૩૪
પાંસુ પીએ છે રક્તને, વિધવિધ વા કવ્યાદ;	
શિઆળ ચીરે ચામડી, કરી દુઃખકર સાદ.	૩૫

૧ ધોડાર. ૨ આંધવાનો થાંભલો. ૩ કપુર, ગોરો ચન ચંદન વિજેરેની તિલકરચનાઓ. ૪ સ્વામી. ૫ તારાઓનાં કુમખાં.

- કહ્યો સંભળાવી મેં સ્થિતિ, અચિરજ^૧ જેમ થનારઃ
લલનાના અંગોતણી, ભુલો ન બ્રમર્યો લગાર. ૩૬
- ભૂતપંચસંઘાતથી, બન્યું પૂતળું જાણ
સ્ત્રીનામે, ત્યાં રસવડે, દોડે કેમ સુજાણ ? ૩૭
- ૫ કાંતાની ચિંતા વધે, કટુ અમ્બ^૨ ફળવાન
ગદન ઘાટી શાખાઉથકી, વગડાઉ વેદસમાન. ૩૮
- કયી દિશામાં હું જકું, કયલાં મળે ધનગંધ;
એ વિધ ધન તૃણાથકી, ચિત્ત બની બહુ અંધ ૩૯
- પડી ગભરાટે પામતું, પરમ મોહ-અજ્ઞાન,
૧૦ બ્રષ્ઠ થયું ન્યમ જૂથથી, હોય હરણ મતિમાન. ૪૦
- પામે સ્થિતિ અતિ શોચ્ય જે, તરુણીરત એ રીત,
હાથણી પાછળ લોલ^૩ ન્યમ, ધાતો હસ્તી ખચીત, ૪૧
- વિંધ્યનણા કોઈ ગર્તમાં^૪, પડી બને છે અનાથ;
બંદીવાન તેને અરે ! રહે ઉપાય ન હાથ. ૪૨
- ૧૫ ભોગેચ્છા સ્ત્રીવાનને, ભોગભૂમિ સ્ત્રી જાણ;
નિઃસ્ત્રીક નરને ક્યાં રહે, ભોગભૂમિ નિર્વાણ ? ૪૩
- સ્ત્રી ત્યજી તેણે સૌ ત્યજ્યું, સર્વ જગત મુનિરાય !
૧૮ સર્વ જગતને ત્યાગીને, ખરો સુખી નર થાય. ૪૪

૧ અદ્વકાળમાંજ. ૨ શોક રાગ વગેરે કડવાં તથા ખાટાં ફળવાળી.
૩ દુઃખરૂપી શાખાઓ. ૪ છતેજરીથી લાગેલો. ૫ ખાડામાં.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

આપાત^૧સુંદર સુદુસ્તર ભોગ ભાણું,
 ચાંચલ્ય તેનું અલિપક્ષ^૨સમું નિદાણું;
 હું ના રમું ભરણરોગભયે મુનિ ! ત્યાં,
 ૫ પહોંચું પદે પરમ ને, શમું ચત્નથી ત્યાં. ૪૫

સર્ગ ૨૨ મો.*

વૃદ્ધત્વનિદા.

શ્રી રામ:—

આલ્સ્યદશાનો આંરોંઓ, પૂરો વીંતે નહિ ન્યાંહિ;
 ૧૦ યૌવન ગળતું આલ્સ્યને, અગાજેરીથી ત્યાંહિ. ૧
 વીંતે ન યૌવનઓરોંઓ, ત્યાં તો તુર્ત ગળાય,
 યૌવન ઘડપણથીજ આ, કૂરતા શી જ્ઞેવાય ! ૨
 એક અવસ્થા અન્યપર, આમ ભારતી કાળ;
 જન સૌને સૂચવે અરે ! કાળ અરિ વિકરાળ. ૩
 ૧૫ હિમાશનિ^૩ અંભોજને,^૪ શરદંબુકને^૫ વાત^૬;
 તીરપરના તરુને નદી, ઘડપણુ તનને ધાન.^૭ ૪

૧ (૧) અવિચારથી. (૨) પ્રથમદર્શને. ૨ ભમરાની પાંખો.

૩ શોક મોહ ને રોગ સૌ, ખેદવિયોગ ભરાય;

ચિંતાપરિભવસ્થાન તે, ઘડપણુ અહિં નિદાય. ૧

૨૦ ૩ હિમરૂપ વજ્ર. ૪ કમળને. ૫ શરદઋતુમાં તૃણ ઉપર રહેતું
 પાણીનું ટીપું. ૬ વંદોળીઓ. ૭ મોત.

- વિરૂપ ઝટ કરતી જરા, તનને વિપ્લવ જેમ;
શિથિલ કરી સૌ અંગને, ઘડપણ રહેતું ન ક્ષેમ. ૫
- જરાજીર્ણ નરને જુએ, કામિની કરભ^૧સમાન;
શિથિલ દીર્ઘ અતિ જોડનાં, અંગો સૌ મતિમાન! ૬
- ૫ ઘડપણથી ઘેરાયસો, રહેજો દૌન જન થાય;
પ્રજા પરિભવ પામીને, જુની શોક્યસમ જાય. ૭
- હસે દાસ રુત્ત બાંધવો, દાર મુહુદ પણ રંમ;
ધ્રુજતા જનને ઘડપણે, નર ઘેલાને જેમ. ૮
- ગુણપરાક્રમહીન ને, દુષ્ટ્રેક્ષ્યજ વળી દીન,
૧૦ વૃક્ષ મુઉન્નત-વૃક્ષપર, ગીધડી ગદ્દા^૨ હીન^૩ ૯
- દૈન્યજદાંપભરેલ ને, હૃદયદાહિની સ્થામ,
સખી સવે આપત્તિની, જમ એસે ઠરીદામ. ૧૦
- હાય ! હવે હું શું કરું ? ક્યમ સુધરે પરજોડ ?
ભય દારણ વાહ્યક્રમાં, વધે એમ એ ફોડ.^૪ ૧૧
- ૧૫ “કોણ માત્ર હું દીનરે ?” “શું કરું ?” “કરું હું કેમ ?”
“યાગ્ય મૌન મુજ માટ છે,” ઉગે દીનતા એમ. ૧૨
- ખ્યારે કેવું લાવશે, ભોજન જન મુજ માટ;
શું શું હશે ? સ્વાદુ^૫ હશે ? એવો થાય ઉચાટ. ૧૩
- ચર ચર દગ્ધે ચિત્તને, ઘડપણ અપરંપાર;
૨૦ વંધી પડે આધાતળી, તૃષ્ણા પણ નહિ સાર. ૧૪
- પચનશક્તિ જે હોય તો, ખાવા મન ના ધાય;
ખાવાને મન ધાય ત્યાં, પચન પૂર્ણ પતી જાય. ૧૫

૧ ઊંટ. ૨ તૃષ્ણા. ૩ દુષ્ટ. ૪ ફોડટ કારણ કે હવે ઉપાય
થઈ શકે એમ નથી. ૫ સ્વાદિષ્ટ.

- દુઃસ્થિતિ એવી શક્તિની, દેખો ધણે દિનરાત
હૃદય ખીચારા વૃક્ષનું, હું શોચું છું તાત ! ૧૬
- જરા જીર્ણ બગલીસમી, કરે કાય^૧અપકાર,
રોગઉરગ^૨ધેરાયલી, ચોંસ પાડે જે વાર, ૧૭
- ૫ મૃત્યુધ્રુવડ નજરે પડે, આવેલો તે વાર;
અણુબળયા કો સ્થળથકી, ધનાંધ્યને^૩ ઈછનાર. ૧૮
- જરા દેહમાં જોઈને, મૃત્યુ દોડતું દીઠ;
અંધારું જ્યમ દોડતું, સાયં સંધ્યાપીઠ. ૧૯
- જોતામાં દૂરથી જરા, દેહવૃક્ષનાં પ્રલ,
૧૦ આવો પડે છે વેગથી, મૃત્યુકપિ વિણુભૂલ. ૨૦
- નિર્જન નગર ન શોભતું, શાખાવિણુ તરુ તેમ,
વૃષ્ટિ વગરનો દેશ પણ, જીર્ણ દેહ છે એમ. ૨૧
- કાસ^૪કવણિત^૫ કરતી જરા, ક્ષણમાં ગળવા કાળ;
નરઆમિષ^૬ વેગે હરે, ગીધડીસમ મદારાજ ! ૨૨
- ૧૫ જોઈ પ્રથમ ઉત્સુક બની, શિર પકડી ક્ષણવાર;
જરાકુમારી દેહને, કેરવ^૭સમ ચીરનાર. ૨૩
- જરા વિખેરે દેહ જ્યમ, શિશિરવાયુ તરુપાન;
૧૮ પાંચુ^૮ પરુષતા^૯ ખેડિમાં, સીતકારાદિ ૧૦ સમાન. ૨૪

૧ શરીરને કલેશ આપી અપકાર કરતી. બગલાં જે વૃક્ષનો આશ્રય કરે છે તેને મળમૂત્રથી અગાડી નાખે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. કાય=શરીર, વૃક્ષ. ૨ રોગરૂપી સર્પથી. ૩ મૂર્છારૂપી અંધારાને. ૪ ઉધરસનો. ૫ ધ્વનિ, શબ્દ. ૬ નરરૂપી માંસ. ૭ કમળ. ૮ રોગ; ધૂળ. ૯ કઠોરતા. ૧૦ એક જાતનો અવાજ.

- ઝાકળથી ઝપટાયલા, મ્હાન કમળસમ કાન્ત;
 જરાઝપટથી જર્જરો, દિસે દેહ નિર્ઘ્રાત. ૨૫
 જરાચાંદની હિંગતાં, શિરશિખરે સોલ્લાસ;
 વાત^૧કાસરૂપ કુમુદિની, પામે સદ્ય વિકાસ. ૨૬
 ૫ જરાક્ષારથી ધૂસરું,^૨ પકવ જ્નેષ્ઠ તત્કાળ;
 શિર-કુખમાંડક^૩ ખાય છે, નરનો સ્વામી કાળ. ૨૭
 વહેવા માંડે જે સમે, સત્વર આયુષપૂર;
 જરાજનન્દવી તે સમે, બની જાય બહુ શૂર. ૨૮
 શરીરરૂપ તૌરવ્રક્ષને, ખોદીનેજ સમૂળ;
 ૧૦ ઉખેડો નાખી ભોંયથી, ખેંચો જાય વિણ ભૂલ. ૨૯
 શરીરમાંસને ઝંખતી, જરા-મોદડી ખાય
 યૌવનઆપ્તુ;^૪ મત્ત બની, પરમાનંદી થાય. ૩૦
 તનુ^૫જંગલની જંબુકી,^૬ જરા રડીને જેમ;
 કરે અમંગળ આ જગે, કરે ન અન્યજ તેમ. ૩૧
 ૧૫ જરાઝાળથી જે બળે, બળ્યોજ તે નિર્ધાર;
 દુઃખ ધૂમ તમ ત્યાં અને, શ્વાસકાસસીતકાર. ૩૨
 લતા નમે જ્યમ પુષ્પથી, નર^૭તનુ^૮તન^૯ નમો જાય;
 અવયવરૂપ જ્યાં પાંદડાં, શુભ જરાથી થાય. ૩૩
 ધવલ જરાકર્પૂરથી,^{૧૦} દેહ કેળની કાય;
 ૨૦ ઉખેડી કાળમાં નાખતો, મરણહસ્તો મુનિરાય ! ૩૪

૧ વાયુ. ૨ ભૂખરું. ૩ શિરરૂપી નાનું કોળું. ૪ જુવાની
 રૂપ ઉદર. ૫ શરીરરૂપ. ૬ શીઆલડી. ૭ નરનું. ૮ નાનું. ૯ શરીર.
 ૧૦ જરારૂપ કપૂરથી.

- સ્વાર્ણો આ મહારાજની, જવા થાય તૈયાર;
આગળ ચાલે તે સમે, આધિવ્યાધિની હાર; ૩૫
- ઘોર્જો જરા૩૫ ચામરો, હલાવતી તે વાર;
સેના સૂચવે નીકળી, નાથનો સ્વાર્ણો બહાર. ૩૬
- ૫ જીતાય નહિ જે યુદ્ધમાં, ગિરિ જેથી ગભરાય;
જરારાક્ષસી જીર્ણથી, સઘજ તે જીતાય. ૩૭
- હાલીચાલી નવ શકે, અક્ષબાળ^૧ જ્યાં લેશ;
વલિત^૨ શરીરધર તે જુઓ, જરાતુપારે^૩ બેશ. ૩૮
- અધોવાયુ ને કાસનાં,^૪ સુણુનાં વાદ્ય વિશેષ;
૧૦ જરાડોશી વેશ્યાસમી, નર્તકીનો લે વેષ. ૩૯
- તૃતીયપાદસમ દંડથી, ચાલે ખાતી ડેસ;
પણુ અવસરમાં હોંસથી, નાચે ધરી બહુ વેષ. ૪૦
- રાજસભાકેંપ દેહ આ, છે કરવા વ્યવહાર;
શિરપર ચામર શોભતી, જરારૂપ નિર્ધાર. ૪૧
- ૧૫ ચંદન અગરુ દ્રવ્ય જ્યમ, રાજસભામાં ખાસ;
વિષયગંધરૂપ દ્રવ્યનો, દેહયષ્ટિમાં વાસ. ૪૨
- જીવનઆશ-સરોવરે, શરીરનગર સ્થિત જાણુ;
જરારૂપ ચંદ્રોદયે, થાય ધવળ મતિમાન. ૪૩
- મરણકુમુદ તેવે સમે, પામે સઘ વિકાસ.
૨૦ જરાસુધાના^૫ લેપથી, થતાંજ શુભ્ર પ્રકાશ, ૪૪

૧ ઇંદ્રિઓરૂપી બાળકો. ૨ વળેણું. ૩ જરારૂપી હિમયી.

૪ ઉષ્ણસનાં. ૫ જરા૩૫ યુનાના.

આપદ, આર્તિ,^૧ અશક્તિ, એ, રાણીત્રય મુનિરાય,
સુખે રહે આ કાયકૅપ, નિજ અંતઃપુરમાંય. ૪૫

સર્વ પ્રાણીના દેહમાં, વિજયી ન્યાં જોવાય;
જરા મરણની અગ્રણી, ત્યાં મન કો રીત ધાય ! ૪૬

૫ મંદમતિ મારું અરે ! ધરે ન મન વિશ્વાસ;
દુઃખદ ક્ષણિક આ દેહમાં, મુખમાત્ર જ આભાસ. ૪૭

ઉપજાતિ વૃત્ત.

શું લાભ દુર્જીવિત^૨ દુર્ગ્રહે^૩ તે,
જરા ગ્રસે તોપણ જીવવું જે ?

૧૦ જરા અજ્ઞેયા જગમાં જનોની,
વિનાશિની સર્વ મનોરથોની. ૪૮

સર્ગ ૨૩ મો.*

કાળવર્ણન.

શ્રી રામ:—

કલ્પો વિકલ્પ^૧ અનલ્પને, ^૨ જલ્પીત ભેદ અનેક;

૫ અલ્પબુદ્ધિઓ વિશ્વમાં, કરતા ભેદજ છેક. ૧

ભેદે ભ્રમ ધારો થયો, દુષ્કર થઇ ઉચ્છેદ;

અભ્રાંડછિદ્રે એ રોંતે, વધી ગયો આ ભેદ. ૨

આસ્થા પંજરજ્ઞાનમાં,^૪ વિવેકોંતે કયમ થાય ?

ખિન્નિત ક્ષણ દર્પણતાણું, ખાળજ લેવા ધાય. ૩

૧૦ * ક્રિયારૂપી સૌ પ્રાણીની, પ્રિયા રમાડે ખાસ;

એક કાળ આ વિશ્વમાં, વિષ વિષ કરી વિલાસ; ૧

સુણુદોષો તેના અહિં, તેમજ બળ ઉત્કર્ષ;

કહેવાશે સુણુને તમે, ઉરે ધરી બહુ હર્ષ. ૨

૧ તે આ પ્રમાણે:—

૧૫ આ તો મારું ભોગ્ય છે, હું છું ભોગવનાર;

આ સાધન છે ભોગ્યનું, હું તે મેળવનાર. ૧

આથી આને આ રીતે, મેળવી લઉં તત્કાળ;

મેળવીયું આ આજ મેં, આ હું પામીશ કાલ. ૨

આ છે મારો મિત્ર ને, પેલો શત્રુ જાણ;

૨૦ ઉપાદેય આ વસ્તુ છે, હેયજ તે નિર્વાણ. ૩

આત્મવસ્તુ આ દેહ છે, તેથી સૌ સુખભાક;

અહ્ય અહ્ય તો સ્વપ્ન છે, એ છે મત ચાર્વાક. ૪

૨ ઘણા. ૩ ખડખડી. ૪ દેહ અને વિષયસમૂહ એ બેના સમા-

૨૪ હારથી બ્રાંતિ ઉપજવાથી સિદ્ધ થયેલ અવસ્તુભૂત આ સંસાર.

- અહિંઆં પણ કોને દિસે, ક્ષુદ્ર સુખોમાં માલ ?
 ઉંદર કાપે તાંતણા, ત્યમ કાપે તે કાળ. ૪
- જગજ્જાત નર્થો વસ્તુ કો, અસે ન જે આ કાળ;
 વડવાનળ ન્યમ અગ્નિધનો, ભક્ષક આ વિકરાળ; ૫
- ૫ સામાન્યે સૌ દશ્યની, સત્તાને ગળનાર;
 ભીમમહેશ્વર કાળ આ, ઉઘટ નિત્ય રહેનાર;
 અનંત જગનો કોળોંઓ, કરે વિશ્વરૂપ કાળ;
 મોટાઓને કાળ પણ, કરે ન ક્ષણ પ્રતિપાલ. ૭
- વશ વર્તાવે સર્વને, રૂપે રહી અલક્ષ્ય;
 ૧૦ યુગવત્સર^૧ કલ્પાદિની, સંજાથી કંઠક લક્ષ્ય. ૮
- મેરુસમ મોટા અને, શુભારંભો^૨ રૂપવાન
 સર્વ મળાયા કાળથી, મરુડે સર્પ સમાન. ૯
- અઘાપિ ઉપજ્યું નથી, અસે ન કાળ આ જેહ;
 કૂર, નીચ, કર્કશ, કૃપણ, કડિન, નિર્દય તેહ. ૧૦
- ૧૫ કરવો સૌનો કાળોંઓ, એજ મતિ ધરનાર;
 મિરિને પણ ખાતો અરે, તૂમ કદિ ન થનાર. ૧૧
- અનંત લોક ખાધા છતાં, ભસ્મક રોગી કાળ;
 પૂરાતું તેનું નથી, કરે હાલ એહાલ. ૧૨
- વિધવિધ રૂપ ધરી કરે, નટ સંસારે નૃત્ય;
 ૨૦ તત્સમ છે સંસારમાં, કાળતણાં પણ કૃત્ય. ૧૩
- ઉપજાવે તે વસ્તુને, હરણુ કરે ને ખાય;
 ૨૨ હણે હણાવે એ રીતે, વિવિધરૂપે વર્તાય. ૧૪

૧ યુગ, સંવત્સર. ૨ જેઓએ ઉત્તમ કાર્યો આરંભ્યાં હતાં એવા

	વિભાગસ્થિત ભૂતખીજને, શુકદાઽમિને ન્યાય;	
	વીખી તોડી પાડીને, કાળ અનારત ^૧ ખાય.	૧૫
	ધનજનરૂપ કમળે ભર્યો, વનરૂપ આ મંસાર;	
	કરી રહ્યો ગજગર્જના, ત્યાં આ કાળ અપાર.	૧૬
૫	પાપપુણ્ય દંતુશળે, જનને પાનસમાન	
	કચરી નાખે કાળ આ, નિશ્ચિન હે મતિમાન.	૧૭
	વિરિંચિ ^૨ મૂળ જે વૃક્ષનું, ફળ છે દેવ મદાન;	
	એક વૃક્ષ અહ્તાંડસમ, એમ અસંખ્યનું ભાન.	૧૮
	વિશાલ કાનન અહ્નનું, ધન અહ્તાંડ ભરેલ;	
૧૦	બ્યાપી રહ્યો પરિપૂર્ણ ત્યાં, કાળ કરંતો ખેલ.	૧૯
	એ વિધ ધન અહ્તાંડથી, અહ્ન અરણ્ય વિશાલ ;	
	લકુમ્ત ત્યાંહિ ચલાવતો, વનનો રાજા કાળ.	૨૦
	રાત્રિરૂપ ભ્રમરોચકી, દિન-પુખ્તોથી પૂર્ણ;	
	વર્ષો-કલ્પ-કલાંકી, લતા રચતે સંપૂર્ણ.	૨૧
૧૫	વારંવાર અનાદિથી, ખિન્ન કદાપિ ન થાય;	
	રમતગમતમાં એ રીતે, કાળવખત વહી જાય.	૨૨
	ખાળેસો ^૪ ખળતો નથી, ભેલો ના ભેદાય;	
	દશ્ય છતાં દેખાય નહિ, ધૂર્તસિરોમણિરાય.	૨૩
	એષ્ટાઓ દુષ્ટજ કરી, પ્રાણીકષ્ટથી પુષ્ટ,	
૨૦	ભાવતો જનને રહે, ભૌતિકમાં ^૫ જે તુષ્ટ.	૨૪

૧ સતત. રાત્રિન. ૨ અહ્તા. ૩ રચતો. ૪ કાર્યરૂપે ખળેસો, ભેદેસો અને દશ્ય થયા છતાં વાસ્તવિક સ્વરૂપે અદશ્ય, અભેદ અને અદશ્ય છે. ૫ વિષયોમાં.

- રજ તૃણ પાંસુ મહેન્દ્ર ને, સુમેરુ, અર્જુન, પાન;
પેટભરે ઉઘત રહે, ગળી જવા મતિમાન ! ૨૫
- કૂરપણું ને ચપળતા, અસહ્ય લોભ અભાગ્ય;
આવી વસ્યાં છે કાળમાં, સંપૂરણ મહાભાગ્ય ! ૨૬
- ૫ રમે બાળ નિજ આંગણે, કંદુકદ્રવર્થા^૧ જેમ;
સૂરજચંદ્ર ઉછાળીને, રમે નભે^૨ આ તેમ. ૨૭
- સંહારી સૌ પ્રાણોને, કરી અસ્થિનો હાર;
પગસુધો પહેરી નાચતો, કાળ કલ્પની પાર, ૨૮
- કલ્પાંતે આ કાળનું, વૃત્ત^૩ નિરંકુશ થાય;
૧૦ ઉડે વાયુઓ અંગથી, પ્રબળ ઘણા જે વાય. ૨૯
- આધારે તેના થકી, ઉડતો પ્રતીત થાય;
ભોજપત્રસમ અંબરે, સ્ફુરતો મેરુ જળાય. ૩૦
- રુદ્ર બની પાછો થતો, બ્રહ્મા તેમ મહેન્દ્ર,
અલકાપતિ^૪ને શુક પાણ, કાળજ આ મુનિકેન્દ્ર ! ૩૧
- ૧૫ બની જાય પાછો વળી, થયો જ નવ નયમ હોય;
તેમાંનો કો એક પણ, એમજ વિપરીત સોય. ૩૨
- અંતરમાં ધારણ કરે, વિવિધ જાતના સર્ગ:
નિત્ય નર્વાન જે હોયજે, વળી શમે જે વર્ગ. ૩૩
- રૂપ અવ્યક્તે જે રહે, તે સૌને દિનરાત
૨૦ ધારી રાખે કાળ આ, અબ્ધિવીચિ^૫સમ તાત ! ૩૪
- મહાકલ્પ એ નામના, તરુપરથી ફળપાત
દેવઅમુરગણ પકવનો, કરી રહ્યો દિનરાત. ૩૫

૧ બે દડાથી. ૨ આકાશમાં. ૩ વર્તન. ચરિત્ર. ૪ કુમેર
૫ દરીઆનાં મોળાં.

	કાળરૂપ મહાવૃક્ષ આ, ઉંચરફળ અહ્માંડ;	
	અગણિત ફળના ઓધથી ^૧ , અમંજ્ય સંસૃતિ કાંડ.	૩૬
	ભૂત સર્વ ગગણી રહ્યાં, ફળપર મશક ^૨ સમાન,	
	વારવાર પડીને મરે, એ છે સ્થિતિ મતિમાન !	૩૭
૫	અહ્યંદનીથી ખોલે, કુમુદિની સત્તામાત્ર ^૩	
	કિયાપ્રિયાસહ ત્યાં કરે, વિનોદ કાળ સગાત્ર.	૩૮
	પારાવાર પ્રદેશમાં, ^૪ નાખી નિજનાં મૂળ;	
	ટેકાવી ઉભો રહ્યો, પર્વતસમ વિણ ભૂલ.	૩૯
	ક્યાંહિ શ્યામતમસ્યામ ને, ^૫ ક્યાંહિ શુભ્રજ સાવ;	
૧૦	ક્યાંહિ શન્ય બંનેથકી, પ્રકટાવેજ સ્વભાવ.	૪૦
	અમંજ્ય સંસૃતિસારરૂપ, પરઅહ્મપર પાય	
	ટેકવી રહેતો કાળ જ્યમ, નર પૃથ્વીપર કાય.	૪૧
	નહિ જવું, નહિ આવવું, નહિ આદર નહિ ખેદ;	
	અસ્ત ઉદય તેનો નહિ, કદિ નહિ ઉચ્છેદ.	૪૨
૧૫	સ્વયં સ્વયંને ^૬ પાળતો, વિણ આસ્થા અભિમાન;	
	જમલીલા વિસ્તારવા, વિસ્તૃત તે મતિમાન.	૪૩
	કાળસ્વરૂપ સરોવરે, યામિની પંકસમાન;	
	દિવસો કોકનદાવલિ, ^૭ બ્રમરો મેઘ ધોમાન !	૪૪
	રજનીરૂપ લઘ માર્જની, કાળી ને વર્ણો જીર્ણ;	
૨૦	કિસરઆ કરતો કૃપણ, મેરૂપાસ વિકીર્ણ ^૮	૪૫
	પ્રકાશકનકની ^૯ ભુકોને, ધુળધોયો આ કાળ	

૧ સમૂહથી. ૨ મચ્છર. ૩ જમતસત્તા. ૪ જમીન; અહ્મરૂપી પ્રદેશ.
 ૫ અંતારી રાત્રિના જેવો કાળો. ૬ પોતે પોતાને. ૭ કોકનદ=રાતાં કમળ,
 આવલિ=હાર. રાતાં કમળની હાર. ૮ વેરામલી. ૯ પ્રકાશરૂપ સોનાની.

- જગતરૂપી ધરમાં ક્યહાં, પડ્યો છે શો શો માલ, ૪૬
- તે જોવાને ફેરવે, ક્રિયાંગુલિથી^૧ કાળ
ખુણેખોચરે સૌ સ્થળે, સૂર્યદીપ આ લાલ. ૪૭
- સૂર્યરૂપ અક્ષિવડે, કરતો દિવસનિમેષ;^૨
- ૫ જગત-જીર્ણવનમાં જુએ, પાકેલાં ફળ ખેશ. ૪૮
- લોકપાળરૂપ તે ફળો, તોડી તુર્ત તે ખાય;
માલિક ફળ ન્યમ વાડીનાં, પાકેલાં લઈ જાય. ૪૯
- જગ જીરણ છે ઝુંપડી. અહિં તહિં જ્યાં દેખાય
ગુણોજન-મણિ વેરાયલાં, કાળ વીણી લઈ જાય; ૫૦
- ૧૦ મૃત્યુરૂપ નિજ સંચમાં, અકળિત જેનું ઉડાણ,
નાખે ક્રમથી સર્વને, એમ કરે આ હાણ. ૫૧
- ગુણોજન-રત્ન પરાવૌને, સજીને શુભ શણગાર;
કાળ ધરે નિજ અંગપર, તોડે વારંવાર. ૫૨
- તારા કમળસુકેસરાં, અનુગામી દિન-હંસ;
- ૧૫ રાત્રિ-કમળના^૩ હારનું, ધરે વલય આ કંસ. ૫૩
- દુ,^૪ ભૂ,^૫ નગ^૬ ને અર્જુવો,^૭ જેના શૃંગ-સમાન;
જગ-ઘેટા તે મારતો, કાળ કસાઈ મહાન. ૫૪
- છાંટા રક્તતણાજ ત્યાં, તારારૂપ નિશદિન;
- ૧૯ જોઈ જોઈને ચાટી જતો, ફૂર કાળ મતિહીન. ૫૫

૧ ક્રિયારૂપી અંગુલિથી. ૨ દિવસરૂપ મિત્રકારો. ૩ રાત્રિરૂપ કાળા કમળના. ૪ સ્વર્ગ. ૫ પૃથ્વી. ૬ પર્વત. ૭ સમુદ્રો. ૮ શીંગડાં.

સોમસમેા સંકોચતો, યૌવનક્રમણ મુરૂપ;	
આયુષર્ષેપ હસ્તીતણો, કેસરી કાળ અનૂપ.	૫૬
તુંચ અતુંચ કો વસ્તુ નહિ, જેને નહિ હરનાર;	
જીવ ભાગી ભૂકો કરી, મૃત્યુમુખે દેનાર.	૫૭
૫ પ્રલયકાળકેલિ ^૧ કરી, જગતરહિત તે થાય;	
ભાવ ^૨ સુભાસક ^૩ રૂપથી, સ્વરૂપમાં શર્મો જાય.	૫૮
સર્ગસમે પાછો બને, કર્તાભોકતા ^૪ કાળ;	
સંહર્તા ^૫ સ્મર્તા ^૬ વળી, વિવિધ રૂપે તતકાળ.	૫૯

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

૧૦ સુભગદુર્ભગ ^૭ સૌ વપુ ધારતો.	
પ્રકટતો સહસા લય પામતો;	
ન જ કળાય કલા ^૮ થકી અંતર, ^૯	
વિલસતો અહિં કાળ નિરંતર.	૬૦

સર્ગ ૨૪ મોઃ

૧૫ કાળરૂપી રાજકુંવરની મૃગયા.

શ્રી રામ:—

પરમાત્મા રાજથકી, માયારાણીપેટ;	
કુંવર ઉપજ્યો કાળ જે, સદા કરે આશ્વેટ. ^{૧૦}	૧

૧ પ્રલયકાળની રમત. ૨ અજ્ઞાનરૂપી પદાર્થ. ૩ સારી રીતે પ્રકાશનાર. ૪ કરનાર અને ભોગવનાર. ૫ નાશ કરનાર. ૬ સ્મરણ કર્તા. ૭ પુણ્યપાપના ફલરૂપ સારાં નરસાં. ૮ શુદ્ધિ કૌશલ્યથી (પણ). ૯ રહસ્ય.

* ચંડીપ્રિયાસહ કાળનું, મૃગયામાં આસક્ત;

રાજકુંવરરૂપે અહીં, ફરી વર્ણન છે વ્યક્ત.

૧૦ મૃગયા—શીકાર.

- રમ્યા કરે સંસારમાં, છે નહિ અંકુસ લેશ;
આથમતાં દુઃખ દૂરથી, સૌ તેનાં હૃદ્દમેશ. ૨
- જર્જર જમ-જંગલતણા, જળામાં સંચાર
અકલિતઓજસ^૧ આ કરી, કરતો મૃગસંહાર. ૩
- ૫ રાંક મૂઠ પ્રાણીતણી, મૃગયામાંજ વિનોદ
ધરે અહર્નિશ આ કુંવર, માની મન બહુ મોદ.^૨ ૪
- વડવાનજ સુંદર કમલ, શોભે જેને દેશ;
તેજ પ્રત્યક્ષસાગર બને, કાળક્રોડાનદ બેશ. ૫
- પ્રાણીરૂપ વિધવિધ રસો, સાગર દધિપય બેશ,
૧૦ એથી ભરેલ વાસો જગો, તેનાં તે હૃદ્દમેશ ૬
- પ્રાત^૩ શિરામણ કાળનું, રે ! બનતાં જોવાય,
દુઃખ ભયંકર કારમું, કહ્યું કેમ એ જાય ? ૭
- સંચરતી ચતુરાઈથી, ચંડો^૪ માતૃમણસાથ,
સંસૃતિવન યોગ્યલી, વાઘણ સૌ ભૂતધાત ૮
- ૧૫ છે પ્રિયા આ કાળની. પૃથ્વીરૂપ મહાપાત્ર
બ્રહે કાળ નિજ હાથમાં, રસેભર્યું દિનરાત્ર. ૯
- કમલ ઉત્પલ^૫ કલ્હાર^૬ જે, વૌટાયજ ચોમેર
૧૮ ફેલાવે સૌગંધ્યને, કાલતણી સુખ લ્હેર. ૧૦

૧ જેનું પરાક્રમ કળાય નહિ એવું છે એવો કાળ. ૨ આનંદ.

૩ પ્રાતઃ, સવારનું. ૪ કાળરાત્રિ. ૫ આસમાની કમલ. ૬ ઘોળાં કમળ.

- કાળહસ્તગતપાંજરે, રહ્યો શૌકારી બાજ;
 નૃસિંહરૂપ ભગવાન તે, પક્ષી ક્રીડાકાજ; ૧૧
- ધનગર્જન જેનું ચરે ! વિકટ^૧ હસ્ત^૨આસ્ફોટ;૩
 સટા^૪ વિકટ તેમજ વળી, પુષ્ટરકંધર્ષ કોટ. ૧૨
- ૫ વિવિધ તુંબ-બ્રહ્માંડનો, ધરી કોટમાં હાર,
 મધુર વૌણાસમ શોભતો, શરદ્વ્યોમઆકાર;૫ ૧૩
- કાળકુંવર નિજ હસ્તમાં, કોયલબાળસમાન
 ધરે દેવ ભૈરવતનું, લીલાથે મતિમાન. ૧૪
- દુઃખશરાવલિ^૬ ઓકતું, સ્ફુર્જિત^૭ નિત્ય આકાર;
 ૧૦ ધનુ-અભાવ-ચારે દિશે, ફરે ફરે સંહાર. ૧૫

રુચિરા અથવા પ્રભાવતી વૃત્ત.

- વિદારતો ભર્મો ભર્મો લક્ષ્ય કારમાં,
 હડાવતો સુકુશલ લક્ષ્યવેધમાં;
 ભભાવતો જન કપિવૃત્તિકારો તે,
 ૨૦ સ્ફુરાવતો વપુ અહિં કાળ એ રીતે. ૧૬

૧ ભયંકર. ૨ પંજરે. ૩ પછાડવાં તે. ૪ કેશવાળી. ૫ શરદ્ઋતુના આકારસરખી શ્યામ કાંતિવાળો. ૬ દુઃખરૂપી બાણુની પંક્તિને. ૭ ચક્રચકિત. નિરંતર ચક્રચકિત આકારવાળું અભાવ અથવા સંહારરૂપ કાળનું ધનુષ.

સર્ગ ૨૫ મો.*

દૈવરૂપ અને ક્રિયારૂપ કાળનું નૃત્ય વર્ણન.

શ્રીરામ:—

- અહિં કાળ બીજને વળી, જેનો લિપ્ત પ્રકાર;
૫ દુષ્ટવિલાસશિરોમણિ, કહું તેનાં વિસ્તાર. ૧
- જીવોને જે બુદ્ધિ દે, કર્યા કર્મઅનુસાર,
ક્રિયા કરાવે તેમને, વળી જે પારાવાર. ૨
- સ્વરૂપ બે એ કાળનાં; તેથી પડ્યાં બે નામ,
“દૈવ,” “કાળ,” એ રીતનાં, વર્ણવું તે, સુખધામ ! ૩
- ૧૦ જેનું લક્ષણ ના મળે, “નિત્ય ગતિ” વિણ કાંહિ,
સ્વરૂપ અન્ય એ કાળનું, “ફલસિદ્ધિ” વિણ નાહિ. ૪
- પરિસ્પર્દરૂપ છે ક્રિયા, જેનું “ચલન” જ રૂપ
ઘટતર કામ ઇચ્છા નહિ, નથી જ અન્ય સ્વરૂપ. ૫
- બાળ્યું અહિં તેનું નથી, રે ! બીજું કાંઈ કામ,
૧૫ ધારેલું બીજું કંઈ, દીસે ન લેશ, નિષ્કામ ! ૬
- અખિલ આ ભૂતસંતતિ, પેલવ^૧ પારાવાર;
નિદંય આ સંહારતો, સૂર્ય જેમ હિમહાર.^૨ ૭
- વિરતૃત મંડલ જગતનું, જે કંઈ આ દેખાય;
નર્તનગૃહ તે કાળનું; બહુ નાચે આ ત્યાંય. ૮

- ૨૦ * કહેવાશે અહિંયાં વળી, ઇતિરજ કાળપ્રકાર,
ક્રિયા ક્રિયારૂપ જે, તેનાં નૃત્યવિસ્તાર: ૧
- નિયતિ પતિરૂપ કાળ તે, વિવિધરૂપે વર્ણાય;
શ્રોતજન સૌ સાંભળો, મન વ્યામોહ વિલાય. ૨
- ૧ કોમળ, કુખી. ૨ હિમનો સમૂહ.

	ત્રિજ્ઞું વળી દારુણ અતિ, ધર્મ કૃતાંત દુર્નામ કાપાલિક વેષે મદે, નાચે આ જગદામ.	૯
	બહુ નાચંતો કાળ આ, છે કામી અત્યંત, નિયતિરૂપ કાંતાવિષે, ધરે રાગ ને ખંત.	૧૦
૫	શશીકલાસમ શોભતો, શેષનાગ છે સવ્ય, ત્રિપથગામી ^૧ ગંગાતણો, પ્રવાહ છે અપસવ્ય,	૧૧
	કાપાલિક આ દૈવના જનોઇનું, મતિમંત, સંસૃતિના ^૨ વક્ષઃસ્થળે, શોભે જે અત્યંત.	૧૨
	ચંદ્રસૂર્યનાં મંડળો, હેમકડાં છે હસ્ત, ૧૦ લોલાકમળસમહાથમાં, ધરે મેરુ એ મસ્ત.	૧૩
	પ્રલયકાળમાં પ્રકટતો, પ્રચંડ પ્રલયસમુદ્ર, તે જળમાં ધોવાયલું, ધરે વસ્ત્ર આ રુદ્ર,	૧૪
	વિયતરૂપ અંબરસમું, એકજ ^૩ લોલ અલંગ, તારાછાંટછવાયલું, એકાંબર ^૪ નિજ અંગ.	૧૫
૧૫	એરૂપ કાળનો આગળે, નિલ કામિની નાર, નિયતિરૂપ ^૫ રહેતી સદા, નૃત્ય સતત કરનાર,	૧૭
	મંરંભો ^૬ જેના કદિ, અસ્ત થાય નહિ લેશ, નિરંતરા આડમ્બરે, કરે કાર્ય હ્રમ્બેશ.	૧૮
	જગરૂપી મંડપમણી, ચાલો રહ્યું છે નિલ, ૨૦ નિયતિનું નર્તન મહા, જેના યોગ્ય ખચીત.	૧૯

૧ ત્રણ માર્ગથી વહેનારો. ૨ સંસારના. ૩ આકાશ. ૪ હાલતું.
૫ કાપાલિક લોકો મધ્યમાં છિદ્રવાળી માત્ર એક કંથાજ ગળામાં પહેરી
રાખે છે. બીજું કાંઈ વસ્ત્ર રાખના નથી. ૬ કરેલા કર્મના અંતસ્થ
લાવી દગના નિયમરૂપ. ૭ ખંતથી કાર્ય કરવાની તૈયારીઓ.

- પ્રેક્ષક અહિં મંસારીઓ, રહે બદલાતા નિત્ય;
 તોપણ નર્તકી^૧શક્તિ આ, ખળે નહિ કોઇ રીત્ય. ૨૦
- આવગ્નવથી પ્રાણિની, ચંચળ છે નિશ્ચિન્ન,
 મંડપ જગનો જ્યાં ક્રિયા,વહી રહીજ અચ્છિન્ન. ૨૧
- ૫ સ્પન્દશ્પ તેનો નહિ, રાંધર^૨ જુઓ કરીં તોત્ર,
 કાળની કાન્તા એ રીતે, છે નર્તનમાં લોત્ર. ૨૨
- કમરી^૩મંડળ કેશનું, નલથી તે પાનાળ;
 પહોચ્યું છે આ કાળની, સ્ત્રીનું ગંધરસાળ. ૨૩
- દેવકોકસહ લોક સૌ, છે અંગે શણગાર;
 ૧૦ પગ જાણો પાનાળ છે; નરકો મંજુર^૪હાર ૩૪
- દુઃકૃતહાર^૫પરોવિયાં, કરે ધ્વનિ ભયકાર,
 કકળાટે પ્રાણીનણા; દીપે એમ આ દાર.^૬ ૨૫
- લલાટ કાળકાન્તાતણું, છે યમરાજ સુગ્માણ,
 કરતૂરીનિલક તહિં, ચિત્રગુપ્ત શુભ નાણ. ૨૬
- ૧૫ પુણ્યપાપરૂપ કર્મની, જે ચાતરે છે નોંધ,
 કર્મતણા સૌરભ્ય^૭નો, પ્રકટ થવાને બોધ. ૨૭
- પ્રત્યક્ષમે વળા દેવી આ, પતિદૈવઅભિપ્રાય
 વદનભાવથી જાણીને, નાચે કરીં, મુનિરાય ! ૨૮
- સંવશટોધનઆરવે^૮, અતિ વ્યાકુળ થઈ કાય.
 ૨૦ મંદારક આ નૃત્યનું, વર્ણન કયમ કરી થાય ? ૨૯

૧ નાયનારીની. ૨ પ્રતિબંધ; અવરોધ. ૩ ચોટત્રાનું. ૪ પગની
 ધ્રુવરીયોની હાર. ૫ દુઃકર્મશ્પી દોરથી પરોવાયલાં. ૬ સ્ત્રી.
 ૭ સુગંધનો; સારાં કર્મનો. ૮ પર્વત ફાટતાં થતા મોટાકડાકાનાં.
 જેવા ભયંકર શબ્દ કરી.

- બહુ લટકે છે પૃથ્થમાં, કાર્તિકેયમૃતમોર;^૧
 પીછાં જેનાં આમત્યમ, ઉઝા કરે થઈ શૌર. ૩૦
- મહારન્દ્ર ત્રણ નેત્રનાં; ભરાય ત્યાં ભાંકાર;^૨
 સણસણાટે વાયુઓ ભોંધણ, તેથી ભયકાર. ૩૧
- ૫ પંચ મસ્તકો રુદ્રનાં, જટાયંદ્રવિકીર્ણ,^૩
 હાલકહૂલક ત્યાં બની, લટકે જેમ વિશીર્ણ.^૪ ૩૨
- ચારુ પુષ્પ મંદારથી, શોભે ગૌરીકિશ,
 ઉડતા હોય શું ચામરો, તેમ દીસે આ વેષ. ૩૩
- લટકે છે આ દેવીના, અંગે અચલાકાર,^૫
 ૧૦ ઉદરરૂપ લૈરવતણાં તુંખીપાત્ર^૬ અપાર. ૩૪
- તાંડવમાં ઉન્મત્ત તે, લોલ જ પારાવાર
 આમતેમ બહુ હાલતાં, દેવીને આધાર. ૩૫
- ઈંદ્રદેહઅન્ધી બન્યાં, ખાખર લિલામાટ,
 ઘણાં છિદ્રથી ત્યાં કરે, પવન ભોંધણ સુસવાટ. ૩૬
- ૧૫ શુબ્ધ શરીરરૂપ હાડકાં, બની રહ્યાં ખટવાંગ;^૭
 ભરાયું અંબર^૮ તે ચક્રી, દીસે ભયાનક સાંગ. ૩૭
- એ વિધ કાળની કામિની, કરતી સૌ સંહાર,
 ભયકારી નિજ અંબથી, નિજને પણ ભયકાર. ૩૮

૧ કાર્તિકસ્વામિના મરેલા મોર. ૨ શબ્દવિશેષથી ભયંકર.

૩ જેઓમાં જટાઓ અને તેમાં રહેલા ચંદ્રો વેરાયલા આમતેમ લટક્યા કરે છે. ૪ છિન્નલિન્ન થઈ ગયા હોય તેમ. ૫ પર્વતના આકારવાળાં. ૬ તુંખડાનાં પાત્ર. ૭ ખાટલાનાં અંગ-પ્રકર ઉપગાં. ૮ વસ્ત્ર, આકાશ.

- વિવિધ મુંડની^૧ હાલતી, સુંદર પુષ્કરમાળ,
પહેરી પ્રલયને તાંડવે, ભમે કામિની કાળ. ૩૯
- મતમેધમરૂ^૨ કરે, ઉડામર^૩ આરાવ^૪,
પ્રલય સમે તેથી પળે, તુંબુગદિ^૫ સૌ સાવ. ૪૦
- ૫ કાપાલિક પતિ દૈવ પાણ, નાર્યો રથો શુભકાય,
ધારી મંડળ ચંદ્રનું, તેજસ્વી મુનિરાય ! ૪૧
- ચંદ્ર અને નક્ષત્રથી, શાંભો રથું આકાશ;
મારપિચ્છ તેનું કરી, ધરે મસ્તકે ખાસ. ૪૨
- ભૂપિત કરતો કેશને, કુંડળ ધરતાં કાન,
૧૦ ચંદ્રસૂર્યરૂપ હાલતાં, ગાલ ઉપર મતિમાન. ૪૩
- હિમાલયરૂપ અસ્થિતાં, કુંડળ જમણે કાન,
મેરુસુવર્ણનો કર્ણિકા, દીપે ડાબે કાન. ૪૪
- શ્રાંગી લોકાલોકની,^૬ કટિમેખલા થાય,
આમતેમ અતિ હાલતી, વિદ્યુત^૭ વલય^૮ જમણાય. ૪૫
- ૧૫ નીરદ^૯ પવને હાલતાં, અંશુકપટ^{૧૦} હોવાય.
જગતનૃત્યશાલામણી, નર્તન એવિધ થાય. ૪૬
- ક્ષીણજગતની વાંતિઓ, કૃતાંતનો સમુદાય,
ટાંજે મળીયો હોય જ્યમ, ત્યમ ત્યાં તો લેવાય, ૪૭
- સુસલ^{૧૧} પદ્મિશ^{૧૨}, પ્રાસ^{૧૩}ને, તોમર^{૧૪} મુદ્રા^{૧૫} શલ^{૧૬}.
૨૦ તીક્ષ્ણ એ સૌ આયુધો, પરાંવિયાં મહામુદ્રા,

૧ મસ્તકની. ૨ ઉન્મત્ત થયેલ મેલરૂપ ડાકલાં. ૩ પ્રયંતઃ. ભયંકર. ૪ શબ્દોના અવાજ. ૫ તુંબુગદિ અંધવો. ૬ લોકાલોક પર્યતની ૭ વીજળી. ૮ હાથનું કંકણ. ૯ વાદળાં. ૧૦ વસ્ત્રપટ. કંથા. ૧૧ સાંખેડાં. ૧૨ અસ્થા જેવા તીક્ષ્ણ ધૂરવાળા સોલહંડ. ૧૩ જાણ, કામદાં. ૧૪ ભાલા. ૧૫ હથોડા. ૧૬ ત્રિશૂલો.

- શેપનાગશરીરરૂપ, મહાસૂત્રમાં શ્રેષ્ઠ,
 થાય કાલ તૈયાર જવ, મૃગયા કરવા નેષ્ટ. ૪૯
 જીવરૂપ મૃગમંદ્રને, પકડી લેવા કાળ,
 પ્રસરી રાખે પાશરૂપ, આ આયુધનો સાળ. ૫૦
 ૫ ધારણ કરતો કોટમાં, બનાવી તેની માળ,
 અગણિત સૃષ્ટિનો અરે ! આવો પહોંચતાં કાળ. ૫૧
 ભુજભૂષણ છે કંકણો, સપ્ત સમુદ્રની હાર,
 સ્તનતેજથી દીપતાં, અપૂર્વ પારાવાર. ૫૨
 જીવવાળા મગરો ધણા, રહ્યા ઉક્તિાસી ત્યાંહિ,
 ૧૦ ચિત્રાર્પિત તે છે નહિ, મળે ન એવા ક્યાંહિ. ૫૩
 આ કાપાલિકની બુઝો, રોમરાજિ^૧ પ્રત્યક્ષ,
 મહાવર્તો^૨ વ્યવહારના, સુખદુઃખરૂપી લક્ષ.^૩ ૫૪
 ઘાટાં જેનાં ગુંચળાં, રજપૂરણુ^૪ તમશ્યામ,^૫
 વર્ણન તેનું શું કરું, હારી જાય મુજ હામ. ૫૫
 ૧૫ એ ગુણવાળો કાળ આ, કરો નિજ તાંડવ બંધ,
 કલ્પાંતે વિશ્રાંતિને, લેતો એજ નિબંધ.^૬ ૫૬
 નવીન સૃષ્ટિ કરવા અરે ! સર્જે બ્રહ્મા રુદ્ર,
 હાવભાવના પૂરથી, ફરીથી પણ આ શ્રદ્ધ^૭ ૫૭
 નૃત્યલીલા વિસ્તાન્તો, પુનરપિ સર્ગસ્વરૂપ,
 ૨૦ જરા શોક ને દુઃખનાં, વિવિધ વિશ્વ મુનિમૂપ ! ૫૮

૧ રૂપાંતોની પંક્તિ. ૨ મોટી ભ્રમરીયો. ૩ લાખો. ૪ ધૂળ અ-
 રજોગુણથી ખરડાયલાં. ૫ અંધારા જેવી કાળી. ૬ એના એજ નિય-
 વારંવાર વર્તે છે. ૭ નીચ, હસકો.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

	પાછાં કરે વિવિધ ભુવન ને વનોને,	
	લોકાંતરે જનજલાદિકકલ્પનોને;	
	આચાર ^૧ સુંદરકલા ^૨ યુગ ભિન્ન ભિન્ન,	
૫	પંકેથી જેમ રચના શિશુઓ અપ્પિન્ન.	૫૯

સર્ગ ૨૬ મો.*

સંસારની દુર્દશા.

શ્રીરામ:—

	એ વિધ વૃત્ત ^૩ કાલાદિનું, મલામુનિ ! અહિં જેવાય;	
૧૦	મુજસમની સંસારમાં, આસ્થા કલો કયમ થાય ?	૧
	દેવાદિકથી અમનણું, વિક્રીતસમ અહિં સ્થાન;	
	પ્રપંચરચનાથી અન્યા, વનમૃગ મુઝ સમાન.	૨
	ઉદરંભરિ ^૪ આ કાળનો, અનાર્યસમ આભનાય; ^૫	
	નિત્યાપદને આર્ણવે, પાડે જનસમુદાય.	૩
૧૫	એજાઓ ઢારુણ કરી, દુરાશનું પણ પૂર;	
	ઉપજાવી અંતર દહે, કાળ અહિં મહાશર.	૪

૧ શ્રૌતસ્માર્ત આદિ સત્કર્મોની. ૨ સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ.

*અધીનપણાથી કાળને, અન્ય દોષથી તેમ;

દુર્દશાજ સંસારની, ભારે છે અહિં જેમ; ૧

વિરાગને ઉપજાવવા, વર્ણાશે આ સર્ગ;

પ્રીતિ ધરીને સાંભળો, પ્રિય મુમુક્ષુવર્ગ ! ૨

૩ ચરિત્ર. ૪ પેટભરા. ૫ ચરિત્રાભ્યાસ.

- ઉપલુ તેજને જ્વાલથી, અગ્નિ અંતર બહાર;
 બાળેછે જ્યમ લોકને, તેવો આજ પ્રકાર. ૫
- નિયતિ આ નિયતોન્મુખી,^૧ ચપળસ્વભાવ જણાય;
 હરી ધૃતિને ધીરથી, કંથ-કાળ-પ્રિય થાય. ૬
- ૫ તરુણ શરીર જીરણ કરે, કાળ ધોરઆચાર;
 સર્વ અનિલની^૨ રીતથી, કરે નિત્ય આહાર. ૭
- મહારાજા નિર્દય ધણાં, દયાહીન યમરાજ;
 અનુકંપાનું નામ ના, આર્તપ્રતિ મહારાજ ! ૮
- સર્વભૂતપ્રત્યે દયા, ઉદાર થઇ કરનાર;
 ૧૦ નર દુર્લભ જગમાં દિસે, રે ! નહિ સાંપડનાર. ૯
- તુચ્છ વિભવ ભૂતજાતિનો, નિત્ય ન તે રહેનાર;
 ભોગભૂમિ દારુણ અને, દુરંત^૪ દુઃખ દેનાર. ૧૦
- ફૂર ધણું છે મૃત્યુ ને, આયુ ચપળ અત્યંત;
 અતિતરલ^૫ તારુણ્ય ને, અતિજડ આત્મ ધીમંત ! ૧૧
- ૧૫ ભવબંધન છે બાંધવો,^૬ કલા^૭ કલંકિત^૮ લોક;
 મહારોગો ભવભોગ છે, તૃણા મૃગજળ ફેક. ૧૨
- શત્રુ બનીરે ! ઈંદ્રિયો, થઇ મર્યું સત્ય અસત્ય;
 આત્મશત્રુ મન આ બન્ધુ, આત્મજન શિશુ^૯ સત્ય. ૧૩

૧ જિતેન્દ્રિય લોકો પાસે જનારી; તેને ભમાવનારી. ૨ પવનની.
 ૩ દુઃખી. ૪ અપાર. ૫ ધણું ચપળ. ૬ સંબંધીઓ. ૭ વિષયચિતનથી.
 ૮ ઘેરાયલા. ૯ આત્માથી ઉપજેલું બાળક (માયા) સત્ય થઇ બેદુ છે
 બંધ મનાયું છે.

- મનોભૂત આત્મા બન્યો, ધરીજ મન અભિમાન;
નિજને નિજથી મારતો, તેથી હે મતિમાન ! ૧૪
- દૂષે સ્વરૂપને આ અતિ, કલંક રે ! ઐહંકાર.
પરિપેક્ષવ^૧ થઈ બુદ્ધિઓ, બહિર્મુખી રહેનાર. ૧૫
- ૫ ક્રિયા શરીરની ચાલતી, દુષ્કૃણદાયી દુરાશ;
નિષ્ઠા પામ્યા સ્ત્રીવિષે, મનના સર્વ વિલાસ. ૧૬
- વિષયશાલો^૨ વાંછા^૩ બની, આત્મચમત્કૃતિક્ષીણ;
દોષપતાકા^૪ નારીઓ, રસો^૫ થયા રસહીન. ૧૭
- ચિત્ત દીધું ઐહંકારને, વસ્તુ^૬ બાળો અવસ્ત;^૭
- ૧૦ અભાવ^૮ વેધિત^૯ ભાવ^{૧૦} સૌ, ભાવઅંત^{૧૧}ના અસ્ત. ૧૨ ૧૮
- અંતરથી વ્યાકુળ રહી, તપ્યા કરે નિશદિન;
મતિ અમારી હે મુનિ ! નિષ્ઠાસત્ત્વવિહીન. ૧૯
- રાગરોગ વધતો મુનિ ! વિરાગનું નહિ નામ;
રજ્જેગુણે હત દષ્ટિ^{૧૩} થઈ, તમસે^{૧૪} પૂર્ણ તમામ. ૨૦
- ૧૫ અધિગમ ભેશ ન સત્ત્વનો, તત્ત્વ રત્નું બહુ દૂર;
સ્થિતિ અસ્થિર જીવનતણી, મરણોન્મુખ સૌ થર. ૨૧

૧ કામળ. સ્વસ્વરૂપની નિષ્કારૂપ દૃઢતાથી રહિત. ૨ કેવલ વિષયોનીજ ભરેલી. ૩ ઇચ્છા. ૪ દોષરૂપ વાવટા. ૫ ધર્મ તથા શાસ્ત્રવિષયના રસો રસ=પ્રીતિહીન થયા. ૬ અસૌકીક વસ્તુ. ૭ કાર્યકરણનો સંઘાત. ૮ નાશ. ૯ વેધાયણ. ૧૦ પદાર્થ. ૧૧ પદાર્થન અંત; સ્વરૂપ. ૧૨ ગળાયું; સમગ્રાયું. ૧૩ વિચાર. વિવેક. ૧૪ તમે ગુણથી. મોહથી.

- ધૃતિ પામી વૈધુર્યને, અનિત્યમાં નિત્યે પ્રેમ;
 માંઘમલિન^૧ મતિઓ બની, વિનાશો વપુ નહિ ક્ષેમ. ૨૨
- ગતિ ન ક્યાંહિ નજરે પડે, ઉદય ન સતતો ક્યાંય;
 મુંઝાય મન નિજ અંતરે, મુદ્ધિતા^૨ દૂર વિજ્ઞાય. ૨૩
- ૫ ઉન્નત્વલ ગુણ કરુણાતણો, ઉદય ન પામે લેશ;
 દૂરથી ચાલી આવતું, નીચપણું મનમેશ. ૨૪
- ધીરપણું આ વિશ્વમાં, થતું જાય અસ્થિર;
 જન્મમરણના દોરમાં, પ્રોયા છે જનવીર. ૨૫
- થઈ પડ્યો સુલલજ અહિં, દુર્જનનો આશ્લેષ^૩;
 ૧૦ બની ગયો દુર્લભ અતિ, સંતસમાગમ બેશ. ૨૬
- આગમઅપાયી^૪ લાવ^૫ સૌ, લાવ^૬ કરે ભવબંધ;
 નિત્ય સુખદ વસ્તુ વિષે, ત્યજ્યો પ્રેમ થઈ અંધ. ૨૭
- પરંપરા પ્રાણીતણી, વૃદ્ધ, યુવક કે બાળ;
 અણુજાણ્યા કો સ્થલ વિષે, ખેંચ્યો જાય છે કાળ. ૨૮
- ૧૫ જડે ન દિશ જ્યાં લય નહિ, કાળતણો, મુનિ ! લેશ;
 થતો ન કંઈ વ્યવહારનો, શુભ ઉત્તમ ઉપદેશ. ૨૯
- વીંખરો જાય છે પર્વતો, લય પામે આકાશ;
 ભૂમિ ભુવન ક્ષોણ થાય છે, મુજસમની શી આશ ? ૩૦
- સમુદ્ર પણ કાળે કરી, સૂકાય ને ક્ષોણ થાય;
 ૨૦ તારા-પણ વીંખરાય છે, સિદ્ધો પણ મરો જાય. ૩૧

૧ મંદપણથી મલિન ૨ પરસુખદર્શનનો સંતોષ. ૩ સમાગમ.

૪ આવવાજવાનાલાજવાળા; ઉત્પત્તિનાશવાળા. ૫ પદાર્થ. ૬ લાવના.
 વાસના.

- ધ્રુવ જીવન અધ્રુવ બને, દાનવદેવવિનાશ;
 મુજસમ માનવનો અરે ! તો પછી શો વિશ્વાસ ? ૩૨
- શકસમા પણ કાળના, મુખથી ચર્વિત થાય;
 યમ વાયું પણ કાળથી, મરો ટાડા થઇ જાય. ૩૩
- ૫ સૂરજ રજ જેવો બને, સોમ શન્ય ન્યાં થાય;
 જુઝાઇ જતો અગ્નિ ત્યાં, મારું શું કહેવાય ? ૩૪
- બ્રહ્માનો પણ અંત ન્યાં, ન્યાં અજ^૧ દરિસંદાર;
 અભાવ પામે રુદ્ર ન્યાં, ત્યાં મારા શા ભાર ? ૩૫
- નિયતિ તણાઈ જાય ન્યાં, કાળ વિલય કરનાર;
 ૧૦ લય અનંત આકાશનો, ત્યાં મારા શા ભાર ? ૩૬
- દેખાડે માયાથકી, નિજસ્વરૂપનીમાંલિ;
 બ્રહ્માંડો બ્રમહાર્યોકો, રહી અજ્ઞાત જ આંલિ. ૩૭
- સ્થૂલસ્વરૂપ અજ્ઞાત છે, સૂક્ષ્મ બાણું દુર્દર્શ,
 શ્રાવ્ય અને વાચ્યજ નહિ, નહિ મનનો ત્યાં સ્પર્શ. ૩૮
- ૧૫ પામો કલા અંદકારની, વસી રહ્યા ત્રણ લોક;
 તે સૌની અંદર રહે, આ અજ્ઞાતજ કોક. ૩૯
- ત્રિલોકમાં તેથી નથી, એવી વસ્તુ કો ઠામ;
 બાધ ન પામે તેથકી, મુજ મન નિશ્ચય આમ. ૪૦
- શિલા શિખર ને પર્વતો, દુર્ગમ ધતર પ્રદેશ;
 ૨૦ સર્વસ્થળ રોળાવતો, પુરુષ જ આ દમ્ભેશ. ૪૧

- સાશ્વભૂત^૧ આ સૂર્ય તે, ન્યમ વનનો પાપાણુ,
અવશજ છે ક્રિકર સમો, કરતો નિત્ય પ્રયાણુ. ૪૨
- પકવ અખોડની છાલફેપ, ન્યોતિશ્ચક ખગોળ;
સુરઅસુરમણથી ભર્યો, વોટે તે ભૂગોલ. ૪૩
- ૫ વિવિધ લોક કલ્પી સ્ત્રજ્યાં, સ્વર્ગ ભૂમિ પાતાળ;
સુરદાનવનરનામના, અરે ! કરે બેહાલ, ૪૪
- કર્ષે જર્જર સંકલ્પથી, એકજ ક્ષણમાં કાળ.
પરવશપણું જગદોષ છે, મદાન ને વિકરાળ. ૪૫
- કામદોષ મોટો વળી, જેણે માંડી જંગ
૧૦ જમન્નિયંતા ધ્વશિનું, ડાઘાવો દીધું અંગ; ૪૬
- વિવશ કરી ત્રણ લોકને, થઈ વિલુકમ^૨ વિકાંત; ૩
ફૂલે બહુ ફાલી રહી, બને કદિ ના સાંત. ૪૭
- વર્ષાવે મદપુષ્પને, દસ્તી મત્તવસંત;
દિશા સુગંધિત સૌ કરી, ચિત્ત જ ચપળ કરંત. ૪૮
- ૧૫ ચપળ કટાક્ષે કામિની, જે નિજમાં અનુરક્ત;
બુએ સરીરને ભાવથી, કરવા મન આસક્ત; ૪૯
- ટાળો શકે નહિ સક્તિ તે, મન આ મત્તઅવસ્થ^૪,
મદાવિવેક પણ શક્ત ના, કરવા તે મન સ્વસ્થ. ૫૦
- બુદ્ધજ^૫ સુખો મુજને દિસે, આત્મશૌતળધીમાન; ૬
૨૦ પરોપકારી જે તપે, પરદુઃખે મતિમાન ! ૫૧

૧ ધ્રોણના પત્રસમા કિરણોથી ચાલતા સૂર્યની રથના ઉત્પ્રેક્ષ
છે. ૨ અનુચિત રીતે. ૩ વિજયી. ૪ મત્ત અવસ્થાવાળું. ૫ શાન્ત
૬ આત્માના વિચારથી શીતળનાવાળી બુદ્ધિવાળો.

મોક્ષં જીવિતઅઘ્નિનાં,^૧ ઉપજે ને અળપાય;

પડે કાળવડવાનજે, કહો શું કોથી ગણાય ? ૫૨

દોષગહનઝાડીથકી, જંગલ આ સંસાર;

નરમૃગ સૌ જન્મી અહિં, કરે મૂર્ખ વ્યવહાર. ૫૩

૫ બંધાયા મોહે કરી, દુષ્ટ આશને પાશ;

સમન્યાવિણુ તે પેચને, પામ્યા સદ્ય વિનાશ. ૫૪

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ઘૌરૃક્ષવટ્સિકૃતપાશસમાં^૨ ફળોમાં,

જીવો કુકર્મથી પડી પડી યોનિઓમાં;

૩૦ ફીણું કરે અમુલ આયુષ જાણું એમ,

ચિંતા ધરે ન જન કો, “તરું આહિ કેમ ?” ૫૫

આ આજ હિતસવકતુ,^૩ અહિં આજ યાત્રા;

તે બંધુઓ સુખનો આ, સવિશેષ માત્રા;

કલ્પી વૃથા કલનનળ^૪ જ એમ જાતે,

૧૫ પામે મૃતિ^૫ ચપળ કોમળ^૬ જુદિના તે. ૫૬

૧ જીવિતૈષ સમુદ્રનાં. ૨ આકાશના ઝાડઉપરના બેલાની કરેલી જાળ જેમ મિથ્યા છે તેમ જેનું ફળ મિથ્યા છે એવાં. ૩ યજ્ઞ. ૪ કલ્પનાનળ. ૫ મરણ. ૬ અલ્પ.

સર્ગ ૨૭ મોઃ
સાંસારિક પદાર્થનાં દોષો.
ઉપજાતિ વૃત્ત.

શ્રીરામ:—

- ૫ બીજું વળી તાત ! જગત્સ્વરૂપ, આપાતચારુ^૧ પણ છે દુરૂપ;
 એવા પદાર્થોનોજ આંહિ ખામી, જેથી શમે ચિત્તજ તૃપ્તિ પામી. ૧
 કેલિ^૨ કરી બાલ્યજ ચાલ્યું જાય, તારુણ્ય સ્ત્રીની દરીમાં^૩ વિલાય;
 વાર્ધક્યમાં તો વપુ ઊર્જુ થાય, તથા કરે કેવળ લોક હાય ! ૨
 જરાહિમે દાઝત આ શરીર—સરોજિનીને^૪ ત્યજી દૂર વીર;
 ૧૦ ઉડી જતાં તત્ક્ષણુ જીવભૃંગો, સુકાય છે જ્યાં જનજન્મરંગો. ૩
 જરા ધરે નૂતન પુષ્પ ભારે, કાયાલતા જર્જરભૂત નયારે;
 આવે થવા પકવસુ મૃત્યુ ત્યારે, પ્રીતિ ધરી ભોગવવાજ ભારે. ૪
 તૃષ્ણુનદીનો બળવાન પ્રવાહ, ગળે પદાર્થો સહિ એક રાહ;
 તટસ્થ સંતોષતરૂંખેજાને, આ દક્ષ^૫ નિર્મૂળ કરે જીવોને ! ૫
 બંધાયલી ચર્મનો નાહોંઓથી, ઊંચી થઈ સાગરગર્ભિઓથી;
 ૧૫ શરીરનો^૬ ડોલતો આમ તેમ, ભમે ભવાર્ધ્રિય ભયબીત જેમ. ૬

* કર્તૃ વિસ્તારે અહિં કહે, ઉપજવાજ વિરાગ,

ઉક્તઅનુકત પદાર્થના, દોષો શોધી લાગ, ૧

મોક્ષ વિરોધી જે દિસે, તે વર્ણાશે અત્ર,

સાંભળજો આદરથકી, પ્રીતિ ધરીને તત્ર. ૨

૧ પ્રથમ દષ્ટિએ સુંદર. ૨ રમત. ૩ ગુફામાં. ૪ કમલિનીને.

૫ હુંફીઆર. ૬ શરીરરૂપી નૌકા.

- પંચેન્દ્રિયોના^૧ મગરો ભમાવી, તેને કરી નિર્બળ દે નમાવી;
 અધીર તેથી નમો એ ખોચારી, ડૂબી જવાની કરતી તયારી. ૭
 તૃણાવને કામતરુ અનંત, મનોમૃગો^૨ પૂરણ ત્યાં કુંદંત;
 ભમી ભમી કાળ વૃથા ગુમાવે, અંતે ન કાંઈ ફળ હાથ આવે. ૮
 ૫ સુંથાય ના ગર્વથી જે સુખોમાં, વિષાદમોહે વળી આપદોમાં;
 હણાય ના અંતર સ્ત્રીથી લેશ, તેવા હવે દુર્લભ છે નરેશ. ૯
 હસ્તીતરંગો^૩ રણઅગ્નિ પૂરો, તરી જનારો કહું નાજ શરો;
 દેહેન્દ્રિયાગ્નિ^૪ મનનાતરંગે^૫, પૂરો તરે શરજ તેજ જંગે. ૧૦
 અકલેશ ત્યાં અંત સુધી ફળે છે, એવી ક્રિયા ના જમમાં દિસે છે;
 ૧૦ પામે કરી જે પરમા નિવૃત્તિ, લોકો દુરાશે હતચિત્તવૃત્તિ. ૧૧
 જગે નથી લબ્યસુ તે મહાત્મા, જેનાં રહી અક્ષતધૈર્યઆત્મા;
 યશે પૂરે વિશ્વ, દિશા પ્રતાપે, પૂરે ધરે દ્રવ્યજ સત્ત્વતાપે. ૧૨
 વસ્તુ રહેલી ગિરિશૈલભીંતે, વજ્રાલયે હોયજ વા કદિ તે;
 ભાગ્યાંદયે સર્વજ પ્રાપ્ત થાય; રિદ્ધિ સસિદ્ધિ સહિ બિભરાય. ૧૩
 ૧૫ સુભાગ્યથી છે સૌ સારો વાતો, દુર્ભાગિને જેમજ દુઃખપાતો;
 પ્રયત્નવૈયર્થ^૬ જગે જણાતું, સુઠેવ દુઠેવ ખરું મનાતું. ૧૪
 “રસાયણો આ ધનપુત્રદારા,” કલ્પે વૃથા બુદ્ધિથી એમ ભારા;
 આવે ન તે કામ જ અંતવેળા, ન્યારે થતા ભોગજ દુઃખભેળા. ૧૫
 ખન્યા કરે અંતર જંતુ^૭ જીર્ણ, કરેન કૃત્યો રમરો ધર્મશીર્ણ;^૮
 ૨૦ રંધાય ખેદે અવસાનકાળે, દશા ભયઘસતજ ભારો સાલે. ૧૬

૧ પંચેન્દ્રિયોરૂપ ૨ મનરૂપી વાંદરાં. ૩ હસ્તીરૂપતરંગવાળો.
 ૪ દેહ અને ઈન્દ્રિયોરૂપ સમુદ્ર. ૫ મનરૂપ તરંગવાળો. ૬ પ્રયત્નનું
 વ્યર્થપણું. ૭ અગ્નાની મનુષ્ય. ૮ ધર્મરહિત.

ધર્માભિનો^૧ જ્યાં પડો અંતરાય^૨, કામાર્થ કર્મે દિવસો ભરાય;
તેથી અને ચિત્તજ બહ્લોલ^૩, વિશ્રાંતિનો ના પઠો રહેજ થોડ. ૧૭

પાસે છતાં ના જરિયે જણાય, તરંગશાં ચંચળ જે ગણાય;
ક્રિયાક્ષણો દૈવથી પ્રાપ્તયોગ, હાગ્ય તેથી રુચિલિનલોક^૪. ૧૮

૫ પહેલાં પછીનો ક્રમ જ્યાં મળેનો, ના રમ્ય રહેતો પરિણામ જેનો,
તેવાં કર્યે સ્ત્રીજનપ્રીતિકર્મ, ચિત્તો અને બ્રહ્મવિવેકધર્મ. ૧૯

જન્મી જથે પર્ણ ખરે જ શૂર્ણ, શ્રવે અને તેમ તનુવિશાળ,
વિવેકહીણા મળો સ્થાન એક, જાયે મરી બુદ્ધિયો બ્રહ્મ છેક. ૨૦

દૂરાંત^૫ કાર્યો કરોને કુલાય, દિનાંત થાતાં નિજ ઘેર જાય;

૧૦ સુકર્મ સત્સંગ દિને ન જેને, નિદ્રા હશે આવર્તો કેમ તેને ? ૨૧

સમસ્ત શત્રુજનને હરાવી, હખે દિશા ચારથો દ્રવ્ય લાવી;

કિંતુ જતો ભોગવવા સુખો રે! ત્યાંતો અને કાળજ ઉન્મુખો રે! ૨૨

વધારો દીધાં તુચ્છ રૂપ જેનાં, અજ્ઞાત કે કારણથી મળેનાં;

લાવો^૬ જગતના ક્ષણદૃષ્ટનજી, ભભાવતા રે! જનને સમસ્ત. ૨૩

૧ ધર્મપ્રાપ્તિનો. ૨ છેદું. ૩ મોરપિચ્છ જેવું ચંચળ. ૪ લિન રુચિવાળો, અનાત્મામાં રુચિવાળો. જે વસ્તુ મળ્યાપછી જતી રહેતી નથી તેજ લાલ છે; અન્યલાલ માત્ર લોકોને હમનારો છે અને દૈવવશાત્ પ્રાપ્ત થનારો છે. ૫ બહુ દૂર સુધી. ૬ પદાર્થો. ૭ ક્ષણમાં દેખાય અને ક્ષણમાં નાશ પામે એવા.

- જનો અળે^૧ બહુ કુકર્મથી જે, હોમાય મૃત્યુમુખ પ્રાણથી તે;
 પ્રેમે કર્યા પાન^૨જ પોપોપ્રાણો, રોકી શકે દેહ થતાં શું રાણો ? ૨૪
- સદા જગે શીઘ્રજ આવતો ને, જન્યે સદા શીઘ્રજ આ જુઓને;
 અજ્ઞાત કો દામર્યો લોકરાશિ, તરંગશે ચંચળ ને વિનાશી. ૨૫
- ૫ મનોહરી તેથીજ ચિત્તહારી, નરોત્તમા પ્રાણ ઝુંટાવનારી;
 રક્તચ્છદા^૩ ચંચલ પટપદાક્ષી^૪, સ્ત્રી લોલ^૫ ઝેરી તરુની^૬ લતાશી. ૨૬
- ભિન્નરથજેથી થઇ વ્યર્થ ભેગો, સમાન સંકેતથી પ્રાપ્તવેજો^૭;
 યાત્રાસમો છે નરનોજ ભેગો, કલત્ર^૮મિત્રવ્યવહારધેલો. ૨૭
- ધન્ય દશા^૯ દીપશિખાશો ભુક્તા, જ્યાં સ્નેહ^{૧૦}બધે અતિભાવયુક્તા;
 ૧૦ સંસારમાત્રા અતિચંચળા તે, મિથ્યા, ન જ્યાં તત્ત્વનું જ્ઞાન છે તે. ૨૮
- સંસારસંરંભ^{૧૧}કુચક્રિકા^{૧૨} છે, પ્રાવૃટ્^{૧૩}પયોબુદ્ધુલંગુરા^{૧૪} છે.
 અસાવધાની જનનં રમાડે, ચિરસ્થિરપ્રત્યયને^{૧૫} પમાડે. ૨૯
- શોભા ગુણે ઉજ્જવળ જે બની'તી, દૈવે બની સંપ્રતિ નષ્ટ વીની.
 ૧૪ આજે ધરાશે હતી તે શું તેવી, હેમંતમાં અંબુજના^{૧૬}જ જેવી ? ૩૦

૧ મનુષ્યરૂપી બકરાં. ૨ પુષ્ટ. ૩ લાલ વસ્ત્રવાળી; લાલ પાંદડાં-વાળી. ૪ ભ્રમરાજેવાં નેત્રવાળી; ભ્રમરાવાળી. ૫ ચંચળ. ૬ ઝાડઉપરની. ૭ જેને વેગ મળ્યો છે એવો. ૮ સ્ત્રી. ૯ દીપેટ; સંસારની દશા. ૧૦ તેલ; સ્નેહ. ૧૧ તીવ્ર પ્રવૃત્તિની. ૧૨ હુષ્ટ ભમરી; ચક્રી. ૧૩ વર્ષાઋતુના. ૧૪ પાણીના પરપોટા સમાન નાશવંત. ૧૫ ચિરકાળ સ્થિર રહેશે એવા વિશ્વાસને. ૧૬ કમળના. યૌવનની શોભા ધડપણમાં એવી તો નાશ પામે છે કે તે પહેલાં હતી એમ વિશ્વાસ આવતો નથી. કમળની શોભા હતી એમ હેમંત (માર્ગશીર્ષ-પોષ) માં વિશ્વાસ આવે નહિ તેમ.

- હરી હરી દૈવર્થો જન્મ ધારી, દેહે કરીને બની જીવકારી;
છેદાય વૃક્ષો પણ ન્યાં કુહારે^૧, વિશ્વાસદેહે પણ કોણ ધારે? ૩૧
- સુરમ્ય તોયે અતિદોષવૃત્ત^૨, અંતર્વિધાનો કરવા પ્રવૃત્ત;
વિષદ્રુમી બંધવમંગ આપે, મૂર્છા વળી જીવનનેજ કાપે. ૩૨
- ૫ તેવા કયા જે નથી દોષવાળા? દેશો કયા ન્યાં નથી દુઃખલાળા?
મૃત્યુ વિનાની કંઈ છે પ્રજ્ઞાઓ? માયા વિનાની કંઈ છે ક્રિયાઓ? ૩૩
- વિરિચિની^૩ કાળગણત્રીથી તે, ગણાય કદ્યો ક્ષણનીજ રીતે;
કલા^૪ ભરેલો બહુ કાળમાળો, લાંબા દુકાનો નર્થો લાંજ તાળો. ૩૪
- મિરિ બધે પથ્થરના બનેલા, વૃક્ષો બધે કાષ્ઠથી છે ભરેલા;
૧૦ મહીતણો બંધ મૃદે^૫ થયેલો, માંસે બધે દેહજ છે ભરેલો. ૩૫
- કર્ચો શવાને વ્યવહાર ભૂપે^૬, સંકેત આ ભિન્ન જ નામરૂપે;
ભાવો^૭ દિસે ભિન્ન વિકારથીજ, અપૂર્વતા અન્યજ કો નથીજ. ૩૬
- આકાશ વાયુ જળ તેજ પૃથ્વી, ભેગાં મળી થાય પદાર્થભક્ષમી;
તેથી જગે ચેતનજુદિ જામે, પૃથક્ કયે પંચભૂતે વિરામે. ૩૭
- ૧૫ આશ્ચર્ય સૌને ઉપજવતી જે, ચમત્કૃતિ આ વ્યવહારની તે;
વિચિત્ર ના તે પણ થાતું તેમ, કોને કદિ સ્વપ્ન વિષેજ જેમ. ૩૮
- આકાશવસ્ત્રીહલવત્સુવ્યર્થ^૮, ભોગે વખો મોહ કરે અનર્થ;
૧૮ ભોભે હણાયા ચિત્તેમાં ઉદાર^૯, કયા તણો દુર્લભ છે વિચાર. ૩૯

૧ કુવાડાથી. ૨ અતિદોષના વર્તનવાળા. ૩ જ્ઞાતાની. ૪ વિભાગ.
૫ માટીથી. ૬ પરમેશ્વરે. ૭ પદાર્થો. ૮ આકાશમાં ઉગેલા વેલાના
ફળ પ્રમાણે અત્યંત વ્યર્થ. ૯ પરમાત્માસંબંધી.

પહેલી વયે ભોગવૌતેજ ભોગ, જને પછી નાત્મ^૧વિચારયોગ,
 લોભે અને ઊખર^૨ ચિત્તચીજ, ઉગે ન ત્યાં આત્મવિચારખીજ. ૪૦
 લેવા જતાં તો પદ ઉત્તમોનું, હણ્યા છે ચિત્તજ પ્રાકૃતોનું;
 નિશ્ચે પડે અદ્રિથી જેમ છાગરે, આનીત્ત^૩વસ્તી^૪ફળસખધરાગ^૫. ૪૧
 ૫ લતાફળો પત્ર ન પુષ્પછાયા, દેતા તરુ દુર્ગમ^૬ગર્તકાયા^૭;
 અને ન અંશે પણ લાલકારી, સ્વાર્થી રહે કેવળ જાત કારી. ૪૨
 છે વ્યર્થજીવી જન આજ તેવા, સર્વસ્વ ખચી નિજ જાત સેવા
 કરે, ધનાદિ નિજ સંપદોને, આપે ન કિચિત્ પણ અન્ય કોને. ૪૩
 ક્વચિત્ જનો માદેવ^૮સુંદરોમાં^૯, ક્વચિત્ ફરે ધોર ભયાનકોમાં^{૧૦};
 ૧૦ સારાં નહારાં જ્યમ સૌ સ્થળોમાં, ફરે સદા કૃષ્ણમૃગો વનોમાં. ૪૪
 વસંતતિલકા વૃત્ત.

નિત્યે દિસે નવનવાંજ અને સુરમ્ય,
 અંતે વિલોક્ત સુઅનિશ્ચિત ને અગમ્ય;
 દુઃખોર્થો દુષ્ટ ફળદાર્યો અને અનાયો^{૧૧};
 ૧૫ કોચિત્ વિરમય ન દે મૃત^{૧૨}ધાતુ^{૧૩}કાર્યો. ૪૫

૧ ન આત્મવિચારયોગ. ૨ ખારવાળી. ૩ ખકનો. ૪ લીલી. ૫
 વેલી. ૬ ઇચ્છા. લીલી વેલના ફળમાં જેને રાગ ઉપજ્યો છે એવો
 ખકરો. ૭ ઉડા. ૮ ઉડા ખાડામાં જેની કાયા છે એવાં ઝાડ. ૯ નર-
 માથ; વિદ્યાવિનયાદિથી. ૧૦ સુંદર સ્થળોમાં. ૧૧ કોઈ લોભાદિકથી
 કહોરભયાનક સ્થળોમાં; સંસાર સખધી વિચારોમાંજ એટલે સંસારના
 પ્રદેશમાંજ ફર્યા કરે છે; ક્વચિત્ ધાર્મિકો મળે છે પણ વિવેકી દુર્લભ
 છે. ૧૨ આર્થને શોભે નહિ એવાં. ૧૩ મરેણા, હીણા; હલકા. જીવતાને
 તો દયા હોય; દૈવ નિર્દય હોવાથી મરેલો કલ્પો છે. ૧૪ દૈવનાં.

શિખરિણી વૃત્ત.

નરો કામાસક્ત, વિવિધ કુકલા^૧ ચેષ્ટિત^૨ કરે,
 ન આ વિશ્વે સ્વપ્ન, પાણુ સુલભ તે જે મુજન રે !
 ક્રિયા સૌ દેખું રે ! અરર ! ન જરા દુઃખર્થો સૂની,
 ન જાણું શી રીતે, જીવિતની દશા માળવી મુનિ ! ૪૬

સર્ગ ૨૮ મો.*

વિશ્વમાના પદાર્થમાત્રના પરિવર્તનશીલ સ્વભાવનું વર્ણન.

શ્રીરામ:—

- ૧૦ સ્થાવરજંગમ જગત સૌ, જે કંઈ આ દેખાય:
 સ્વપ્નસમાગમસમ મુને ! અરિથર સર્વ જણાય. ૧
- સૂકા સાગરસમ મુને ! મર્તજ ન્યાં દેખાય;
 વાદળ વેષ્ટિત^૩ પદાડ તે, અન્ય દિને બની જાય. ૨
- ગગનચ્યુબિ પર્વત મલા, વનવ્યૂહ વિસ્તીર્ણુ;
 ૧૫ દૂપમૂમિસમ બની જનો, સ્વરૂપ દિને થઈ દીર્ણુ^૪. ૩
- સક^૫ ચંદનકૌશોભને, જે અંગે બેવાય;
 નગન તેજ દૂર મર્તમાં, અન્ય દિને રોગાય. ૪

૧ કુટિલતાવાળી; ચતુરાધી ભરેલી. ૨ ચેષ્ટાઓ.

* વિરસપણું સૌ લોભમાં, ઉપજવા કહેવાય;

વિપર્યાયો સ્વભાવતા, ભાવોની અદિઆંય,

૩ વીંટળાયેલો. ૪ ફાટેલતુટેલ. ૫ માળા. ૬ રેશમી વસ્ત્ર.

- અંચળ વિવિધાચારનું^૧, નગર ન્યહાં નિરુપામ;
 ત્યાંજ બને દિવસો જતાં, શન્ય જ વન મુનિરાય ! ૫
- રાગ મહામંડળતણો, જોયો જેને આજ;
 અત્ય દિવસમાં તે બને, ભરમકૂટ મહારાજ ! ૬
- ૫ નલમંડળસમ કૃષ્ણ ન્યાં, અરણ્ય અતિ ભયકાર;
 નગર બની ત્યાં વાવટા, નલ ઢાંકે નિર્ધાર. ૭
- હતાવધિત ભયકારી ન્યાં, દિસે વિપિન^૨ની હાર;
 અત્ય દિવસમાં તે બને, મરૂમહાઆકાર. ૮
- સ્થળનું જગ બનતું બને, જગનું સ્થળ થઇ જાય;
 ૧૦ વિપર્યાસ સૌ ભાવનો, જગમાં આ જોવાય. ૯
- યૌવન બાલ્ય શરીર ને, ધનસંચય નહિ નિત્ય;
 પામે ભાવ બનેકને, તે તરંગની રીત. ૧૦
- દીપશિખા ન્યમ વાયુમાં, જ્વિત જગમાં લાંલ;
 પદાર્થથી ત્રણ લોકમાં, વીજજબકને તોલ. ૧૧
- ૧૫ પામે ભૂતપરંપરા, કર્મે અંત અનંત;
 ભરેલ બહુ બૉજરાશિ^૩ ન્યમ, વિધવિધ અંત ધરત. ૧૨
- મનઈપ પવનથી નીપન્યો, પ્રાણીસમૂહતરંગ;
 ૧૮ ભિન્ન ભિન્ન રજરાશિના^૪, વસ્ત્રજ જેને અંગ. ૧૩

૧ વિવિધ આચારનું. ૨ અરણ્ય. ૩ કુસૂલમાં (દાણા ભરેલી જગામાં) ભરેલાં બીજ સમૂહ વ્યયથી, ખેતરમાં વાવવાથી. પાણી પાવાથી, પાણી પડવાથી વિગેરે કારણોને લીધે ફેરફાર પામે છે તેમ ભૂતપરંપરા કર્મની ભિન્ન ભિન્ન ગતિથી ફેરફાર પામે છે. ૪ રત્ને-શુભ્ર-રજકણના સમૂહનાં.

- પાત^૧ ઉત્પાત^૨ પરાવૃત્તો^૩, અભિનય^૪ ન્યાં ઉત્કૃષ્ટ;
 તેથી ભૂષિત આ બની, દિસે ધણી સંહૃષ્ટ, ૧૪
- નૃત્યાવેશથી નાચતી, ફરે ધ્રુવડિયો ફર;
 આરભટ્ટી^૫ સંસારની, નટડી શર ન ફર. ૧૫
- ૫ જગતસ્થિતિ જોવાય આ, સંબ્રમનીજ ભરેલ;
 ચાર તરફ ભમતી ધણી, નટડી એજ છોકલ. ૧૬
- નૃત્યસક્તવેશ્યાસમી, રચના આ સંસાર;
 તડિત^૬ તરલ^૭ આલોકને^૮, દેતી વારંવાર. ૧૭
- વિપર્યાસિ ગંધર્વપુર-સમ તે કરે અનેક;
 ૧૦ પક્ષટી ભાવ^૯ સ્વભાવથી, દે આશ્ચર્યજ છોક. ૧૮
- કટાક્ષ ચંચળતા અને, ભંગુર સૌ વ્યવહાર;
 તેથી મનોહર દાસતી, રચના આ ન્યમ નાર, ૧૯
- તે દિવસો, તે પૂર્વજો, તે સંપદ, તે કર્મ;
 ૧૪ ગયું સર્વ સ્મૃતિને પથે^{૧૦}, કેમ લહો નહિ મર્મ ? ૨૦

૧ નરકપાત. ૨ સ્વર્ગમાં ચઢવું. ૩ નાચતાં પર્ગ હુંડે પડે સાર-
 પહેલાંની સ્થિતિ. ૪ ભાવવ્યંજક ચેષ્ટા.

- ૫ હું કર્તા, લોકતાજ હું, આ મારાં ધનદાર;
 એવું દઢ આસક્તિનું, જનવર્તન હદપાર. ૧
- આડંબર સંસારનો, અતિશય જે મતિમાન !
 આરભટ્ટી તેને કહે, ન્યાં દઢ ભ્રમ અજ્ઞાન. ૨

૬ વીજળીસમ. ૭ ચંચળ. ૮ દેખાવને ૯ પદાર્થ. ૧૦ રસ્તે.

- પ્રતિદિન ક્ષયને પામતી, જન્મે ફરો પ્રતિદિન;
અભાગણી એ સંસૃતિ, હજી પણ અંતવિહીન.^૧ ૨૧
- પશુત્વ પુરુષો પામતા, પશુઓ પણ પુરુષત્વ;
દેવ અનેજ અદેવતા, ક્યાં અહિં છેજ સ્થિરત્વ ? ૨૨
- ૫ રચનો રસ્મિ^૨બળગથી, નિત્ય દિવસને રાત;
અવધિ જુએ છે નાશનો, કાળસૂર્ય સાક્ષાત. ૨૩
- ધ્વજા વિખણે રુદ્ર ને, ભૂતગતિ સૌ તેમ;
નાશ મુખે છે દોડતી, જળ વાડવમુખ^૩ જેમ. ૨૪
- દિશા નદી ગિરિ ઘૌ અને, ભૂમિ વાયુ આકાશ;
૧૦ એ સૌ સૂકાં ઈંધણાં, વાડવનાંજ વિનાશ^૪. ૨૫
- ધ્વન બાંધવ ને અનુચરો, મિત્ર વૈભવો જેહ;
મરણ્યભીતિયોં ભીનને, નીરસ સૌ છે તેહ. ૨૬
- વિનાશરૂપ રાક્ષસતણું, ન્યાં લગોં રમરણુ ન થાય;
ત્યાં સુધીજ ધીમાનમન, જગદ્ભોગ્યમાં જાય. ૨૭
- ૧૫ સહજ મળે ઐશ્વર્યને, ક્ષણમાં થાય દરિદ્ર;
રોગરહિત ક્ષણમાં બને, ક્ષણમાં રોગોં મુનીંદ્ર ! ૨૮
- ક્ષણુ ક્ષણુ સ્થિતિને ફેરવે, જગભ્રમ આ હતભાગ;
તેથી મોહ ન પામતા, ક્યા ધોમન્ત અરાગ ? ૨૯
- કનકદ્રવસમ કોમળો, બનોને સર્વ પ્રકાશ;
૨૦ ક્ષણમાં સુંદર દીસતું, મંડળ સહ આકાશ. ૩૦

૧ અંતરહિત. ૨ કિરણોની. ૩ જળનો અગ્નિ વડવાનળ
તેના મુખમાં જેમ જળ દોડે છે. ૪ વિનાશરૂપવાડવનાંજ.

- અંધારાર્કેપ કાદવે, ક્ષણમાં ઘેરાઇ જાય;
નીલકમળ^૧જલદો^૨થકી, ક્ષણમાં વેણિત^૩ થાય. ૩૧
- ક્ષણુ ઉડ્ડામર^૪ રવ^૫ કરે, ક્ષણમાં બનતું શાંત;
ક્ષણમાં રવિથી શોભતું, ક્ષણ તારાથી કાંત^૬. ૩૨
- ૫ ક્ષણમાં આનંદ આપતો, ચંદ્રતણો આલોક;
ક્ષણમાં રહિત એ સર્વથી, શોકઝરત જ્યમ કોક. ૩૩
- એ રીત રચના જગતની, ક્ષણિક સ્થિતિ ચળનારો;
આગમઅપાય^૭વાળો તે, ધોરધીરજ હરનારો. ૩૪
- ક્ષણમાં આવે આપદો, સંપદ પણ ક્ષણમાંદિ,
૧૦ ક્ષણે જન્મ, મરણ ક્ષણે, ક્ષણિક ન શું મુનિ ! આંદિ ? ૩૫
- એકજ નર અહિંઆં જુઓ, પહેલાં ભાસે એક;
દિવસ અદ્ય વીત્યા પછી, જુદો ભાસે છેક. ૩૬
- સદા એકરૂપી અને, સુસ્થિર નથો મુનિ ક્યાંદિ;
ઘટકેરી પટતા^૮ અને, પટની ઘટતા ત્યાંદિ. ૩૭
- ૧૫ વિપર્યાસ જેનો નહિ, તેવું જગે ન દોઢ;
વિપર્યાસ સ્વભાવ છે, સૌનો આ જગપીઠ. ૩૮
- વધવું, રૂપાંતર થવું, ઘટવું, પામવું નાશ;
૧૮ પુનર્જન્મ થાવો વળી, એ વિકારક્રમ ખાસ ૬૯

૧ શ્યામ કમળસમાં. ૨ વાદળો. ૪ ઘેરાઇ જાય. ૪ પ્રયજ. ૧ તડાકાભડાકા, અવાજ. ૬ સુંદર. ૭ આવવાજવાવાળી. ૮ ઘટના કટકા કરે કપાસના ખેતરમાં નાખે તો ક્રમે ક્રમે તે કપાસના પરિણામને પામે છે

- અનુસરતો નર ને અહિં, રાત્રિદિવસસમ નિયઃ;
 ટળે વિકાર કયી રીતે ? એ છે દુઃખ ખચીત. ૪૦
- કાર્યર મારે શરને, શતને હણતો એક;
 પ્રાકૃત^૧ પામે પ્રભુપાણું, વિપર્યાસો જગ છંક. ૪૧
- ૫ વિકારને આ સૌ જનો, અનુસરેછ દિનરાત;
 જડરૂપંદ્રસંસર્ગથી, જેમ તરંગનો જાત. ૪૨
- અદ્ય દિવસ આત્રકપાણું, યૌવનશ્રી પાણુ તેમ;
 જરા વળગતી ને પછી, દેહતાણું છે એમ. ૪૩
- એકરૂપપાણું એ રીતે, દેહે પાણુ નથી આંહિ;
 ૧૦ આસ્થા શી ધરવી પછી, આલ્ય વસ્તુતી માંહિ ? ૪૪
- નટ્યત્ન મન આ સર્વનું, ક્ષણ પામે આનંદ;
 ક્ષણું ધરે છે ખેદને, ક્ષણુ સમતાસુખકંદ. ૪૫
- એક અહિં બીજી બીજી, ત્રીજી ત્રીજી એમ;
 હારે નહિ વિધિ વસ્તુમાં^૪, આળ રમતમાં જેમ. ૪૬
- ૧૫ ઉપગ્નવીને પ્રાણીને, કરે વળી એકત્ર;
 મારીને ખાઈ જાય છે, ક્રમે સ્ત્રને વળી અત્ર. ૪૭
- હર્ષ શોક મનના સજી, આવે ને વળી જાય;
 રાત્રિદિવસસમ વિશ્વમાં, એમજ આ જોવાય. ૪૮
- થયુંજયુંના લાવમાં^૫, લવલાગિનનો^૬ લાગ;
 ૨૦ તેથી મંપદ આપદો, સ્થિર ન રહે મહાલાગ; ૪૯

૧ નીચ; રંક. ૨ ઇન્દ્રિયોની, જળાની. ૩ મતિના. ૪ વસ્તુની રચના કરવામાં. ૫ આવિર્ભાવ અને તિરોભાવમાં; પ્રાકૃત્ય અને નાશના ભાવમાં. ૬ લવમાં પાનું પડનારનો.

પ્રાયઃ સૌને પાડોને, આપદમાં આ કાળ;
 ક્ષીડા કરે છે કારમી, પાથરો સંસૃતિગ્નિ. ૫૦
 સર્વ ચતુર નરનો કરી, રમતમાત્રમાં નાશ;
 કુશલપણું નિજનું અર્તિ, દાખવતોજ દતાશી. ૫૧

૫

પુષ્પિતાગ્રા વૃત્ત.

સમવિષમ વિપાકથી^૨ વિલિખ^૩
 ત્રિભુવનભૂતપરંપરા^૪ ફલૌધ^૫;
 સમયપવનપાતથી^૬ પડે છે,
 પ્રતિદિન વિસ્તૃતસંસૃતિદ્રુમેથી^૭, ૫૨

૧ દુષ્ટ. ૨ સમવિષમ કર્મવિપાકથી. ૩ અનેક પ્રકારોવાળા. ૪
 ત્રિભુવનમાં રહેનારા પ્રાણીઓની પરંપરારૂપ. ૫ ફળનો સમૂહ. ૬
 કાળરૂપ પવનના સપાટાથી. ૭ વિશાલ સંસારોરૂપ વૃક્ષો ઉપરથી.

સર્ગ ૨૯ મોઃ

જગત્સ્થિતિ જોઈ થયેલી ઉદ્વિગ્નતા નષ્ટ થવાને માટે
શ્રીરામે કરેલી ઉપદેશ માટે પ્રાર્થના.

શ્રી રામ:—

- ૫ એ રોત દોષદવામિથી, દાઝો ગયું મુજ ચિત્ત;
ભોગોની આશાતણું, રકુરે ન ત્યાં કાંઈ વિત્ત. ૧
- મૃગતૃષ્ણા મરદેશમાં, રકુરે ન સરૈમાં જ્ઞેમ;
ભોગાશા મુજ ચિત્તમાં, રકુરે ન મુનિ ! આ તેમ. ૨
- મૈસ્થિતિ આ સંસારની, નિશદિન કટુ થતો જાય;
૧૦ લોલર નિબડેકટુતા જ જ્યમ, પાકી તીવ્રજ થાય. ૩
- વધતું જાય દૌર્જન્યને, તનુ જ જને સૌજન્ય;
કરંજ^૫કર્કશ ચિત્તમાં, નિશદિન હે મુનિ ધન્ય ! ૪
- મર્યાદા પૃથ્વીવિષે, દિનદિન ત્રુટતો જાય;
શુષ્ક અડદની શિંગસમ, જો કે શાખ ન થાય. ૫
- ૧૫ વૈભવ લોગસમૂહનો, ચિંતાપૂર્ણ જ દેશ;
તેથી શ્રેષ્ઠ એકાંત છે, જ્યાં નહિ ચિંતા લેશ. ૬

* દોષદષ્ટિ સૌ લાવમાં, ઉપજ્યાથી મન રામ;

સર્વ ખેદ નિજનો અહિં, વર્ણવોને અભિરામ. ૧

શાંતિઅર્થ ઉપદેશની, કરે પ્રાર્થના તત્ર;

મુમુક્ષુજન ! સૌ સાંભળો, પ્રીતિ ધરોને અત્ર. ૨

૧ સરોવર. ૨ અલ્પ. ૩ લીંબડાની. ૪ પાતળું, વિરલ.

૫ કાંટાના વૃક્ષસમાન કર્કશ (દરરોજ ધર્મનો ભાગ ધટવાથી.)

- સ્ત્રિઓ સુખદ મુજને નહિ, હર્ષ ન દે અર્થાશ;
 આનંદદ ઉદ્ધાન^૧ નહિ, મનઃશમન મુજ આશ. ૭
- અનિત્ય દુઃખરૂપ લોક આ, તૃષ્ણા ના જ પૂરાય;
 ચિત્ત ચપલતાવિદ્ધ છે, નિવૃત્તિ મન કયમ થાય ? ૮
- ૫ મરવાને ઇચ્છું નહિ, નહિ જીવવાને તેમ;
 રહું છું તે રીતે રહી, મનશમને મુજ ક્ષેમ. ૯
- કામ મને નહિ રાગ્યનું, ભોગોનું નહિ લેશ;
 અર્થજ અર્થપ્રયત્નનો, મને નથી નિઃશેષ. ૧૦
- હર્યષ્ટા એ સૌની અલિં, અલંકારથી થાય;
 ૧૦ પાનુ તે તો મુજ ચિત્તથી, ગલિત થયો મુનિરાય ! ૧૧
- જન્માવલિરૂપ વરત^૨માં, ગાંડો દદ ઇદ્રિય
 બંધાઈ તેને તોડવા, યતે^૩ જ ઉત્તમધિય^૪. ૧૨
- કામળ કમળો છુંદનો, કરી ખરીથી જેમ;
 મકરકેતુ^૫ મનને મથે, સ્ત્રીસાધનથી તેમ. ૧૩
- ૧૫ કરો ન ચિકિત્સા ચિત્તની, સ્વચ્છ બુદ્ધિથી આજ;
 તો પછો ક્યાંથી મળો શકે ? અવસર એ મહારાજ ! ૧૪
- વિષ વિપયજ વૈષમ્ય છે, ના વિષ વિષ કહેવાય;
 વિષય નડે સૌ જન્મમાં, વિષ આ જન્મનો માંલ્ય. ૧૫
- આત્મજ્ઞાની ચિત્તને, નહિ બંધન સુખ દુઃખ;
 મિત્રબંધુ બંધન નહિ, ન જીવિત મરણોન્મુખ. ૧૬
- ૨૦ પૂર્વાપરના જ્ઞાનમાં, મુનિવર ! ઉત્તમ આપ;
 આપો ઝટ ઉપદેશને, જેથી ટળી સંતાપ; ૧૭

૧ આગ. ૨ ચામડાનું દોરડું જેવું કે કોશવત. ૩ યત્ન કરે.
 ૪ ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા. ૫ કામદેવ.

- શોક ભય શ્રમ જાય તે, આપે મુજમાં જ્ઞાન;
કંટકપૂર્ણ જળેજ આ, ભીમ ભૂમિ અજ્ઞાન. ૧૮
- નિમ્ન^૧ ઉન્નત^૨ છે ન્યાં ધણા, ધાર્દી વાસના જળ;
સંસૃતિના વ્યવહારમાં, મરણજ ને વિકરાળ. ૧૯
- ૫ કરવત વહેરે દેહને, સહી શકું તે ધાત;
સહી શકું ના હે મુને, આશવિષયવ્યાધાત. ૨૦
- “ મેળવવું આ ઇષ્ટ ને, ત્યજું અનિષ્ટ જ તેહ; ”
એ રીતના વ્યવહાર૩૫, અંજનશ્રમ છે નેહ; ૨૧
- તે ચળચિત્ત ઉરાડતો, જ્યમ રજરાશિ શરીર;
૧૦ રહ્યો ન મુજમાં લેશ તે, જ્ઞાનરૂપ મુનિધીર ! ૨૨
- ચૈતન્યનો વ્યાપ્તિ થકી, સ્વચ્છપણાથી તેમ;
ચિત્તનાયક ન્યાં શોભતો, હોય શિષ્યામણિ જેમ. ૨૩
- પ્રાયાં તંતુતાંતણે, ન્યાં મૌક્ટિક જીવહાર;
તે હારજ સંસારનો, કાળવ્યાસ^૩શણગાર. ૨૪
- ૧૫ ઇચ્છું તેને ત્રોડવા, ક્રૂર^૪ અન્યા વિણુ લેશ;
કેસરી તોડે જળજને, કરજે લેમ મહેશ ! ૨૫
- ઉરવનમાં ઝાકળસમું, મનતિમિરજ^૫ અજ્ઞાન;
ભેદો જ્ઞાનદીપે કરી, મુનિવર ! ઝટ મતિમાન ! ૨૬

૧ નીચા. ૨ ઉંચા મંપત્તિઆપત્તિરૂપ ખાડાટેકરા.
૩ કાળરૂપી વ્યભિચારી પુરૂષનો શણગાર. ૪ ક્રોધ, હિંસા આદિ
તીક્ષ્ણ ઉપાય વગર. ૫ હૃદયરૂપી વનમાં મનના અંધારારૂપી અજ્ઞાનજ
ઝાકળ છે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

છે નાજ તે આ જગમાં મહાત્મન !
 દુરાધિયો જે ક્ષયને ન પામે;
 સમાગમે ઉત્તમ માનસોના,
 નિશાતમો^૧ જેમ નિશાકરેથી.^૨

૫

શાર્દૂલવિકીરિત વૃત્ત.

આયુ વાશુવિભિન્નવાદળતણા અંબુસમું ભંગુર,
 ભોગો મેધસમૂહમધ્યવૌજળીજેવા રહે ચંચળ;
 કેલિ મૌવનનીજ અંબુરયશી^૩, તેથી વિચારી ઝટ,
 ૧૦ અર્પો મેં ચિરશાંતિને ચિતવિષે મુદ્રાજ^૪ આજે દદ. ૨૮

સર્ગ ૩૦ મો.*

વિશ્રાંતિના ઉપદેશની પ્રાર્થના.

શ્રી રામ:—

૧૫ અનર્થશતઉભરાયલા, કોતરમાં એ રીત;
 જગત જેઘ માઈ બને, ચિતાગ્રસ્ત જ ચિત્ત. ૧

૧ રાત્રિનું અંધારું. ૨ ચંદ્રથી. ૩ પાણીના વેગજેથી ચંચળ
 મૌવનની રમત છે. ૪ અધિકારમુદ્રા.

* નિજ મનના ઉદ્દેગને, કહી બતાવે રામ;
 હેતુસહ આ સર્ગમાં, થાવા ઉર આરામ. ૧
 મુનિના ઉપદેશ કરી, મટેજ મનનો ખેદ;
 માટે તે માત્રે નમી, થયા પછી નિર્વેદ.

- ભમતું હોય શું એ રીતે, મન આ મારું જણાય;
જીર્ણ વૃક્ષના પાનસમ, ભયથી કંપે કાય. ૨
- નિજ માતા ઉચ્છંગવિણ, બને અધીરું બાળ;
નિર્જળ પતિ દેખી પડે, સ્ત્રીને વન જ્યમ કાળ; ૩
- ૫ આશ્રયવિણ વ્યાકુળ બની, બહોંએ મતિ મુજ તેમ;
પામ્યાવિણ સંબંધને, જે દે ઉત્તમ ક્ષેમ. ૪
- તુચ્છ વિષયઆલંબને, મનવૃત્તિઓ કંઠાય;
પડી વિકલ્પે તરફડે, જ્યમ મૃગ ખાડામાંય. ૫
- અવિવેકીને આશ્રયે, બ્રજ બની થઈ મૂઢ;
૧૫ વિષમૈસ્થાન સંસારમાં, નહિ સત્પદમાં રૂઢ; ૬
- ચક્ષુઆદિ સૌ બાપડી, ઈન્દ્રિય અવળે રથાન;
અંધકૂપ આવી પડી, દિસે એમ મતિમાન ! ૭
- પ્રિયગૃહમાં રહેવા છતાં, વિષમ દશાનું કષ્ટ;
હંવપતિને પાલે પડી, ભોગવતી મુસ્પષ્ટ. ૮
- ૨૦ નિરાંતથી બેસે નહિ, જઈ શકે ના બહાર
યથેચ્છ, ચિંતા કામિની, હયામણી નિર્ધાર. ૯
- પૂર્ણાદિક જર્જર કરી, કરે ન સર્વનો ત્યાગ^૧
ધારો ન રાખે સર્વને, વસ્ત્રી^૨ જ્યમ મહાભાગ ! ૧૦

૧ ‘રસોઽપ્યસ્ય પરં દૃષ્ટ્વા નિવર્તતે’ એ ભગવદ્ વચનથી આત્મદર્શનવિના વિષયરસની નિવૃત્તિ થતી નથી એમ કહે છે. ૨ વેદ.

- માર્ગશીપેના અંતમાં; ધૃતિ મારી પણ તેમ,
ત્યાગઅદાણના વિષયમાં, વિધુર બની છે એમ. ૧૧
- સાંપ્રત મુજ ભવની સ્થિતિ, કરી રહી મદાભાગ !
અર્ધઅદાણુ ત્યમ ત્યાગને, જેથી ઉડી આગ ૧૨
- ૫ ધહપરના સૌ અર્થમાં, દશા બની અનવસ્થ^૧;
અધવચ્ચે લટકું મુનિ ! ચિત્ત નથી મુજ રવસ્થ. ૧૩
- આત્મતત્ત્વનિશ્ચય વિના, બને સંશયે અસ્ત;
હાયા ધી તરુહુંડી,^૨ કરી ભાવ^૩ અધ્યસ્ત. ૧૪
- મૂળે તો ચંચળ અને, વિવિધ ભોગ અભ્યસ્ત;
૧૦ ભુવનમધ્યવિહારથી, ચિત્ત બની આ મસ્ત, ૧૫
- ભોગવાસવિસ્તારથી, અવષ્ટભથી^૪ બ્રહ્મ;
વિમાનને જ્યમ દેવતા, ત્યજે ન સંત્રમ^૫ સ્પષ્ટ. ૧૬
- માટે મુનિ ! મુજને કહો, એવું કયું છે સ્થાન;
સ્થિતિ કરવાથી જ્યાં મળે, વિશ્રાંતિજ મનિમાન ! ૧૭
- ૧૫ શોકગંધ નવ લેશ જ્યાં, તુચ્છ ન જ્યાં કોઈ અથઃ
જનમમરણુશ્રમ જ્યાં નહિ, જ્યાં નહિ બ્રાંતિઅનર્થ. ૧૮
- ઉપાધિ નહિ જ્યાં દેહની, જ્યાં નિર્ભય આવાસ;^૬
ઉભરાતો આનંદ જ્યાં, જ્યાંહિ સદા મુખવાસ. ૧૯
- કહો મુનિ ! કર્યો રીતથી, જનકાદિક નિર્ધાર;
૨૦ કિત્તમતા પામ્યા જગે, કર્યા છતાં વ્યવહાર. ૨૦

૧ વ્યવસ્થા વગરની. ૨ કપાઈ મંથેલા ઝાડના થડથી. ૩ ચોરભાવ. રાત્રિએ અંધારામાં આ ચોર હશે કે થડ હશે એવો સંશય થાય છે તે આરોપીને. ૪ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ અવષ્ટભથી. ૫ ચંચળપણું. ૬ રહેઠાણ.

- આઈઠ રહ્યો સૌ કર્મમાં, સુજન દક્ષ તે ધીર;
પદવી પામ્યા મોક્ષની, ભવરણના મહાવીર. ૨૧
- ગારામાં^૧ ખરડાયલો, સર્વ અંગથી તોય;
કર્ષો રીતે લેપાય ના, જન તે કહો મુનિ સોય. ૨૨
- ૫ દષ્ટિ કદ ધારણ કરી, ઉદાર ને નિષ્પાપ,
મદાન વિચરતા જગમહી, જીવ-મુક્તો આપ ? ૨૩
- ગળી જવા લોભાવતા, અજગર વિપય ખચીત;
ભંગુર^૨ વિભવાકારના,^૩ અને ભવ્ય કથી રીત ? ૨૪
- હોળે જેના પાણીને, મોહરૂપ માતંગ;
- ૧૦ કામાદિક કર્મ^૪ વળી, કલંક જેને અંગ;
બુદ્ધિસરોવર તે અને, નિર્મળ કહો કથી રીત ?
- મુનિવરજ્ઞાન અગાધ છે, પામું શ્રેય ખચીત. ૨૬
- લેપાયા વિણ પયપ રહે, પદ્મપત્ર^૫ પર જેમ;
હશે રીત શું જગવિષે, રહેવાની મુનિ તેમ ? ૨૭
- ૧૫ પ્રવાહરૂપ સંસારમાં, કર્યા છતાં વ્યવહાર,
અંધ પમાય ન કો રીતે, કહો મુનિ જ્ઞાનાગાર ! ૨૮
- નિજાત્મવત્^૬ તૃણવત્^૭ વળી, જોતું સર્વ ખચીત;
મન મન્મથ^૮ સ્પર્શ્યાવિના, અને શ્રેષ્ઠ કથી રીત ? ૨૯

૧ સંસારના મારામાં. ૨ નશ્વર; કુટિલ. ૩ ધણા વૈભવવાળા.

૪ કાદવ. ૫ પાણી. ૬ કર્મળપત્ર. ૭ અંતર્દષ્ટિથી આત્મવત્, ૮ બહિર્દષ્ટિથી તૃણવત્. ૯ મનની કામાદિ વૃત્તિનો સ્પર્શ કર્યા વગર.

- મહાસાગર અજ્ઞાનનો, પામો ગયા જે પારઃ
મહાપુરુષ એવા કયા, કહો મુનિ નિર્ધાર ? ૩૦
- અનુસ્મરી^૧ આચારને, જેના વારંવારઃ
દુખી થાય નહિ જન જગે. લાગે સૌ સુખસારઃ ૩૧
- ૫ ઉચિત શ્રય શું જગવિષે ? ઉચિત જ કળ શું હોય ?
અત્તમંજસ^૨ સંસારમાં, વર્તવું ક્યમ કહો સાંય. ૩૨
- કહો પ્રભુ ! તે તત્ત્વને, જેથી મને સમગ્નય
પૂર્વાપર^૩ આ જગતનું; અમથી ના જ કળાય ૩૩
- ધાતાનું^૪ અનવસ્થ^૫સમ, ચેષ્ટિત જે જોવાયઃ
૧૦ તત્ત્વજો તે જાણતા, હરતામલને ન્યાય^૬. ૩૪
- મારા હૃદયાકાશમાં, મત્તમાર્જન જ્યમ થાય
ચિત્તચંદ્રનું ત્યમ કરાં, નિર્વિદ્ધે મુનિરાય ! ૩૫
- ઉપાદેય શું અહિં હશે ? અને શું હશે હેય^૭ ?
ઉપાદેય શું નહિ ? અને, હેય નહિ શું તેય ? ૩૬
- ૧૫ કહો મુનિ ! તે સર્વને, વર્ણો ચિત્ત ચંચળ જેમઃ
પામે અહિં વિશ્રાંતિને, નગસમ^૮ સ્થિરતા તેમ. ૩૭
- કયા સુમંત્ર પવિત્રથી, શમે રોગ સંસાર ?
વિષ્ણુચિત્ત દુઃખદ અતિ, અનાયાસ આવાર. ૩૮
- આનંદતરુની મંજરી, પૂર્ણચંદ્રસમ પૂર્ણઃ
૨૦ અક્ષીણજ સૌ કાળમાં, સૌ દેશે સંપૂર્ણ. ૩૯

૧ જેનાં આચરણને સ્મરણ કરી તે પ્રમાણે વર્તી. ૨ સારો નહિ એવો નાશવંત. ૩ સઘળું રહસ્ય. ૪ મંથરનું. ૫ વ્યવસ્થા વગરનું. ૬ હાથમાં રહેલા આમળાની પેડે. ૭ ત્યજવા લાયક. ૮ પવનસમ.

શીતળતા હું હૃદયમાં, મેળવું મુનિ ! કઈ રીત ?

પામો પૂર્ણ સંતોષને, અંતઃકરણ ખચીત.

૪૦

બનું સંપૂર્ણ જે રીતે, પામું ન પુનરપિ શોકઃ

દ્યોતેવા ઉપદેશને, હૈ મુનિવર હરશોક !

૪૧

૫

ઉપજાતિ વૃત્ત.

વિત્રાંતિ આનંદપદે ન જેને,

વિકલ્પ પીડે બહુ રીત તેને;

તે જેમ મરણોન્મુખને શિયાળો-

અરે ! ચુંથે તેમજ છે, દયાળો ?

૪૨

૧૦

સર્ગ ૩૧ મો. *

જીવિત મુખકારક થવા સાદું ઉપાય શું ?

દોહરા.

શ્રીરામ: —

અતિશય હિંચા ઝાડના. ચલિતચત્રપર જેમ:

૧૫ રહેલ જાગલવ ચપળ છે, આયુ ચપળ છે તેમ.

૧

:: ચોમાસાના મેઘના, જીવતરસમ દુષ્કાય;

જનજીવિત મંસારમાં; સુખપદ શાર્થો પમાય ?

૧

રામ પૂછે એ પ્રશ્નને, સુખબોધક આ સર્ગ:

પ્રેમ ધરી ઉરમાં અતિ, સુણો મુમુક્ષુ વર્ણ !

૨

૧ આ વૃત્તનાં ચરણ કવિશ્રી ગણપતરામે રચેલાં છે.

- દશિતલાટે ઇન્દુની, કળા સુકોમળ^૧ જેમ;
 આયુષ સૌ જનનું જગે, ઘણું મૃદુ છે તેમ. ૨
- ક્યારો ક્ષેત્રના દેડકા, કરે કંઠરવ જેલ;
 ત્વચા ખુણો તે કંઠનો, ભંગુર તત્સમ દેલ. ૩
- ૪ આમમિત્રમેળો બને, જનને બંધનભળ;
 દુષ્ટવાસનાવાયુએ, ચમકે વૌજ વિકરાળ. ૪
- દુરાશની અશનિજ^૨ તે; ધ્રુમસ ઉગ્ર છે મોલ,
 જેનાં બનીને વાદળાં, ગાળે કરો અવરોલ^૩. ૫
- શામ ક્રાંતકા કારમા, વીજપતનપર્યંત;
 ૧૦ લોભમધૂર નાચે ઘણું, ચંડ ચપળ અત્યંત. ૬
- આડંબર મોટો કરી, પ્રસરે સર્વ દિગંત;
 કંડી કૂડો વિકાસતું, અનર્થકુટજ^૪ અત્યંત. ૭
- ઉદરરૂપ સૌ ભૂતપર, ક્રૂર કાળમાર્ગર;
 અણુચિત્યાં આવી પડે, ન્યમ જળપૂર અપાર. ૮
- ૧૫ કિથિનિ એવી આ જગ વિષે, સુઝે ન કોઈ ઉપાય;
 વિચાર પ્રાપ્ત અહિં કયો ? ગતિ અહિંઆં શી થાય ? ૯
- કન્વો આશ્રમ કવણુનો, જેથી અશુભ નંવ થાય ?
 જીવિતદ્વજ અટવીતાણું, કહો મને મુનિરાય ! ૧૦
- ભૂમિ સ્વર્ગ વા અન્ય કો', સ્થળે વસ્તુ નથી ગમ્ય;
 ૨૦ સુધિય જેને ના કરે, તુચ્છ છતાં પણ રમ્ય. ૧૧

૧ વર્ષાઋતુમાં ચંદ્ર દુર્લભ હોય છે તેમાં વિશેષે પડવાખીજે.
 ૨ વીજળી તે દુરાશાસ્ત્રીજ છે. ૩ ઉંચે ચઢીને. ૪ અનર્થકાંક્ષી કડાયાનું-
 ઈંદ્રજવનું ઝાડ.

	નીરસ દુઃખભર્યો અતિ, દગ્ધજ આ સંસાર;	
	મૈંદતા વિણ મીઠો બને, કઈ રીતે સુખકાર ?	૧૨
	દુઃખમૂળ આશાતણો, દુખદ જેહ સ્વભાવ;	
	વિરુદ્ધજ તેથી ઘણો, પૂર્ણકામતાભાવ.	૧૩
૫	તેઈપ ક્ષીરના સ્નાનથી, રમ્ય બને સંસાર;	
	પુષ્પે શુભ્ર વસંતથી, પૃથ્વી ન્યમ નિર્ધાર.	૧૪
	એવું કયું જ્ઞાતન કહો, જેથી મળ થઈ દૂર;	
	કામકલંક મને-દુનું ^૧ , પ્રકટે અમૃતપૂર.	૧૫
	અનર્થેઈપ સંસારની, જોઈ ગતિ મતિમંત;	
૧૦	દાદપરના ^૨ ભોગો ત્યજ, થયા કયા તે સંત ?	૧૬
	દદવિરાગ ને યોગથી, કાર્યદક્ષ મુનિરાય !	
	આચરવું જેના સમું, સંસૃતિવનવૌર્થી ^૩ ઝમાંય.	૧૭
	વિચરે છે જનજંતુઓ, સંસૃતિઅર્ણવમાંલિ,	
	પીડે ના કઈ રીતથી, કહો મુનિ ! તેને ત્યાંલિ	૧૮
૧૫	દ્વેષરાગરોગો મહા, વિભૂતિભોગનું પૂર;	
	દાવાનળ સંસારનો, હે ધીરોમાં શર !	૧૯
	પારો પડીને અગ્નિમાં, બળે જરા ના જેમ;	
	રસશાક્તી ^૪ જન ના તપે, કયા ઉપાયે તેમ ?	૨૦
	રહી રસે સંસારમાં, કહો ધીરોના વીર !	
૨૦	વિવેકના વ્યવહારથી, ઝળકે ક્યમ જન નીર ?	૨૧

૧ મનરૂપી ચંદ્રનું. ૨ આ લોક ને પરલોકના. ૩ સંસારવનના
માર્ગો. ૪ જ્ઞાનરૂપી અમૃતને સેવવાવાળો.

- જગા વિણુ જગજન્મેલની^૧, સ્થિતિ ન સંભવે તેમ;
કર્યા વિના વ્યવહારને, રહી શકે જન કેમ ? ૨૨
- દેવરાગસુખદુઃખથી, રહિત ક્રિયાના કાલ;
દાહરહિત જ્યમ અમિતી, શિષ્યા કદાપિ ન હોય. ૨૩
- ૫ મનનશીલ આ મનતણી, સત્તાનો નર્થો નાશ;
યુક્તિવિણુ ત્રણ લોકમાં, હે જ્ઞાની ગુણરાશ ! ૨૪
- માટે ભોધ કરો મને, હે જ્ઞાતા ! ધરો પ્રેમ;
કર્યા છતાં વ્યવહારને, દુઃખ ન આવે તેમ. ૨૫
- અથવા તો મુજને કહો, ઉત્તમ યુક્તિ તેલ;
૧૦ અઘડ્યણુને વ્યવહારમાં, ઉપગમે નહિ જોલ.
ઉત્તમ મનના સાધુઓ, કોણ થયા શુભ રીત ? ૨૬
- કહો કર્યું શું તેમણે, થયા મુનિર્મળ ચિત્ત.
નિર્મળ ચિત્ત થયેજ હું, પાર્મોશ પૂર્ણ વિરામ; ૨૭
- માટે ગુણ થાવા મને, ઉપદેશો ગુણગ્રામ ! ૨૮
- ૧૧ નિર્દુઃખી જે રીતથી, થયા સાધુ શ્રીમાન,
તે કહ્યો ટાળો માંહ મુજ, હે જ્ઞાતા મનિમાન ! ૨૯
- અથવા તેવી યુક્તિ જો, હશે નહિ મુનિરાજ !
વિદ્ય છતાં વા જો મને, કહે કાંઈ સ્ફુટ ના જ, ૩૦
- સર્વોત્તમ વિશ્રાંતિને, પામું ન કર્યે વિચાર;
૨૦ તો અનશનવ્રત લખશ હું, માનો મુનિ ! નિર્ધાર. ૩૧
- પાણી પણુ હું ના પીઉં, ધરું ન વસ્ત્રનો ભાર;
સ્નાનદાનકર્માદિનો, કરું ન લેશ વ્યાપાર. ૩૨

- શુભ અશુભ કોઇ કાર્યમાં, ઉભો ન રહું નિર્ધાર;
કામકાજ સર્વે ત્યજી, યનીશ નિરહંકાર. ૩૩
- મનઝીંશ નહિ કો વસ્તુને, દેહત્યાગવિણુ તાત !
શંકામમતા ત્યાગીને, કરો મત્સરનો પાત, ૩૪
- ૫ અવળા ગુણ અળગા કરી, યાવત્તનુસંપાત
મૌન ધરી બેશી રહું, ચિત્રસમો સાક્ષાત. ૩૫
- ત્યજીને એમ કમે કરી, શ્વાસ ભાન ઉચ્છ્વાસ:
શરીરરૂપ અનર્થ આ, લગ્નું અવયવઆવાસ^૧. ૩૬
- હું નર્થોજ આ દેહનો, નર્થો મારો આ દેહ,
૧૦ અન્ય કોઇ મારું ન એ, નિશ્ચય નિઃસંદેહ. ૩૭
- સ્નેહ^૨ રહિત હોપના સમો, થઇ જઇશ હું શાંત;
સર્વસ ત્યજી હું દેહ આ, ત્યજીશ મુનિ નિમ્નાત. ૩૮

શ્રીવાદમીકિ:—

વસંતતિલકાવૃત્ત.

- ૧૫ ટોકા કરી ધનધટાપ્રતિ મોર જેમ,
રામે ધરી શ્રમર્થો શાંતિ પછીજ તેમ;
મોટાજનોસમોપ, ઉત્તમચિતના જે,
શોભી રહ્યા સુખદ શુભશશીસમા તે.

સર્ગ ૩૨ મો.*

રામનું કહેવું સાંભળીને સર્વને આશ્ચર્ય થયું.
આકાશમાંથી દેવોએ કરેલી પુષ્પવૃષ્ટિ.
દોહરા.

શ્રીવાલ્મીકિ:—

- ૫ મારણ મનના મોહનાં, વચન બોલતાં રામ;
પ્રકુલ્લનેત્ર થયા સહુ, વિસ્મયથી તે દામ. ૧
- રામહર્ષ અતિશે થયો, સૌ જનને તે વાર;
તનુરુદ્ધ^૧ વસ્ત્રો ભેદીને, નોકળી આગ્યા બહાર. ૨
- બળે જડતા ત્યાગીને, બની ગયા તૈયાર
૧૦ અમૃતવાણી રામની, સુણવાને નિર્ધાર. ૩
- ભવની સૌની વાસના, વિરાગવાસથી અસ્ત,
સર્વ બની ત્યાં તે સમે, વિરાગભાવે અસ્ત. ૪
- આળોછ્યા અમૃતનણા, સિંધુતરંગે સર્વ;
મુદૂર્તમાત્ર ત્યાં તે રીતે, બની રહ્યું એ પર્વ. ૫
- ૧૫ તે વાણી તે રામની, ચિત્રાર્પિત થઈ હૃદ;
શ્રોતાએ સૌ સાંભળી, હૃદયાનંદે પુદ. ૬

- નર અમરો શ્રોતાતણો, રામવચન સુણી નેદ.
વિસ્મય મોટો હેપણ્યો, વર્ણવશે અહિં તેહ; ૧
- પુષ્પવૃષ્ટિ આકાશથી, પડી તેનું મુલલામ,
વર્ણન આ સર્ગે થશે, મનગમતું અભિરામ. ૨
- ૧ રૂંવાટાં. ૨ વિરાગવાસનાથી અથવા વિરાગમાં વાસ કરવાથી.

- વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર ને, સભામધ્ય મુનિ અન્ય;
 મંત્રકુશળ મંત્રી વળી, ધૃષ્ટિ જ્યંત^૧ સુમન્ય; ૭
 દશરથાદિ રાજા અને, પાર્શ્વાદિ^૨ મતિમંત;
 અન્નવાદો આત્મણુ અને, રાજપુત્ર સામંત; ૮
- ૫ પંજરસ્થિત પક્ષી અને, અમાત્ય તેમજ ભૂત્ય;
 ગતરપેદરૂ ક્રીડામૃગો, હય^૪ ત્યજી ચર્વણુકૃત્ય; ૯
 નિજ ગોખે રહીને વળી, કરો ભૂપણુરવ^૫શાંત:
 જીજ્ઞાસુ કૌસલ્યાદિએ, સાંભળો થઈ નિર્દ્રાન. ૧૦
- કલ્પેતરાદિ પક્ષોએ, સૌધૃષ્ટનીડ^૬ દક્ષ.^૭
 ૧૦ મુળી કથા મૂગાં રહી, ફેડાવ્યાવિણુ પક્ષ. ૧૧
 સિદ્ધનભશ્વરકિન્નરો. ગંધર્વો ગહુમન્ય.
 પુત્રહ, વ્યાસ, નારદ અને, મુનિપુંગવ પાણુ અન્ય. ૧૨
 દિકપતિ દેવ સુરેન્દ્ર ને, વિદ્યાધર મહાનાગ:
 એ સૌએ પણુ સાંભળ્યાં, વચન પ્રોઠ ધરો રાગ. ૧૩
- ૧૫ વિચિત્રાર્થનાં રામનાં; મત્ર માર્જન કરનાર
 હતાં વચન, અજ્ઞાનનું-અંધારું હરનાર. ૧૪
 રઘુકુળઈપ આકાશમાં, કુળદીપક અભિરામ:
 શશોસમ અતિશય શાંભતા, રાજવંશોચન રામ. ૧૫
 ગંધ પડ્યા જવ બોડોને, પુષ્પવૃષ્ટિ સુત્રજામ.
 તુર્ત પડી આકાશથી, સિદ્ધમુક્ત તે કામ. ૧૬

૧ ધૃષ્ટિ અને જ્યંત એ મંત્રીઓ. ૨ દેશવિશેષનો રાજા. ૩ ગતિ રહિત થઈને. ૪ ઘોડાઓ. ૫ ભૂપણુનો અવાજ. ૬ મહેલમાં માળાવાળા. ૭ સાવધ રહીને.

- વ્યોમવિનાનકના^૧ સમી, સાધુવાદથી યુક્ત;
પુષ્પમધ્યભ્રમરોતણા, દ્વંદ્વ^૨નાદમંયુક્ત. ૧૧૭
- ૫ નિઘ્ર સુગંધસૌંદર્યથી, કરતી જન નિર્ધાર,
મુદિત^૩મુ, ઉન્નમદ^૪ વૃષ્ટિ તે, દિસતી, (૧)નારાદાર ૧૮
જેમ પડેલી વ્યોમથી, વાયુખળેજ અપાર:
(૨)હાસ્યછટા સુરદારની, (૩)મુકમેધ^૫લવ^૬હાર ૧૯
ત્રૌજગાથી દેદીપ્ય^૭ ને, વર્ષણશૌર્ય નિર્ધાર;
૧૦ (૪)માખળુપિંડપરંપરા, વા (૫)દિમવૃષ્ટિ ઉદાર: ૨૦
(૬)મુક્તાદારની પંક્તિ વા, (૭)ઇંદુરસ્મિતી દાર:
(૮)ક્ષૌરસાગરની ઊર્મિની, આતતિ^૮ વા નિર્ધાર. ૨૧
ભમતા ભૂંગ^૯સમૃદ્ધ ને, કમળકેસરોયુક્ત
કુંડકેતકીપુષ્પથી. વૃષ્ટિ હતી નહિ મુક્ત. ૨૨
- ૧૫ સીતકારે ગાયન કરી, મધુર સુગંધ અનિત્ત^{૧૦}:
રહેજ ચલિત કરતાં હતો, પુષ્પની વૃષ્ટિ અખિત્ત. ૨૩
કુવલય^{૧૧} કેરવ^{૧૨}ને વળી, કેતકી કુંદ^{૧૩} અપાર,
પડયાં રૂદ્રડોષો ફરો ફરી, સમામધ્ય તે વાર. ૨૪
ભરાઇ ગયાં ધરઆંગણાં, માલખુ ચઢિયાં સર્વ:
જેનો હતી પુરનારોઓ, ઉંચી ડોકે પર્વ. ૨૫

- ૧ આકાશના જેવા ચંદ્રવા જેવી. ૨ ભ્રમરોનાં બેડલાંનાં.
૩ હર્ષિત. ૪ અસ્વાધીન. ૫ મૌન રહીને વરસતાં વાદળાં. ૬ કડકા.
૭ ચળકતી. ૮ મોહનની દાર. ૯ ભમતા ભમરાઓના. ૧૦ પવન.
૧૧ આસમાની કમળ. ૧૨ ચાંદનીમાં ખીલતાં ધોળાં કમળ. ૧૩ એક
બનતું ધાણું અને નાજુક પુષ્પ.

- શ્યામકમળસમ રંગના, નિરભ વ્યોમથી એલ;
 વૃષ્ટિ અનાકુળ પુષ્પની, પડી વિસ્મયદા તેલ. ૨૬
- વ્યોમે રૂપ અદશ્યથી, રહ્યો સિદ્ધસમુદાય;
 અર્ધ ઘડી તે હસ્તથી, વર્ષા આ મુખદાય. ૨૭
- ૫ સભાલોક લાંકી થઈ, પુષ્પવૃષ્ટિ જવ શાંત;
 સિદ્ધગણનો આઘાપ આ, સૈભળાયો નિર્ભ્રાંત. ૨૮
- “સૃષ્ટિતાણુ આરંભથી, સર્વે સર્ગપ્રદેશ;
 સિદ્ધપુરુષનાં મંડળો, અમે ક્યાં સૌ બેશ. ૨૯
- ઋતિરસાયણ સાંભળ્યું, અમે અપૂર્વજ આજ;
 ૧૦ બોલ્યા ઉદાર જોડ આ, રામચંદ્ર મહારાજ. ૩૦
- વીનરાગલાવે કરી, છેજ અગોચર તેલ;
 વાણીપતિને પણ ખરે! કહીએ નિમંદેલ. ૩૧
- અહો! સુપુણ્ય મહાન આ, અમે સાંભળ્યાં આજ;
 રામમુખે વચનો મહા, મનઆનંદજ આજ. ૩૨

૧૫

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

હૃદયઉત્તમતાપદ્મશીક,
 ઉપશમામૃતમુંદર, કર્પક.
 જયન યોગ્ય કથ્યાં રમુનંદને
 તુરત દે અમને પ્રતિજ્ઞાધને^૧. ” ૩૩

૨૦

સર્ગ ૩૩ મોઃ

સિદ્ધોનું સભાસ્થાનમાં આવવું. તેઓએ કરેલી
શ્રીરામની પ્રશંસા.
દોહરા.

સિદ્ધ:—

- ૫ પવિત્ર આ વચનો કહ્યાં, રઘુનંદને જોઈ;
નિર્ણય તેનો જે કરે, મહર્ષિઓ અહિં તેહ ૧
સાંભળવો છે ઉચિત હે ! ઝટ થાઓ તૈયાર;
પુત્રહ, વ્યાસ, નારદ, મુનિ, અન્ય સર્વ આ વાર. ૨
સભા પવિત્ર દશરથતણી, સૌ સંપદથી પૂર્ણ;
૧૦ શોભે આ કાંચનસમી, ચાલો જઈએ તૂર્ણ.^૧ ૩
પટ્પદપદ્મિનીન્યાયથી^૨, જઈ બેસો તે ઠામ;
મહર્ષિનિર્ણયરસ લહો, સુંદર સુખદ તમામ. ૪
બેકંઠાં સુવિમાનમાં, દિવ્ય મુનિસમુદાય;
સિદ્ધવચન સુણો જિનયો, તુરત સભાગૃહમાંય. ૫
૧૫ નારદકર વીણા સખી, ચલાવતી રણુકાર;
જગપૌનઘનસમ વ્યાસજી, હતા શ્યામઆકાર. ૬
નારદ પારાશર હતા, સિદ્ધોમાં અગ્રસ્થ;
ઉભયમધ્યમાં શોભતી, સિદ્ધ સભાસુ સમસ્ત. ૭

ઃ ઉતરી આવ્યા વ્યોમથી, સિદ્ધ સભામોઝાર;

રામ વચન સ્તવશે, થતાં આસનનો સત્કાર.

૧ તરતજ. ૨ ભમરો જેમ કમલિની ઉપર જઈ બેસે તેમ.

- ૫ વ્યવનઉદ્દાલક અંગિરા, ભૃગુ પુલસ્ત્ય ઉશીર;
શરલોમાદિક અન્ય સૌ, મુનિનાયક મહાવીર, ૮
ભૂપિત તે એ સર્વથી, મહર્ષિમંડળ મહાન;
તારાવલિ જ્યમ વ્યોમમાં, ઝળકે ત્યમ મતિમાન. ૯
- તેજપ્રસરથી પાટલાં,^૧ સુંદર મુખ અન્યોન્ય;
૧૦ સૂર્યહારસમ શોભતાં, સૌ મુનિઓનાં ધન્ય. ૧૦
એકમેકના સ્પર્શથી, દિસતાં અસ્તાવ્યસ્ત;
મૃગચર્મો સૌ મુનિતણાં; કમંડલુ સૌ હસ્ત. ૧૧
કંકણસમ રુદ્રાક્ષની, માળા હાથે હસ્ત;
સુરત્નમૌક્તિકહારસમ, ઝળકે તેજ સમસ્ત. ૧૨
- ૧૫ ચંદનીની વૃષ્ટિ અગર, અર્કનું મંડળ અન્ય;
પુનમચંદ્રમેળો મળ્યો, ખડુ દિવસે વા ધન્ય. ૧૩
તારામંડળમેધસમ, પ્રકાશતા શ્રીવ્યાસ;
તારામંડળચંદ્રસમ, નારદમુનિઆભાસ. ૧૪
- દેવોમાં મધવાસમા. પુલસ્ત્ય શોભે આંહિ;
૨૦ શોભે વર્ગો મુનિ અંગિરા, સૂર્યસમા સુરમાંહિ. ૧૫
સિદ્ધનું મંડળ એ રીતે, ઉતરી આવિયું હેઠ;
દશરથતણી સભાવિષે, મહામુનિઓ સહુ શ્રેષ્ઠ. ૧૬
જોતાં સભા ઉભી થઇ, કરવાને સત્કાર;
મિશ્રોભૂત શોભ્યા ધણા, નભમહીના ચરનાર^૨. ૧૭

	એકમેકના તેજથી, ભાસિત થઈ દિશ સવે;	
	વિવિધ રીતથી શોભતું, મુનિમંડળનું પર્વ.	૧૮
	લીલાગ્ન ^૧ કોઈ તન શોભતાં, કાંકર વેણુંદડ;	
	દુર્વાથી શોભિત શિખા, કેા સિર મુકુટશ્રૌંભડ.	૧૯
	જટાગ્નૃથી પિંગળા, મસ્તકપર પુલમાળ;	
૫	કર કંકણ સુદ્રાક્ષનાં, માલતી ^૨ નાં સુરસાળ.	૨૦
	કોઈ ચૌરધારી ત્યાં હતા, વલ્કલધારી કાંચ;	
	ધર્મી રેશમી કોઈએ, પુષ્પે અથિતજ સાંચ.	૨૧
	હાલંતી કટિમેખલા, કતિપય ^૩ તન જ્ઞેવાય;	
	કતિપયકંઠે હાલતી, મોતીમાળ સોહાય.	૨૨
૧૦	સવં નભશ્વરની પછી, વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર;	
	અર્ધ્યાણવચન કરે, કમપૂજા સુગવિત્ર.	૨૩
	વસિષ્ઠવિશ્વામિત્રની, પૂજા પણ તે રીત;	
	નભશ્વરોએ આદરે, શાસ્ત્રવિધિએ કીધ.	૨૪
	નરપતિએ પૂત્યા પછી, આદરથી સૌ સિદ્ધ;	
૧૫	કુશલપ્રશ્નવાર્તાથકી, સિદ્ધે આદર દીધ.	૨૫
	સમયોચિત સંરંભની, શાસ્ત્રક્રિયા બહુ રીત;	
	કરી પરસ્પર તે થકી, વધ્યાં ભાવ ને પ્રીત.	૨૬
	યોગ્ય આસને તે પછી, જઈ બેઠા તે સર્વ;	
	નભશ્વરો ને ભૂચરો, વણ્યું જન્ય ન પવે.	૨૭
૨૦	પ્રણામ કરીને સર્વને, ઉભા રામ અભિરામ;	
	વધાવો લીધા તેમને, સિદ્ધોએ મુતરામ ^૪ .	૨૮

૧ લીલાએ કમળ. ૨ માલતી પુષ્પનાં. ૩ કેટલાકના (શરીરે).
૪ બળી સારી રીતે.

- પુષ્પવૃષ્ટિથી ને વળી, આશિષથી સુલલામ.
 રાત્ર્યક્ષ્મીથી શોભતા, ખેડા તે પછી રામ. ૨૯
 વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્ર ને, નારદ મંત્રી અન્ય;
 મુનિપુંગવ મહા વ્યાસજી, દેવપુત્ર વળી ધન્ય. ૩૦
- ૫ મરીચિ દુર્વાસા મુનિ, મુનિ આંગિરસ શ્રેષ્ઠ;
 પુલહ કૃતુ સુપુલસ્ત્ય ને, શરલોમા મુનિ જ્યેષ્ઠ:
 ભરદ્વાજ મુનિ વાલ્મીકિ, વાત્સ્યાયન ધીમાન:
 ઋચીક ઉદાલક ચ્યવન, શર્યાતિ મતિમાન. ૩૨
 એઓ ને ખીજન ઘણા, મુનિભૂપણુ અભિરામ:
 ૧૦ પારંગત સૌ વેદમાં, અંગોસહિત તમામ. ૩૩
 ઉદાર મનના સર્વ તે, જ્ઞાતજ્ઞેય મતિમાન:
 સભામાંહિ આઘ્યા હતા, શ્રોત્રિય સૌ જાણવાન. ૩૪
 સાંગવેદ શિષ્યા હતા, નારદાદિ સૌ જેલ
 ત્રિધિવત્ નિજ આચાર્યથી, ખોલ્યા ત્યાં પછી તેલ. ૩૫
- ૧૫ વસિષ્ઠવિશ્વામિત્રસહ, ઉચર્યા તે સૌ આમ:
 આનમિતમુખ^૧ રામને, કરવાને આરામ. ૩૬
 “ અલો ! વાન આનંદની, વાળી પરમ ઉદાર:
 વિરાગરસઉભરાયક્ષી, ખોલ્યા રાજકુમાર; ૩૭
 ગુણ ઉત્તમથી શોભતી, તોળીને ખોલેલ;
 ૨૦ સભાયોગ્ય વિદ્વાનની, તત્ત્વખોધથી ભરેલ. ૩૮
 વર્ણસ્કુટ^૨ આર્યાહુડને, ગર્ભાશય જ્યાં મહાન;
 વિદ્વિષ્ણતા જ્યાં લેશ નહિ, જે આનંદનું પાન. ૩૯

૧ નીચું મુખ કરી બેઠેલા. ૨ સ્કુટવર્ણવાળી. ૩ આર્ય પુરુષને યોગ્ય.

- અર્થ રકુટ અતિશે અને, શુદ્ધ પદેજ તમામ;
સ્પષ્ટ વાક્યઅર્થે કરી, સુણતાં દે આરામ; ૪૦
- હિતકારી જગકે વળી, સંતોષે અતિ જેહ;
વિસ્મય દેના કવણુ ને, વાણ્યો રામની તેહ ? ૪૧
- ૫ શતમાંથી કો' એકની, સર્વશેજ ઉદાર;
અમત્કૃતિવાળી જગે, હોય વાણ્યો નિર્ધાર. ૪૨
- ધીંપ્સિતાર્થને આપવા, વળી દક્ષ એકાંત;
વાણ્યો રામ વિણુ અન્યની, નથી શક્ત નિર્બ્રાત. ૪૩
- વિવેક ફળથી શોભતી, પહેાંચી પૂર્ણ વિકાસ;
૧૦ પ્રજાશરની^૧ વેદ આ, રામવાણ્યો છે ખાસ. ૪૪
- રામહુદે જગતો રહી, પ્રજાદીપ અત્યંત;
પ્રકટાવે સુપ્રકાશને, પ્રસરી સર્વ દિગંત. ૪૫
- તેવો દીપ રહે હુદે, જાણો તેજ પુમાન;
શક્તિહીન તો અન્ય સૌ, સ્ત્રીસરખા મતિમાન. ૪૬
- ૧૫ રક્ત માંસ ને અસ્થિનાં, યંત્ર કરે આકર્ષ;
વિધવિધ વિષયો વિશ્વના, જે ઉત્તમ આદર્શ; ૪૭
- પણુ તે નિર્જિવ જાણ્યોએ, ત્યાં ચેતનનું ભર્ગ^૨
પુરુષાર્થે રમતું નથી, જ્યમ ઘટપટનો સર્ગ. ૪૮
- જન્મજરામૃતિ^૩દુઃખને, પશુઓ વારંવાર;
૨૦ પરામર્શ વિણુ પામતા, મોહિત થઇ સંસાર. ૪૯

૧ બાણુની પેઠે શક્તિ અર્થને ભેદનારી જુદિરૂપવેદ. ૨ તેજ.

૩ મરણ.

- દુખે કરી ક્યાંહિ દિસતો, એકાદોજ પુમાન;
રામસમો વિમલાશયો,^૧ પૂર્વાપર મતિમાન. ૫૦
- સર્વોત્તમ રસથી ભર્યા, ફળથી ઝૂમ્યો અપાર;
ભવ્ય અને સોહામણાં, વિરલ તરુ સહકાર.^૨ ૫૧
- ૫ તેમ જગે વિરલા જનો, ભવ્ય સુભગઆકાર;
આત્મચમત્કૃતિના ફળે, જળકે ઝૂમ્યો અપાર. ૫૨
- માન્યવન્ત આ રામમાં, આ વયમાંજ જણાય;
ચમત્કૃતિ સ્વવિવેકની, જેથી જગ સમજાય. ૫૩
- ફળપલ્લવથી શોભતા, સુભગ સુલભઆરોહ;^૩
૧૦ સૌ સ્થલ તરુ નિપજે ઇતર, સુલભ ન ચંદનરોહ.^૪ ૫૪
- ફળપલ્લવથી ઝૂમતાં, પ્રતિવન તરુઓ તોય;
અસમ^૫ચમત્કૃતિનું તરુ, લવંગ સુલભ ન હોય. ૫૫
- શર્શોથી શીતલ ચંદની, સુતરુથી મંજરો જેમ;
સુગંધલેખા પુષ્પથી, દીર્ઘો અમે આ તેમ; ૫૬
- ૧૫ તેવી ચમત્કૃતિ રામની, જે કરતી આશ્ચર્ય;
દીર્ઘ અમે નહિ કે સ્થલે, ખરું કહીએ દિનવર્ષ ! ૫૭
- મહાદુરાત્મા દૈવથી, નિર્મિત આ સંસાર;
દુષ્ટ ધણો દિનવર્ષ હે! અતિ દુર્લભ જ્યાં સાર. ૫૮

૧ વિમળ આશયનો. ૨ આંખાનાં ઝાડ. ૩ જેના ઉપર સહજમાં ચઢી શકાય એવાં. ૪ ચંદનનું ઉગવું તે. ૫ અસાધારણ.

ધ્યાનો ધન્ય મથતાજ તે, સારપ્રાપ્તિને કાજ;

યશોનિધિ ધુરિગણ્ય તે, શ્રેષ્ઠજ તે મહારાજ ! ૫૯

રામસમો અહિં છે નહિ, ક્યાંહિ દીકો નહિ કોય;
ઉદાર ને સુવિવેકો શુભ, થશે ન અમ મત સોય. ૬૦

૫

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

સકળલોક્યમત્કૃતિ જે કરે,
રધુતણું મન જે નવ તે ઠરે;
સ્ફુટ થયું રહ્યું નાજ અભિસૂતા,
મુનિજ આપણ સૌ શૌંદને થતા ?

પ્રકરણ પીઞ્નું.

સર્ગ ૧ લોક

શુકની તત્ત્વમાં વિશ્વાંતિ.

શ્રી વાલ્મીકિ:—

દોહરા.

- વચનધોષ મોટો થયો, સભાજનોનાં એમ;
અગ્રગણ્ય પછી રામને, કહે કૌશિક સપ્તેમ. ૧
- રાધવ ! તુજને ના રહ્યું, જાનિવર હે જોય;
સૂક્ષ્મસુ નિજની બુદ્ધિથી, જાણ્યું સર્વ તેં છેય. ૨
- ૫ બુદ્ધિમુકુર^૧ સ્વૈયભાવથી, સદા વિમળ તુજ રામ !
કેવળ માર્જન માત્રનું, તેને રહેજજ કામ. ૩
- વ્યાસપુત્ર શુકના સમી, છે મતિ તુજ હે રામ !
જાણે છે તે જોય પણ, નર્થો અંતર વિશ્રામ. ૪

શ્રીરામ:—

- ૧૦ સુન વ્યાસભગવાનના, શુક મુનિનું મન કેમ;
પ્રથમ શમ્યું ના જોયમાં, શમ્યું અંતમાં જેમ ? ૫

- * જાણ્યું તત્ત્વવિચારથી, કહ્યું પિતાએ તેહ;
વિશ્વાસ્થા ના તોય શુક, રહ્યોજ મન મહેહ. ૧
- તેજ તત્ત્વ જનકે પછી, કહ્યું શુકમુનિને જ્યાંહિ;
તુર્ત શમ્યા તે તત્ત્વમાં, તે કહેવાશે આંહિ. ૨
- ૧ આરસો; દર્પણ.

શ્રીમદ્વિદ્યામિત્રઃ—

- વ્યાસતત્તુજવૃત્તાંત આ, જન્મઅંત કરનાર,
મુજ વૃત્તાંતસમું કહું, સુણુ રાઘવ મન ધાર. ૬
- જે આ અંજનશૈલ^૧સમ, તુજ પિતુદશરથપાસ;
૫ વિરાજતા હેમાસને, તે છે ભગવદ્વ્યાસ. ૭
- સૂર્યસમા તે તેજમાં, તનય તેમના જાણુ;
દીંદુવદન^૨ શુક્રનામના, નય^૩કેકાવિદ^૪ મતિમાન. ૮
- મૂર્તિમાન યગજ^૫ બની, થયા શું આ સુરિથર,
એ રીતે ભાસે ત્યહાં, મહાપ્રાન્ન એ ધીર. ૯
- ૧૦ આ જગના વ્યવહારનો, કરતાં પૂર્ણ વિચાર;
પ્રકટયો તુજસમ તેમને, આ વિવેક નિર્ધાર. ૧૦
- તેથી તે સ્વવિવેકથી, નિજ યત્ને ધીમાન;
પામ્યા દીર્ઘ વિચારથી, ચારુ^૫ સત્ય જે મહાન્. ૧૧
- સ્વયંપ્રાપ્ત પર^૬વસ્તુમાં, શમી ન મનની આશ,
૧૫ “આ વસ્તુ” એ રીતનો, ઉપજ્યો ના વિશ્વાસ. ૧૨

૧ સુરમાના રંમના પર્વત જેવા. વર્ષ પર્વતમાંનો એક. દુનિ-
માના જૂદા જૂદા ભાગને છુટા પાડનાર પર્વતો વર્ષપર્વત કહેવાય
છે. તેમનાં નામઃ—હિમવાન્, હેમકૂટ, નિષધ, મેરુ, ચૈત્ર, કર્ણી અને
શૃંગી. ૨ ચંદ્રજેવા બનોહર સુખવાળા. ૩ શાસનોમાં, નીતિમાં.
૪ કેકાવ. ૫ સુંદર. ૬ આત્મ (વસ્તુમાં).

- અપણભાવ નિજનો ત્યજી, માત્ર વિરમ્યું મન તેમ;
ભૂરિભંગ^૧ ભોગો થકી, આતક જળથી જેમ. ૧૩
- વિમલપ્રગ શુક એકદા,^૨ મેરુપરે એકાન્ત;
જેઘ પિતા મુનિ વ્યાસને, સુસ્થિત ને બહુ શાંત, ૧૪
- ૫ હવા પૂછતા આ રીતે, ધરી ભક્તિ ને પ્રેમ;
આડંબર સંસારનો, મુનિ ઉઠ્યો આ કેમ ? ૧૫
- શમતો તે કંઈ રીતથી ? કોનો તે કહેવાય ?
દેશકાળથી કેવડો ? ક્યારે તે શર્મા જાય ? ૧૬
- વિદિતવેદ્ય મુનિએ પછી, નિર્મળ જે કથનીય;
૧૦ કહ્યું યથાવત્ પુત્રને, સુંદર ને મનનીય. ૧૭
- “ જાણેલું આ મેં હતું, નવીન કહ્યું નહિ લેશ; ”
માન્યો ના બહુ ભાવથી, શુકે પિતાઉપદેશ. ૧૮
- વદ્ધા વ્યાસ ફરો તે સમે, સમજી સુતઅભિપ્રાય;
“ જાણું ના સુત ! તત્ત્વથી, વેદજ જે સુખદાય. ૧૯
- ૧૫ વિદ્યમાન વસુધાતલે, જનકનામ ભૂપાળ,
વેદ યથાવત્ જાણતા, મળો તેમને બાળ ! ૨૦
- પૃચ્છા કરો સૌ પામશો, તેઓથી ” સુણી એમ,
આવ્યા સત્વર મેરુથી, જનકનગર સુક્ષેમ. ૨૧
- જનકપાસ સત્વર જઈ, દારપાળ કહે દેવ !
૨૦ આવી ઉભા છે દારમાં, વ્યાસપુત્ર શુકદેવ. ૨૨

- થવા પરીક્ષા તેમની, કહે જનક મતિમાન,
 “ ભલે આવો ઉભો રહો ” દાખવોને અપમાન. ૨૩
- ગણુકાર્યા જનકે નહિ, શુક મુનિને દિન સાત;
 પછો અંગણમાં લાવવા, દોષો હુકમ રજાઆત, ૨૪
- ૫ રહ્યા આંગણે તે પછી, ઉન્મન^૧ શુક દિન સાત;
 પછી તેમને લઈ ગયા, અંતઃપુર લડોલાત. ૨૫
- કાંતાઓ ઉન્મત્તથી, રચી ભોગ બહુ રીત;
 શશીસમાન શુકનું નર્મ, લાલન જનકે કીધ. ૨૬
- સાત દિવસ રાખ્યા તહિં, કહ્યું મગશે નહિ ભૂપ;
 ૧૦ ભોજનાદિથી તૃપ્ત થઈ, રહો અહિં સુખરૂપ. ૨૭
- મંદ પવનથી ના ચળે, દદમૂળ પર્વત જેમ;
 તે તે સુખ ને ભોગથી, ચળ્યું ન શુકમન તેમ. ૨૮
- પૂર્ણચંદ્રસમ ત્યાં રહ્યા, શુકમુનિ મૌની સ્વસ્થ;
 મુદિત મને સમભાવથી, વિકારવિણ પણ મસ્ત. ૨૯
- ૧૫ કરી પરીક્ષા એ રીતે, સ્વભાવ જાણી લીધ;
 બોલાવી જનકે પછી, શુકને આદર દીધ. ૩૦
- એસાડયા નિજ પાર્શ્વમાં, કર્યા જ પૂર્ણ પ્રણામ;
 આગતસ્વાગત બહુ રીતે, કરીને પૂછ્યું આમ. ૩૧
- નિરવશેષ જમકાર્મને, કરી બન્યા નિષ્કામ;
 ૨૦ શું ઇચ્છી આવ્યા અહિં, કહો મને આ હામ. ૩૨

શ્રી શુકઃ—

આડંબર સંસારનો, ઉપજ્યો ગુરુ ! કઇ રીત ?
શમતો તે કઇ રીતથી ? કહો ઝટ તેજ ખચીત. ૩૩

શ્રીવિદ્યામિત્રઃ—

૫ એમ કહે જનકે પછી, કર્હો સંભળાવ્યું તેજ;
કહ્યું હતું વ્યાસેજ જે, પ્રથમ પુત્રને રહેજ. ૩૪

શ્રી શુકઃ—

મેં પોતેજ વિવેકથી, તત્ત્વ જાણ્યું 'તું જેહ;
પૂછતાં પછી નિજ તાતને, કહ્યું તેમણે તેહ. ૩૫

૧૦ આપે પણ એ અર્થને, કર્હો સંભળાવ્યો રાય !
એજ અર્થ સૌ શાસ્ત્રમાં, દિસતો સ્પષ્ટ જણાય. ૩૬

દગ્ધ અને નિઃસાર જે, ભાસે આ સંસાર;
પોતાનાજ વિકલ્પથી, છે ઊઠેલો તાર. ૩૭

નિશ્ચય નષ્ટ થતોજ તે, ક્ષીણ થયેજ વિકલ્પ;
૧૫ વિવેક એજ રીતે કરે, મુજ ભતિ પણ મુનિ ! અલ્પ. ૩૮

માટે કહો મુનિ ! સત્યને, જેથી હું વિશ્રામ^૧
ભવબ્રમણ ટળી ચિત્તનું, પામું હે નિષ્કામ ! ૩૯

શ્રી જનકઃ—

આથી અદકો કોઇ પણ, નિશ્ચય નથી મુનિ ! અન્ય;
૧૫ સ્વયં એવ જાણ્યું તમે, સુણ્યું ગુરુથી હે ધન્ય ! ૪૦

- અખંડ ચિદાત્મન્ એક છે, ધતર ન દેહ; પુમાન
નિજ સંકલ્પે બદ્ધ છે, દબ્યે, બંધની હાન. ૪૧
- દશ્ય સકલપર હિંપન્ત્યો, તમને આંહિ વિરાગ;
વિના ભોગબ્યે ભોગને, સૂચવે તે મહાભાગ્ય. ૪૨
- ૫ જ્ઞેય સ્કુટ તમને થયું, પામી મતિ વૈરાગ્ય;
દીર્ઘ રોગભાંગોથકી, શુક્રજીવન ધનભાગ્ય. ૪૩
- સર્વજ્ઞાનમહાનિધિ, પિતા તમારા વ્યાસ;
ઉગ્રસુ તપમાં જ્ઞેમની, નિષ્ઠા નિશદિન ખાસ. ૪૪
- અધિક પિતાથી આપ છો, મુજ મન સ્પષ્ટ જણાય;
૧૦ અધિક પૂર્ણતા આપની, જ્ઞેતાં રહેજ કળાય. ૪૫
- અધિકજ હું છું વ્યાસથી, તત્સુત છે મુજ શિષ્ય;
મુજથી અધિકજ શિષ્ય છે, રહ્યું ન કાંઈ ઉપદિશ્ય. ૪૬
- પૂરણ્યેતસ્ મુક્ત છો, પામ્યા છો પ્રાપ્ત્ય;
દશ્યમાંહિ પડતા નથી, રહ્યો ન ભ્રમ હાતવ્ય^૧. ૪૭
- ૧૫ માર્તમા જનકે એ રોંટે, શીખ જ્ઞેને છે દીધ;
તે શુકે મૌની ખની, સ્વચ્છ પરમ ગ્રહો લીધ. ૪૮
- શોક ભીતિ આયાસ ને, સંશયથી થઇ હીન;
મેરુશિખરપર તે ગયા, થવા સમાધિલીન. ૪૯
- નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં, દશગણુ^૨ વર્ષ હજાર;
૨૦ ગાળો પછી નિજમાં શમ્યા, રનેહવિણ દીપસાર. ૫૦

૧ ત્યજવા યોગ્ય. ૨ દશહજાર વર્ષ.

પુષ્પિતામ્રા વૃત્ત.

ગયું કલન^૧ સમૂલ તેથી શુદ્ધ,
 શુક પદ નિર્મલમાં ગળ્યા વિષુદ્ધ;
 સલિલકણુ સમુદ્રમાંહિ જેમ,
 ગલિત થયા અમલાત્મમાંહિ તેમ.

૫

૫૧

સર્ગ ૨ જો.*

ત્રિશ્વામિત્રની વસિષ્ઠને પ્રાર્થના.

શ્રી વસિષ્ઠ:—

- ૧૦ વ્યાસતનુજ શુકદેવને, હતું માત્ર તે કામ;
 ઉપમાર્જન મૂળમાત્રનું, તેમ તને છે રામ ! ૧
- જેય રામને જ્ઞાત છે, મુનીશ્વરો નિ:શેષ;
 રુચે ન જેથી રોગસમ, ભોગ રામને લેશ. ૨
- જ્ઞાતજ્ઞેય મનનું ખરૂં, લક્ષણુ આજ સુઅગ્ર;
 ૧૫ જેથી શરીરે ના રુચે, ભોગસમૂહ સમગ્ર. ૩
- કર્યે ભાવના ભોગની, દૃઢતા પામે અંધ;
 નિપજ્ઞેષો વિણવસ્તુએ, ઘટ્ટ અને તદ્દગંધ. ૪

૧ કટપના.

- ત્રિશ્વામિત્રે રામને, કરવાને ઉપદેશ;
 કરી વિનંતિ વસિષ્ઠને, તે કહેવાશે બેશ. ૧
- વિનતિથી વાધ્યો ઉરે, વસિષ્ઠને ઉત્સાહ;
 સુણુજો શ્રોતા ! સૌ તમે, શમશે મનનો દાહ. ૨

- શિથિલ થયે તે વાસના, જગમ્બધન તનુ^૧ થાય;
સત્યજ આ સિદ્ધાન્તનું, અનુભવથી જોવાય. ૫
- વાસન^૨તાનવને^૩ કહે, રામ મોક્ષ વિદ્વાન;
વાસનદહનાને કહે, બંધ તેજ મતિમાન. ૬
- ૫ અધ્યાયાસે તત્ત્વનું, જ્ઞાન થતું જોવાય;
સાધારણ તો સર્વને, રસાસ્વાદ^૪ ના જાય. ૭
- વિરસપણું વિષયોતણું, મદાપરિશ્રમથી થાય;
સમ્યક્ નિજરૂપને જુએ, તે પંડિત કહેવાય. ૮
- સમ્યક્દર્શી તેજ જે, વિષયે ના લોભાય;
૧૦ ગુપ્તપણે પણ જ્યાં નહિ, ભોગરુચિ લહેવાય. ૯
- યશ^૫આદિક હેતુવિના, રુચે ન જેને લેશ;
ભોગો જગના તેજ છે, જીવન્મુક્ત હમેશ. ૧૦
- જેયતત્ત્વ જાણ્યા વિના, વિષયરાગ ના જાય;
વિષયપ્રેમ ગયાવિના, તત્ત્વજોધ ના થાય. ૧૧
- ૧૫ લૌકોતરી મરુ^૬ભૂમિમાં, ઉગતી ના જોવાય;
મરુ^૭ચિત્તમાં તત્ત્વનું, પોષણ ક્યમ કરો થાય ? ૧૨
- મનરંજન કરતી નથી, ભોગભૂમિઓ રમ્ય;
રઘુવરને તે કારણે, થયું જ્ઞાન છે અમ્ય. ૧૩
- નિજ અંતરમાં જાણતા, રામ વસ્તુને જેહ;
૨૦ સાંભળશે જવ સંનથી, વસ્તુ સાચી છે તેહ, ૧૪

૧ શિથિલ ૨ વાસના. ૩ પાતંગાપાણીને. ૪ ભોગ ભોગવ-
વાનો સ્વાદ. ૫ આર્ત જે યશને માટે ભોગત્યાગ કરવો નથી તે.
૬ સૂત્રી, વરણ કિંવા જાળવવાની. ૭ સૂકા.

- ચિત્તતણી વિશ્રાંતિને પામી દહ વિશ્વાસ;
મેળવશેજ મુનીશ્વરો, કહું તમને એ ખાસ. ૧૫
- કેવલ ઠેવલોભાવમાં, વિશ્રાંતિની છે ઇચ્છ;
રામ બુદ્ધિને; શરદને, વિશ્રમણી^૧સમી પ્રીછ. ૧૬
- ૫ સાટે રાધવચિત્તને, શમવાને અર્હિ સદ્ય;
શ્રીમાન્ આપ વસિષ્ઠજી ! કહો યુક્તિ સુઅવદ્ય. ૧૭
- સર્વજ્ઞ સર્વસાક્ષી પ્રભુ, ત્રિકાળ નિર્મળદષ્ટિ;
સૌ રઘુકુલના કુલગુરૂ ! કરો જ્ઞાનની વૃષ્ટિ. ૧૮
- આપણુદ્વયના વૈરની, શાંતિઅર્થ ભગવાન !
૧૦ શ્રેયાર્થે વળી મુતિતણા, જેહ ઘણા ધીમાન, ૧૯
- નિષધાયલના શિરપરે, સરલોથી^૩ સંકુલ^૪;
ઉપદેશ્યું 'તુ જ્ઞાન જે, મોક્ષમાટ અનુકૂલ ૨૦
- બ્રહ્માએ બહુ યુક્તિથી, જેથી શમે નિર્ધાર;
સંસારી આ વાસના, રવિથી ન્યમ અંધાર, ૨૧
- ૧૫ સ્મરણ અખંડિત જ્ઞાનનું, તે તમને ભગવાન !
કહો સદ્ય તે રામને, શિષ્ય ખરો ધીમાન. ૨૨
- કદંથના^૫ કરતો નથી, ગતકલ્મષ^૬ છે રામ,
નિર્મળ અરીસે યિમતું, વિણુપત્ને મુખ નામ. ૨૩

૧ આકાશનું નિર્મળપણું. શરદઋતુની શોભાને જેમ આકાશના નિર્મળપણાની અપેક્ષા છે તેમ. ૨ શિખરપર. ૩ દેવદારનાં વૃક્ષથી. ૪ ઘેરાયલા. ૫ અસ્પર્શન અને બહુ પ્રયાસવાળી વિનંતિ. ૬ પાપ જેનાં જતાં રહ્યાં છે એવા.

- વિરક્ત ઉત્તમ શિષ્યને, કરાય જે ઉપદેશ;
તેજ્ઞ જ્ઞાન શાસ્ત્રાર્થ તે, તે પાંડિત્યજ એશ. ૨૪
- અશિષ્યને અવિરક્તને, કરાય જે ઉપદેશ;
૫ ચર્મલક્ષ્મમાં^૧ પયસમોર, બનતો તે નિઃશેષ. ૨૫
- ઉપશમને પામ્યા વિના, રહે બુદ્ધિ ના લેશ;
આપસમા વક્તા બંધાં, પાપરહિત નિઃશેષ. ૨૬
- રહિત રાગભયક્રોધથી, મોહરહિત નિર્માન;
સંગદોષ બંધાં છે નહિ, લેશ ન બંધાં અતિમાન. ૨૭
- ૧૦ બોલ્યા વિશ્વામિત્ર જવ, એવિધ ત્યાં નિષ્ક્રામ;
“સાધુ ! સાધુ !” કહી ઉક્તિ તે, અલિનંદી^૩જ તમામ ૨૮
- વ્યાસાદિક સૌ મુનિવરે; પછી વદ્યા ભગવાન,
બ્રહ્માપુત્ર વસિષ્ઠજ, તેજસ્વી મતિમાન. ૨૯
- સમામધ્ય વિરાજતા, આસનપર નૃપપાસ;
૧૫ તેજસ્વી બ્રહ્માસમા, આવિધ વિભુઆયાસ. ૩૦

શ્રી વસિષ્ઠ:—

- મુનિ ! આજ્ઞાપિત^૪ કાર્યને, નિર્વિઘ્નેજ કરીશ;
સમર્થ પણ ઉલ્લંઘવા, સંતવચન નથી ધિશિ^૫ ! ૩૧
- દીપનિશાતમન્યાયથી^૬, કરીશ સદ્ધ હું દૂર;
૨૦ નૃપપુત્રો રામાદિનાં, મનતમનેજ^૭ જરૂર. ૩૨

૧ આમડાની પખાલમાં. ૨ દૂધ જેવો. ૩ વખાણી. ૪ આજ્ઞા કરેલ. ૫ સમર્થ. ૬ દીવો જેમ રાત્રિના અંધારાને દૂર કરે છે તેમ. ૭ મનના અંધારાપ અમાનને.

બ્રહ્માએ નિષધાત્યજે, સંસૃતિભ્રમશમકાજ;

પુરા કહ્યું 'તું જ્ઞાન જો, તેહ મને મહારાજ !

૩૩

સર્વ અખંડિત સાંભરે, બુદ્ધ્યો નથી લવલેશ;

કરીશ કહ્યું હું આપનું, કરીશ રામ ઉપદેશ.

૩૪

૫ શ્રીવાલ્મીકિ:—

પુષ્પિતામ્રા વૃત્ત.

;

પરિકરણસથીજ^૧ આ મહાત્મા,

કહ્યો રહ્યો એમ દોષ્યા સુવકત્વતેજે;

પરમપદજ એક બોધનાર

૧૦

જનનમરાજકર^૨ આ^૩ કહ્યું વસિષ્ઠે.

૩૫

૧ શિષ્યને ઉપદેશ કરવામાં ઉપયોગી આગમ્યાન, તકે, ચિતર્ક
 બગેરે સાધનોના અવધી. ૨ જનનું અજ્ઞાનરૂપી અધાર ટાળનાર.
 ૩ આ શાસ્ત્ર.

સર્ગ ૩ જો *

૧ શ્રીરામની શંકા. ૨ તે શંકાના સમાધાનના મિષથી અધ્યારોપ
અપવાદના ન્યાયે કરી આત્મતત્ત્વનું વિવેચન.

શ્રી વસિષ્ઠ:—

૧૦ કહું હું પૂર્વેજ જે, બ્રહ્માએ મતિમાન;
દુઃખ શમવા સર્ગાદિમાં, કહું હું તે આ જ્ઞાન. ૧

શ્રીરામ:—

મોક્ષની વિસ્તૃત સંહિતા, પછી કહેજો ભગવાન !
સંશય આ ક્ષણ જે મને, તે ટાળો મતિમાન ! ૨

૧૫ મહામતિ ગુરુ શુકના પિતા, વ્યાસ મુનિ સર્વજ;
વિદેહમુક્ત તે ક્યમ નહિ ? તત્સુત ક્યમ હે પ્રજા ! ૩

શ્રી વસિષ્ઠ:—

બ્રહ્માંડો ત્રસરેણુઓ, થયો થયો નષ્ટજ થાય;
પર આદિત્ય પ્રકાશમાં, સંખ્યા ના જ ગણાય. ૪

૧૦ ત્રિલોકગણની કોટિઓ, વર્તે જે આ કાળ;
ગણી શકાય ન કોઈથી, થાય ન તેનો ખ્યાલ. ૫

* રાધવશંકામિષવડે, જગદારોપનિરાસ;

પરમાત્માર્ષપવિષયમાં, અહિં સધાય વિણુત્રાસ. ૧

૧ આ સંશય વ્યાસનું સિદ્ધલોકની પેઠે જીવન જોવાથી અને
શુકની વિદેહમુક્તિના અવલુથી ઉત્પન્ન થયો છે. આત્યંતિક દુઃખના
નાશથી અને નિરતિશયાનંદ સ્વપ્રકાશરૂપ આત્મા માત્ર જેમાં પરિશેષ

હવે પછી પણ નિપજશે, સૃષ્ટિસર્ગતરંગ;
તે ગણવાની વાતનો, નથી લેશ પણ રંગ.

૬

શ્રીરામ:—

પરંપરા જગસર્જની, ભૂતભવિષ્યત્ જોહ;
વર્તમાનની પંક્તિમાં, ક્યમ મૂકાયજ તેહ ?
વર્તમાનની સૃષ્ટિઓ, જોકે નથી સંખ્યેય;
ભૂતભવિષ્યનો હારમાં, વર્તમાન છે મેય.

૭

૮

ફરે રહે છે એવી જીવનમુક્તિજ્ઞ જ્ઞાનનું ફળ છે એમ જો હોય તો તે સર્વજ્ઞ વ્યાસને પ્રાપ્ત થઈ હતી નહિ અને તેથી જ્ઞાનને અનિત્ય ફળપણાની પ્રાપ્તિ થાય; અને જો જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નિઃશેષ ઉચ્છિન્ન થતું હોય તો ભૃગુની પેઠે જીવનનો અસંભવ થાય કારણકે ઉપાદાનના નાશથી કાર્યની સ્થિતિ રહી શકે નહિ અને જીવન ન રહે તો બ્રહ્મ-વિદ્યાના પ્રવર્તકના અભાવને લીધે સંપ્રદાયનો ઉચ્છેદ થાય અને જો ઉચ્છેદ ન થાય તો અનિર્મોક્ષજ્ઞ સિદ્ધ થાય. કર્મની પેઠે જ્ઞાન અદૃષ્ટ-દ્વારા મરણ પછી ફળતું નથી તે ત્રણે કાળે અખંડરૂપે રહેવાથી તેનું વિધેયપણું નથી. તેથી જીવનમુક્તિ સિદ્ધ થતી નથી એવો ભાવ આ શંકાનો છે. એ પ્રમાણે પૃચ્છા થયે ભગવાન વસિષ્ઠે વિચાર કર્યો કે રામ ત્યાંસુધી બંધનું અવિદ્યાપણું, અવિદ્યારૂપ અને સાક્ષીથી અપરિચિન્ન સર્વાધાર ચિત્સ્વરૂપને નથી જાણતા ત્યાંસુધી જીવનમુક્તિમાં વિશ્વાસ પામશે નહિ તેથી પ્રથમ તે સ્વરૂપને સમજાવીને પછી તેમની શંકાનું સમાધાન કરીશ. આ અર્થનો સુખે બોધ થાય માટે સ્થૂલપ્રપંચપરંપરાના અધ્યારોપને દેખાડે છે.

શ્રી વસિષ્ઠ:—

- પશુ પક્ષી ને દેવમાં, મનુષ્યાદિમાં જેહ,
ન્યારે ને જે દેશમાં, મરી જાય છે તેહ, ૯
- ત્યારે ને તે દેશમાં, જુએજ તે બ્રહ્માંડ;
૫ વાર ન લાગે લેશ ત્યાં, એવું સંસૃતિકાંડ. ૧૦
- અહંકાર મન બુદ્ધિ ને, ચિત્ત દર્શનિય પ્રાણ;
ધૃતિ સૂક્ષ્મ એ સર્વથી, ચિત્તશરીર પ્રમાણ. ૧૧
- જેથી વહન પરલોકમાં, સૂક્ષ્મશરીરનું થાય;
આતિવાહિક નામથી, પણ તે છે કહેવાય. ૧૨
- ૧૦ હૃદયમાંજ નિજ અંતરે, બ્રાંતિમય આકાશ;
ચિદ્ધન અજને ત્યાં થતો, ત્રિલોકનો આભાસ.^૧ ૧૩
- મરણસમે જે દેશને, અનુભવતો આ જીવ;
વાસનર્થે તેમાંહિથી, જેહ સ્ફુરેજ^૧ અતીવ, ૧૪

૧ શ્રુતિસ્મૃતિઓ કહે છે ખરે, પ્રાણ શરીરથી જાય;

ચક્ષુ સિરે વા અન્યકો, તનુ વાટેથી રાય. ૧

ઉપાસનાં ને કર્મને, અનુરૂપજ આ વાદ;

ધરી દષ્ટિ વ્યવહારની, કરતી તે આખાદ. ૨

હૃદયમાંજ પરલોકનું, કલ્પન જે અહિં ઉક્ત;

તે દષ્ટિ પરમાર્થની, છે શ્રુતિમાં પણ સૂક્ત. ૩

અંતરેજ આમાં રહ્યાં, લૌપૃથિવી બન્નેય;

એવિધ શ્રુતિ આ દષ્ટિની, પરમ અર્થની છેય. ૪

- તેજ યોનિને પામતો, નિશ્ચય આ વિણશંક;
 દેવમનુજપશુપક્ષિતન^૧, ધરે એમ થઈ રંક. ૧૫
- ભૂતકોટિ આ રીતથી, મર્મી મરે મરશેય;
 જગતસંસૃતિ^૨ સ્વાંતરે^૩, મૃત અનુભવતો છેય, ૧૬
- ૫ સંકલ્પે નિર્મિત અને, મનનો રાજ્યવિલાસ;
 ઈંદ્રજાળની માળ^૪ ને, કથાર્થનો પ્રતિલાસ.^૫ ૧૭
- મનથી કલ્પે બાહડો, બાળક લયથી જેમ,
 વાતરોગોંમન ઊઠતો, ધરતોંકમ્પજ તેમ, ૧૮
- નિર્મળ ન્યમ આકાશમાં, મોતોંહારબ્રમ થાય,^૬
 ૧૦ સંસૃતિબ્રમ છે તે રોંતે, યત્ને તે સમજાય. ૧૯
- દોડે નૌખેઠેલને,^૬ તીરનાં તરુઓ જેમ,
 સ્વમનગરને સ્મૃતિતણું, ખપુખપ^૭ આ છે તેમ. ૨૦
- અતિપરિચયથી દસ્યની, છાપ જ દદ ગધાય;
 અહિં રહ્યો છે લોક આ, એમ વિનૃંલણ^૮ થાય. ૨૧
- ૧૫ પ્રથમ જણાયજ અંતરે, અને પછીથી બાહાર;
 દસ્ય એમ મિથ્યા છતાં, કરાય આ વ્યવહાર. ૨૨
- જન્મ મરણ ને મધ્યની, ક્રિયા સર્વનો થાય;
 અનુભવ હૃદયાકાશમાં, મૃતથી ધરી કલ્પાય. ૨૩

૧ શરીર. ચદ્યદ્મવતિ તદામવતિ । યંયંવાપિસ્મર-
 ન્માર્ચં ત્યજત્યંતે કલેવરં । તંતમેવૈતિ કૌતેય સદાતન્માવ-
 માચિત્તઃ । ૨ જગતરૂપ સંસાર. ૩ પોતાના અંતરમાં. ૪ માલા.
 ૫ કથામાં આવેલું કોઈ વર્ણન વાંચવાથી અથવા સાંભળવાથી મન
 ઉપર ચિત્ર તેનું ખડું થાય તે. ૬ નૌકામાં ખેઠેલાં જેમ તીરપરનાં
 તરુઓ દોડતાં દેખાય તેમ. ૭ આકાશપુખ્પ. ૮ બ્રાંતિ.

	અન્ય લોક પણ તે સ્થળે, કદલી ^૧ દલસમ જાણુ	
	એક એકની અંતરે, અન્ય પડોની ખાણુ	૨૪
	વાસનમય દેહાંતણી; તેનું સંસૃતિ નામ;	
	મૃતને લેશ જ છે નહિ, પંચભૂતનું કામ.	૨૫
૫	જગનિયમોંસાથે વળી, નથી લેશ સંબંધ;	
	તોપણ દિસતાં ત્યાંહિ જે, તે કેવળ ભ્રમ અંધ.	૨૬
	મૂઝોંચ્છેદ ^૨ થયાવિના, થાય ન ભ્રમ એ દૂર;	
	કારણ છે એ ભ્રમતણું, ગાઢ અવિદ્યાપૂર.	૨૭
	ચંચલ સર્ગતરંગની ^૩ . જડમન ^૪ દુસ્તરપૂર; ^૫	
૧૦	અનંત આ બહુશાખિની, ^૬ નદી અવિદ્યા કૂર.	૨૮
	તેના તે ને અન્ય પણ, ભૂરિ ^૭ સર્ગ ^૮ તરંગ;	
	વાર વાર પરમાધિમાં, ^૯ ઉઠે રામ ! બહુરંગ. ^{૧૦}	૨૯
	કેલ કમ ને મનના ગુણે, સર્વ રીતેજ સમાન;	
	કનિપય ^{૧૧} ને બીજા વળી, અર્હસમાન પીછાન;	૩૦
૧૫	બાકીના બીજા વળી, ધણા વિલક્ષણ જાણુ;	
	એવિધ સર્ગપરંપરા, વિધવિધ રામ ! પ્રમાણુ.	૩૧
	વ્યાસમુસર્ગતરંગકો, યોગ્ય જન્મવિજ્ઞાન	
	અને બ્રહ્મવિદ્યાચક્રી, યુક્ત સદા મતિમાન;	૩૨

૧ કેળ. ૨ મૂળનો નાશ. ૩ ચંચળ એવી ધણી સૃષ્ટિઓરૂપ મોજાંવાળી. ૪ મૂર્ખ મનથી. ૫ જેનું પૂર દુસ્તર છે એવી. ૬ બહુ શાખાઓવાળી. ૭ ધણા. ૮ સૃષ્ટિનાં (મોજાં). ૯ પરમાત્મારૂપી મહા સમુદ્રમાં. ૧૦ બહુરંગી. ૧૧ કેટલાક.

- તેમાં આ મુનિ વ્યાસને, ખત્રીશમાં વિણશંક;
મુજ મતિ સ્મરતી છે અહિં; હતા આર ધીરંક. ૩૩
- કુત્ર ઈહિત^૧ આકારમાં, તો પણ તેહ સમાન;
અંતિમમાં વિશ્રાંતિવિણ, કહ્યા અદ્વધીમાન.^૨ ૩૪
- ૫ દશ વ્યાસ સૌ શિષ્ટ તે, હતા સમાનઆકાર;
તે વિણ દક્ષ ખીજા હતા, કુળથી ભિન્ન પ્રકાર. ૩૫
- થશે અન્ય પણ આ પછી, વ્યાસ વાદ્મોર્કિ તેમ;
પુત્રસ્ત્ય, ભૃગુ ને અંગિરા, સમવિષમ વિણનેમ. ૩૬
- સુરર્પિસુરનરના ગણો, ઉપજે ને અજપાય;
૧૦ કો' સમયે સંઘાતમાં, પૃથક્ પૃથક્ પણ રાય! ૩૭
- બ્રાહ્મી આ બોતેરમી, ચાલુ ત્રેતા જાણ;
થયી ગઈ થાશે વળી, સમ વા ભિન્ન પ્રમાણ. ૩૮
- લોકો તું ને હુંય પણ, ઉપજીશું બહુવાર;
એવા ને એવા અને, ભિન્ન વળી નિર્ધાર. ૩૯
- ૧૫ દીર્ઘદર્શી ને કર્મથી, અદ્ભુત મુનિ નિર્ધાર;
ઉક્તાક્રમે આ વ્યાસનો, દિસે દશમ અવતાર. ૪૦

૧ રહેણીકરણીમાં. ૨ અદ્વધીવાણા; બ્રહ્મવિદ, બ્રહ્મવિદ્ઃ
બ્રહ્મવિદ્વરીમાન અને બ્રહ્મવરિષ્ઠ એમ ચાર જાતના બ્રહ્મવિદો હોવાથી
ચતુર્થ સ્થાનમાં જોણે વિશ્રાંતિ કરી નથી તેને અદ્વધીવાણ
કહ્યા છે.

- યથા ઓનેકશ^૧ આપણે, વ્યાસવાલ્મીકિસાથ;
 પૃથક્ પૃથક્ પાણુ થઇ ગયા, બહુવાર નરનાથ ! ૪૧
- પુરા^૨ ઓમે ને આ થયા, ઇતર જ્ઞાનો ઓનેક;
 આકૃતિમાં સરખા ઓને, લિનાકૃતિ પાણુ છેક; ૪૨
- ૫ સમાન આશયમાં છતાં, નક્કી વાર અહિં આઠ;
 ધરવો પડશે વ્યાસને, હજી જન્મપરિપાઠ. ૪૩
- પૂર્વકલ્પના વ્યાસના, જીવસમ વિણુઆયાસ;
 વ્યાસજીવ રચશે ફરી, ભારતરૂપ ઇતિહાસ. ૪૪
- ૧૦ વેદવિભાગ વળી કરી, કરશે કુલ પ્રખ્યાત;
 અત્માપણું કરોને થશે, વિદેહમુક્ત સુખત. ૪૫
- રહિત શોકભયથી ઓને, ગતકલ્પન^૩ નિર્બાણ;
 સુશાંત જીવનમુક્ત ને, જિતમન વ્યાસ સુખાણ. ૪૬
- વર્ણન એવિધ વ્યાસનું, વય વર્તન ને કર્મ;
 વિત્ત બંધુ વિજ્ઞાન ને, વિદ્યા ને વર્ણો ધર્મ; ૪૭
- ૧૫ એ સૌમાં સરખા ઓને, વિષમ વળી પાણુ થાય;
 ભૂતો જગનાં તેમનો, મેળ ન કો લેવાય. ૪૮
- સરજતો મરતો અરે ! ભૂતગણ વારંવાર;
 વિષયાસને પામતો, માયા આ જ અપાર. ૪૯
- કોઠીમાંહિ ભરેલ જ્યમ, ધાન્યરાશિ ઠલવાય;
 ૨૦ કરવા માપ મહીતલે, માપી ફેર ભરાય; ૫૦
- રહે પૂર્વકર્મ ત્યાં નહિ, ગોઠવણીનો જેમ;
 સર્ગારતરંગનો, કાલઅખિધમાં તેમ. ૫૧

વિષમવૃત્ત.

ચિત્તાશ્વાસી^૧ ગતસંકલ્પ,^૨ સ્વરૂપેજ^૩ સાર જાણી રહે;
પરમશમામૃતતૃપ્ત,^૪ જ્ઞાની રહે છે નિરાવરણો. ૫૨

૫

સર્ગ ૪ થો.†

જીવન્મુક્તિ અને વિદેહમુક્તિની અભિન્નતા.

શાસ્ત્રીય પ્રયત્નની પ્રશંસા.

સૌમ્યપણામાં પાણીના^૫, તરંગત્વમાં^૬ તેમ;
સલિલપણું સરખું રહ્યું, સાગરજલમાં જેમ;
૧૦ (સ) દેહવિદેહની મુક્તિમાં, સમાનપણું છે તેમ. ૧
મુક્તપણું નહિ વિષયમાં, કોઈ જાતનું છેય;
આસ્વાદન ભોગોતણું, નહિ મુક્તને રે'ય. ૨

૧ ચિત્તમાંજ આશ્વાસન પામનાર. ૨ સંકલ્પ વગરનો.
૩ સ્વરૂપમાંજ. ૪ પરમ શમરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત.

† અનુભવ જોતાં મુક્તનો, આવરણભંગ સમાન;
તેથી ઉભયવિધ મુક્તિમાં, નથી વિશેષ મતિમાન. ૧
દૃઢ કરવાને મૂળને, અહિં પ્રશંસા થાય;
શાસ્ત્રવિહિત પુરુષાર્થની, જેથી લવબ્રમ જાય. ૨

૫ પાણીની ચલનરહિત શાંતસ્થિતિમાં. ૬ પાણીની મોજવાળી સ્થિતિમાં.

- સ્વાદ ધરે નહિ ભોગમાં, તેને કયમ કરો હોય ?
ભોગ્યતણી અનુભૂતિઓ, જેમાં જન સૌ મહોય. ૩
- શરીરવાન પદાર્થસમ, દિસે અન્યને માત્ર,
ઔવ-મુક્ત મુનિ વ્યાસ છે, અંતરમાંહિ અગાત્ર. ૪
- ૫ સહિતસહિત વા સંપદથી, અનિલજ વાયુ જેમ;
મુક્તિ સદેહવિદેહની, તમે જાણજો તેમ. ૫
- દેહાદેહનો મુક્તિ ને, બંધમોક્ષવ્યવહાર;
કદાચો અશનો દષ્ટિએ, વાસ્તવિકેજ અસાર. ૬
- દ્વૈતશ્રન્ય આત્મૈકતા^૧, રહે છે પારાવાર;
૧૦ ઉભય મુક્તિમાં છે નહિ, કળનો ભેદ લગાર. ૭
- જ્ઞાન ફલિત છે બેઉમાં, અનિત્ય તે ના થાય;
દેહપાત કારણ નથી, જ્ઞાનોદયમાં રાય ! ૮
- અનુવર્તે છે જે રીતે, સ્વપ્રતણા મંસ્કાર;
નિદ્રાનાશ થયાપછી, સમય અદ્ય નિર્ધાર; ૯
- ૧૫ અનુવર્તે છે તે રીતે, થયે અવિદ્યાનાશ;
મંસ્કારો અજ્ઞાનના, જેથી રહે પ્રતિભાસ ૧૦
- દેહાદિ સૌ જમતનો; થતાં મુધી જ વિનાશ
ભુજ્યમાન પ્રારબ્ધનો; તે તો મુક્તવિલાસ. ૧૧
- પ્રકૃતજ^૨ તેથી આ મુણો, શ્રવણલૅષ્યલુ ઉપદેશ,
૨૦ અશઆંધ્ય હરનાર જે, હું કહું તે નિઃશેષ. ૧૨

૧ દ્વૈતપણાનો જેમાં અંશ નથી એવું આત્માનું એકરસપણું.

૨ આત્મનીજ વાત.

- સર્વ જ આ સંસારમાં, સદા મળે છે રામ !
 યોગેલા સુપ્રયત્નથી, સૌ કો'ને અભિરામ. ૧૩
- અપ્રતિહત^૧ સંતાપથી, કામઆદિથી તેમ;
 ઇંદુસમ શીતલ અતિ, આહ્વાદન^૨ સુક્ષેમ ૧૪
- ૫ ઉદય પામતું છે અહિં, પુરુષયત્નથી માત્ર;
 ઇતર માર્ગ મળવા જ તે, વિદ્યમાન ના^૩ અત્ર.^૪ ૧૫
- કાય વાણી ને ચિત્તનું, ચલનરૂપ જો કર્મ;
 શાસ્ત્રવિહિત રીતે કરે, અપૂર્વ ઉપજે ધર્મ. ૧૬
- ૧૦ ચિત્તશુદ્ધિ ફળ તેહનું; તે દ્વારા થઇ જ્ઞાન,
 જીવન્-મુક્તિ ફળ ઉપજે, ઉપર્યુક્ત^૫ મનિમાન. ૧૭
- કર્મરૂપ પુરુષાર્થથી, ફળસિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ,
 અનુભવાય સંસારમાં, નથી જ તે દુર્લભ્ય. ૧૮
- ગમનકર્મ કરવા થકી, દેશાંતર પહોંચાય;
 ભોજનથી તૃપ્તિ થતી, સર્વત્રજ જોવાય. ૧૯
- ૧૫ મોહિત મંદજનો જગે, કદપે દૈવનું નામ;
 નિર્જગને દેવા અતિ, આશ્વાસનરૂપ હામ. ૨૦
- જવું માર્ગથી તે જ જો, સાધુપુરુષઉપદિષ્ટ;
 કૃતિ મનવાણીકાયની, ત્યજવી જેહ અનિષ્ટ. ૨૧
- શુભપંથે તે વાળવી, એજ છે પુરુષાર્થ;
 ૨૦ સફળ તે જ થાતો અહિં, કરતો જીવિત સાર્થ. ૨૨

૧ નહિ રોકાયણું, નહિ હણાયણું. ૨ જીવન્-મુક્તિનું સુખ.

૩ નથી. ૪ અહિં. ૫ ઉપર કહેણું.

- ઇતર કૃતિ સૌ જાણુવી, ઉન્મૈત્તનો ઉન્માદ;
 બ્રષ્ટ કરે શુભ પંથથી, ઉપજાવી ઉત્પાત. ૨૩
 ઇચ્છે જે જે અર્થને, યત્ન કરે ક્રમવાર;
 બંધ પડે નહિ મધ્યમાં, તો તે પામે પાર. ૨૪
 ૫ ત્રિકોકના ઐશ્વર્યથી, અતિ સુંદર શુક્તવ;
 પ્રાણી કોઇ એક પામીઓ, આદરો નિજ પુરુષત્વ. ૨૫
 પદ્મારુપદ બ્રહ્માત્મ્યું, ચારું પદ છે જેહ;
 પ્રાણી કોઇ એક પામીઓ, પુરુષપ્રયત્ને તેહ. ૨૬
 પુરુષોત્તમપદ પામીઓ, પુમાન કો' અચાત;
 ૧૦ ગરુડધ્વજ^૧ નિજ યત્નથી, સાચું કહું હે તાત ! ૨૭
 શરીરોજ કોઇ એક પામીઓ, અર્ધચંદ્રચૂડત્વ;
 પુરુષયત્નથી નાન્યથી, સ્ત્રીલંપટ હીનસત્ત્વ. ૨૮
 પ્રાક્રાન્ત^૨ ઔહિક^૩ ઉભયવિધ, પુરુષાર્થ હે રાય !
 આજતણા પુરુષાર્થથી, ઝટ પ્રાક્રાન્ત જીતાય. ૨૯
 ૧૫ દૃઢ અભ્યાસપ્રયત્નથી, ધીઉત્સાહ^૪થી યુક્ત
 મેરુસમ પણ પર્વતો, ગળી જતા ઉચ્ચુક્ત; ૩૦
 તો પછી પૌરુષ પૂર્વનું, જિતાય નહિ શી વાત ?
 ઉદ્ધમ શુભ કરવા થકી, દૈવ થાય છે મ્હાત. ૩૧
 શાસ્ત્રનિયંત્રિત હોય જે, પૌરુષ તેજ સુજાણ;
 ૨૦ અભિમત ફળને આપતું, ઇતર અનર્થની ખાણ. ૩૨

૧ પોતાની ધ્વજમાં ગરુડનું ચિન્હ રાખનાર. ૨ પહેલાંનો.
 ૩ આજનો. ૪ બુદ્ધિ અને ઉત્સાહ.

શાર્દૂલવિકીરિત વૃત્ત.

રાખેલું અતિ કષ્ટથી કરમહી, ભેગાં કરી આંગળાં,
 તેમાંથી જળખિંદુ એક મળતું, ઝાઝું મનાતુંજ ન્યાં;
 જાણો તે નિજપાપથી ઉર્લો થતી, આત્માતણી દુઃસ્થિતિ,
 ૫ ખામી શાસ્ત્રોંય યતનની સૂચવતી, કાઢો અરે ! તે મથી. ૩૩
 પૃથ્વી મોટી સમુદ્રપર્વતપુરો, ગભે રહ્યા જેહના,
 તે પુત્રોંમલિ સંવિભાગ કરવા, ઓછી મનાતીજ ન્યાં;
 જાણો તે નિજ યતનથી ફલિત છે, ઉત્કર્ષની સુસ્થિતિ,
 પૌરુષેય પ્રયતન તેથી કરવા, શાસ્ત્રે કહ્યું છે મથી. ૩૪

૧૦

સર્ગ ૫ મો.*

પુરુષાર્થ એજ દૈવ અને તેનું પ્રાપ્ત્ય.

યથા શાસ્ત્રવિહારિની, પ્રથમ પ્રવૃત્તિ એજ;
 સર્વ કર્મની સાધની, દિસે વિવેકે રહેજ. ૧
 ૧૫ વર્ણ^૧ભેદની સાધની, પ્રભા^૨એજ છે જેમ;
 પ્રવૃત્તિ એજ મુમુક્ષુનું, પ્રથમ જ સાધન તેમ. ૨
 નિર્ણય કાર્ય અકાર્યનો, કરવા શાસ્ત્ર પ્રમાણ;
 શાસ્ત્રવિહિતને જાણોને, કરવાં કર્મ સુખાણ. ૩

* પૌરુષના પ્રાપ્ત્યમાં, રહે ફળસંગ અદૈવ;

એહ વિષય આ સર્ગનો, જૂઠું નથી કો દૈવ. ૧

૧ રંગ. ૨ તેજ, પ્રકાશ.

- યોગ સાધવા ઇચ્છતા, મુનિનું સાધનકર્મ;
યોગારૂઢ થયા પછી, સાધન શમ એ મર્મ. ૪
- યથાશાસ્ત્ર નહિ કર્મથી, સાધે વાંછિત જેહઃ
મોહિની લીલા મત્તની, નાર્યસાધિની^૧ તેહ. ૫
- ૫ યત્ન કરે જે જે રીતે, ભોગવતો તે તેમ
નિશ્ચય નિજના કર્મને, દૈવદષ્ટિ છે વહેમ. ૬
- ફલાવસ્થ નિજ કર્મ જે, પ્રાકૃતન^૨ તે આ દૈવ
કહેવાનું જગમાં દિસે, ઇતર ન દૈવ સદૈવ^૩. ૭
- દ્વિવિધ પૌરુષભેદ છે, શાસ્ત્રિત ને ઉચ્છાસ્ત્ર;
૧૦ શાસ્ત્રિત દે પરમાર્થને, અનર્થને ઉચ્છાસ્ત્ર. ૮
- જે પુરુષાર્થ સમાસમા^૪, પ્રાકૃતન ઔદિક માન;
મેષસમા^૫ લઢતા અહિં, શમે અદ્યખગવાન. ૯
- તેથી પુરુષે યત્નથી, યતવું^૬ એવી રીત;
શાસ્ત્રનિયત ઉદ્ધોગથી, જેથી થાય નિજ દિત. ૧૦
- ૧૫ પ્રાકૃતનને જ હરાવવો, જિતાડવો ઔદિક^૭.
પુષ્ટ કરી આત્મીયને^૮, દેવો અન્ય^૯ને શીક^{૧૦}. ૧૧

૧ ન+અર્થ સાધિની. ૨ પહેલાંનું. ૩ હંમેશાંજ. ૪ કદાચિત્
ખરોખરીયા, કદાચિત્ ચઢતા ઊતરતા. ૫ પાડાસમાન. ૬ પ્રયત્ન
કરવો. ૭ હાલના પુરુષાર્થને. ૮ સ્વકીયને, હાલનાને. ૯ પરકીયને,
પ્રાકૃતનને. ૧૦ શહ.

- વિધનશક્તિ છે દેવની, વિદ્યમાન જ્યાં દોષ;
જિતદોષે^૧ ફળતી નથી, તેથી શ્રુતિ^૨ નિર્દોષ. ૧૨
- શાસ્ત્રોય યત્ન કર્યા છતાં, જ્યાંહિ પમાય અનર્થ;
પ્રાકતન બળ ત્યાં જળણવું, કરતું ઐહિક વ્યર્થ. ૧૩
- ૧ સેવી પરમ પુરુષાર્થને, પોંસી દાંતથી દાંત;
શુભર્થો અશુભ ઉલ્લુકતને^૩, જિતવું રહ્યો નિર્બાંત. ૧૪
- “યોજે છે મુજને અરે ! પ્રાકતન આ પુરુષાર્થ”;
તુછકારો એ બુદ્ધિને, પ્રત્યક્ષ^૪ જ અધિકાર્ય^૫. ૧૫
- સ્વયં શમે નહિ જ્યાંસુધી, પ્રાકતન કર્મ અશુભ
૧ આચરવું યત્ને કરી, ત્યાંસુધી પૌરુષ શુભ. ૧૬
- શમે આજના લંધને, હસ્તન દ્વેષ અજીર્ણ;
તે સીતે બળ પાછલું, અવશ્ય થાય વિશીર્ણ. ૧૭
- અસદૈવને ડાખોને, ધરો ઉત્સાહ જ નિત્ય;
તરી જવા સંસારને, ધરો ભૂતિમાં^૭ ચિત્ત. ૧૮
- ૦ નર જણાય પણ ખરસમો, જો ઉદ્ધોગ વિહીન;
યથાશાસ્ત્ર ઉદ્ધોગને, લોકદ્વય આધીન. ૧૯

૧ જેણે દોષો જિત્યા છે એવા પુરુષ તરફ. ૨ તે શ્રુતિ આ માણે:—“ત્રિમિર્ઞજવાન્ જાયત્ત્વમ્મનુષ્યા વિષુઃ” ॥ મનુષ્ય જ્ઞાની થાય એ દેવોને પ્રિય થી. ત્યાં મનુષ્ય જેણે દોષો જિત્યા નથી એવો સમજવો. ૩ વિદ્ય પાડવા જળ અથવા પૂર્વજન્મના ઉદ્ધોગને. ૪ વિદ્યમાન પુરુષાર્થ. ૫ અધિક રથવાળો. ૬ ગઘ કાલને. ૭ સમાધિસંપત્તમાં.

- હરિ^૧મન કુહર^૨જ પાંજરું, તેમ કુહર સંસાર;
નિજ બળથી નીકળી જવું, સેવી યત્ન અપાર. ૨૦
- નશ્વરત્વ નિજ દેહનું, નિહાળવું નિશ્ચિન;
પશુસમતાને પરહરી, થવું બ્રહ્મમાં લીન. ૨૧
- ૫ અન્નપાનકાંતાદિનો, કોમળ કલિલ^૩આસ્વાદ;
ત્રણ^૪ કીટ^૫સમ ધરમાં લહી, કરો ન વય બરબાદ. ૨૨
- પૌરુષ શુભ જો હોય તો, ફળે સઘ શુભ અર્થ;
અશુભ અશુભથી ઈળ સદા, દૈવ નામ છે વ્યર્થ. ૨૩
- ત્યજ માન^૬પ્રલક્ષ્ણે, સેવે જે અનુમાન;
૧૦ પળતો તે નિજ બાહુથી, લહી સર્પનું ભાન. ૨૪
- હતભાગી જે બોલતા, પ્રેરે મુજને દૈવ;
પાછો ફરે જોઈ તેમનું, લક્ષ્મી વદન સદૈવ. ૨૫
- કૌશિકાદિ શ્રેષ્ઠોત્તમી, જેણે દષ્ટિ ન દીધ;
સમજે નહિ તે યત્નનું, મહાન ફળ ભૂપીદ. ૨૬
- ૧૫ તેથી યત્નપ્રયત્નથી, ધરજો પ્રથમ વિવેક;
આત્મજ્ઞાન મહાર્થનાં, શાસ્ત્ર વિચારો ડનેક^૭. ૨૭
- યથાશાસ્ત્ર નિજકર્મથી, ચિંતવે નહિ પરમાર્થ;
નિજ હિતને સાધે નહિ, ધિક્ તે મૂઢપુરુષાર્થ ! ૨૮

૧ સિંહ. ૨ ખાડો, કેદખાનું. ૩ કાદવ, કચરો તેના જેવો. ૪ ધા, ગુમરું. ૫ કીડો. ૬ પ્રમાણ. ૭ અનેક.

- જાણ્યો ન લીધું તત્ત્વ જો, આ જન્મે આ વાર;
દુર્લભ મળવી છે પછી, આ તક વારંવાર. ૨૯
- જાણ્યો લીધું જો આંહિ તો, અમર બને સહકાય;
લીધું ન જાણ્યો આંહિ તો, મહાવિનાશ જ થાય^૧. ૨૦
- ૫ અનંત અહિં પુરુષાર્થનું, નિશ્ચય નથી કાંઈ કામ;^૧
સાક્ષાત્કાર થયે સતે, થાયજ પૂર્ણ વિરામ. ૩૧
- નહિ અપેક્ષા ચત્તની, કરે પરિશ્રમ લક્ષ્ય;
રત્ન મળે નહિ પા'ણથી, મહાયત્ને પ્રત્યક્ષ. ૩૨
- ઘટ પરિમિત છે જે રીતે, પટ પરિમિત છે જેમ;
૧૦ નિયતસ્થિતપરિમાણ^૨ છે, પુરુષાર્થ પણ તેમ. ૩૩
- સુસંગ ને સચ્ચાસ્ત્રથી, સદાચારથી યુક્ત,
હોય જ તે પુરુષાર્થ તો, દે નિજ શળ એ સૂક્ત.^૩ ૩૪
- અર્થસિદ્ધિ નહિ અન્યથા, એવો અત્ર સ્વભાવ;
સ્વરૂપ આ પુરુષાર્થનું, એ આગમ^૪ આરાવ^૫. ૩૫
- ૧૫ વર્તે નર જો એ રીતે, નિષ્ફળ કદિ ના થાય;
દૈન્ય દુઃખ દારિદ્ર્ય મહુ, એ પણ આમ વિલાય. ૩૬
- સાધારણ પણ એ રીતે, ઈંદ્રિય નર થાય;
પુરુષાર્થપ્રયત્નવિણ, નથી જ અન્ય ઉપાય. ૩૭

૧ इह चेद्वेदीदृश्यं सत्यमस्ति न चेदिहावेदीन्महती
विमष्टिः ૨ માપ, હદ. જેની અમુક હદ યા માપ છે એવો. ૩ સત્રઃ
સારી રીતે કહેલ. ૪ શાસ્ત્રનું, વેદનું. ૫ બુમથી, તાણી તાણીને કહેવું.

સહસાકૃત ફળતો નથી, કરેલ અર્હિ પુરુષાર્થ;

દીર્ઘકાલ સંતત અને, સાદર માત્ર જ સાર્થ. ૩

શાસ્ત્રાદિક સદ્ગુણુતણો, શૈશવ^૧ર્થો જ અભ્યાસ;

પૂર્ણ અપેક્ષિત છે ખરો, કહું અનુભવથી ખાસ. ૩

૫ સ્વતો દષ્ટ આ વાત છે, સ્વતઃ શ્રુત પણ તેમ;

સાધનથી સાધેલ મેં, અનુભવેલી એમ. ૪

તાં પછી દૈવાયત્ત છે, એવિધ માને જેલ;

હતભાગી દુર્બુદ્ધિના, જાણો નર છે તેલ. ૪

પ્રહર્ષિણી વૃત્ત.

૧૦ ના હોં આજસ જગમાં અનર્થ તો તો,

કોં ના થાય બહુ ધની, બહુશ્રુતો^૨ જો;

આકસ્યેજ અવનોં સૌ ભરેલોં જોની !

ભારે આ નરપશુ ને સુનિર્ધનોની. ૪૩

વસંતતિલકા વૃત્ત.

૧૫ કલ્પાય જ્યાં નિત^૩નવી રમતો મજેથી,

તેવી દશા ચપળ શૈશવની વૈત્યેથી;

બુદ્ધિ કરો વિમળ શાસ્ત્રસમાગમેથી,

યત્ને કરો સ્વશુભદોષવિચાર તેથી. ૪૩

એવું મુનિ કહી રહે દિન અસ્ત પામ્યો,
સાયંતનીય વિધિનો ઝટ કાલ જામ્યો;
સ્નાનાર્થ તે ઉઠી સભા મુનિને નમીને,
આવી દિનોદય થતાં ઝટ તે શરીને.

૪૪

૫

સર્ગ ૬ કો.*

દૈવની દુર્બળતા અને પુરુષાર્થની સખળતા.

પ્રાકૃતપોરુષથી લિન્ન ના, તેથી દૈવ કદિ હોય;
ત્યજ દૂર તેને કરો, સજ્જન મંગમ સોય.

૧

૧૦ સુમંગને સચ્ચાત્વથી, કરો જીવઉદ્ધાર;
પ્રયત્ન શુભ જ્યમ જ્યમ થશે, ફલ ઝટ ત્યમ જીર્ણધાર. ૨
પૌરુષ જ છે એ રીતે, તેજ દૈવ કહેવાય;
દુઃખકાળમાં દુઃખથી, “હાય” “કષ્ટ” બોલાય.
તે પર્યાય જ જાણુવો, “હાય” દૈવનો રાય.

૩

૧૫ પૂર્વકર્મની આકૃતિ, તેથી ઇતર નથી દૈવ;
પ્રબળ પુરુષથી બાળસમ, જિતાય દૈવ સદૈવ.

૪

૧ સાંજના સ્નાનમંથ્યાદિ નિત્યકર્મનો.

*પ્રબળ દૈવ જ્યાં હોય છે, ત્યાં પણ પરપુરુષાર્થ;
દૈવશક્તિ બોલાય છે, પ્રાક્તન નિજ પુરુષાર્થ
૨ પહેલાંના.

- આજ ચારુ^૧આચારથી, હસ્તન^૨ દૃષ્ટાચાર,
 ઝટ શુભતા પામે તથા, પ્રાકૃતનકર્માચાર. ૫
- જ્ય માટે પ્રાકૃતનંતણા,^૩ યતતા નથી નર જેહ;
 દીનવિપયલવલંપટો, પામર મૂઠ છે તેહ. ૬
- ૫ પૌરુષથી કૃત કર્મ જે, દૈવથી પામે નાશ;
 બલવત્તર ત્યાં જાણુવો, નાશકકર્મવિલાસ. ૭
- વૃક્ષતણા કોઈ દીંટને, જે ફળ હોય થયેલ:
 સરસ એક ને અન્ય જો, રસે શન્ય ઓંગડેલ, ૮
- પ્રયત્ન રસસંવિદ્^૪તણો, ત્યાં રપુરે જ જરૂર:
 ૧૦ નષ્ટ થયો રસ જેહથી, તે પૌરુષ અહિં શર. ૯
- સિદ્ધ થઈ ક્ષય પામતા, જેહ જગતના ભાવ;^૫
 ક્ષયકારક કોઈ યતનું, મહાબળ તે તો સાવ. ૧૦
- શુભ અશુભ પુરુષાર્થ જે, કરે પરસ્પર યુદ્ધ:
 હુડસમ^૬ ઝટ તે જિતતો, બળ છે જેનું વિદ્ધ. ૧૧
- ૧૫ મંગળ હસ્તિવિધાન^૭થી, ભિક્ષુક નર નૃપ થાય;
 મંત્રિપૌરુષલ^૮યતનું, પૌરુષ તેજ જણાય. ૧૨

૧ શુભ. ૨ મઘ કાલનો. ૩ પૂર્વ કર્મના. ૪ રસને સેવનાર પુરુષ વા કીટ. ૫ પદાર્થ. ૬ પાડાસમાન. ૭ કોઈ વખતે રાજાને પુત્ર ન હોવાથી નગરની પ્રજા હાથીને શણગારીને શહેરમાં છુટો મુકે, તે હાથી જેના ઉપર કલશ ઢોળે તેને રાજા કરવામાં આવે છે એમાં જો કોઈ ભિખારી રાજા થાય તો તેમાં મંત્રીઓના, હાથીના ને નગરની પ્રજાના પ્રયત્નને મહાબલવાન જાણુવો. ૮ હાથી.

- ચૂર્ણ કરે ત્યમ અન્નનું, કરી આક્રમણ^૧ દંત;
પૌરુષથી ત્યમ અન્યને, હણે શર ધીર્મત. ૧૩
- પૌરુષઆશ્રયહીનનર, દુર્બળ દિસતા જેહ;
યત્નશાલો મહાનરતણું, અન્ન થતાં અહિં તેહ. ૧૪
- ૫ વિનિયોગ લઘુનો થતો, કાર્યોમાંહિ યથેષ્ટ;
લોષ્ટસમો બલવાનથી, જગઅનુભવ એ શ્રેષ્ઠ. ૧૫
- પુરુષાર્થ નર શક્તનો, દશ્માદશ્ય જ જેહ;
અશક્ત નર બુદ્ધિવનો, જાણે દૈવ જ તેહ. ૧૬
- અધિક બલી બલવાનમાં, અન્યનિયંતા થાય;
૧૦ વિદ્યમાન સૌ પ્રાણોમાં, સ્ફુટ એ સત્ય જણાય. ૧૭
- સિદ્ધ થયું તેથી ખરે, દૈવ વસ્તુ નર્થો કાંહિ;
યત્નરપંદ વિલસી રહ્યો, સર્વત્ર જ જગમાંહિ. ૧૮
- શાસ્ત્રમંત્રિહસ્તિતણો, પૌરોનો મત એક
થયે સતે રાજા બને, ભિક્ષુક રહિતવિવેક ૧૯
- ૧૫ પ્રજાસ્થિતિના રક્ષણે, ત્યાં પણ યત્ન પ્રમાણ;
મતૈક્ય ભિન્નવર્ગોતણું, બની રહ્યું નિર્વાણ. ૨૦
- મંગલેભવિધાનરથી, ભિક્ષુક નર નૃપ થાય;
ત્યાં પૌરુષ પ્રાકૃતન^૩ કદી, કારણ પણ ગ્રહેવાય. ૨૧
- ઐહિક^૪ પ્રાકૃતનને હણે, પ્રાકૃતન ઐહિક તેમ;
૨૦ પુરુષયત્નબળથી સદા, અધિક બલી રહે ક્ષેમ. ૨૨
- શુભ પંથે નિત્ય ચાલતાં, પામે ના ઉપરામ;
સદા અનુદેગી રહી, તો અંતે આરામ. ૨૩

૧ વચ્ચે દબાવી. દાંત જેમ વચ્ચે દબાવી અન્નનું ચૂર્ણ કરે છે. ૨ મંગલ+
ધલ=હાથી. મંગલરૂપ હાથીનો બિધિ કામે લગાડીને. એટલે મંગલરૂપ હાથી
પોતે કળશ ઢોળીને ભિક્ષુકને રાજા બનાવે છે તે વિધિથી. ૩ પૂર્વનું.
૪ આજનું.

- પ્રાકૃતન તો વિચ્છિન્ન^૧ છે, ઔદિક છે પ્રત્યક્ષ;
 ઔદિક બલ જિતતું સદા, જોં યત્ને દદ લક્ષ્ય. ૨૪
- તરુણુ જિતે ન્યમ બાળને, યત્ન જિતે ત્યમ દૈવ;
 પૂર્વજન્મપુરુષાર્થને, જાણો દૈવ સદૈવ. ૨૫
- ૫ વર્ષભર બહુયત્નની, કૃષિ થાપ ન્યાં નષ્ટ;
 અતિવર્ષણના યોગથી, પુરુષાર્થ ત્યાં સ્વષ્ટ ૨૬
- પુરુષમેધઅભિમાનોનો, જાણો છે બળવાન;
 ક્વચિત્ વિક્લ પૌરુષ થતું, જાણો વા મતિમાન. ૨૭
- તથાપિ ખેદ ન યુક્ત છે, યુક્ત પુનરુદ્ધોગ;
 ૧૦ નિજ બળશક્તિ ન ચાલતાં, નિષ્ફળ ખેદપ્રયોગ. ૨૮
- નિજ બળ ન્યાં નહિ ચાલતું, ધરો દુઃખ ત્યાં કેમ ?
 માર્યું નથી મેં મૃત્યુને, રડો રોજ શું એમ ? ૨૯
- દેશકાલ ને દ્રવ્ય ને, ક્રિયાવશે સૌ ભાવ;
 જગના આ સ્ફુરતા અહિં, છે યત્ને જયદાવ. ૩૦
- ૧૫ શાસ્ત્ર અને સત્સંગમે, આદરવો પુરુષાર્થ;
 વિમળ મતિ કરો સંસૃતિ-સાગર તરવો સાર્થ. ૩૧
- પૌરુષ પ્રાકૃતન ઔદિકું, તરવર ખેડે ક્ષલન;
 ઉપન્યાં પુરુષારણ્યમાં, જિતે અધિક બલવંત. ૩૨
- પ્રાકૃતન તુંચ નિજ કર્મને, ન હણે કરો શુભ કર્મ;
 ૨૦ જંતું અતઃ અનીશ તે, લહે ન સુખદુઃખમર્મ. ૩૩
- પુણ્યપાપવિણુ સ્વર્ગમાં, નરકે વા જ જવાય;
 ઈશ્વરના પ્રેર્યા ચક્રી, એ મતિ હીન ગણાય. ૩૪

પરાધીન નર તે સદા, વિષુમંશય પથુ એવ ^૧ ;	
કરી શકે નહિ કાંઈ તે, રહ્યાજ તેના દેવ.	૩૫
એથી ઉલટ નર તેહ જે, તરી જતો મંસાર;	
અમતકાર નિજ યત્નનો, દાખવીને આ વાર.	૩૬
૫ સદાચારમંયુક્ત જે, કરતો નિત્ય વિહાર;	
મોહપિંગરથી નીસરી, સિદ્ધસમો જગત્પહાર.	૩૭
પ્રેરે મુજને દૈવ કો, એમ અનર્થકુલ્લપ;	
કરી રહે ત્યજે દષ્ટને, તે નર મતિનાં અલ્પ.	૩૮
અધમ ખરેખર જાણુવો, ત્યાજ્ય દૂરથી તેહ;	
૧૦ સ્વાતંત્ર્ય ^૨ જ જે જીવનું, લેશ ન મનથી રહેવ.	૩૯

૧. જ. ૨. કેટલાંક વચન જીવસ્વાતંત્ર્યનાં વિરોધી છે:—

एष एष साधु कर्म कारयति यमेभ्यो लोकेभ्य उद्दिनी-
षते । य आत्मनि तिष्ठन्नात्मानमन्तरो यमयति ।

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

नान्योऽतोऽस्ति ब्रह्मा । नान्योऽतोऽस्ति श्रोता
नान्योऽतोऽस्ति मन्ता ।

કેટલાંક વચન જીવસ્વાતંત્ર્યને સ્થાપનારાં છે:—

यथाकारी यथाचारी तथा भवति । साधुकारी साधु-
र्भवति, पापकारी पापोभवति । यजेज्जुहुयात् दद्यात् । न
कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ॥

કેવળ અગપુરુષની દષ્ટિને અવલંબીને કર્મકાંડની પ્રવૃત્તિને લીધે જીવનો સ્વાતંત્ર્યવાદ છે. તેનું શિથિલપણ કરાવીને સર્વભૂતોનું એકાત્મ-
પણું કરવાસાર વિવેકદષ્ટિને અવલંબીને ઈશ્વરસ્વાતંત્ર્યવાદ છે, તેના

- વ્યવહારો જગના ધણા, આવે ને વર્ણો જમ્ય;
આપી લાલ અલાભને, તેમાં ના રૂંધાય. ૪૦
- યથાશાસ્ત્ર વ્યવહારથી, કરે ન જે ઉચ્છિન્ન
મર્યાદા નિજની અને, પાળે ધર્મ અખિન્ન, ૪૧
- ૫ અભીષ્ટ સૌ ઉભાં રહે, તે નરસન્મુખ તેમ,
અગાધ જળસાગરમહી, રત્ન સર્વ રહે જેમ. ૪૨
- દુઃખનિવારણ થઇ મળે, મુજને મુખ એ સ્વાર્થ;
તત્રાપક^૧ કાર્ય જ અહિં, છે સાધનનાં સાર્થ^૨. ૪૩
- યત્નપરાયણતા અને, એકનિષ્ઠતા જેહ;
૧૦ યુધજન પૌરુષશબ્દથી, અહિં બોલે છે તેહ. ૪૪
- સાદુસંગમશાસ્ત્રથી, કરવી યુદ્ધિ તીક્ષ્ણ;
દેહચલન અતુકૂલથી, સેવી સંત અભીક્ષુ^૩, ૪૫
- સધાય છે વેગે કરી, આત્માનો ઉદ્ધાર;
સાધકતા અહિં સ્વાર્થની, તેજ કહી નિર્ધાર. ૪૬
- ૧૫ અનંત સમતાનંદને^૪, યુધજન કહે પરમાર્થ;
તે મળતો નિત્ય જે થકી, તેજ સેવવો સાર્થ^૫. ૪૭

જગના જ્ઞાનથી લબ્ધ પૂર્વદષ્ટિને અવલંબીને તે વાદ છે, જેમ સ્વમ-
દર્પણાદિમાં. દારુહસ્તીધાવનની દ્રિયામાં દારુદષ્ટિ, હસ્તીદષ્ટિ,
પરમાર્થદષ્ટિ એમ ત્રણ દષ્ટિઓ છે તે પ્રમાણે સ્વાતંત્ર્યવાદ અસ્ત-
દષ્ટિને અવલંબીને છે.

૧ તેને પ્રાપ્ત કરનાર. ૨ સમૂહ. ૩ નિરંતર, વારંવાર. ૪ સમતાન-
આનંદને=સમતાનંદ. ૫ ઉપયોગી; સાર્થક.

સચ્ચાઓ ને સાધુઓ, હૈયે હાર સમાન

ધરવા નિત્ય બહુ પ્રીતથી, થવા જ નિજનું બાન. ૪૮

આવેલા આ લોકમાં, સ્વર્ગભોગ પરવારો;

ભુક્તાશિષ્ટ^૧ જે તેમનું, લોકદ્વયહિતકારો, ૪૯

૫ તેને જે દૈવ જ કહો, માન્ય મને એ વાદ,

વિરુદ્ધ નથી તેથી જરી, નિન્દું મૂઢબકવાદ. ૫૦

મૂઢવિકલ્પિત દૈવને, સાચું માને જેહ;

તે નર જગમાં પામશે, વિનાશ નિઃસંદેહ. ૫૧

પણે ક્રિયા જ્યમ કાલ્પની, અણ સુકર્મે રાય !

૧૦ પ્રાક્તન પણ તેવી રોંટે, અણતનેજ વિલાય. ૫૨

કાર્યવાન નર જે બને, ફલિત જ તેને થાય

પૌરુષ માત્ર જ યત્ન નિજ, કરામલકને^૨ ન્યાય. ૫૩

દૈવમોહમાં આળસુ, ડૂબે સર્વથા મૂઢ,

લેશ ન સમજે મૂર્ખ તે, યત્નતાણું જે મૂઢ. ૫૪

૧૫

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

સકલકારણકાર્યથી વર્જિત,

નિજ વિકલ્પબળે ઉપકલ્પિત^૩;

અસતદૈવઅપેક્ષાને^૪ ત્યજ,

ગ્રહ^૫ શુભાશય પૌરુષને નિજ. ૫૫

૧ ભોગવતાં શેષ રહેલું કર્મ. ૨ હાથમાં રહેલા આમળાની પેડે.

૩ કલ્પાયેલ. ૪ અપેક્ષાને: ઝંખનાને. ૫ ગ્રહણ કર.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

શાસ્ત્રે સદાચર^૧ વિકાસિતદેશધર્મે,
 કલ્પેલ જે ફળ^૨ ચિરાઈઠ શુદ્ધકર્મે;
 તે જો સ્ફુરે હૃદયમાં ગતિ ચિત્ત પામે,
 અંગોએ બને અનુગ^૪ પૌરુષ એજ નામે. ૫૬
 યુજન-મ આ સફળ પૌરુષથી જ જાણી,
 આત્મપ્રયત્નપરના^૫ કરવી કમાણી;
 તેની કરો સફલતા પરમા પછીથી.
 સન્ધ્યાસ્વસાધુજનસેવનની વિધિથી. ૫૭

૧૦

રથોદ્ધતા વૃત્ત.

આત્મપૌરુષ સદાચરેલ^૬ આ,
 થાય નિત્યજથી જાણી, ઉદ્ધમ,
 દૈવપૌરુષવિચારસુંદર,
 સાર્યસેવ^૭ શ્રવણાદિ સાધજો. ૫૮

૧૫

વસંતતિલકા વૃત્ત.

જાણી જીવે ફલદ યત્ન જ આજનો જ,
 જનમપ્રબંધમય રોગ શમાવનો જ;

૧ સદાચરણ. ૨ ચિત્તશુદ્ધિથી ફળ. ૩ ઈન્દ્રિયો. ૪ ચિત્તને અનુસરનાર. ૫ આત્માને જાણવાના પ્રયત્નમાં પરાયાણુ થવાથી કમાણી કરવી. ૬ સદા આચરેલ. ૭ આર્યસેવા સહિત. દૈવ અને પૌરુષના વિચારથી સુંદર અને આર્યજનોની સેવાસહિત શ્રવણાદિ૫ ઉદ્ધમ સાધજો.

સેવી રસાયન અમોઘ જ પુષ્ટિદાતા,
સાધુજનો સરસ તૃપ્ત જ મુક્તિદાતા.

૫૬

સર્ગ ૭ મો.†

સર્વરીતે પુરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય.

- ૫ અદ્ય આધિભોગોતલ્લુ, પાર્શ્વો નૌરોગ શરીર;
સમાધાનબળ મેળવો, અંતરનું હે વીર ! ૧
- પુનર્જન્મને ટાળવા, પાછું વાળવા દૈવ;
હૃદયનાં નિજ મનથી તમે, પૌરુષયત્ન સદૈવ. ૨
- ૧૦ દૈવપરાયણ જે રહે, વિદાય કરી ઉદ્ધોગ;
ધર્મ અર્થ ને કામનો, થાય ન તેને યોગ. ૩
- સ્વરૂપ ક્રમે સંવિત્તિમાં, મનઃદ્રિયમાં થાય;
એ રૂપો પુરુષાર્થનાં, જેથી ફળ પ્રકટાય. ૪
- સ્ફૂર્તિ વિષયની સાક્ષીમાં, જેવી ઉપજે જાણ;
તેવી જાતિ મન પામતું, કરવાને ક્રિયામાણ. ૫
- ૧૫ પ્રેરક સૌનો સાક્ષી આ, તેનું ગાયું ગાય;
કરી ક્રિયા અનુસારિણી, મન ઇન્દ્રિય ને કાય. ૬
- ફલસિદ્ધિ ઉપજે પછી, ક્રિયાયોગઅનુસાર;
નિયમ એ ફલસિદ્ધિનો, વ્યાપક વિશ્વાધાર. ૭
- કરે યત્ન સૌ વિશ્વમાં, જીવ્યો તમે મતિમાન !
- ૨૦ દૈવતલ્લુ દિસતું નથી, કોઈ સ્થળે પણ ભાન. ૮

* ઉદાહરણ ને મુક્તિથી, પૌરુષ એજ પ્રધાન;

એહ સમર્થન અહિં થશે, મુણ્યને સૌ મતિમાન ! ૧

૧ ચેતન.

- બૃહસ્પતિ ગુરુ દેવના, શુક દૈત્યના તેમ;
પૌરુષયત્નવિના બન્યા, લેશ ન જાણ્યો એમ. ૯
- દૈન્યદુઃખદારિશ્યથી, ધણા પોડાતા જેહ;
યત્નબળ નિબળતા વડે, થયા દેવસમ તેહ. ૧૦
- ૫ વિધવિધ વિભવો જેમના, ચકિત કરે ચહુદેશ;
તે દૂષિત નિજ યત્નથી, ગયા નરક નર બેશ. ૧૧
- ભાવાભાવસહસ્ર^૧માં, દુઃખદશાસંયુક્તા;
નિજ પૌરુષબળથી ચર્ષિ, ભૂતળાતિ બહુ મુક્ત. ૧૨
- શાસ્ત્ર-ગુરુને સ્વાશ્રયે, સિદ્ધિત્રય છે સિદ્ધ
૧૦ સર્વત્ર જ પુરુષાર્થથી, દૈવર્થો ના જ પ્રસિદ્ધ. ૧૩
- ચિત્ત અશુભમાં જે વળ્યું, તેને હે શુભવર્ચ !
ઉતારવું શુભમાં નર્ચું, એજ સાસ્ત્રતાત્પર્ય. ૧૪
- ગુરુઓ કહે “ પુત્રો તમે, આચરજો શુભ તેહ;
યત્ને શ્રેય જ પામવા, નાશ રહિત છે જેહ ”. ૧૫
- ૧૫ વધ્યો જેમ મુજ યત્ન શુભ, વધ્યું ઝટ ફળ પણ તેમ;
જળભાગી હું પૌરુષે, બન્યો ન દૈવર્થો એમ. ૧૬
- પૌરુષથી સિદ્ધિ દિસે, બુધક્રમ^૨ તેથી સદૈવ;
દુઃખે કોમળ લોકની, હુંક માત્ર આ દૈવ. ૧૭
- લોકોમાં ફળતો દિસે, પૌરુષક્રમથી નિત્ય;
૨૦ દેશાંતરગમનાદિનો, પ્રયત્ન અત્ર ખચીત. ૧૮

૧ ભાવ=વિભવ. અભાવ=વિપત્તિ. હજારો વિભવ અને વિપત્તિમાં.

૨ બુદ્ધિમ્મુનનો આરંભક્રમ.

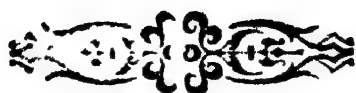
- ખાનારો તૃપ્તજ થતો, થાય ન નહિ ખાનાર;
જતો જ પંથે ચાલતો, જાય ન નહિ જનાર. ૧૯
- બોલંતો^૧ વક્તા થતો, નવ બોલ્યે નવ થાય;
પ્રત્યક્ષાદિપ્રમાણથી, ફલિત યત્ન જોવાય. ૨૦
- ૫ તરતા દુસ્તર સંકટો, બુદ્ધિમાન સર્વત્ર;
નિજ પૌરુષથી રહેલથી, દૈવદષ્ટિ નથી અત્ર. ૨૧
- જે જન યતતો જે રીતે, તે રીતે ફલભાક્;
શક્તે કદિ નવ પામતો, યત્નહીન નિર્વાક્^૨. ૨૨
- શુભ પુરુષાર્થ થયે સતે, ફળ શુભ સઘ પમાય;
૧૦ શુભ ન અશુભ યત્ને શ્ને, કર મન કહે ત્વમ રાય ! ૨૩
- શલપ્રાપ્તિ પુરુષાર્થથી, દેશકાલવશ થાય;
ચિરકાલે વા શીઘ્ર વા, તેજ દૈવ કહેવાય. ૨૪
- લોકાંતરમાં સ્થિત નહિ, નજરે ના જોવાય;
કર્મફળ સ્વર્ગે મળે, તેજ દૈવ કહેવાય. ૨૫
- ૧૫ પુરુષ જગમાં જન્મીને, વધે અને વૃદ્ધ થાય;
પણ દેખાતું ન દૈવ છે, જરા^૩બાલ્યવત્ રાય ! ૨૬
- અર્થપ્રાપ્તક કાર્યમાં પ્રયત્નપરતા જેહ;
એકનિષ્ઠતાથી રહે, કહે બુધ પૌરુષ તેહ. ૨૭
- એકદેશથી અન્યની, પ્રાપ્તિ જે રીત થાય;
ઇપ્સિત ધન નરહસ્તમાં, પ્રાપ્ત થાય જ્યમ રાય ! ૨૮

૧ વાણીબગરનો મૂચો. ૨ ઘડપણ. ઘડપણ અને બાલ્યાવસ્થા જેમ દેખાય છે તેમ દૈવ દેખાતું નથી.

- તે રીતે અંગોતણું, ચક્ષુષ પૌરુષે થાય;
પૃથ્ઠ નદિ કો દેવને, કર્મે જ કરતા જાય. ૨૬
- અનર્થપ્રાપક કાર્યમાં, પ્રયત્નપરતા જેહ;
તે ચેષ્ટા ઉન્મત્તની, ભણાય વિભુર્મદેહ. ૩૦
- ૫ વધે બોધની વૃદ્ધિથી, ગુરુશાસ્ત્રવિશ્વાસ;
બુદ્ધિ વધે અભ્યાસ ને, ગુરુસેવનથી ખાસ. ૩૧
- વધે પરસ્પર એ રીતે, બુદ્ધિ અને અભ્યાસ;
કાળેકરી વર્ષામદી, વધે કમળ જયમ ખાસ. ૩૨
- પૌરુષથી ના દેવથી, જિત્યા વિજ્ઞાનમે દેસ;
૧૦ સ્થાપી ક્રિયા ભુવને અને, રચ્યાં જગત ને ચેત્ય^૧. ૩૩

પુષ્પિતાગ્રા પુનઃ.

- નિખિલ પુરુષકારનાર જગે આ,
કર રઘુનાથ ! ચિરપ્રયત્ન તેવો;
તરુસરોસપદ્મનામની દશાઓ,
૧૫ સુભગ કદિ ન પમાય જેવો રીતે. ૩૪

૧ મન ઈદ્રિયાદિ. ૨ પુરુષપ્રયત્નના. ૩ સરીસૃપ=સર્પ. જાણ
અને સર્પોદિકના જન્મ ન થાય તેમ પ્રયત્ન કરવો.

સર્ગ ૮ મો.*

દેવનું મિથ્યાપણું.

શ્રી વસિષ્ઠઃ—

- નથી દૈવને આદૃતિ, નહિ કર્મ નહિ સ્પંદ;
 ૫ દોહું ન પરાક્રમ તેહનું, વ્યર્થ દૈવનો દંદ. ૧
 નહિ સ્વર્કેપ કંઈ માત છે, મિથ્યા જ્ઞાનસમાન;
 ૨૬ થયેલી બ્રાંતિ એ, દૈવનામ અજ્ઞાન. ૨
 સ્વકર્મફળની પ્રાપ્તિમાં, ફળ્યું કર્મ આ રીત;
 એવિધ વાણી જગે થઈ, દૈવનામથી ગીત. ૩
 ૧૦ દૈવતણા અસ્તિત્વમાં, નિશ્ચય પછી અંધાય;
 મૂઢજનોની બ્રાંતિથી, રજ્જુસર્પને ન્યાય. ૪
 દુષ્ટિયા જ્યમ કાલ્યની, અણસુકર્મે જ્ય.
 પ્રાકૃતન કર્મ તથાવિધે, અઘતને જ વિદાય.
 સતકાર્યો તેથી કરો, યત્ને હે રઘુરાય. ૫
 ૧૪ મૂઢતણા અનુમાનથી, સિદ્ધ દૈવને જોહ
 દુર્મર્તિ જન અહિં માનતો, જ્ય અગ્નિમાં નંદ. ૬
 અનુભવવાને દૈવથી, દાહ થશે વા નાહિ.
 પડે અગ્નિમાં પામવા, શળ પ્રત્યક્ષજ આહિ. ૭

* દૈવતણા મિથ્યાત્વનું, અહિં સમર્થન થાય;

હિદાદરણ ને મુક્તિથી, પૌરુષગીત ગવાય. ૧

૧. આજનાથી.

- કર્તા દૈવજ હોય તો, ક્રિયાતથું શું કામ ?
 મૂકો મમતા દૈવની, નથી દૈવનું નામ. ૮
- ક્રિયા સ્નાનદાનાદિની, કરશે દૈવ અરોધ;
 સમજ એમ મૂક^૧ જો બને, વિક્ષણ શાસ્ત્રઉપદેશ. ૯
- ૫ દૈવ પ્રેરિત જો બની, મૂક જ વક્તા થાય;
 જરૂર ભેશ ઉપદેશની, કહો શું ક્યાંહિ જણાય ? ૧૦
- શવતા^૨વિષ્ણુ નિઃસ્પંદતા, દીઠી ન કંઈ આ લોક;
 ફલપ્રાપ્તિ છે સ્પંદથી^૩, દૈવ જાણજો શોક. ૧૧
- સહકર્તા કોઈ મૂર્તનું^૪, અમૂર્ત^૫ દૈવ ન હોય;
 ૧૦ જગમાં જોવાતું નથી, દૈવ નિરર્થક સોય. ૧૨
- ભેગાં કરો^૬ બે અંગની, થાય કર્તૃતા જ્યાંહિ;
 હણાય જો હસ્તાદિકો, કરે દૈવ શું ત્યાંહિ. ૧૩
- ગોપાળોથી^૭ માંડીને, પ્રગ્ન સુધી કો' સ્થાન,
 મનોબુદ્ધિસમ દૈવનું, દિસતું નથી મતિમાન. ૧૪

૧ મૂંગો, મૌની. ૨ મુઝદાપણું. ૩ ચત્નથી; કર્મથી. શબ્દપણું પ્રાપ્ત થયાવિના ક્રિયારહિતપણું ક્યાંય જોવામાં આવતું નથી. ૪ આકારવાળા વસ્તુનું. ૫ નિરાકાર વસ્તુ. આકારવગરનું દૈવ આકારવાળા પુરુષની સાથે રહીને ક્રિયા કરે એ અસંભવિત છે. માટે દૈવ વ્યર્થ છે. ૬ બે હાથ કિંવા બે પગથી થતું કાર્ય એક અંગના અભાવે દૈવે આવીને કરી દીધેલું જોવામાં આવ્યું નથી માટે દૈવ વ્યર્થ છે. ૭ ગોવાળીઆઓથી. જેમ મનનો અને બુદ્ધિનો અનુભવ થાય છે તેમ ગોવાળીઆઓથી માંડીને વિદ્વાનોસુધી દૈવનો અનુભવ થયેલો ક્યાંય જાણવામાં આવ્યો નથી.

- મનોબુદ્ધિસમ દૈવ આ, અનુભવાય ન આંહિ;
 બુદ્ધિમાનથી કો' સ્થળે, તેથી દૈવ નથી કાંહિ. ૧૫
- ક્રિયાયુક્ત સૌ કાર્યમાં, બુદ્ધિતણો ઉપયોગ;
 દૈવતણો થાતો નથી, તેથી દૈવ છે ફોક. ૧૬
- ૫ એકજ જો માનો તમે, બુદ્ધિ દૈવ મતિમાન !
 હરે કલ્પના દૈવની, ગૌરવથી^૧ નાદાન. ૧૭
- બુદ્ધિદૈવલિજતવમાં, હોય પ્રમાણ પ્રસિદ્ધ;
 તો પછો પૌરુષને તમે, કેમ કરો નહિ સિદ્ધ ? ૧૮
- ઘટે ન મૂર્તઅમૂર્તનો, સંગ વણુનભન્યાય^૨,
 ૧૦ મૂર્ત^૩જ લક્ષ^૪ જણાય છે, દૈવ ન હોય જરાય. ૧૯
- વિનિયોક્તા^૫ સૌ જૂતજું, ત્રિલોકમાં છે અન્ય;
 એમ માનીં સૂતા નથી, અચેષ્ટ દૈવમન્ય^૬. ૨૦
- “ દૈવતણા સંકલ્પથી, સિદ્ધ વસ્તુ છે જેહ;
 હું કરતો પ્રેરિત બની, આવિધ વસ્તુ તેહ. ” ૨૧
- ૧૫ આશ્વાસનની વાણી આ, મૂંઢજનકલ્પિત છેક;
 વિશ્વાસુ તે વાણીના, થયા જ નષ્ટ અનેક. ૨૨
- પ્રાણજનો પુરુષાર્થથી, પદ પામ્યા છે શ્રેષ્ઠ;
 વળી થર વિકાંત ને, જન પંડિત ને જ્યેષ્ઠ. ૨૩

૧ ગૌરવદોષથી—જ્યાં એકથી નિભાવ થતો હોય ત્યાં એને માનવાં તે ગૌરવદોષ છે. ૨ સરીર ને આકાશનો સંગ જેમ ઘટે નહિ તેમ. ૩ આકારવાળા દ્રવ્યજ. ૪ મૂર્તદ્રવ્યો જ પરસ્પર સંયુક્ત થાય છે. ૫ પ્રેરક, યોજનાર. ૬ દૈવને માનનાર.

- કદિ પ્રતીક્ષા તેમણે, દૈવતણી નથી કીધ;
 દૈવનામ પણ સ્વપ્નમાં, કદિ ન તેમણે લીધ. ૨૪
- અતિચિર^૧ જીવિત જેમનું, કાલભણુ^૨ નિર્ણીત^૩,
 જીવે જિજ્ઞાસિર તેહ જો, શ્રેષ્ઠ દૈવ તે ગીત. ૨૫
- ૫ વિક્રતા નર જેહની, કાલભણુનિર્ણીત;
 તણ^૪ અને જો યત્ન વિણ, શ્રેષ્ઠ દૈવ તે ગીત. ૨૬
- પ્રાપ્ત કર્યું મુનિ કૌશિકે, ત્યજ દૂર સૌ દૈવ;
 બ્રહ્મણુપણું નિજ યત્નથી, ધતર ન રીત સદૈવ. ૨૭
- મુજસમ અન્ય જનો વળી, મુનિપણું પામ્યા જેહ;
 ૧૦ ગગનગામી વળી જે થયા, આત્મપૌરુષે તેહ. ૨૮
- પૌરુષબળ તે ભણુજો, જેથી જિતી દેવ;
 રાત્ર્ય કર્યું ત્રિભુવનમાં, અસુરોએ તત્ત્વેવ. ૨૯
- વિજિત કર્યું પાછું વળી, જગત્ સુરોએ જેહ;
 બેઠો શત્રુગણુ ભણુજો, પૌરુષબળ નિજ તેહ. ૩૦
- ૧૫ જળધારણુ સુંદર અને, કર્ડોએ ચિરકાલ;
 તે પૌરુષ છે યુક્તિનું, નથી દૈવમાં માલ. ૩૧

૧ ધણું લાંબું. ૨ ત્રિકાળજ્ઞાનીથી. ૩ નિર્ણીત થયેલું. ત્રિકા
 જ્ઞાનિઓએ જેનું જીવિત ધણું લાંબું છે એવો નિર્ણય કર્યો
 જતાં જો તે માણસનું માથું કાપી નાખ્યા પછી પણ તે જીવે
 તો દૈવ સાચું મનાય. ૪ જ્ઞાની. ત્રિકાળજ્ઞાનીઓએ અમુક મા
 બહુ વિદ્વાન થશે એમ લાખ્યું હોય જતાં તે અભ્યાસ કર્યા નિ
 પંડિત થાય તો તો દૈવ સાચું મનાય.

પરનિગ્રહમાં ક્રોધથી, ભોગવિલાસે તેમ;
 નિજ જનપાપણમાં અને, મળવા યોગક્ષેમ; ૩૨
 જિતવા પરરાષ્ટ્રાદિકો, સમર્થ એક પુરુષાર્થ;
 મણિસમ^૧ શક્તિ ન દેવમાં, એજ અહિં શક્તિતાર્થ. ૩૩

૫

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

સંકલ્પકારણકાર્યથી વર્જિત,
 નિજ વિકલ્પરબળે ઉપકલ્પિત^૩;
 અસત દેવકુલ્પનને^૪ ત્યજે;
 શુભ શુભાશય પૌરુષને સજે. ૩૫

૧૦

સર્ગ ૯ મો.*

કર્મવિચાર.

શ્રીરામ:—

સર્વ ધર્મ જાણો તમે, કહો મુજને ભગવાન !
 ૧૫ ખરૂં સ્વરૂપ શું દેવતું, મને ન તેનું જ્ઞાન. ૧
 એક વાર આપે કહ્યું “દેવ અસત તું જાણ”;
 “દેવ પુરાતન કર્મને, પૌરુષ વા તું માન.”. ૨

૧ મણિમાં, મંત્રોપધિમાં, જેમ શક્તિ છે તેમ. ૨ સંકલ્પ. ૩
 ઉપજાવી કાઢેલું. ૪ કુલ્પનનાં.

* કલ્પસહિત સૌ કર્મનું, ૩૫ મનોમાત્રત્વ;
 વળી ૩૫ મનનું કહે, કેવળ ચિદ્વિદ્યાઆત્મત્વ.

એવું પણ આપે કહ્યું, તેથી સંસયગ્રસ્ત;
ઉભય કોટિની મધ્યમાં, હું છું અસ્તાવ્યસ્ત.

શ્રીવસિષ્ઠઃ—

- સર્વ કાર્ય કર્તા અહિં, પૌરુષવિણ નહિ કાંહિ;
૫ ફલભોક્તા સર્વત્ર તે, દૈવ ન કારણ ત્યાંહિ. ૪
દૈવ નથી, કરતું નથી, ભોગવતું નથી કાંહિ;
જાણાય નહિ પણ કલ્પના, કેવળ આવિધ આંહિ. ૫
ફલશાલી યત્ને કરી, સિદ્ધ થતો અહિં જેહ;
લાલ શુભાશુભ અર્થનો, કહ્યું દૈવ છે તેહ. ૬
૧૦ નિજ પૌરુષથી પ્રાપ્ત જે, ઇષ્ટ અનિષ્ટ પદાર્થ;
અનિષ્ટેષ્ટનો^૧ લાલ વા, એજ દૈવ શબ્દાર્થ. ૭
નિજ પૌરુષથી પ્રાપ્ત જે, અર્થ અવશ્ય થનાર;
દૈવ શબ્દથી ઉચ્ચરે, તેને જમવ્યવહાર. ૮
ખસમાન^૨૩૫ દૈવનું, નિશ્ચયે રાધવ ! જાણુ;
૧૫ કરે ન કાંઈ પણ કોઈનું, કરે એમ પણ માન. ૯
સિદ્ધ થયે પુરુષાર્થનું, ફળ ઉપજે જે વાર;
શુભ અશુભ બા તે સમે, બોલે જે નિર્ધાર ૧૦
“આ રીતે આ સ્થિત હતું,” તેજ દૈવ કહેવાય;
“શુદ્ધિ થઈ મુજ આ વિધિ, નિશ્ચય આ વિધિ રાય !” ૧૧

૧ અનિષ્ટ+ઈષ્ટ. ૨ આકાશનો નીલ રંગ પ્રાંતિ દષ્ટિથી છે;
વાસ્તવિક નથી. તેમ દૈવ વાસ્તવિક કોઈનું કાંઈ પણ કરતું નથી;
પ્રાંતિદષ્ટિથી જ કરે છે.

તેજ ઉક્તિને જાણુજે, દૈવ એમ મતિમાન;
વાણી દોઢાસામાત્રની, દૈવ જ જાણુ સુખાણુ ! ૧૨

શ્રીરામ:—

સર્વધર્મજ્ઞાતા તમે, કહ્યું હતું ભગવાન !
૫ પ્રાશ્ન તન કર્મ કરેલનું, સંચિત દૈવ જ જાણુ. ૧૩
દૈવ નથી એવું વળી, કહો છો હે મતિમાન !
કરો તમે કયી રીતથી, પૂર્વ ઉક્તનું હાન ? ૧૪

શ્રી વસિષ્ઠ:—

દોઢ સમજે છે રામ ! તું, સાંભળ કહું સૌ રાય !
૧૦ જેથી દૈવની નાસ્તિમાં, બુદ્ધિ સ્થિર તુજ થાય. ૧૫
મનોવાસના પૂર્વની, બનેલ સુદૃઢ જેહ;
કર્મભાવપરિણામને, જાણો પામી તેહ. ૧૬
જેવી વાસના જંતુની, તેવું તે કરનાર ?
સત્વર ક્ષણમાં થાય છે, અન્ય ન આચરનાર. ૧૭
૧૫ શહેર જનારો શહેર ને, ગામ જનારો ગામ;
જતો જેમ જેવાય છે, તેમ આનું છે કામ. ૧૮
જેવી જેની વાસના, તેવો તેનો યતન;
ધ્યાનને જ અનુસરે, સર્વેજનમનયતન. ૧૯
ધરી તીવ્ર સંવેગને, કર્યું કર્મ જે દૃઢ;
૨૦ પૂર્વે તે પર્યાયથી, દૈવ શબ્દથી રૂઢ. ૨૦

૧ ચદ્ધિ મનસા ધ્યાયતિ તદ્વાચા ચદતિ સત્કર્મણા
કરોતિ ઇતિ શ્રુતે: ॥

- કર્મીનાં સૌ કર્મની, થવાતણી આ રીત;
પ્રૌઢી છે નિજ વાસના, કર્મનું મૂલ ખચીત. ૨૧
- નિજ કારણ મનથી નહિ, ભિન્ન વાસના હોય;
મન પુરુષથી ભિન્ન ના, વિવતે તેનું સોય. ૨૨
- ૫ દૈવ તેજ કર્મો અને, કર્મમાત્ર મન જણુ;
પુરુષ એજ મન સિદ્ધ તો, રહ્યું ન કર્મ સુજણુ ! ૨૩
- આ જ મનોરૂપ જીવડો, કરે કર્મહિત જોહ;
સ્વત એવ^૧ દૈવે કરી, અવશ્ય પામે તેહ. ૨૪
- કર્મ દૈવ ને વાસના, નિશ્ચય મન ને ચિત્ત;
૧૦ રામ ! અનિર્વચનીયની, આ સંજ્ઞા જ ખચીત. ૨૫
- એવાં નામ ધરાવતો, પુરુષ યતે જે નિત્ય;
દઢભાવે જળ તે રીતે, પામે પૂર્ણ ખચીત. ૨૬
- પુરુષકારથી નાન્યથી, એ રીતે સર્વ પમાય;
કરો રામ તે કારણે, શુભ પૌરુષ હિતદાય. ૨૭
- ૧૫ શ્રીરામ:—
યોજે મુજને જે રીતે, પૂર્વવાસનાજળ;
ચાહું મુનિ ! હું તે રીતે, કૃપણ^૨ દીન જ્યમ બાળ. ૨૮

શ્રીવસિષ્ઠ:—

- એથો જ નિશ્ચય રામ ! તું, પામોશ સાશ્વત શ્રેય;
૨૦ શુભપુરુષાર્થપ્રયત્નથી, ન અન્યથા આદેય^૩. ૨૯

૧ સ્વત એવ=પોતાની મેળેજ. ૨ પરવશ. ૩ અહીં શકાય એવું.

- શુભ અશુભ એ રીતનો, પૂર્વવાસનાબ્ધહ;
અલવત્તર ખેડિમાંહિથી, રહે જ એક સમૂહ. ૩૦
- ખેચંતો તુજને હશે, વાસનશુદ્ધપ્રવાહ;
તો તો રામ ! ક્રમે થશે, શાશ્વતપદઅવચ્છાદ.^૧ ૩૧
- ૫ પણ દુઃખમાં યોજે તને, પૂર્વ અશુભનો લાવ;
તો બળ કરી નિજ ચત્નથી, જિતવો તેને સાવ. ૩૨
- ચેતનરૂપ તું આત્મા, ન તું જડાત્મક દેહ;
પ્રાણ અને ચિન્માત્ર તું, એ છે નિસંદેહ. ૩૩
- તો પછી ક્યાં છે તુજ વિષે, ચેત્યપણું નિર્ધાર;
૧૦ અન્ય ચિત્તથી રામ ! હે, તે તું કહે આ વાર. ૩૪
- અન્ય તને જો પ્રેરતો, કોણ પ્રેરતું અન્ય ?
કોણ વળી તે અન્યને ? એ અનવસ્થ^૨ અનન્ય^૩. ૩૫
- શુભ અશુભ માર્ગે વહે, વાસન^૪ નદીનું નીર;
વાળો શુભ પંથે જ તે, પૌરુષચત્ને વીર ! ૩૬
- ૧૫ શુભમાંહે જ ઉતારવું, નિજ મન જે આવિષ્ટ^૫;
અશુભમાંહિ પુરુષાર્થના, અલિવર ! અલથી ઇષ્ટ. ૩૭
- અશુભમાંહિથી કાઢતાં, શુભ પંથે તે જન્ય;
ચલિત થતાં શુભથી વળી, અશુભભણી પણ ધાય. ૩૮
- શિશુસમ જંતુચિત્ત છે, ક્ષણક્ષણમાં બદલાય;
૨૦ તે કારણથી વાળવું, બળે મુપંથે રામ ! ૩૯

૧ સ્નાન. શાશ્વત પદમાં કુખવું. ૨ અનવસ્થા દોષ. ૩ જેના જેવાં બીજો નથી એવો. ૪ વાસના. ૫ પેટેલું.

- સાંતવન ને સમતાથકી, શીઘ્ર રક્ષવું બાળ;
ચિત્તરૂપી બહુ યતનથી, પણ ભરવી નહિ કાળ. ૪૦
- નથી ઉતાવળ કામની, થાય ધૌંમેથી કામ;
પૌરુષેય પ્રયત્નથી, સધાય જય આ હામ. ૪૧
- ૫ તેં પૂર્વે અભ્યાસથી, ઘટ્ટ કરી અનવદ્ય^૧;
અશુભ વાસનાબળને, કર જ ઘટ્ટ શુભ અદ્ય. ૪૨
- અભ્યાસે શુભ વાસના, ઘટ્ટ રામ ! જવ થાય;
ત્યારે તારે બાળવું, યત્ન થયો ફળદાય. ૪૩
- હમણાં પણ તુજ વાસના, પામે છે ઘટ્ટ ભાવ;
૧૦ નિજ અભ્યાસબળે કરી, વધારજે તે સાવ. ૪૪
- પૂર્વનણા અભ્યાસથી, પામો નથી ઘન ભાવ;
તો હવે વધશે નહિ, કર ન એમ આરાવર. ૪૫
- રહેવું જગે સુખમાં સદા, કરી યોગ્ય વ્યવહાર,
શુભ વાસનની વૃદ્ધિમાં, દોષ નથી જ લગાર. ૪૬
- ૧૫ જે જેમાં રચ્યોપચ્યો રહે, તે તેમય થઈ જાય;
બાલ પ્રાણ ને સર્વનો, અતુલવ એ જોવાય. ૪૭
- આશ્રય કરો પુરુષાર્થનો, જિતો ઇન્દ્રિયો પંચ;
મહાણુ કરો શુભ વાસના, મહો ભૂતિનો^૩ સંચ. ૪૮
- અબ્યુત્પન્ન^૪મન તાહનું, ત્યાંસુધો પદ અચાત;
૨૦ સાંસુધો વર્તો નિર્ભયે, ગુરુશાસ્ત્રના બ્રાત ! ૪૯

૧ દોષ વચરના (હે રામ) ૨ રુદન; કુરકુર; બુમરાણુ.

૩ અબ્યુત્પન્નો; ચડતીનો. ૪ બ્રહ્મ વિષયથી અજ્ઞાન; અશિક્ષિત.

પક્વકપાય^૧ પછી થયે, વસ્તુ થયે વિજ્ઞાત;
નિરાધિ થઇ ત્યજવી પછી, શુભ વાસન પણ જ્ઞાત !

પુષ્પિતાગ્રા વૃત્ત.

૫ સરસ શુભ^૨ આર્ય સેવતા જે,
અનુસરો તે શુભબુદ્ધિભાવ પામી;
૫૬ અધિગમવું^૩ સદા વિજ્ઞાકી,
પછી વર્ણો તે પણ જોઈ સાધુ રહેવું. ૫૧

સર્ગ ૧૦ મો. *

૧૦ પૃથ્વીપર જ્ઞાન ઉતરવાનો ક્રમ.
સત્ ચિત્ત ને આનંદ એ, બ્રહ્મતત્ત્વ સર્વત્ર;
અનુકૂલ સર્વે વાતથી, છં ભરપૂરજ સત્ર^૧. ૧
સત્તા સર્વપદાર્થની, તત્સંબંધી^૨ જેલ;
“નિયતિ” એવા નામથી, અહિં કહેવાય જ તેલ. ૨
૧૫ ભવિષ્યકાળસંબંધથી, છે વ્યપદિશ્ય જ તે જ;
“ભવિતવ્યતા”નામથી, જાણી લેજો રહેજ. ૩
રહે નિયામકરૂપથી, કારણરૂપે જેલ;
નિયમ્યરૂપેજ રહેલ છે, કાર્યરૂપથી તેલ. ૪

૧ રાગદ્વેષ પાકી ગયે. ૨ શુભવાસનાઓ. ૩ મેળવવું.
* બ્રહ્માને નિજનો અહિં, જન્મહેતુ કહેવાય;
અવતરણક્રમ જ્ઞાનનો, નિજ બોધે બોધાય. ૧

૪ યજ્ઞ. ૫ બ્રહ્મસંબંધી.

- નિમત્તપૂર્વગત^૧કાળની, સત્તા કારણ જાણુ;
- નિયતોત્તરગત^૨કાળની, સત્તા કાર્ય પ્રમાણ. ૫
- એવિધ કારણકાર્યનું, સત્તામાત્ર સ્વરૂપ;
- દેશકાળર્થો વિશિષ્ટ એ^૩, અલ્પરૂપ છે ભૂપ ! ૬
- ૫ કારણભૂત જ સર્વના, અલ્પની સત્તા જાણુ;
- નિયતિ પૂર્વકથેલને, કાલશક્તિ પણ નાણુ. ૭
- તેથી શ્રીયો^૪ પુરુષાર્થને, બંધુ નિત્ય^૫ શ્રેયાર્થ^૬;
- કરી ચિત્ત એકાગ્ર તું, સાંભળ કહું જે સાર્ય: ૮
- પાંતનશીલ અવાંતરે,^૭ મનોરથે આરૂઢ;
- ૧૦ ચત્ને કર ઝટ ઇન્દ્રિયો, સંયમી^૮ સમતારૂઢ. ૯
- ઘટપર લાંકે જ્ઞાનની, સિદ્ધિઅર્થ પુરુષાર્થ;
- તેજપ શલને આપતી, ભરેલવેદરસાર્ય,^૯ ૧૦
- મોક્ષઉપાયમયી જ આ, કહીશ સંહિતા સમ !
- સમરસ મન કરોને તમે, સુણો થવા આરામ. ૧૧
- ૧૫ ત્યજી સાંસારિક વાસના, ઉડે કરી ના જેમ;
- સમસંતોષ પુરા ગ્રહી, ઉદાર જીવિથી તેમ; ૧૨

૧ પૂર્વકાલની. ચોક્કસ પૂર્વકાળની સત્તા ને કારણ જાણુ.
 ૨ ઉત્તરકાળની. ચોક્કસ ઉત્તર કાળની સત્તાને કાર્ય જાણુ. ૩ દેશકાલ વિશેષિત થયલું. ૪ આશ્રય કરી. ૫ નિત્યનો બંધુ (પુરુષાર્થ). ૬ શ્રેયાર્થ. ૭ ઔદિક અને સ્વર્ગાદિ સુખમાં પડવાના સ્વભાવવા. ૮ ઇન્દ્રિયોને વશ કરી. ૯ ન્યાં વેદરસનો અર્થ ભરેલ છે એવી.

- જેથી વિષયાહત^૧ રહી, નિર્ભય મન આ થાય;
 પૂર્વાપર વાક્યાર્થના, વિચારમાં ઠીક ધાય; ૧૩
- અનુસંધાન નિજાત્મમાં, કરતું રહે સદાય;
 તેવું મન શુભ યતનથી, સમરસ કરવું રાય ! ૧૪
- ૫ પછી એ મનથી સાંભળો, હું કહું આ જે રામ !
 કારણ મહા આનંદનું, કેવળ સુખનું ધામ. ૧૫
- સુખદુઃખનાશક ને વળી, મોક્ષઉપાય અમોઘ^૨;
 નાશનામ જ્યાં લેશ ના, જ્યાં નિર્દુઃખ જ ઓઘ^૩. ૧૬
- મોક્ષકથા આ સાંભળી, સૌ વિવેકીની સાથ;
 ૧૦ પામીશ પર નિર્દુઃખને, નાશ બનીજ અનાથ. ૧૭
- અહ્યાએ સ્વયમેવ આ, કરતાં કલ્પ કહેલ;
 નાશક સૌ દુઃખનું અને, મનઆશ્વાસનરેલ^૪. ૧૮
- આત્માનંત^૫ વિલાસનો, સર્વગ^૬ સર્વાધાર
 ચિત્રપ્રદીપ^૭ સૌ જંતુમાં, પ્રકાશતો નિર્ધાર. ૧૯
- ૫૧ સ્થિતિમાં સ્પંદાસ્પંદની^૮, સાગરજલની જેમ;
 સમ આકારે જળ રહે, રહે આત્મા આ તેમ. ૨૦
- ઉપજ્યા વિષ્ણુ તરંગસમ, તેમાંથી મતિમાન;
 વ્યાપનશૌલ સૌ કાર્યમાં, વિરાટ પુરુષ ભગવાન. ૨૧
- આત્મા આ અહ્યાંડના, સૃષ્ટિક્રમને ન્યાય;
 ૨૦ પ્રથમ બને છે સૂક્ષ્મ ને, સ્થૂલ પછીથી થાય. ૨૨

૧ વિષયથી અહત. ૨ વ્યર્થ ન જાય એવો. ૩ ધોધ; પ્રવાહ
 ૪, મનના આશ્વાસનરૂપ રેલ. ૫ આત્મા+અનંત. ૬ સર્વવ્યાપ
 ૭ ચેતન્યરૂપી દીવો, ૮ સ્પંદ+અસ્પંદની.

- વિરાડ્ પુરુષની કર્ણિકા^૧, મેરુપર્વત માન;
તારાઓ છે કેસરાં, દિગ્દલ^૨ પત્રસમાન. ૨૩
- હૃદયકમલથી તેમના, ઉપજ્યા અહ્મા રામ !
દેવમુનિના મંડળે, મંડિત ને નિષ્કામ. ૨૪
- ૫ વેદો ને વેદાર્થમાં, પારંગત પરમેષ્ઠ^૩
સર્ગ સકલ સૃજતા હવા, જ્યમ મન મનરથ^૪ શ્રેષ્ઠ. ૨૫
- કોણુ^૫ જ જંબુદ્વીપનો, ભરતખંડ આ જાણુ;
અહ્માએ જનસર્ગ ભાં, ધણા સૃજ્યા મતિમાન ! ૨૬
- અદ્વાયુ બહુ પ્રાણીઓ, આધિવ્યાધિભરેલ;
૧૦ લાલલાનિથી જ્યાં દિસે, વ્યગ્ર મનોની રેલ. ૨૭
- એવા આ જનસર્ગને, જોઈ દુઃખનિમગ્ન;
સૃષ્ટિપિતા અહ્મા થયા, દુઃખે બહુ મનભ્રમ. ૨૮
- પુત્રદુઃખને પેખીને, પિતા બને જ્યમ દગ્ધ^૬;
કરુણા ઉપજે અંગમાં, તેવિધ રામ ! વિદગ્ધ^૭. ૨૯
- ૧૫ ભાગ્યહીન આ લોકનો, દુઃખાંતજ^૮ શું હોય ?
અહ્માએ સંયમ કરી, ચિત્તું ક્ષણ મન સોય. ૩૦
- પ્રકટાવ્યાં પછી અંગથી, સત્ય ધર્મ ને દાન;
તપતીર્યોનાં પંચને, અહ્માએ મતિમાન. ૩૧
- સર્જીને ફરીને કર્યો, અહ્માએ સુવિચાર;
૧૨૦ મૂલસહિત જાશે નહિ, આથી દુઃખ નિર્ધાર. ૩૨

૧ દોડી. ૨ દિશાઓ. ૩ પરમેષ્ઠી-અહ્મા. ૪ મનોરથ. ૫ ખુ
૬ દુઃખી ૭ વિદ્વાન. ૮ દુઃખના નાશનો ઉપાય.

- જન્મમરણ જેથી ટળે, તે સુખ તો નિર્વાણ
પરમ મળે છે જ્ઞાનથી, એ નક્કી નિર્માણ. ૩૩
- જ્ઞાન જ મુખ્ય ઉપાય છે, તરવાને સંસાર;
તપ તીરથ ને દાન તો, કલ્યાં ગૌણ નિર્ધાર. ૩૪
- ૫ “પ્રજા કર્મ વા વિત્તથી, નથી જ મોક્ષ લગાર;
યજ્ઞૈષ્ઠી આ સૌ પક્ષવો^૧, અદૃઢ પારાવાર^૨.” ૩૫
- માટે અસી જે થકી, દુઃખાંતે ઝટ જાય;
પ્રકટું હું હમણાંજ તે, ઉપાય જે સુખદાય. ૩૬
- ચિત્તવી મનમાં એ રીંતે, બ્રહ્માએ ભગવાન !
૧૦ સંકલ્પે ઉપજવોઓ, આ મુજને મતિમાન, ૩૭
- ગમે ત્યાંથી ઝટ ઊપજ્યો, ઊર્મિથી^૩ ઊર્મિ જેમ;
શીઘ્ર ગયો હું તે પછી, પિતાપાસ સપ્રેમ. ૩૮
- સાક્ષમાલ સકમંડલુ^૪, પ્રણમો નાથ મેં રામ !
પ્રેમભાવથી બહુ કર્યા, નમસ્કાર તે હામ. ૩૯
- ૧૫ “ઓ સુત ! અહિંઆ આવ તું” એમ કહી સાક્ષાત,
જેસાડ્યો મુજને પછી, ઝાલીને મુજ હાથ ૪૦
- બ્રહ્માએ નિજ કમળના, ઉત્તર દળપર ક્ષેમ;
૧૮ જેસાડે ન્યમ ઇંદુને, શુકલ^૫ અબ્ર^૬પર તેમ. ૪૧

૧ હોડકાં. ૨ શ્રુતિનું વચન છે તેથી અવતરણ ચિન્હમાં મુક્યું છે. ૩ તરંગથી તરંગ. ૪ રુદ્રાક્ષની માલા અને કમંડલુ હાથમાં ધરેલ એવા બ્રહ્માને. ૫ ધોળા. ૬ વાદળ.

- પછી વદ્યા બ્રહ્મા મને, સારસને ન્યમ હંસ;
 “ મુહૂર્તમાત્ર ચિત્ત તાહરું, થઈ જ્ઞાનનો બંશ ૪૨
- પ્રવેશને અજ્ઞાનમાં, શશ^૧ શશધરને^૨ ન્યાય:
 બની ચંચળ વાનર સમું,” થયો શાપ એ રાય. ૪૩
- ૫ વિસ્મૃતિને ઝટ પામીઓ, અમલ સ્વરૂપ થઈ જન્મ;
 અપહતધનસમૃદ્ધિને, બન્યો શોક સંતપ્ત. ૪૪
- ધીમૃદ ને દુઃખાર્ત હું, ચિત્તવૌ મનમાં એમ
 “ ભુંડો સંસૃતિદોષ આ, આવી લાગ્યો કેમ ? ” ૪૫
- શાંત થયો; બોલ્યા પછી, તાત મને ત્યાં એમ;
 ૧૦ દુઃખ સુત ! શું છે તને, પુછે ઉપાય ન કેમ ? ૪૬
- પૂછ્યું પદ્મદલસ્થ મેં, પછી પિતાને આમ;
 સકલલોક રચનાર હે ! મને કહો નિષ્કામ ? ૪૭
- જનને સંસૃતિ દુઃખમય, આવૌ અહિં કઈ રીત ?
 ક્ષીણ થાય કઈ રીતથી ? શાર્યો થાય જનહિત ? ૪૮
- ૧૫ કહ્યો સંભળાવ્યું તેમણે, પછી મને બહુ જ્ઞાન;
 પરમપુનિત^૪ તે જાણીને, થયો પૂર્ણ મનિમાન. ૪૯
- વિદિતસુવેદ્ય મને પછી, બ્રહ્મભાવ પામેલ,
 ૧૮ સકલ જ કારણ દોષનું, સંસૃતિમાંહિ રહેલ, ૫૦

૧ કલંક. ૨ ચંદ્ર, કલંક જેમ ચંદ્રમાં પેદું છે તેમ. ૩ જેનું
 ધન હરાઈ ગયો છે તેના જેવો. ૪ પવિત્ર.

- કહ્યું બ્રહ્માએ આ રીતે, ઉત્તમ વક્તા જેહ;
સ્વરૂપ જે સૌ વસ્તુનું, જાણે વિણ્યમંદેહ. ૫૧
- “ શાપે અસ બનાવ્યોઓ, હતો તને મેં પુત્ર !
કરવા પ્રચ્છક^૧ જ્ઞાનનો, સૌ જનનું હિતસૂત્ર^૨. ૫૨
- ૫ જેમ મલિન સંસર્ગથી, કનક^૩ અકનકજ^૪ થાય;
શાપ શમી પરબોધથી^૫, મુજસમ તું નિબકાય, ૫૩
- બન્યો પુત્ર નિર્મળ પુરો, જા તું હવે મહીપૃથ;
અંતર જંબુદ્વીપની, ભરતખંડ જ્યાં સૃષ્ટિ^૬. ૫૪
- કરજે તું ઉપદેશને, ત્યાં જઈ હે ગુણવાન !
૧૦ ક્રિયાપરાયણ લોકને, કર્મક્રમે ધોમાન^૭. ૫૫
- વિરક્ત ચિત્ત વિચારોને, જન જે મહા મતિમાન !
તેઓને ઉપદેશજે, આનંદદ^૮ આ જ્ઞાન. ૫૬
- પદ્મજન્મપિતાથકી, આજ્ઞાપિત^૯ છું એમ;
યાવત્ભૂતપરંપરા^{૧૦}, રહીશ અત્ર હું ક્ષેમ. ૫૭
- ૧૫ **વસંતતિલકા વૃત્ત.**
મારે નથી જગમહી કરવાનું કાંલિ,
સ્થાતવ્ય માત્ર સમજી હું રહ્યો છું આંહિ;
સંશાંત ને સતત સુખ જ શુદ્ધિ ધારી,
કાર્યો કરું તદ્દપિ^{૧૧} હું ન જ કાયંકારી. ૫૮

૧ પ્રશ્ન પૂછનાર. ૨ હિતનું સૂત્ર=આધાર. ૩ સોનું. ૪ અકનક-ભાવને પામ્યા જેવું. ૫ પરમજ્ઞાનરૂપી બોધથી. ૬ સર્જેલો. ૭ કર્મક્રમને જાણનાર તું કર્મક્રમથી ઉપદેશ કરજે. ૮ આનંદ દેનાર. ૯ આજ્ઞા કરાવતો. ૧૦ સમુદાય રહે ત્યાં સુધી. ૧૧ તોપણ.

સર્ગ ૧૧ મો.*

પૃથ્વીઉપર જ્ઞાનના અવતારનો વિસ્તાર. રામના વૈરાગ્યની સ્તુતિ. વક્તા અને પ્રત્યક્ષકનાં લક્ષણો.

શ્રી વસિષ્ઠ:—

- ૫ ઉતર્યુ જ્ઞાન કષ્ટ રીતથી, પૃથ્વી પર હે રામ !
 ઇહિત^૧ વર્ણો અહ્માતણું, મારું પણ નિષ્કામ, ૧
 કહી બતાવ્યું સવં તે, તુજને હે મતિમાન !
 પરમ જ તે આ જ્ઞાનને, સાંભળવા બળવાન ૨
 ઉકંઠા ઉપજી તને; ઉદય થયું મહાપુણ્ય
 ૧૦ તુજ સુકૃતના જોરથી, હે રાધવ ! અધશન્મ^૨. ૩

શ્રી રામ:—

- સૃષ્ટિને સર્જવૉને, ઉતારવાને જ્ઞાન
 લોકોમાં મતિ શે થઈ, અહ્માની ? ભગવાન ! ૪

શ્રી વસિષ્ઠ:—

- ૧૫ અહ્મા નિત્ય સુઅત્મમાં, સ્વયં સ્વભાવે થાય;
 ક્રિયાશક્તિના સંપંદથી, અબ્ધિભિન્ને^૩ ન્યાય. ૫

- * વિસ્તારે કહેશે અહિં, જ્ઞાન તાણો અવતાર;
 રાધવના વૈરાગ્યનાં, વખાણુ પણ નિર્ધાર. ૧
 વક્તા ને પ્રત્યક્ષકતાણાં, લક્ષણુ વર્ણો ધીમાન !
 મુખ્યપણે કહેશે અહિં, સુણજો ધર્શો બહુ ધ્યાન. ૨
 ૧ કર્તવ્ય. ૨ પાપરહિત. ૩ સમુદ્રમાંથી તરંગ જેમ ઉપજે તેમ.

- દુઃખિત જોઈ જનસર્ગના, કમલયોનિએ ખ્યાલ
નિજ મનમાં કીધો અરે, સર્વ સર્ગમાં હાલ ૬
- જનના આવા જાણવા, કાળ ગમે તે હોય;
કૃતયુગ તો નષ્ટ જ થયો, જ્યાં સાધે સૌ કોય ૭
- ૫ સ્વર્ગમોક્ષનાં સાધનો; ગાઢ મોહનો વ્યાપ
લોકોમાં સર્વસ્થળે, ઉપજાવે સંતાપ. ૮
- તેથી મને સર્જી કર્યો, વારવાર ઉપદેશ;
બ્રહ્માએ બહુ જ્ઞાનનો; વળી કર્યો આદેશ, ૯
- “લોકતણા અજ્ઞાનને, શમાવવાને કાજ;
૧૦ વીર ! વિચરો ભૂમિપરે, ધરી જ્ઞાનનો સાજ.” ૧૦
- સનકાદિક નારદ અને, મહર્ષિઓ વર્ણો અન્ય;
બ્રહ્માએ બહુ મોકલ્યા, કરવા લોક સુધન્ય; ૧૧
- મનમોહામય^૧બદ્ધનો, કરવાને ઉદ્ધાર;
પુણ્યક્રિયાક્રમથી અને, જ્ઞાનક્રમે નિર્ધાર. ૧૨
- ૧૫ ક્ષીણ સમૂલો જવ થયો, કૃતયુગનો ક્રમ શુદ્ધ
ક્રિયાતણો કાળે કરી, તવ ઋષિઓએ બુદ્ધ ૧૩
- ફરી ક્રિયાક્રમને કર્યા, વર્ણો ભૂદેશવિભાગ;
મર્યાદાને બાંધવા, સ્થાપ્યા નૃપ મહાલાગ ! ૧૪
- ધર્મ અર્થ ને કામનાં, અવનીપર અનુકૂળ;
૨૦ શાસ્ત્રો સ્મૃતિ ને યજ્ઞનાં, કર્યાં ઘણાંજ અમૂલ. ૧૫

૧ મોહ+આમય (વ્યાધિ). મન તથા અજ્ઞાનરૂપી મોહથી
પીડાયલાનો.

- જગ્ગર કાળના ધોધમાં, ગલિત થયો ક્રમસાર;
ભોગપરાયણ જન થયા, વિષયાસક્ત અપાર. ૧૬
- દેશકાળ મહીપાલનાં, થાતાં યુદ્ધ અનેક;
ગુન્હા વધ્યા ભૂલોકમાં, રહ્યો વિવેક ન છેક. ૧૭
- ૫ યુદ્ધવિના મહોં પાલવા, રહ્યા સમર્થ ન ભૂપ;
પ્રભસહિત પરવશ થયા, પડ્યા દૈન્યને^૧ કૂપ. ૧૮
- દષ્ટિ સુસમ્યક્ તેમની, થવા દૈન્ય વળોં દૂર;
જ્ઞાનવિચાર ધણા કહ્યા, અમસરખાએ શર. ૧૯
- પ્રથમ જ રાજસમૂહમાં, પછી લોકમાં રામ !
૧૦ પ્રસરાવી અધ્યાત્મની, આ વિદ્યા અભિરામ. ૨૦
- સુ “રાજવિદ્યા” તે થકી, જગમાં તે કહેવાય;
રાજગુણ તે જાણોને, જન સુખમય થઈ જાય. ૨૧
- ધરી દષ્ટિ તે જ્ઞાનની, રાજઓ ધીમંત;
નિજાત્મજાળને પામોને, પામ્યા દુઃખનો અંત. ૨૨
- ૧૫ પછી થયા રાજ ધણા, અમલકીર્તિના રામ !
પછો જન્મ્યા હમણાં તમે, દશરથધર આ ઠામ. ૨૩
- નિર્મળ તુજ હૃદયે આતિ, વિણકારણ વૈરાગ્ય;
૧૮ પ્રકટયો સુંદર પાવનો, અરિમર્દન^૨ મહાભાગ્ય ! ૨૪

^૧ દેહમાં આત્મભુદ્ધિથી, દેહનાશથી આત્માના નાશ થવાના ભયથી દીન. ^૨ શત્રુને નાશ પમાડનાર.

ઉત્તમ સાધુ જેહ છે, સૌ વિવેકોનીમાંય;	
તે સૌનો વૈરાગ્ય તો, નિમિત્તપૂર્વ ^૧ કહેવાય.	૨૫
તેવા તે વૈરાગ્યને, રાજસ છેજ કહેલ;	
તુજને આ વૈરાગ્ય તો, અપૂર્વ છે ઉપજેલ.	૨૬
નિમિત્તવિણ છે સાત્ત્વકો; સંતોને આશ્ચર્ય	
ઉપજાવે જ વિવેકજ્ઞે ^૨ , કેવળ હે મતિવર્ય !	૨૭
બૌદ્ધત્વ વિષયો દેખોને, કોણ વિરક્ત ન થાય ?	
વિવેકજન્ય વૈરાગ્ય જે, તેજ ખરો કહેવાય.	૨૮
અપજતો અહિં જેમને, નિમિત્તવિણ વૈરાગ્ય;	
તે મોટા મહાપ્રાણ ને, નિર્મળમન મહાભાગ્ય !	૨૯
નિજ વિવેકવશે જ જે, અભિમુખ તત્ત્વે થાય;	
વિરક્તધી તે શોભતા, યુવવરમાળાન્યાય ^૩ .	૩૦
રચના આ સંસારની, જુએ વિચારી જેહ;	
વિરાગને પામે પછી, ઉત્તમ પુરુષો તેહ.	૩૧
નિજ વિવેકબળે કરી, વારંવાર વિચાર;	
દંડજન ઝટ આ ત્યજે, બળથી સાંતર્ભહાર.	૩૨
મરણ દૈન્ય ને આપદો, દેખો ન વિરજે ^૪ કોણ ?	
ઉત્તમ જે નિષ્કારણો, વિરાગ તે મન મો'ન ^૫ .	૩૩

૧ પૂર્વ નિમિત્તવાળો; રજ્જેગુણનું કાર્ય દષ્ટ દુઃખના અનુભવરૂપ નિમિત્તવાળો. ૨ વિવેકથી ઉપજેલો. ૩ યુવાનને જેમ કોઈ સ્ત્રી વરમાળા પહેરાવે તેમ. ૪ વિરાગને પામે. મરણ દૈન્ય ને આપત્તિને દેખીને કોણ વિરાગ ન પામે ? સૌ કોઈ પામે. ૫ બીજાના મનને મોહ પમાડનાર ઉત્તમ વિરાગ તો તે છે કે જે કોઈ પણ કારણવગર ઉપજે છે. મો'ન=મોહન.

સ્વાભાવિક વૈરાગ્યની, સીમા પામ્યો પૂર્ણ;	
બીજયોગ્યમૃદુ ^૧ ભૂસમો, જ્ઞાનયોગ્ય સંપૂર્ણ.	૩૪
પ્રસાદથી પરમાત્મના, જે સૌના છે એક;	
ગુણસમની શુભ શુદ્ધિ તો, અનુધાવે ^૨ જ વિવેક.	૩૫
મહાક્રિયાક્રમથી અને, તપ નિયમેથી છેક;	
તીરથયાત્રાદાનથી, ઉભરાયે જ વિવેક;	૩૬
દુષ્કૃત ક્ષીણ થયે સતે, શુદ્ધિ જંતુની થાય	
પરમાર્થના વિચારમાં, કાકતાક્ષીને ન્યાય ^૩ .	૩૭
ક્રિયામસ્ત ^૪ રહ્યો ત્યાંસુધી, ચક્રભર્યોએ રૂઢ;	
ભમે જનો અહિં જ્યાંસુધી, જુએ ન પરપદ ગૂઢ.	૩૮
જેઘ સ્વર્ણ સંસારનું, કર્યો તન્મયધીત્યાગ ^૫ ;	
ગજસમ બંધન તોડ્યોને, મુક્ત કરો મહાભાગ્ય.	૩૯
દેહતણા અધ્યાસથી, મહાન છતાં આ જંત ^૬	
જ્ઞાનવિના જાણે નહિ, સંસૃતિ ધોર અનંત.	૪૦
તરી ગયા તે મહાધિઓ, નિમેષમાં નિષ્કામ:	
જ્ઞાનયુક્તિના નાવથી, દુસ્તર અજિધ તમામ.	૪૧
તેજ જ્ઞાનની યુક્તિને, સુણો થવા આરામ;	
અવહિત મન ને શુદ્ધિનું, અહિં રામ ! છે કામ.	૪૨

૧ નરમ. બી વાવવા યોગ્ય થયેલી નરમ ભૂમિની પેઠે
 ૨ વિવેકનેજ અનુસરે છે. વિવેકની પછવાડે દોડે છે. ૩ કાગડાનું
 બેસવું ને સાલીઆનું પડવું. ૪ ઐહિક આમુષ્મિક સાધનક્રિયામાં
 મસ્ત. ૫ વિષયોમાં તક્ષીનપણાની શુદ્ધિનો ત્યાગ કરી. ૬ મહાન છતાં
 કૃમિકીટાદિપ્રાય છે.

- સંરંભો સંસારના, ઉપજે જેહ અનંત;
 ઉપજાવે દુઃખભીતિઓ, અંતર નિલ ધિકંત. ૪૩
- યુક્તિ શુભવિણ શી રીતે, સહ્ય સાધુથી થાય ?
 શીતવાતાતપ આદિનાં, દંદદુઃખ ક્યમ જાય ? ૪૪
- ૫ પદે પદે આવી પડે, દુઃખચિંતા નરમૂઢ;
 અગ્નિતરણની રીતથી, સમે^૧ દહે રહી ગૂઢ. ૪૫
- વર્ષાઋતુમાં જે રીતે, ભોંજાયલા વનમાંય !
 ચાલે નહિ કંઈ અગ્નિનું, તેમ જ્ઞાનીમાં કાંય ૪૬
- ચાલે લેશ ન આધિનું; સમ્યક્ દર્શન જ્યાંય
 થયું વિચારે; જાણવું, રહ્યું ન જેને ક્યાંય. ૪૭
- ૧૦ અતુલ ખલ તત્ત્વજનું, થાય ન તેનો ભંગ;
 તુટી પડે દુઃખનાં ધણાં, વાદળ કદિ નિજ અંગ. ૪૮
- ખલુ આધિ ને વ્યાધિના, પરાવર્તથી^૨ રાય !
 મરુમારુત^૩ સંસારનો, ધણા જોરથી વાય. ૪૯
- તોપણ તરુ તત્ત્વજનું, ક્ષોભ ન પામે લેશ;
 ૧૫ મૂળ મજબૂત જેનાં અને, ઉંડાં આત્મપ્રદેશ. ૫૦
- તેથી તત્ત્વસુ જાણવા, કરે યત્ન બળવાન;
 પરિપ્રશ્ન પ્રશ્નિપાતથી, સેવાદિથી મહાન. ૫૧
- પ્રયત્નથી પૂછ્યા પછી, પાળે વાક્ય ન જેહ,
 ૧૯ જ્ઞાની કુશલ વક્તાતાણું, અનન્ય અધમ જ તેહ. ૫૨

૧ સમય આવ્યે. ૨ ચક્રીયોથી. ૩ સંસારરૂપી મારવાડનો

પવન.

- બોળેલું કેસરદ્રવે,^૧ વસ્ત્ર અહે ન્યમ રંગ;
તેવિધ અહેલું ખંતથી, વક્તૃવચન નિર્ભગ^૨. ૫૩
- વચન ગ્રાહ્ય જેનું નહિ, તત્ત્વતણો જે અસ;
પૂછે જે નર પ્રશ્નને, તેને સમજ પ્રસ, ૫૪
- ૫ તેથી મૂઢતર^૩ પર^૪ નહિ; અધમ અધમથી તેહ,
પૃષ્ઠ પ્રમાણિક^૫ જ્ઞાનીનું, વાક્ય ન પાળે જેહ. ૫૫
- વક્તાના વ્યવહારને, જોઈ કરી લઈ ન્યાય,
અસતજ્ઞનો, ને પૂછે, મહામતિ તે કહેવાય^૬. ૫૬
- સુયોગ્યતા જાણ્યા વિના, વક્તાની જન જેહ;
૧૦ પ્રશ્ન કરે બાલકસમો, અધમ જ પ્રચ્છક તેહ. ૫૭
- પાત્ર ન ઉત્તમ વસ્તુનો, તે પ્રચ્છક કદિ થાય.
પૂર્વાપર સંધાનથી, સમાધાનમાં જાય,
ભુદ્ધિબળ એ જેહનું, નિન્દિત જે ન જરાય, ૫૮
- પ્રાણે ઉત્તર પૃષ્ઠનો, તેને કહેવો રાય.
૧૫ પશુધર્મોને અધમને, કહેવો ના જ જરાય. ૫૯
- વિચાર ન કરે શક્તિનો, પ્રચ્છકની જન જેહ;
વદે છતાં ઉપદેશને, નર મૂઢતર છે તેહ. ૬૦
- ગુણશ્લોકો પ્રચ્છક દિસે, મને ધણો તું રામ !
૧૯ હું કુશલ ઉપદેશમાં, સુયોગ આ અભિરામ. ૬૧

૧ કેસરના રસમાં. ૨ સમસ્ત. ૩ વધારે મૂર્ખો. ૪ બીજો.
૫ પ્રમાણિક; જેનું વાક્ય પ્રમાણરૂપ છે એવા. ૬ વક્તા પુરુષનો વ્યવહાર
કેવો છે તે જોઈને તે ઉપરથી તે જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની તેનો વિવેક કરી
લઈ પછી પ્રશ્ન પૂછવાનો આદર કરે તે જ મહાભુદ્ધિવાળો જાણવો.

- કોવિદ^૧ તું શબ્દાર્થમાં, ધર હૃદયે કહું જોહ;
 સંપૂરણ આ વસ્તુ છે, ધરી એમ મન તેહ. ૬૨
- જનનજરે તત્ત્વ તું, વિરક્ત તું ધ્રું મહાન;
 કહેલ તુજમાં લાગતું, વસ્ત્રે રંગસમાન^૨; ૬૩
- ૫ પરમ^૩ ઉક્તઅવધાનમાં,^૪ વિવેચિની^૫ પરમાર્થ;
 અર્કપ્રભાજળની રીંતે, જતી મતિ તુજ શબ્દાર્થ^૬. ૬૪
- જે જે હું તુજને કહું, સમજી તે આદેય;
 હૃદયે ધરજે યત્નથી, જાણુ લેશ ના હેય. ૬૫
- નહિ તો પૂછીશ લેશના, મને નિરર્થક આંહિ,
 ૧૦ શ્રમ મિથ્યા શા કારણે, રજે ન વાળી ન્યાંહિ. ૬૬
- સંસૃતિવનનું વાંદે, ચંચળ મન છે રામ!
 શોધી હૃદયે યત્નથી, લહે શ્રવાણુઆરામ. ૬૭
- વિવેકને સમજે નહિ, નહિ જ્ઞાન લવલેશ;
 દુર્જનમાં રતિ જે કરે, તેને ત્યજ હંમેશ. ૬૮
- ૧૫ રહી દૂર બહુ તે થકી, પૂજે સાધુઓ નેક;
 દિનદિન સજ્જનસંગથી, ઉગે વૃક્ષ વિવેક. ૬૯
- ભોગ મોક્ષ એ ફળ કહ્યાં, તેજ વૃક્ષનાં સાર.
 ૧૮ મોક્ષદારે છે રહ્યા, દારપાળ વળી ચાર. ૭૦

૧ નિષ્ણાત, નિપુણ. ૨ વસ્ત્રમાં રંગ જેમ લાગી જાય છે તેમ કહેલી વસ્તુ તારા અંતઃકરણમાં લાગી (ચ્છોટી) જાય છે. ૩ પરમદ્રશ્ય. ૪ કહેલી વસ્તુને ધારણ કરવામાં. ૫ પરમાર્થનું વિવેચન કરનારી. ૬ સૂર્યપ્રભા જેમ જળમાં પ્રવેશ કરે છે તેમ તારી મતિ શબ્દાર્થમાં, અટ પ્રવેશ કરી જાય છે.

- (૧) શમ (૨) વિચાર (૩) સંતોષને, (૪) સાધુસંગ નિર્ધાર;
એ મૂળો છે મોક્ષનાં, મોક્ષવૃક્ષઆધાર. ૭૧
- પ્રયત્નસેવ્ય એ ચાર છે, ત્રણ બે છેવટ એક;
ઉઘાડતાં એ દારને, મોક્ષમહેલનાં છેક. ૭૨
- ૫ પ્રાણ જતાં પણ સેવજે, સર્વ યાત્રથી એક;
વશગત એક થતાં થશે, વશગ ચાર પણ છેક. ૭૩
- વિવેકો નર શિરભૂષણો, મહાજ્ઞાનનું પાત્ર;
શ્રુતિ તપ ને શાસ્ત્રોત્પ્તું, સૂર્ય તેજસમ^૧ અત્ર^૨. ૭૪
- મૂર્ખપણે મતિ મંદની, ધન થઇ બને કદિન;
૧૦ પામે જ્યમ પાપાણુતા, અંબુ^૩ શૌતે^૪ રસહીન^૫. ૭૫
- સૌજન્યે^૬ ગુણઆધથી^૭, શાસ્ત્રદષ્ટિથી તેમ;
વિકસિત અંતર રામનું, પદ્મ^૮ સૂર્યથી જેમ. ૭૬
- સન્મતિના હે રામ ! તું, મૃગ વીણાસ્વન^૯ જેમ;
ઉદ્ધતકર્ણ^{૧૦} બની સુણે, સુણજે કહું આ તેમ. ૭૭
- ૧૫ વિરાગ ને અભ્યાસથી, કર સંગ્રહ હે રામ !
સમતા ને સૌજન્યનો, જે ધનનું અર્થિ કામ. ૭૮
- નાશ કદિ થાતો નથી, જે ધનનો નિષ્કામ;
અભિવર્ધન તે બુદ્ધિનું, પ્રથમ કરો અભિરામ. ૭૯
- સુશાસ્ત્રસજ્જનસંગથી, તપદમથી હે રામ !
૨૦ પ્રથમ પગર્થોયું મુક્તિનું, પામો ધર્મ બહુ લામ. ૮૦

૧ સૂર્ય જેમ તેજનું પાત્ર છે તેમ. ૨ અર્થિયાં. ૩ પાણી. ૪ દંડીથી
૫ પાણીના રસથી હીન થઇને. ૬ સૌજન્યથી. ૭ સદ્ગુણન
સમુદાયથી. ૮ કમળ. ૯ વીણાનો નાદ. રણકાર. ૧૦ કાન ઉંચ
કરી. સાવધાન મનથી. કાન દઈ.

- કિંચિત્સંસ્કૃત બુદ્ધિથી, અવલોકિત જે થાય;
મોક્ષશાસ્ત્ર આ તો ખરે, મૌખ્યવિલય થઇ જાય. ૮૧
- વિષદ્રુમી સંસાર આ, સર્વાપદ^૧સંસ્થાન;
મોહ જ નિત્ય પમાડતું, કરો મૌખ્યનું. હાન. ૮૨
- ૫ દુષ્ટ આશરેપ સર્પથી, ગતિ વક્ર જ્યાં થાય;
પ્રસરે હૃદયે મૌખ્ય તો, ચિત્ત સાંકડું થાય.
ચર્મ બને જ્યમ સાંકડું, થયે અગ્નિનો યોગ;
ચિત્ત ઘણું સંકોચતું, થયે મૌખ્યસંયોગ. ૮૪
- અખિલ સુમંડળ ચંદ્રનું, મળવાદળથી મુક્ત
૧૦ દેતું દષ્ટિપ્રસાદને, થતાં દષ્ટિથી મુક્ત. ૮૫
- યથાભૂત આ વસ્તુની, પામે દષ્ટિ પ્રસાદ;
વક્તાના ઉપદેશથી, ધીયુતમાં આઆદ. ૮૬
- પૂર્વાપર^૨ જ વિચારથી, અર્થમર્મમાં ધાય;
વિકસિત મતિ જેની અહિં, તેજ પુરુષ કહેવાય. ૮૭

૧૫

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

સિત^૩ વિકાસિત^૪ ને તમત્યાગોનું^૫,
વર^૬ વિચારથી શીતલ કાંતિનું;
નલશશીસમ શોભતું રામનું,
હૃદય નિર્ભળ શું ગુણપુંજનું^૭ ? ૮૮

૧ સર્વ આપદોનું સારું સ્થાન. ૨ પૂર્વ+અપર. ૩ સત્ત્વગુણથી શુભ-ઉજ્જવલ. ૪ વિકાસ પામેલું. ૫ તમો ગુણ જેણે ત્યજ્યાં. જે એવા ગુણવાળું ૬ સુંદર. ૭ સદ્ગુણના સમૂહથી ભરેલું.

સર્ગ ૧૨ મો. *

રામમાં પ્રચ્છકના ગુણોની સમૃદ્ધિ. સંસારનું અનર્થપણું
જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય.

શ્રો વસિષ્ઠ:—

- ૫ પરિપૂર્ણમન માન્ય તું, પૂછવાનું વર્ણો જ્ઞાન,
રામ ! તને આપાદ છે; સમજે તું મતિમાન ! ૧
- કથિત વાતને અર્થથી: તેથી મને મન થાય
કહેવાને બહુ આદરે, તુજને રામ સુકાય. ૨
- રહિત રજસ્તમથી અને, અનુસરતી શુભ સત્ત્વ:
૧૫ સ્થાપો મતિ હૃદયે બનો, સ્થિર સુણવા આ તત્ત્વ. ૩
- ગુણાવલી પ્રચ્છકનાળી, રહી તારામાં સર્વ;
રહ્યા ગુણો વક્તાતણા, મુજમાં તેમ અગર્વ. ૪
- રત્નશ્રી જે રીતથી, રહે સાગરને ઉર;
તે રીતે તુજમાં રહ્યા, ગુણો બણા ભરપૂર. ૫
- ૨૦ વિવેકના આસંગથી,^૧ જનિતજ જેનું પૂર;
એવા તે વૈરાગ્યને, સુત ! પામ્યો તું શર. ૬

* જ્ઞાનતાણું માહાત્મ્ય ને, સંસૃતિરૂપ અનર્થ;
પ્રચ્છકગુણગણુ રામમાં, કહેવાશે નહિ વ્યર્થ; ૧
શ્રોતાજન ! સૌ સાંભળો, બનીને ઉદ્ધતકર્ણ;
સર્ગ આ શમપાનનો, અતિ ઉપયોગી પર્ણ.
૧ રાગથી; આસક્તિથી.

- ચંદ્રકાન્તમણિ જે રોતે, દ્રવતો બહુ જોવાય;
 ચંદ્રકિરણસંઘાતથી^૧, તેમજ અહિં સમજાય. ૭
- શુદ્ધ દીર્ઘ વિસ્તૃત અતિ, સદ્ગુણનો^૨ વ્યાસંગ
 શુદ્ધપદ્મને જન્મથી; તેમ તને પણ રંગ, ૮
- ૫ શિશુપણથી ચિરકાળનો, સદ્ગુણનો હે રામ !
 વિરાગ તુજ ઉજ્જવળ દીસે, ભોગરહિત નિષ્કામ. ૯
- તેથી સાંભળ હું કહું, કથાતણું તું પાત્ર;
 કુમુદિની વિકસે^૩ નહિ કદિ, ચંદ્રવિણુ સદ્ગાત્ર^૪. ૧૦
- વિષ વિષ અપરા^૫દષ્ટિઓ, વિષ વિષ સૌ આરંભ;
 ૧૦ અશેષ શમતા પામતા, પદ દીકરે નિર્દલ. ૧૧
- હોય ન થાતો ભવ્યનો^૬, વિજ્ઞાને^૭ વિશ્રામ;
 સાધુ કવણ સંસારમાં, ધરશે સાધનલાભ^૮ ? ૧૨
- પર^૯ પામી મનવૃત્તિઓ, નક્કી સર્વ વિલાય;
 પ્રલયસૂર્યગણસંગથી^{૧૦}, ગલિત શૈલગણ^{૧૧} થાય. ૧૩
- ૧૫ દુઃસહ વિષપૂરથી ભર્યો, વિપ્રચિકા સંસાર;
 યોગ ગારુડી^{૧૨} પાવનો^{૧૩}, મંત્રજ તેનો માર. ૧૪
- શાસ્ત્રવિચાર કરવા થકી, સજ્જન જનથી આપ્ત^{૧૪};
 ૧૮ જ્ઞાનમંત્ર પરમાર્થનો, યોગ્ય થાય છે પ્રાપ્ત. ૧૫

૧ સમૂહથી. ૨ તંતુઓનો. ૩ વિકાસ પામે. ૪ અવયવ સહિત. ૫ નીચલા દરજ્જાની, નીચેની. ૬ ભવ્ય ચિત્તવાળાનો. ૭ અનુભવરૂપ જ્ઞાનથી. ૮ જ્ઞાનના સાધનમાં ચિંતારૂપી હિંમત. ૯ પરબ્રહ્મ. ૧૦ પ્રલયના સૂર્યગણોના સંગથી. ૧૧ શિલાઓવાળા અનેક પર્વત ગલિત થઈ જાય છે. ૧૨ શુવબ્રહ્મના એકપણારૂપી બોધરૂપી ગારુડી. ૧૩ પવિત્ર. ૧૪ વિશ્વાસુ, જેના વચનમાં વિશ્વાસ રહે એવા.

- અવશ્ય નાશ સૌ દુઃખનો, અહિં વિચારે આયઃ;
સમજ્ઞે નક્કી વાત એ, વિષ્ણુસંશય હે રાય ! ૧૬
- અવહેલનની^૧ દષ્ટિથી, તમે જુઓ ના રામ !
વિચારશીલ આ શાસ્ત્રના, પુરુષો જે સુખધામ. ૧૭
- ૫ ત્યજ્ઞે પંજર^૨ આધિનું^૩, કંચુક^૪ સર્પસમાન;
જ્વરવિગત શીતલ^૫ અને, વિચારશીલ મતિમાન. ૧૮
- સર્જેલું જ વિનોદથી, ઈદ્રજ્જળસમ જાણુ;
જગત અખિલ મનથી જુએ, સમ્યક્ દર્શનવાન^૬. ૧૯
- ૧૦ દુઃખરૂપ નરને પરમ, અહિંઆં આ અજ્ઞાન;
રાગ વિષમ સંસારનો, કરડે સર્પસમાન, ૨૦
- અતિતર^૭ અસિ^૮ સમ છેદતો, વેધે કુંત^૯ સમાન;
રજ્જુ^{૧૦} સમ જન ઘેરતો, દહે અગ્નિસમ જાણુ. ૨૧
- એ અતિતરના^{૧૧} જોરથી, અને આંધળા ભોત;
ગાઢ નિશામાં હોય જ્યમ, ચાલંતા જ ખચીત. ૨૨
- ૧૫ અનર્થસંશય લેશ પણ, લહ્યાવિના જન જેહ;
પતંગ^{૧૨} સમ^{૧૩} પડતા અહિં, વિવશ અને છે તેહ. ૨૩
- વિવશ કરે પડી મસ્તકે, અણુચિત્તો પાપાણુ;
તે રીતે જ પડ્યા કરે, વિષમ રાગ આ જાણુ. ૨૪
- હરી વિવેક કરતી અરે ! મર્યાદામૂળનાશ;
૨૦ પાડીને મોહાંધમાં, જર્જર કરતી આશ. ૨૫

૧ અપમાનની, તિરસ્કારની. ૨ પાંજરું. ૩ ચિંતાનું. ૪ કાંચળો.
૫ જ્વરથી રહિત શીતલ. ૬ જેને બરોબર જ્ઞાન થયું છે એવો પુરુષ.
૭ ધણો જ. ૮ તરવાર સમાન. ૯ ભાલા. ૧૦ દોરડું. ૧૧ અતિશય
રાગના. ૧૨ પતંગીઆ. ૧૩ સમાન.

- સંસારી પામે નહિ, જે દુઃખને કો દામ;
તેવું નથી અવનીપરે, એ છે સ્પષ્ટ તમામ. ૨૬
- વિષયિકા આ વિષયની, દુરંત^૧ રામ ! તું જાણુ;
કરે ચિકિત્સા જે નહિ, મંડાવે મ્હોંકાણુ. ૨૭
- ૫ કર્યે ઉપાય ન રોગનો, ફળે નરકનાં સ્થાન;
દુદ્દેશા ઉપજે ધણી, જાણો હે મતિમાન ! ૨૮
- વિવિધ નરકના દુઃખની, કહી ન જાય કંઈ વાત;
ખાવો પડે પથ્થરશિલા, પર્વતપરથી લાત;
જે પાડી નીચે ધણે, કરે નિરંતર ધાત. ૨૯
- ૧૦ કતલ જનોની જ્યાં અરે ! કર્યા કરે તલવાર;
પડ્યા કરે જ્યાં શિરપરે, ધન પથ્થરના માર. ૩૦
- જળાવું પડતું અગ્નિમાં, ભર ઉન્હાળામાંય;
કરવાં પડતાં સ્નાન પણ, શિશિરે^૨ ધન હિમમાંય. ૩૧
- ચંદનસમ ચર્ચા થવા, તનુઓ^૩ જ્યાં ધર્ષાય
૧૫ મહાશિલાપર; દુઃખ એ, કેમ કહું મેં જાય ? ૩૨
- વેન વિકટ એવાં જ્યહાં, અસિતરુ^૪ અપરંપાર,
તેપર આ જનને અરે ! દોડાવે અભિધાર^૫, ૩૩
- ધણવૃતાંતે^૬ જ્યાં વળી, શરીર ક્રાતરી ખાય;
૧૯ તમ લોહની^૭ સાંકળો, જ્યાં ચઢુપાસ વિટાય. ૩૪

૧ ભયંકર પરિણામવાળી. ૨ શીયાળાના સમયમાં. ૩ શરીરો.
૪ તરવારનાં ઝાડ. ૫ તરવારની અગ્ર ધારપર. ૬ ધણુ નામના
ક્રાતરનાર કીડા જેમ ક્રાતરે છે તે રીતે. ૭ તપેલાં ભોદાની.

- માર્જનોંઓ કંટકતણી, કરી સાફ જ્યાં અંગ,
નિસ્તવચન^૧ નિશદિન કરે, કરે ભયાનક ભંગ. ૩૫
- સમરખાણુ^૨ સહેવાં પડે, નિત્ય અગ્નિથી તમ;
ગ્રીષ્મકાલના તાપમાં, રહેવું પડે સંતમ ૩૬
- ૫ વિણ છાયા પાણી વિના; સહેવો વર્ણો વરસાદ
સીકરનો^૩ ધારાગૃહે^૪, શિશિર^૫સમે^૬ રળીઆત. ૩૭
- શિરચ્છેદ જ્યાં ફરો ફરો, નહિ નિદ્રાની વાત;
મુખમાં ડૂબ્યા મારોને, થતા નિત્ય જ્યાં ધાત. ૩૮
- એક એક જ્યાં અંગનો, ઉપચય^૭ અદ્રિસમાન;
૧૦ એવિધ કષ્ટસહસ્રથી, દારુણ આ જો મદાન
ચક્ષિત યંત્ર સંસારનું, હે રાધવ ! ધીમાન. ૩૯
- એવા આ સંસારમાં, કરી પ્રમાદ બહુ દૂર;
એવું અવશ્ય વિચારવું, જાણવું એવું જરૂર, ૪૦
- “ કે શુભ શાસ્ત્ર વિચારથી, અર્હિ જ થાય કલ્યાણ,”
૧૫ ગતિ ઇતર નથી શ્રેયની, કહું સાચી એ વાણુ.
તત્પર શાસ્ત્રવિચારમાં, માંડવ્યાદિક^૮ જોડ,
- દશા દુષ્ટના વેગથી, પીડાયા પણુ તેડ; ૪૨
- એવિધ શંકાને નથી, સ્થાન રામ ! અર્હિ લેશ;
૧૬ એક ફળ વિચારણું, દષ્ટજ રહે લંભેશ. ૪૩

૧ ચામડી ઉખાડી નાંખવાનું કામ. ૨ લઢાઈનાં બાણુ. ૩ શીતલ જળનો. ૪ કુવારાવાળા ઘરમાં. ૫ શીયાળાના. ૬ સમયમાં. ૭ વધારે. ૮ માંડવ્યાદિક ઋષિઓ.

- અવગુંઠિત^૧ તનુ^૨ જેમનાં, જ્ઞાનકવચથી^૩ રામ !
 એવા મહામુનિઓ અને, મહર્ષિઓ અભિરામ, ૪૪
 રાજાઓ ને બ્રાહ્મણો, છતાં ન દુઃખને યોગ્ય;
 અનુભવતા વિધવિધ દશા, દુઃખદ વૃત્તિથી ભોગ્ય. ૪૫
 ૫ મનમુદ્ધિત^૪ રહેતા અહિં, તોપણ તે કંઈ રીત ?
 બ્રહ્મનિષ્ઠ તેથી ખરા, જાણો રામ ! ખચીત. ૪૬

રુચિરાવૃત્ત.

- ન્યહાં થયો અધિગમ^૫ આત્મદીપનો,
 રહે ન કૌતુક^૬ જરી, વિશ્લેષો^૭ ટળે;
 ૧૦ વિશુદ્ધબુદ્ધિ નર જગે રહી શકે,
 ખર્નો નયાં હરિ^૮ હર^૯ બ્રહ્મના^{૧૦} સમા. ૪૭

શિખરિણી વૃત્ત.

- થતાં મોહ ક્ષીણુ, ધન જલદ^{૧૧} અજ્ઞાન ગળતાં,
 કળાતાં ચિત્તત્ત્વ, અતિવિપુલ^{૧૨} આત્મા મળી જતાં;
 ૧૫ વિચાર્યે સત્સંગે^{૧૩}, મન મુકતું અધ્યાસ^{૧૪} વપુનો,
 ગ્રહ્યે ધીથી^{૧૫} તત્ત્વ, બ્રમણુ રમતું આ જગતમાં. ૪૮

૧ હંકાયલાં, રક્ષાયલાં. ૨ શરીર. ૩ જ્ઞાનરૂપ અખતરથી. ૪ મનમાં મુદ્ધિત, આનંદી. ૫ પ્રાપ્તિ. ૬ અપૂર્વ વિષયદર્શન ને ઉપભોગમાં ઉત્સાહ. ૭ વિશ્લેષો. ૮ વિષણુ. ૯ શિવ. ૧૦ બ્રહ્મના. ૧૧ અજ્ઞાનરૂપ ધન વાદળ ગળતાં. ૧૨ અતિવિસ્તૃત. ૧૩ સત્સંગથી. ૧૪ આત્માથી શરીરના સદશપણાનો ખ્યાલ. ૧૫ બુદ્ધિથી.

- પ્રસાદું^૧ જો તત્ત્વ, હૃદયમહિ જામી શમ અતિ,
 શમે વ્યાપી જાય, અખિલ મનવૃત્તિ હતગતિ^૨;
 સમી થાતી અંતઃકરણધટના^૩ ધ્વજસમાં,
 ધૌંથી જોતાં તત્ત્વ, રમણુ અટવું આ જગતમાં. ૪૯
- ૫ શરીરો સ્થાણુઓ, રથતુરગશી^૪ ઇન્દ્રિયગતિ,
 પરિસ્પંદે^૫ વાયુ, કલન કરતો સૌ વિષયનું;
 “રહી દેહે સૂક્ષ્મ, જગ વિહરું હું” એ અધવની^૬
 ધૌંથી જોતાં તત્ત્વ, રમણુ ભમવું આ જગભાણી. ૫૦

૧૦

સર્ગ ૧૩ મો.*

વૈરાગ્યાદિ ગુણુ અને જીવન્મુક્તિરૂપી ફળ દેનાર શમનું
 વર્ણન.

શ્રી વસિષ્ઠઃ—

- અવલંબી આ દષ્ટિને, દષ્ટાત્મા ધીમાન,
 ૧૫ વિચરે આ સંસારમાં, અબ્યુદિત^૭સમ મહાન. ૧

૧ પ્રસન્ન થયું. ૨ મનની વિષય ભાણી જવાની ગતિ હણાઇ
 જઈને. ૩ અંતઃકરણની બનાવટ. ૪ રથના ઘોડા જેવી. ૫ વાયુના
 હલનચલનથી. ૬ પાપ વગરની, શુદ્ધ.

- ∴ ફળરૂપ જીવન્મુક્તિના, ગુણાદયો વૈરાગ્ય;
 બહુલપણે વર્ણ્યા અહિં, શમ વિશેષ મહાભાગ્ય. ૧
 ૭ અકર્તૃ રાજના જેવા.

- શોચે નહિ વાંછે નહિ, યાચે પણ નહિ કાંઈ;
વ્યવહારો કરતા છતાં, કરે ન કાંઈ પણ આંહિ ? ૨
- કરે કર્મ શાસ્ત્રીય ને, રહે સદા નિર્લેપ,
લોકવિહિત સન્માર્ગથી, વહે સંસારી ખેપ. ૩
- ૫ નિજાત્મમાં સ્થિતને નહિ, ઉપાદેય^૧ને હેય,^૨
ગમનાગમ^૩ કરતાં છતાં, રહ્યાં ન લેશ એ બેય. ૪
- સમારંભ સૌ જગતના, દષ્ટિ વિવિધ સૌ કાંય.
ઉપાદેય ને હેયની, પદ પામ્યે ના જોય. ૫
- મધુરવૃત્તિ મન આ બને, ત્યજતાં આશ સમસ્ત,
૧૦ ચંદ્રબિમ્બસમ દીર્ઘાંતે, બને સુખે બહુ મસ્ત. ૬
- મનનક્રિયાના અસ્તથી, કૌતુક ચાતાં અસ્ત;
મન નિજમાં માતું નથી, પ્રકટી બ્રહ્મ પ્રશસ્ત. ૭
- ધીંદ્રજળ રચતું નથી, થતાં વાસના અસ્ત;
બાળચપળતા ત્યાગીને, રહે મૂળમાં મસ્ત. ૮
- ૧૫ આત્મતત્ત્વઅવલોકને, પ્રાપ્ત વૃત્તિઓ થાય;
એવિધ ઉચ્ચ પ્રકારની, અવર જ^૪ સર્વ વિલાય. ૯
- અન્વેષણુ તેથી કરો, આત્મતત્ત્વનું નિત્ય;
ઉપાસના તેની કરો, જાણો તેજ ખચીત. ૧૦
- યાવજજીવ^૫ વિચારથી, કરી ધતર સૌ ત્યાગ;
૨૦ ગ્રહો જ માર્ગ સનાતનો, બ્રહ્મલજ્ઞિને કાજ. ૧૧

૧ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય. ૨ સજવા યોગ્ય. ૩ ગમનાગમન.
૪ બીજી, હલકી. ૫ જીવતાં સુધી.

- નિજ અનુભવ ને શાસ્ત્રની, ગુરુવાક્યની જેલ;
સંતત અભ્યાસે કરે, એક વાક્યતા તેલ, ૧૨
- અવલોકન નિજ આત્મનું, કરશે વિણસંદેહ;
મનથી નિશ્ચય ત્યાગોને, કુદુંબ કબીલો ગેલ. ૧૩
- ૫ અવહેલન શાસ્ત્રાર્થનું, મહાજનનું અપમાન;
કરે મૂઢ નર જે અહિં, ત્યજ તેને મતિમાન ! ૧૪
- સહેવાં સંકટ સર્વ પણ, નરે કદી ધીમાન !
મૂઢસમાન થવું નહિ, મૌઢ્ય કષ્ટ છે મહાન. ૧૫
- મૂર્ખપાણું રહી શરીરમાં, જેવું દુઃખ દે સ્પષ્ટ;
૧૦ આધિવ્યાધિવિપઆપદા, તેવું ન આપે કષ્ટ. ૧૬
- કિંચિત્સંસ્કૃતશુદ્ધિના, હણે મૌખ્ય ને જેમ
સુણિન શાસ્ત્ર આ, ના હણે, શાસ્ત્ર અન્ય કો તેમ^૧. ૧૭
- પુર્વાપરીઓ^૨ જ્યાં નહિ, વિરોધનો લવલેશ;
સુંદર સમદષ્ટાંતથી, સુખકર જે નિઃશેષ,
- ૧૫ સાંભળવું તે શાસ્ત્ર આ, અશેષ હે મતિમાન !
ઉદ્ધતકર્ણુ^૩ બની જને, વાક્યાર્થે^૪ ધરો ધ્યાન. ૧૯
- દુસ્તર જગની આપદો, કુયોનિઓ જે નીચ;
સહુ ઉપજે તે મૌખ્યથી, (જેમ) ખદિરથી કંટક ગીચ. ૨૦
- વસતિમાં ચંડાલની, ફરે હું ભિક્ષાકાળ;
૨૦ અહીં હાથમાં કોડોયું, ધર ધર હે મહારાજ ! ૨૧

૧ સાંભળેલું આ શાસ્ત્ર કાંઈક સંસ્કાર પામેલી શુદ્ધિવાળું
નરના મૌખ્યને જેવી રીતે હણે તેવી રીતે બીજું કોઈ શાસ્ત્ર હા
શકતું નથી. ૨ પહેલાં પછીનો. ૩ કાન દષ્ટ. ૪ વાક્યાર્થ

- પણ ન વરું કદિ મૌખ્યનું, હતજીવિત હે રામ !
મરેલ નર તે જાણવો, મૌખ્યે અસ્ત તમામ. ૨૨
- અતિ દુઃખદ આ મૌખ્યના, કરતાં તો નિર્ભ્રાત
ધોર અંધારા કૃપમાં, તરુકોટર એકાન્ત ૨૩
- ૫ અંધકીટ થઇ જીવવા, વર વરવો એ ધણ્ટ;
પણ વરો નહિ મૌખ્યને; ન મૌખ્યથી અન્ય અનિષ્ટ. ૨૪
- મોક્ષઉપાયપ્રકાશ આ, પામીને જન કોય;
પામે નહિ પુનરંધતા, હોય તમસમાં^૧ તોય. ૨૫
- ૧૦ વિવેકસૂર્યવિમલપ્રભા^૨, સ્પષ્ટ ઉદિત ના થાય;
ત્યાંસુધી તમસંકોચ^૩ આ, જનકમળે^૪ જોવાય. ૨૬
- મુજસમથી સંસારનું, તેમજ આત્મસ્વરૂપ,
જાણી લઇ રહેજે ત્યજે, લબઅંધનરૂપ. ૨૭
- સદ્ગુરુશાસ્ત્રપ્રમાણથી, લઇ અનુલવની સદાય;
ગંભીર સાદર યત્નથી, જીવતાં મોક્ષ પમાય. ૨૮
- ૧૫ જીવન્મુકત ચરતા અર્ધિ, હરિહરાર્ધિક જેમ;
બ્રહ્મર્ષિ પણ જે રોંટે, વિહર રામ ! તું તેમ. ૨૯
- દુઃખ અનંત જ આ જગે, સુખ તો તૃણલવતુલ્ય;
૧૮ દુઃખ અનુઅંધે^૫ ન્યાં રહ્યાં, તે સુખ છે દુઃખમૂલ. ૩૦

૧ અંધારામાં; વિપત્તિમાં. ૨ વિવેકરૂપી સૂર્યનો વિમલ પ્રકાશ.

૩ અજ્ઞાનરૂપી રાત્રિના અંધારાથી થયેલો સંકોચ. ૪ જનરૂપી કમળમાં.

૫ લાગેલાં; સુખની પછવાડે અંધાયલાં.

- વિષયોમાં સુખ છે નહિ, વિષયસુખો દુઃખશલ્ય;
 સુખમાં તેથી નવ કરો, કદી દષ્ટિ અનુકૂલ. ૩૧
- વિણ્વ્યાયાસ અનંત જે, તે પદપ્રાપક જ્ઞાન,
 ભૂરિ^૧ પ્રયત્ને સાધવું, નરે રામ ધીમાન ! ૩૨
- ૫ તેજ નરો ઉત્તમ ખરા, સત્પુરુષાર્થનું પાત્ર;
 તાપરહિત મન જેમનું, પર પદમાં છે માત્ર. ૩૩
- રાજ્યાદિકમાં તોષતા, ભોગલંપટો જેલ;
 દુષ્ટભુક્ષિના જાણુવા, અંધદુર્દરા^૨ તેલ. ૩૪
- પાપી અતિ શ્લેષક તે નરો, આત્મહનન કરનાર;
 ૧૦ વૈભોગના ભૂખ્યા અતિ, હિતશત્રુ ભયકાર. ૩૫
- મોહે મંથરભુક્ષિના, પામે વારંવાર;
 એક નરકથી અન્યને, ભયથી ભય નિર્વાર. ૩૬
- દુર્ગમથી દુર્ગાતરો, દુઃખદુઃખથી આરૂઢ;
 દશા રામ ! અતિ દુઃખની, ભોગવતા નર મૂઢ. ૪૭
- ૧૫ દશા રામ ! સુખદુઃખની, વૌજળીનો ચમકાર;
 કરે પરસ્પરનાશને, શ્રેય ન તે કરનાર. ૩૮
- વિરક્ત મહામતિના અને, વિવિક્ત પુજસમ જેલ;
 ભોગમોક્ષના પાત્ર તે, જાણુ સુવંદન તેલ. ૩૯
- વિરાગ ને અભ્યાસથી, આશ્રમો પરમ વિવેક;

- ઘોર નદી સંસાર આ, આપદ^૧ તરવી છેક. ૪૦
 વિષમૂર્છાસંમોહની, સંસૃતિમાયામાંહિ;
 ઉચિત ન જ્ઞાનો વિવેકોને, ઉંઘવું લેશ પણ ક્યાંહિ. ૪૧
 પામી આ સંસારને, રહે તમાવિણ જેહ,
 ૫ બળતા ધરમાં જઈ સૂએ, તૃણસંસ્તરમાં^૨ તેહ. ૪૨
 જે પામી ન નિવર્તતા, રહે ન શોચનો પંકડ;
 લભ્ય અવશ્ય જ જ્ઞાનથી, તે પદ છે વિણશંક. ૪૩
 અને કદાપિ ન હોય તો, તમને છે શો દોષ;
 તત્સંબંધો વિચારથી, કહો મને વિણશોષ. ૪૪
 ૧૦ લભ્ય હશે તે જે કદિ, થશે ભક્ષા ઉત્તીર્ણ;
 ભવાર્ણવેથી રામ હે ! જન્મમરણ થઈ શીર્ણ. ૪૫
 પ્રવૃત્તિ જનની જે સમે, મોક્ષ સાધવા થાય;
 તુરત તેહ સમે જ તે, મોક્ષભાગો કહેવાય. ૪૬
 વિણવિબ્રમ વિણશંકનું, વિણઅપાયનું^૪ સાવ;
 ૧૫ સ્વાસ્થ્ય ત્રિભુવને નહિ, વિના કેવલીભાવ^૫. ૪૭
 વિચારને પામ્યા પછી, આત્મઆપ્તિમાં કક્ષેશ;
 નથી ઉપજતો રહેજ પણ, હે રાધવ ! નિર્દોષ. ૪૮
 ધન મિત્રો ને બાંધવો, કરે ન અહિં ઉપકાર;
 ૧૬ (વિ)દેશગમન તેમજ વળી, પ્રણામાંહિ આચાર. ૪૯

૧ આપત્તિ. ૨ ધાસની પધારીમાં. ૩ કાદવ. ૪ નાશ વગરનું.
 ૫ જેમાં વાસના નષ્ટ થઈ છે એવો ભાવ; મોક્ષ.

- ઉપવાસાદિક કાચના, કલેશો તીર્થનિવાસ;
મોક્ષપથે નર્થો કામના, હે રાધવ ! મતવાસ^૧. ૫૦
- દ્વૈતવિરોધી વાસના, કેવળ બ્રહ્માકાર;
થયે સાધ્ય પુરુષાર્થથી, જાણો બેડો પાર. ૫૧
- ૫ કેવળ માત્ર મનોજયે, પમાય તે પદસાર;
નિઃશંક નર જેથી બની, જાય જ સંસૃતિપાર. ૫૨
- વિચાર ને એકાંતથી, નિશ્ચય મન સમજાય;
દુઃખજન વિષયો જતા, વિવેક સાધ્ય જો થાય. ૫૩
- એ રીતે રહેજે મજે, નરને તે સુખકંદ;
૧૦ પદ ઉત્તમ જેથી સ્પુરે, વિલક્ષણો આનંદ. ૫૪
- ખેસી સુખકર આસને, સ્વયં કર્યે જ વિચાર;
પદ પામે શોચે નહિ, જાય જન્મની પાર. ૫૫
- સમસ્ત સુખઆસારનો^૨, સંતો કહે સીમાન્ત^૩;
અનુત્તમા આનંદના, રસો ઝરે જે મહાન્ત; ૫૬
- ૧૫ તેથી તે પદને કહે, પરં રસાયન રામ !
મનને મળતો જે થકી, વિલક્ષણો આરામ. ૫૭
- સુખ ખડે સ્વર્ગે નહિ, નહિ આ લોકે રામ !
ક્ષયરોગી સૌ ભાવ છે, મૃગજન સર્વ તમામ. ૫૮
- તેથી મનોજય ચિંતવો, સાધન શમ સંતોષ;
૨૦ અનંતસહ સંયોગ૩૫^૪, તેથી મજે મહાકોષ^૫. ૫૯

૧ જેની વાસના નષ્ટ થઈ છે એવો. ૨ સુખરૂપી વરસાદનો.

૩ અવધિ. ૪ અનંતની સાથે સંયોગરૂપી, એકરસલક્ષણરૂપી.

૫ આનંદરૂપ મહાકોષ.

- મનશમનથી ઊઠતું, પ્રાપ્ય પરમ આ સુખ;
મહાયત્નથી મેળવી, ઓલવવી મનભૂખ. ૬૦
- રાક્ષસ દાનવ હેવ વા, પુરુષ ગમે તે હોય,
હિમેલો વા ચાલતો, પડતો, ભમતો તોય; ૬૧
- ૫ ઉચ્ચ તરુમુવિવેકનો, શમરૂપ પુણ્યવિકાસ,
પરમસુખક્રમ મેળવે, મન શમવાથી ખાસ. ૬૨
- રસવિષ્ણુ રહી વ્યવહારપર, કાર્ય કરે છે નિત્ય;
ત્યાગે નહિ વાંછે નહિ, જ્યમ ગગને આદિત્ય. ૬૩
- અતિનિર્મળ અનભીષ્ટ^૧ મન, વિગતબ્રમ શમશાંત;
વાંછે નહિ ત્યાગે નહિ, અનીલ^૨ ને વિશ્રાંત. ૬૪
- દારપાળ ગૃહમુક્તિના, યથાક્રમે સુણુ રામ;
એકતમ^૩ આસક્તિથી,^૪ નહીં થાય છે કામ. ૬૫
- દીર્ઘ જ આ તૃણાતૃષા, મરુભૂમિ સંસાર;
શીતળ ઇન્દુપ્રભાસમી, થતો શમથી નિર્ધાર. ૬૬
- ૧૫ શ્રમથી શ્રેય મળે અને, શમ પરપદઆગાર;
શમ શિવ છે શમ શાંતિ છે, શમ છે બ્રાંતિનિવાર. ૬૭
- પ્રશમતૃપ્તનરનું થતું, મન શીતળ ને સ્વચ્છ;
શત્રુ પણુ અરિતા ત્યજી, બને મિત્ર બહુ અચ્છ. ૬૮
- હૃદય અલંકૃત જેમનું, શમચંદ્રે મતિમાન !
૨૦ પરમ શુદ્ધતા તેમની, ક્ષીરસાગરસમ જાણુ. ૬૯

૧ અભીષ્ટરહિત; ઇન્દ્રારહિત. ૨ કિયારહિત. ૩-૪ તે ચારમાંના એક ઉપર આસક્તિ કરવાથી.

- હૃદયગ્જકોશો^૧ જેમના, શમાગ્જકોશવિકાસ^૨,
 દ્વિહૃતપદ્મહરિ^૩સમા, તે શમશયના^૪વાસ.^૫ ૭૦
- મુખે-દુ^૫ નિર્મળ જેમનાં, શમશ્રૌથી શોભાય;
 વંઘકુલોન તે ધ-દુઓ, શમે જિતેન્દ્રિયકાય^૬. ૭૧
- ૫ ત્રિભુવનની સૌ લક્ષ્મીઓ, આનંદ ન દે તેમ;
 સામ્રાજ્યસંપત્તિસમી, શમવિભૂતિઓ જેમ. ૭૨
- દુઃસહ સર્વ દુરાધિઓ, દુઃખ સર્વ પણ તેમ;
 શાંતચિત્ત નરમાં શમે, તમસ^૭ અર્કમાં^૮ જેમ. ૭૩
- કૌતુકમય ખર્નો પામતું, પ્રસાદ સૌમન જેમ;
 ૧૦ શાન્ત સુજનને દેખોને, ન જોઇ શશીને તેમ. ૭૪
- સુહૃદભાવ સૌમાં ધરે, ખરે સુજન શમશીલ;
 સ્વયં રકુરે શમશાલિમાં, પરમતત્ત્વ વિણુદીલ. ૭૫
- પામે પર^૯ વિશ્વાસને, મૃદુ^{૧૦} વિષમ^{૧૧} સૌ ભૂત;
 માતાસમ શમશાલિમાં; શમખળ એ અદ્ભુત. ૭૬
- ૧૫ નહિ રસાયનપાનથી, નહિ લક્ષ્મીથી તેમ;
 મન અંતર સુખ પામતું, શમ સાધ્યાથી જેમ. ૭૭

૧ હૃદયકમળના કોષમાં. ૨ શમરૂપી કમળકોષનો વિકાસ.
 ૩ હરિના હૃદયકમળમાં બ્રહ્માના આસનરૂપી ખીજું કમળ
 પ્રદક્ષિત હોય છે. જેના હૃદયમાં બે પદ્મ છે એવા હરિસમા. ૪ શમ-
 શયનમાં જેમનું રહેહાણુ છે એવા. ૫ મુખરૂપી ચંદ્ર. ૬ શમથી જેણે
 હૃદય અર્ને કાય જીત્યાં છે એવા. ૭ અંધારું. ૮ સૂર્યમાં. ૯ પરં;
 પૃથ્વી. ૧૦ કોમળ. ૧૧ કુર કુટિલ આશયવંશી.

- અલિત આધિ ને વ્યાધિથી, તૃણાચર્માકાન્ત;^૧
 મન પ્રશમામૃતસેકથી,^૨ આશ્વાસો નિર્બ્રાત. ૭૮
- શમ શીતલ બુદ્ધિ બન્યે, ખાવ પોંચો જે આંહિ;
 અતિ મધુર તે લાગશે, શમવિણુ મધુર ન કાંહિ. ૭૯
- ૫ શમઅમૃતરસરેલમાં, કુબેલ મનઆનંદ;
 માનું અંગેા છિન્ન પાણુ, ઉગાડતો સુખકંદ. ૮૦
- નહિ પિશાય ન રાક્ષસો, ન દૈત્ય અરિઓ લંશ;
 વ્યાધ ભુજંગો ના કરે, શમશાલિનો દેપ. ૮૧
- પ્રશમામૃતકૃપવર્મથી, રક્ષિત સર્વશરીર;
 ૧૦ દુઃખ ન વેધે તેહને, વજ્રશિલા ન્યમ તીર. ૮૨
- રાગ પાણુ શોભે નહિ, અંતઃપુરમાં તેમ;
 સમ^૩ નિર્મળ શમશાલિની, સુબુદ્ધિ શોભે જેમ. ૮૩
- પ્રિયતમ પ્રાણુથી દેખોને, તે તુષ્ટિ નવ થાય;
 થાય જ જે શાંતિ અહિં, જેમ શમાશય^૪ રાય. ૮૪
- ૧૫ શમશાલી સમવૃત્તિથી, સાધુ વર્તતો ધન્ય;
 સ્તુતિપાત્ર થઈ લોકમાં, જાણેા જીવતો નાન્ય.^૫ ૮૫
- સાધુ કર્મ કરે રહી, મનથી અનુદ્યત શાંત;
 ૧૮ અભિનંદે સૌ તેનું તે, ભૂતજાતિ નિર્બ્રાત. ૮૬

૧ તૃણા+ચર્મ+આકાન્ત.=તૃણાદિથી આમડાની વસ્ત્રથી ખેંચાયલું.

૨ પ્રશમરૂપી અમૃતના સેકથી. ૩ સમાન. ૪ શમથી ભરપુર

જનને. ૫ ન+અન્ય=ખીજો નહિ.

- સુગ્ધી સ્પર્શો ને સાંભળી, સુંઘી ભોગવી સર્વ;
હર્ષે નહિ શોચે નહિ, તેજ શાંત નિર્ગર્વ. ૮૭
- ભાવિને કાંક્ષે નહિ, રહે પ્રાપ્તથી તુષ્ટ;
સમો રહે સૌ જૂતમાં, શાંત જિતેન્દ્રિય હૃષ્ટ. ૮૮
- ૫ બેતાં નિર્મળ શુદ્ધિથી તલસ્પર્શ કરો રામ;
જહિરંતર સરખી દિસે, કરણી જેનો તમામ; ૮૯
- નિરાકુળું મન જેહનું, ચંદ્રબિમ્બસમ સ્વચ્છ;
મરણોત્સવ ને યુદ્ધમાં, તે જ શાંત જન અચ્છ. ૯૦
- સ્થિત છતાં અસ્થિતસમો, કોપરહિત ગતહર્ષ;
૧૦ સુષુપ્તમ જો સ્વસ્થ છે, તે સમસૂર્યોત્કર્ષ.^૧ ૯૧
- સુખદ અમૃતસ્થંદસમ,^૨ સર્વ જનોપ્રતિ જાય;
દૃષ્ટિસુ જેની પ્રેમની, તેજ શાંત કહેવાય. ૯૨
- અંતઃ શીતલ જે જન્યો, કુળે ન ભાવોષ્માંસ;
વ્યવહારી પણ મૂઠ નહિ, શાંત ખરો કહેવાય. ૯૩
- ૧૫ દુરંત^૪ આપદમાં છતાં, છતાં પ્રલયમાં મહાન;
મન જેનું તુચ્છેહ^૫ના, તેજ શાંત ક્ષીમાન. ૯૪
- વ્યવહારો કરતાં છતાં, કલુષિત લેશ ન થાય,
૧૮ શુદ્ધિ જે નરની આહિ, તેજ શાંત કહેવાય. ૯૫

૧ શમરૂપી સૂર્યનો ઉત્કર્ષ. ૨ અમૃતના ઝરણાસમાન. ૩ પદાર્થો. ૪ ધણા ખરાબ પરિણામવાળા. ૫ તુચ્છ ઇચ્છાવાળું.

- તપસ્વિમાં, બહુ જાણમાં^૧, યાજ્ઞમાં^૨, નૃપમાંય;
 ગુણાદ્યમાં, બલવાનમાં, શમવાન જ શૌભાય. ૯૬
- ઉદય પામતી ચાંદની, શીતરશ્મિથી^૩ જેમ;
 ઉદય પામતી નિર્વૃત્તિ, શાંત ચિત્તથી તેમ. ૯૭
- ૫ સૌ ગુણની અવધિ અને, યતનબૂંધણ એકાંત^૪;
 શમશ્રીમાન વિરાજતો, લયસંકટમાં કાંત. ૯૮

પુણ્યિતામા વૃત્ત.

- શમ અમૃત અહાર્ય^૫ આર્યગુપ્ત^૬,
 પરમ સુસેવો ધણા મહાનુભાવો;
 ૧૦ પરમપદ જ રામ જેમ પામ્યા,
 અનુસર તું કમ તેજ સિદ્ધિકાજ. ૯૯

૧ વ્યવહારિક બહુ જાણકારમાં. ૨ યજ્ઞ કરાવનારમાં. ૩ શીતળ કિરણવાળાથી; ચંદ્રથી. ૪ કેવળ. ૫ ચોરી જઈ શકાય નહિ તેવું. ૬ આર્ય પુરુષોથી રક્ષિત.

સર્ગ ૧૪ મો. *

ઉત્તમ વિચારની પ્રશંસા.

શ્રી વસિષ્ઠ:—

અમલ પરમ પૂત^૧ બુદ્ધિથી, શાસ્ત્રબોધઅનુસાર;
૫ નિત્યશ^૨ કારણબુદ્ધિથી^૩, કરવો આત્મવિચાર^૪. ૧

* ભાવશુદ્ધિ ને શાસ્ત્રથી, સાધુસંગમે જોઈ,
વર્ધિત થઈ સંતોષ ને, શમનો હેતુ તેહ, ૧
વિચારને અહિં વર્ણવે, વિશેષતો મહારાજ !
અવહિત મનથી સાંભળો, મોક્ષમાર્ગનો સાજ. ૨

૧ પવિત્ર. ૨ નિત્ય. ૩ જ્ઞાતાપુરુષથી.

૪ અર્થ શાથી સાધશે, શાથી થાય અનર્થ ? (૧)

ઉપાદેય ને હેય શું ? (૨) સાર જ શું ? શું વ્યર્થ ? (૩) ૧
પ્રમાણથી તાત્પર્યનો, નિર્ણય (૪) કરો શોધાય
આત્મતત્ત્વ જે રીતથી (૫), તે વિચાર કહેવાય. ૨

(૧) સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિથી, વિષયધાવને તેમ;
અનર્થ ઉપજતો અહિં, જુઓ વિચારે ઓમ. ૩
પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્રીમથી, વિરાગાદિથી તેમ;
બંધાનો પુરુષાર્થ જે, મોક્ષાવહ સુક્ષેમ. ૪

(૨) સ્ત્રીસુત નિજ દેહાદિમાં, તત્ત્વો સાં જ ભરેલ;
સ્વતો બીજપરિણામથી, વિષ્ણુત્રો જ રહેલ. ૫

ઉત્તમપદ બુદ્ધિ જુએ, બની વિચારે તીક્ષ્ણ;
દીર્ઘ જ સંસૃતિરોગનું, ઔપધ એ જ અભીક્ષણ^૧. ૨

- અશુચિ મંગલહીન જે, દેહ કરી રહે ગેહ;
બ્રહ્મલોકપર્યંતનાં, મુખ અનિત્ય દુઃખદેય. ૬
- વિચાર એવિધ કોટિના, ઉપજવે વૈરાગ્ય;
વળી મુમુક્ષા મનવિષે, નિઃસંશય મહાભાગ્ય ! ૭.
- (૩) મોક્ષસાધન કર્મ વા, ઉપાસના વા જ્ઞાન;
એક એક જુદાંડથવા, સાથે મળી મતિમાન. ૮
- સાધન જ્ઞાન જ હોય તો, અભિમત કોણ પ્રમાણ ?
વૈશેષિક વા સાંખ્ય વા, કપિલ સુ ગૌતમવાણ ?
કેવળ શ્રૌત પ્રમાણ વા, અભિમત હો નિર્વાણ. ૯
- (૪) તાત્પર્ય એ શ્રુતિઓતણું, શેમાં છે નિર્ધાર;
દ્વૈતે કે અદ્વૈતમાં, સનિર્વિશેષાધાર ?
આત્મમાં વાડનાત્મમાં, વિધવિધ એમ વિચાર, ૧૦
“ શ્રવણ ” નામથી જાણવા, જેથી મન સમજાય,
અદ્વિતીય ચૈતન્યમાં, શ્રુતિતાત્પર્ય જણાય; ૧૧
- (૫) અવધારણ તાત્પર્યનું, થયા છતાં રહે વહેમ;
“ થતું હશે પરમાર્થથી, આત્મતત્ત્વમાં એમ ? ” ૧૨
તેથી અનુભવનિષ્ઠથી, રત્નપરીક્ષાન્યાય;
જીવેશ્વરજગતત્ત્વને^૨, શોધી જુએ જ જણાય ! ૧૩
વિચાર પંચવિધ એ કલ્પા, તેમાંના ત્રણ આદ્ય;
ઉપજવે સંપત્તિને, જેથી મોક્ષ સંપાદ્ય. ૧૪

૧ વારંવાર. ૨ જીવ, ઈશ્વર અને જગતના તત્ત્વને.

- અનંત ધૃત્તાપાન^૧નું, આપહવન ચોમેર;
વિચારકકચે^૨ છેદતાં, ઉગે ન લેશ જ ફેર. ૩
- નાશાદિક સૌ દુઃખમાં, બ્રામકસમયે તેમ;
મોહે વ્યાપ્ત કુવેળમાં, ગતિ વિચાર મુક્તેમ. ૪
- ૫ ઉપાય જ્ઞાનીને મને, વિચારવિણ નહિ કોય;
અશુભ માત્ર જેથી ત્યજી, શુભ પામે જન સોય. ૫
- કાલોચિત સ્ફૂર્તિ ક્રિયા, બધા બુદ્ધિ ને તેજ;
વિચારથી જ જ્ઞતાં સજી, ધીમંતોને સ્હેજ. ૬
- યુક્ત અયુક્ત પ્રકાશતો, મહાન દીપ વિચાર;
૧૦ સાધક અભિવાંછિતતણો, વિચાર સેવો સ્ફાર^૩;
તરવાને સંસારનો, જલધિ જલદ અપાર. ૭

- પ્રમાણપ્રમેયે જે રહી, અમંભાવના રામ,
દૂર કરે છે અંત્ય મે, વિચાર એ અભિરામ. ૧૫
- વિચાર આદ્ય ત્રણ કલા, તે ઉપજે મતિમાન,
લાગ્યવશાત્ કદિ કદિ, સ્વયમેવ વા જાણ. ૧૬
- તોપણ નિજ પ્રત્યયતણો, કરવાને દર્દોકાર,
ગુરુશાસ્ત્રવિણ થાય ના, અનંત એઉ વિચાર. ૧૭
- સાધારણ રીતે કહું, તેથી રામ નિર્ધાર;
ગુરુશાસ્ત્રન બોધથી, કરવો વિમળ વિચાર. ૧૮

૧ ધૃત્તાપી પાંદડાં ૨ વિચારરૂપી કરવનથી. ૩ બહોળો, વિશાળ.

- મહામોહ હસ્તી કરે, હૃદયકમળનો નાશ;
વિદારતો તે કેસરી, શુદ્ધવિચારપ્રકાશ. ૮
- પરપદને પામી ગયા, કાલવશે જે મૂઢ;
તે જ વિચાર પ્રદીપનું, છે વિન્નુંલણુ^૧ ગૂઢ. ૯
- ૫ રાખ્યો ઉન્નવલ સંપદો, ભોગ મોક્ષ મતિમાન !
વિચારકલ્પતરૂતણાં, ૧૧ રાધવ ! સૌ મહાન. ૧૦
- જગે વિવેક વિકાસતી, મહાપુરુષમતિ જાણ;
વિપત્તિમાં ફૂળે નહિ, વારિતુમ્મ^૨ પ્રમાણ. ૧૧
- શુભ વિચારખળથી કરે, જગમાં જે વ્યવહાર;
પાત્ર થશે તે જન ખરે, ફળનું ધણા ઉદાર. ૧૨
- મૂર્ખહૃદયવનમાં વસે, આશારોધિ કરંજ^૩
અવિચારરૂપી જે ધરે, મંજરીઓ દુંખમંજ. ૧૩
- ૫ મદિરામદધર્મી અને, કાળજી જેવો મલિન;
તુજ નિદ્રા અવિચારમય, રાધવ ! થજો વિક્ષીન. ૧૪
- જન અતિદીર્ઘ વિપત્તિમાં, વિચારતત્પર રાય !
થાય નિમગ્ન ન મોહમાં, તમમાં^૪ સૂર્ય જરાય. ૧૫
- માનસ^૫ સ્વચ્છ સરોવરે, વિચાર કમળ સુકાંત;
૧૦ વિકસ્યું જે મતિજનનું, તે હિમવાન પ્રસાંત. ૧૬

૧ બગાડું, પરિણામ. ૨ પાણીમાંનાં તુંબકાં. ૩ એક જાતનું વૃક્ષ. ૪ અંધારામાં. ૫ હિમાલય પર્વતની કુશિમાં પ્રસિદ્ધ માનસ સરોવર છે.

- વિચારહીન મતિમંદમાં, ઉદય અશનિ^૧નો થાય;
ચંદ્રસમી સુખવસ્તુથી, યક્ષબાળસમ ન્યાય^૨. ૧૭
- નવનવીન વિપત્તિમાં, લતાપ્રતાન^૪વસંત,
વિવેકહીન નરાધમો, દુઃખભંડાર અનંત. ૧૮
- ૫ દુરાચારી દુરાધિઓ, જે જે દુષ્ટાચાર;
અંધકાર વેતાલસમ, ઉપજીવે અવિચાર. ૧૯
- એકાકી વનતરુસમો, સુકર્મમાં નહિ શક્ત;
અવિચારી નરથી રહો, દૂર રામ ! દિનનક્ત^૫. ૨૦
- પૂર્ણ ચંદ્રને જોઈ મન, પરમ પ્રસન્નજ થાય;
૧૦ આશાના અસ્તિત્વથી, વિવશપાણુંજ પમાય. ૨૧
- અગણું થતાં મન આશથી, નિજ સુખપદમાં ધાય;
પૂર્ણ ચંદ્રને જોઈ જ્યમ, પૂર્ણ પ્રસન્નજ થાય. ૨૨
- ઉદિત થયે જ વિવેકિતા, દીપે દેહ આ સર્વ;
શીતલતાપૂરે જામી જ્યમ, ચંદ્રપૂર્ણિમાપર્વ. ૨૩
- ૧૫ પરમાર્થરૂપી રાજ્યમાં, બુદ્ધિ પતાકા^૬ જાણુ;
પ્રૌઢ વિચાર જ બુદ્ધિનો, ચામર-ધવલ-સમાન
- શોભે છે નરમાં અતિ; ચંદ્ર રાત્રિનો જાણુ. ૨૪
- જીવો જીવ-મુક્તના, સુવિચારથી અત્યંત;
સર્વે દિશા પ્રકાશતા, ભારકરસમ મતિમંત;

૧ વીજળીનો. ૨ શિશુમાં જેમ યક્ષરૂપી જાયનો ઉદય થાય છે તેમ.

૪ લતા ફેલાવવામાં વસંત ઋતુના જેવો. ૫ રાતદિવસ. ૬ વાવટો.

	લવલયતમને ^૧ તોડતા, વારવાર સહખંત.	૨૫
	અવિચારથી સુંદર અતિ, સર્વ જગતના ભાવ;	
૫	વિશરણુશીલ ^૨ વિચારથી, નાશ પામતા સાવ.	૨૬
	અતિ ક્રુષ્ણ નિજ મોહથી, કલ્પેલો ચિરકાળ;	
	વિક્ષીન થાય વિચારથી, સંસૃતિનો વેતાલ.	૨૭
	ભરપટ્ટે સમતા રહે, જગદ્વિષયતાહીન;	
	નિરાપીડ ^૩ સુખ મન વસે, અનંત નાન્યાધીન. ^૪	૨૮
૧૦	તે સ્થિતિ બ્રહ્માકારની, તે જ કેવલીભાવ;	
	કલ્પવૃક્ષવિચારનું, તે જાણો ફક્ત સાવ.	૨૯
	નિરતિશય આનંદના, પૂરે થાય છે નષ્ટ;	
	ચાંચલ્યજનક અમૃતા; અનુભવાય વર્ણો રપષ્ટ	૩૦
	અચક્ષરિયતિ જેનાવડે, આનંદે જ ઉદાર	
૧૫	ઇન્દુશૈત્યસમ જામતું, મનનૈકામ્ય અપાર.	૩૧
	વાંછે નહિ ત્યાગે નહિ, કૃતકૃત્ય જ થઇ જોડ;	
	રહેલ સાધુચિત્તમાં, સુવિચારૌષધિ તેડ ^૫ .	
	અતિઉત્તમ અચક્ષરિયતિ, તે દે વિણસંદેહ.	૩૨
	સુવિચારોદિત જ્ઞાનથી, ચિત્ત નષ્ટ જો થાય;	
૨૦	કમમ કરોને માનવતણો, દેહ ટકે જ જરાય ?	૩૩

૧ લવલયરૂપી અંધારાને. ૨ નાશ પામવાવાળા. ૩ પીડા વગરનું. ૪ ન+અન્ય+અધીન=ખીજાને અધીન નહિ એવું. ૫ કૃતકૃત્ય થયેલ હોવાથી સાધુ પુરુષ અપ્રાપ્તની વાંછા કરતો નથી અને મળેલી વસ્તુને અપ્રિય માની ત્યજવાની ઇચ્છા કરતો નથી. કારણ કે પોતાના ચિત્તમાં શુભ વિચારરૂપી ઔષધિ રહેલી છે.

- નષ્ટ ભાવ નથી પામતું, જે કહેતા હો એમ;
 પૂર્વસમો વિક્ષેપનો, સમૂહ પ્રગટશે ક્ષેમ. ૩૪
- એવિધ શંકાને નથી, અહિં અવકાશ જ લેશ;
 ભર્જિત^૧ ખોળનો આ વિષે, છે દૃષ્ટાંત જ એશ. ૩૫
- ૫ ખોળભાસ રહેવા છતાં, નથી અંકુરે શક્ત
 ચિત્તસુ ભર્જિતખોળસમ, પદઅવલંબી^૨ વિરક્ત. ૩૬
- આભાસે રહેવા છતાં, ખોળ વાસનાખળ;
 વિયતઃસમી વિસ્તીર્ણુ થઈ, ત્યજતી નિજ જંગળ. ૩૭
- તો પણ નષ્ટ થતી જ ના, સુદૃઢ વિષયસંસ્કાર;
 ૧૦ તેથી જગવિષયો જુએ, બની ચિત્ત ઉદાર. ૩૮
- સાક્ષી દીપસમું રહી, ધરતું ઔદાસીન્ય;
 ભોગવતું વિષયો, ત્યજી દ્રેષરાગમાલિન્ય. ૩૯
- રાગોપણ્યાની બુદ્ધિથી, પરોવતું નહિ લેશ
 મનને વિષયાભોગમાં; ભોગવતું નહિ ક્લેશ. ૪૦
- ૧૫ એ નહિ શાંતિ સુપ્રમતી, નહિ અંતરમાં સ્થાન
 સ્વપ્નાશુસમ જાણવું, વાસનમય મતિમાન !
- આસક્તિ નહિ બાહ્યમાં, જાગ્રતમૂઢસમાન. ૪૧
- ધારે નહિ નૈષ્કર્મ્યને, ન કર્મમાં ગુલતાન;
 ઉપેક્ષતો ગતવસ્તુને, ધરે પ્રાપ્તમાં માન. ૪૨
- ૨૦ ક્ષુબ્ધ નહિ અક્ષુબ્ધ ના, અર્થુવ-પૂર્ણ-સમાન;

૧ શેકેલા. ૨ પરમપદને અવલંબન કરનારું વિરક્ત હોય છે.
 ખોળભાસ રહેવા છતાં વાસનારૂપી અંકુર ઉપજતી શકતું નથી.
 ૩ આકાશ.

- પૂર્ણ મનવડે યોગીઓ, મહાશયો મતિમાન ! ૪૩
તે ધીરો જગમાં રહી, ઇષ્ટસમયપર્યંત;
સ્વેચ્છાએ ત્યજી દેહને, પામે મોક્ષ અનંત. ૪૪
આપદમાં પણ ચિંતવે, પ્રયત્નથી સુધીધાર;
- ૫ “કોણ હું ? કોનો વળી, દિસતો આ સંસાર ? ”
નાશ થવા સંસારનો, એજ છે પ્રતીકાર^૧. ૪૫
સફલ અફલ સૌ નિર્ણયો, નર જાણે હે રામ !
કાર્યભીડસંદેહમાં^૨, વિચારથી જ નિષ્કામ. ૪૬
પૌરુષસાધનકારણો, વેદ અને વેદાંત;
- ૧૦ નિર્ણય તેના તત્ત્વનો, થાય વિચારે કાંત;
વસ્તુસુનિર્ણય રાત્રિમાં, ન્યમ દોષથી નિર્મીત. ૪૭
વિચારનેત્ર ચારુ^૩ અતિ, થતું ન તમમાં^૪ નષ્ટ;
રહે અપ્રતિહત તેજમાં, જુએ દૂર પણ સ્પષ્ટ. ૪૮
વિવેકાંધ જન્માંધ છે, સર્વશોચ્ય દુર્ધિય;
- ૧૫ દિવ્ય જ ચક્ષુ વિવેકોનું, કરે સર્વ સ્વકીય. ૪૯
પરમાત્માઈપ માન્ય જે, મહાનંદ દેનાર;
ક્ષણ પણ ત્યજશે ના તમે, વિચાર-શુભ ચમકાર^૫. ૧૦
પરિપક્વ ફલ આત્રનું^૬, રુચે સર્વને જેમ;
પરિપક્વ^૭ સુવિચારનર, રુચે સર્વને તેમ. ૫૧

૧ ઉપાય. ૨ કોઇ જરૂરી કાર્યમાં તે કરવું કે ન કરવું એવો સંદેહ ઉપજે તેવે સમયે. ૩ અતિ સુંદર. ૪ અંધારામાં. ૫ ચમક; ચમત્કાર. ૬ આંખાનું. ૭ પરિપક્વ સુવિચાર કરવાવાળો પુરુષ.

- અધ્વગતિ સૌ જાણતા, શુભમતિ કાંતવિચાર;
નાનાવિધ દુઃખગર્ભમાં, કુખે ન વારંવાર. ૫૨
- શતાનર્થ^૧ જર્જર^૨ અને, રોગો રડે નહિ તેમ;
નષ્ટાત્મા અવિચારથી, અસુ રડે છે જેમ.^૩ ૫૩
- વરજો કર્મભેકતા^૪, વરજો મલકીટત્વ^૫;
વરજો અંધઅહિત્વ^૬ પણ, કદિ ન નરમૂલત્વ. ૫૪
- ૫ સર્વ અનર્થાવાસ^૭ નિજ, સર્વ સાધુધિકાર;
અવધિ સૌ દુસ્થિતિતણી, તજો તમે અવિચાર. ૫૫
- વિચારયુત રહેવું સદા, મહાત્માનરને યુક્ત;
અંધકૂપે^૮ જ પડેલ ને, અવલંબન એ સૂક્ત^૯. ૫૬
- પોતે પોતાથી કરી, મનમૃગને સુસ્થિર;
૧૦ સંસૃતિમોહસમુદ્રથી, ઉદ્ધારો ખર્નો ધીર. ૫૭
- હું કવણુ ? ક્યમ ઉપન્યો, દોષ જ આ સંસાર ?
જુએ એમ ન્યાયે કરી, તેને કહે જ વિચાર. ૫૮
- મોહાન્ધે ધનગાઢ ને, કેવળ દુઃખપરિમાણુ;
દુર્મતિ ને અવિચારોનું, હૃદય સિલાનું જાણુ. ૫૯

૧ સેંકડો અનર્થ જેને ઉપન્યા છે એવો. ૨ જર્જર થયેલ. ૩ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોકરતાં અવિચારથી આત્માનું તિરોધાન જેને થયું છે એવા અસાનીનું દુઃખ વિશેષ છે. ૪ કાદવમાં દેડકાપણું. ૫ નરકમાં કીડાપણું. ૬ અંધળા સાપનો જન્મ. ૭ સર્વ અનર્થનું રહેઠાણુ. ૮ સંસારરૂપી અંધારા કુવામાં. ૯ વિચાર એ અવલંબન છે, એમ સારી રીતે કહેલ છે.

ઉપાદેય ને હેયની, હૃષ્ટિવાનને રાય !

વિચારવિણ કો વાતનું, જ્ઞાત તત્ત્વ ના થાય.

૬૦

તત્ત્વ પમાય વિચારથી, તત્ત્વથી છે વિશ્રામ;

દુઃખક્ષય વિશ્રામથી, મનમાં પૂર્ણ વિરામ.

૬૧

૫

દુતવિલેખિત વૃત્ત.

સફલતા થતી છે અહિં કર્મની,

પ્રકટતા વળી સમમ ભૂમિની,

સ્ફુટ વિચારખલેજ; વિચારમાં,

રુચિ થજે તમને શમવાનને.

૬૨

૧૦

સર્ગ ૧૫ મો. ‡

સંતોષનું મહત્ત્વ.

શ્રી વસિષ્ઠઃ—

પરમ શ્રેય સંતોષ જે, તેજ સુખ કહેવાય;

૧૫ પરમ વિશ્રાંતિ પામતો, સંતુષ્ટ જ હે રાય.

૧

સંતોષ જ ઐશ્વર્ય છે, સાચું સુખ છે તેહ.

ચિત્તે ચિરવિશ્રાંતનું, જાણે વિણસંદેહ.

૨

ચક્રવર્તીનું રાજ્ય પણ, ઊંચું તરણુ દહેવાય;

૧૬ તે નરને જે શાંતિથી, સંતોષે રહે રાય.

૩

* કલ્પવૃક્ષ વૈરાગ્યની, સુખ શીતળ જે છાય;

દારપાળ ત્રીજે અહીં, સંતોષજ વર્ણાય.

૧

- સંતોષામૃતપાનથી, શાંતતૃપ્તમન શલ્લ;
ભોગસંપદો લાગતી, વિષમ વિષસમ અતુલ. ૪
- અમૃતરસની વીચિત્રો^૧, સુખ આપે નહિ તેમ;
અતિ મધુર આસ્વાદનો^૨, દોષદાહો આ^૩ જેમ. ૫
- ૫ વાંછે નહિ અપ્રાપ્તને, તે જ ખરો સંતુષ્ટ;
હર્ષશોકદષ્ટિવનો, મનસમતાથી પુષ્ટ. ૬
- મનકચારાથી વિસ્તરે, દુઃખવેર્લોચન દોષ;
જ્યાંસુધો મન પોતાવિષે, પામે નહિ સંતોષ. ૭
- શાંતજ્ઞ ચિત્ત સંતોષથી, પામે વિપુલ વિકાસ;
૧૦ શુભ વિજ્ઞાનની દષ્ટિથી, જ્યમ રવિચંબુજહાસ. ૮
- ચિત્ત વિવશ જે આશથી, વિણમંતોષે મ્હાન;
પ્રતિબિમ્બે નહિ લેશ ત્યાં, મુકુરે મુખપદ્મસમ જ્ઞાન. ૯
- ઉદિત નિત્ય જેનો થયો, ભારકર^૬ આ સંતોષ;
પામે નહિ સંકોચને, તે નરચંબુજકોશ^૭. ૧૦
- ૧૫ તમો^૮ રૂપ ધનરાત્રિથી, આધિવ્યાધિનિર્મુક્ત;
નિર્લિંગચન હોવા છતાં, રહેતો તે સંયુક્ત ૧૧

૧ મોજાં. ૨ આસ્વાદવાળો. ૩ સંતોષ. ૪ જેમ રવિથી કમ વિકાસ પામે છે તેમ. ૫ જેમ મ્હાનદર્પણમાં મુખનું પ્રતિબિમ્બ ૫ નહિ તેમ મ્હાનચિત્તમાં જ્ઞાનનું પ્રતિબિમ્બ પડતું નથી. ૬ : સંતોષપદ્ય સૂર્ય. ૭ તે નરનો કમલકોષ. ૮ અજ્ઞાન.

- ધનસુખથી સામ્રાજ્યના; યથા ક્રમે સંપ્રાપ્ત
ભોગવતો; નહિ વાંછતો, પદાર્થ જે અપ્રાપ્ત. ૧૨
- જગચાનંદક તે બને, શુદ્ધ સમ્યગ્ચાર^૧;
તે સંતુષ્ટ ખરો કહ્યો, તેનો જ્યજ્યકાર. ૧૩
- ૫ પરમ તૃપ્ત સંતોષથી, પૂર્ણચિત્ત જે મહાન;
તેમુખ લક્ષ્મી વિરાજતી, જ્યમ શુદ્ધ સાગરચાન^૨. ૧૪
પૂરી પૂર્ણતા આશ્રયી, નિજાત્મમાં સ્થયમત્ર^૩;
પૌરુષેય પ્રયત્નથી, ત્યજ તૃષ્ણા સર્વત્ર. ૧૫
સંતોષામૃતપૂર્ણનર, શાન્તધી ધરો ધૈર્ય;
૧૦ શીતચંદ્રસમ પામતો, શાશ્વતનું સુરધૈર્ય. ૧૬
સંતોષે મન-પુષ્ટ-ની, મહર્દિઓ બની દાસ:
સં-મુખ થઇ રહે કિંકરો, જ્યમ રાજાની પાસ. ૧૭
બન્યે સ્વસ્થ સંતુષ્ટનર, અવલંબી નિજમુખ;
૧૪ ઝટ શમે સૌ આધિઓ, 'પ્રાવૃટ્માં'^૪ જ્યમ ધૂળ. ૧૮
શુદ્ધ શીતળ વૃત્તિથી, કલંકથી પરિભિન્ન;^૫
પૂર્ણચંદ્રસમ ભાસતો, પુરુષ નિત્ય અખિન્ન. ૧૯
સમતાસુંદર વકત્રને, જોઇ પુરુષનું જેમ;
પામે જન સંતોષને, ન ધનસંચયથી તેમ. ૨૦

૧ સારા આચારવાળો. ૨ જેમ શુદ્ધ સાગરને મુખ વિરાજે તેમ.
૩ પોતે પોતાની મેળે આ જગતમાં, ૪ વર્ષમાં. ૫ અમાવાસ્યાએ
કલંકથી ભિન્ન નહિ જણાયાથી ચંદ્ર કલંકમગ્નજેવો થાય છે તે

દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.

ગુણીજનાભિમતા સમતાવડે^૧,

પુરુષરાજ અસંકૃત જે અહિં;

અમર તે નર ને પ્રણમે^૨સુરા^૩

વળી મહામુનિઓ રધુનંદના^૪ !

૧

૨૧

સૂર્યના સંનિવાનને લીધે શીતળવૃત્તિથી રહેતો નથી તેજ અંદ્ર પૂર્ણિમાએ કાનાના પૂર્ણપણાથી અને કલંકપણું નષ્ટપ્રાય થવાથી તેનાથી વિવિક્ત શુદ્ધવૃત્તિથી જણાય છે, તેમ પુરુષ પણ અસંતોષમાં મોહકલંકમગ્નિએ અને તાપત્રયથી દલ્હિમાનજેવો જણાય છે અને સંતાંપરૂપ અમૃતકાથી પૂર્ણ થાય છે ત્યારે અજ્ઞાનરૂપ કલંકના સાક્ષીરૂપે રહેવાથી તેનાથી અસંપૃષ્ટ સ્વાત્મચુખતી શીતળ વૃત્તિથી પ્રકાશે છે.

૧. ગુણીજનને વ્હાલી-પ્રિય એવી સમતાવડે. ૨. પ્રણામ કરે.

૩. દેવો. ૪. હે રધુનંદન !

સર્ગ ૧૬ મો. ‡

સત્સંગનું વર્ણન.

શ્રીરામ:—

તરવાને સંસારને, વિશેષતો મહાભાગ્ય !

૫ ઉપકારક અહિં સાધુનો, સાધુસંગ સહરાગ. ૧

સાધુસંગતરૂપી થતું, શુભ જ પુષ્પ વિવેક;

તે રક્ષે જે મહાધિઓ, તે ફળ^૧ભાજન^૨ એક^૩. ૨શન્ય બને છે પૂર્ણ ને, મતિ^૪ ઉત્સવસમ થાય;

વિદ્જન્મના સંગમાં, આપદ સુખ સમગ્ય. ૩

૧૦ દુઃખરૂપ કમળોત્પ્લો, હિમરૂપ આ સત્સંગ;

મરુત^૫ મોહઝાકળતણો, કરે ભયાનક ભંગ;

જિતે એક જગમાં અહિં, સાધુ સાધુનો સંગ. ૪

શાતક^૬ તરુ અજ્ઞાનનો, બુદ્ધિવર્ધક^૭ અપાર;સમૂલનાશક આધિનો^૮, સાધુસમાગમસાર. ૫

૧૫ મનોહારી ઉજ્જવલ ધણો, પરમ જ દીપ વિવેક;

પ્રકાશતો બહુ તેજથી, સાધુસંગથી એક. ૬

* દ્વારપાળ ચોથો અહિં, સાધુસંગ વર્ણાય;

સેવાથી પણ એકની, મોક્ષ ફલિત અહિં થાય. ૧

૧ મોક્ષરૂપી ફળના. ૨ પાત્ર. ૩ એકલા. ૪ મરણ. ૫ વાયુ.

૬ કાપનાર; નાશ કરનાર. ૭ બુદ્ધિ વધારનાર. ૮ ચિંતાનો.

- પાણીથી જ્યમ પાગમાં, બહુ પ્રકટે ફલદ્રુણ;
 ઉજ્જવલ ને સોદામણાં, હૃદયંગમ^૧ અનુકૂલ. ૭
- નિરાપાધ^૨ નિરપાય^૩ને, વધ્યે જાય જે નિત્ય;
 વૈભવ સાધુસંગના, નિવૃત્તિસુખ દે ચિત્ત. ૮
- ૫ હોમ વિવશતા કર્મથી, દશા કષ્ટતર હોય;
 લેશ ન ત્યજવો માનવે, સાધુસમાગમ તોય. ૯
- સાધુસમાગમ લોકમાં, પ્રકાશતો આચાર^૪;
 જાનાદિત્ય પ્રકાશથી, હરે હૃદયઅંધાર. ૧૦
- ૧૦ ગંગા સાધુસંગતિ, બહુ શીતળ ને સ્વચ્છ;
 નહાનો રહે જે તેહમાં, બની રહે બહુ અચ્છ. ૧૧
- જ્ઞાનગુણો વસવા થકી; તેને નહિ પછી કામ
 દાનતીર્થનપયગ્નનું, જાણો હે નિષ્કામ. ૧૨
- સંશયરહિત નીરાગ ને, ગલિતગ્રંથિના^૫ સંત;
 મન્યા અનધ હે રામ ! જો, તો તો પછો ના ખંત
- ૧૫ સંગ્રહમાં તપતીર્થના, ધરવી કદિ ધીમંત. ૧૩
- પ્રેક્ષણીય મણિઓ સદા, દરિદ્રને છે જેમ;
 કરવાં દર્શન સાધુનાં, પરમ પ્રયત્ને તેમ:
- ૧૮ ધન્ય જ જે વિશ્રામથી, પામ્યા મનનું ક્ષેમ. ૧૪

૧ હૃદયને ગમનાર. ૨ આધ વગરની. ૩ નાશ વગરની. ૪ સદાચાર; શુભ આચાર. ૫ હૃદયની ગાંઠો જેની ગલિત થઈ ગઈ છે એવા.

- લક્ષ્મી અપ્સરવૃંદમાં^૧, શોભી સદા રહે જેમ;
 સંતસમાગમથી થતા, સૌદર્યે પણ તેમ
 મતિ ઝળકે ધીમંતની, જેમ રત્ન ને હેમ. ૧૫
- ૫ શિરમુકુટ તેણે ધર્યો, બ્રહ્મપદે નિઃશેષ. ૧૬
- છિન્નગ્રંથિના સાધુઓ, સૌમંમત મહાભાવ !
 સેવો સર્વ ઉપાયથી, ભવઅમ્બુધના^૨ નાવ. ૧૭
- નરકઅનલના^૩ વારિદો^૪, સંત ખરા સુખદાય;
 તેઓને જે જન જુએ, અનાદરે હે રાય !
- ૧૦ સૂંકાં બને તે ઇંધણાં, નરકઅગ્નિ જે ખાસ. ૧૮
- મરણદુઃખદરિદ્રતા—આદિક ભ્રમ નિઃશેષ;
 શમતા છે અહિં ઔષધે, સાધુસંગમે બેશ. ૧૯
- સાધુસંગ સંતોષ ને, શમબદ્ધ ને સુવિચાર;
 તરવાને ભવઅંબુધિ, ઉપાય શુભ છે ચાર. ૨૦
- ૧૫ પરમ લાભ સંતોષ છે, પરમ ગતિ સત્સંગ;
 પરમ જ્ઞાન વિચાર છે, પરમ સુખ શમ અંગ. ૨૧
- ભવબેદનના જે ભણ્યા, ઉપાય નિર્ભળ ચાર;
 મોહે પૂર્ણ ભવાબ્ધિ તે, રહેજે ઉતર્યા પાર. ૨૨
- તેમાંના પણ એકનો, થાય જ ને અભ્યાસ;
 ૨૦ અભ્યાસિત થઈ જાય છે, ઇતર સર્વ પણ ખાસ. ૨૩

૧ સમૂહમાં. ૨ ભવસાગરના. ૩ નરકરૂપ અગ્નિનાં. ૪ પાણીનાં
 વાદળાં. નરકરૂપી અગ્નિને આશ્રવનાર મેઘનાં વાદળાંરૂપ પાણી.

- એક એક પશુ સર્વ એ, ત્રણ બીજા બાણનાર;
આશ્રય મળે એકનો, કરજે સૌ નરનાર;
સિદ્ધિકાળ એ સર્વની, તરવાને સંસાર. ૨૪
- શમયી સાંત સમુદ્રમાં, સાવધાન જમમ વહાણ
૫ હરે હરે શમશાલિમાં, તે રીતે નિર્વાણ^૧
સંતસંગ સંતોષ ને, વિચાર શુભ મતિમાન ! ૨૫
- સંપાદો નહિ જ્યાંસુધી, ઉપર્યુક્ત^૨ ગુણ એક;
નથી ઉપાય તરવાતણો, મેળવી જ્ઞાન વિવેક. ૨૬
- દેવ મક્ષ વા વૃક્ષ વા, પુરુષ મમે તે થાય;
૧૦ મળે ન તેને કો રથલે, કોષ્ટ જ અન્ય ઉપાય. ૨૭
- કલદ એક પશુ જો બને, ગુણબલથી બલવાન;
ક્ષય પામે દોષો સહી, ઝટ મનના મતિમાન ! ૧૮
- ગુણબલથી વધતા ગુણો, દોષવિજય કરનાર;
દોષબલે દોષો વધે, ગુણને જે હરનાર. ૨૯
- ૧૫ આ મનમોહવને મહા, નદી વેગિની નિત્ય;
શુભઅશુભતટવાસના^૩, વહે જંતુ-સૌ-ચિત્ત. ૩૦
- નાખો તેને જે તટે, નિજ પ્રયત્ને હામ;
૧૮ નિશ્ચય વહેશે તે તટે, કરો મહેચ્છ જ રામ ! ૩૧

૧ નહીં. ૨ ઉપર કહેલમાંથી એક ગુણ. ૩ શુભ અને અશુભ એવાં જે તટવાળી વાસનારૂપ નદી.

દ્રુતવિક્ષિપ્ત વૃત્ત.

મનવને પુરુષાર્થજવે^૧ નયે;

શુભતટે જ જતી ક્રમથી કયે;

વરમતે^૨ ! નિજ^૩ભાવમહાનદી,

૫

નવ વહે અશુભે પછી ૨ ! કદી.

૩૨

સર્ગ ૧૭ મો.*

ગ્રંથનાં પ્રકરણો ને વિષયોનું વર્ણન.

શ્રીવસિષ્ઠઃ—

૧૦ અંતર્વિવેકી એ રોતે, થતો યોગ્ય ને મહાન;

જ્ઞાનગિર^૧ મુણ્ડવા અહિં, નૃપ જ્યમ નય^૨ની વાણી. ૧

જડસંગથી ઉજ્જિત થયો, મહાશય જે અવદાત^૩;

૧૫ યોગ્ય જ શુદ્ધ વિચારને, ખનતો તે ભલોભાત. ૨

૧ નર્યા પુરુષાર્થખલના વેગે મનરૂપી વનમાં. ૨ હે ઉત્તમ
શુદ્ધિવાળા (રામ). ૩ પોતાની વાસનારૂપી. નર્યા પુરુષાર્થ-
ખળના વેગે મનરૂપી વનમાં પોતાની વાસનારૂપી મહાનદીને ક્રમથી
શુભતટે જ જનારી કરવાથી હે ઉત્તમશુદ્ધિવાળા રામ ! તે શરીરથી
કદિ અશુભતટતરુક વહેતી નથી.

* કહેવાશે આ સર્ગમાં, હે રાધવ ! મહાભાગ્ય;

શ્લોકનો સંખ્યા ગ્રંથના, પ્રકરણક્રમથી ભાગ. ૧

વર્ણુનીમ વિષયો મુણ્ડો, બિન્ન બિન્ન વર્ણાય;

રસસહિત મુણ્ડવા થકી, મોક્ષાકુલ મન થાય. ૨

૧ જ્ઞાનની વાણી. ૨ નીતિશાસ્ત્ર. ૩ નિર્ભળ.

- બનતું નલ ન્યમ નિર્મળું, શરદ્ધન્દુને ભોગ્ય;
જગસંગથો ઉન્નિઝત થઈ, મર્તિ બને ત્યમ યોગ્ય. ૩
- અખંડ આ શુણુ લક્ષ્મીથી, રામ ! જ તું ભરપૂર;
મનોમોહહર વાક્ય આ, વક્ષ્યમાણુ^૧ સુણુ શર. ૪
- ૫ પુણ્યકલ્પતરુ જેહનું, મુક્તિકાળ તૈયાર,
ફળભારે આનત^૨ બની, રહું હોય સંસાર; ૫
- ઉગ્રમ સુણુવા જ્ઞાન આ, આત્માનું નિર્ધાર,
સૂઝે તે નરને અહિં, નિઃસંશય નિર્વાર^૩. ૬
- વાણો પવિત્ર ઉદાર જે, પરમ બોધની ખાણ;
૧૦ લવ્ય જ ભાજન તેહનું, અધમ કદિ ના જાણ. ૭
- ઉક્ત ગુણોના લવ્યમાં^૪, થવા જ નિજ કલ્યાણ;
પ્રસરે બોધક સ્હેલથી, મુજ સદશની વાણ. ૮
- મોક્ષઉપાય એ નામની, સુસંહિતા આ સાર;
ફળે મોક્ષ, જાણ્યા થકી, શ્લોક બર્તૌશ હજાર. ૯
- ન્યવિત^૫ દીપ વિનિદ્રને^૬, ઇચ્છાવિણુ આલોક^૭
પ્રકટાવે ન્યમ તે રીતે, ઇચ્છાવિણુ આ શ્લોક ૧૦
- સ્વયં જ્ઞાત^૮ શ્રુત^૯ વા થતાં^{૧૦}, ભ્રાંતિશાંતિ ને સૌખ્ય
પરમ જ દે ગંગાસમું, આહરોને ઝટ દૌખ્ય. ૧૧

૧ હું જે કહેનાર છું તે. ૨ નમેલું. ૩ અટકાવી ન શકાય એવી રીતે. ૪ લવ્ય જનમાં. ૫ બળનો. ૬ જાગતાને. ૭ તેજનો વા જ્ઞાનનો પ્રકાશ. ૮ જાતે જાણેલા. ૯ સાંભળેલા.

અવલોકનથી રજ્જુમાં, અહિં^૧ભ્રાંતિ ન્યમ નય;
જેવાથી સમ શાસ્ત્ર આ, સંસૃતિદુઃખ વિલાય. ૧૨

લિન લિન કદખ્યાં અહિં, પ્રકરણ પડ્ મતિમાન !
રહ્યા વાક્યમાં અર્થ ન્યાં, યુક્તિયુક્ત ને મહાન,
સૂક્ત^૨ વળી દષ્ટાંતથી, બન્યાં શ્રેષ્ઠ ધોમાન. ૧૩

“વૈરાગ્ય” નામે જ અહિં, પ્રકરણ પ્રથમ સુગ્મણ !
વિરાગ વધે છે જેહથી, મરુતરુસેકસમાન^૩. ૧૪

સાર્ધસહસ્ર^૪શ્લોકનું, પ્રકરણ આ ધર્મો ધીર;
વિચારતાં બહુ શોધીને, સ્વયં હૃદયને વીર ! ૧૫

ઉઠે શુદ્ધતા સાત્ત્વિકો, પ્રકટી આત્મપ્રકાશ;
મલમાર્જિત ન્યમ હેમનો, થાય પ્રકાશવિકાસ. ૧૬

દ્વિતીય પ્રકરણ તે પછી, “મુમુક્ષુ વ્યવહાર;”
યુક્તિઅચિત સુંદર અતિ, શ્લોકે પૂર્ણ હજાર; ૧૭

મુમુક્ષુનરઅધિકારનો, સ્વભાવ ન્યાં વર્ણાય.
પ્રકરણ “ઉત્પત્તિ” પછી, સૂક્તરસે કહેવાય, ૧૮

ત્રી ધણી આખ્યાયિકા, શ્લોકે સાતહજાર,
પ્રતિપાદક વિગ્નાનના, જેહ કર્યા નિર્ધાર. ૧૯

ઉપન્યાયિણ ઉપન્યાસમી, “હું” “તું” એ રૂપવાન;
દ્રષ્ટૃદસ્યની જગતી^૫, શોભાનું અહિં ખ્યાન. ૨૦

૧ સર્પની. ૨ આખ્યાયિકાઓ. ૩ સૂક્ત દેશનાં ઝાડને પાણીના
સિંચનસમાન (વૈરાગ્ય). ૪ પંદરસે. ૫ જગતસંપંથી.

“જગ અપિચ્છ નિજ અંતરે, જણાય મુજને” એમ;	
નક્કો બોધ ઉપજી જતો, સુણવાથી આ ક્ષેમ.	૨૧
“હું” “તું”ના ભેદભર્યું, જગ આ સહવિસ્તાર;	
આકાશલોકનગર ^૧ રૂપી, ગ્રહે પિંડ ^૨ નિઃસાર.	૨૨
પિંડગ્રહથી મુક્ત એ, શોધી જોતાં સાર;	
નથી નગ, જોતો ને નથી, બૂતપંચનો તાર.	૨૩
નિપજેલું સંકલ્પથી, સ્વપ્ન જ ભાસસમાન;	
મનોરાજ્ય ગંધર્વનું, પ્રસરેલું જ સુગણ.	૨૪
અર્થશૂન્ય ઉપલંબનો ^૩ , વ્યર્થ સર્વ દેખાવ;	
દ્વિચંદ્રવિભ્રમના સમા ^૪ , જ્યાં આભાસો સાવ.	૨૫
જણાય જ્યમ જળજાંઝવાં, નૌયાને ^૫ જ્યમ લોલ	
વૃક્ષશૈલ પૃથ્વીતણા; તેવો આ જગતોલ.	૨૬
સત્યલાભ જ્યાં છે નહિ, જ્યાં ભ્રમ ચિત્તપિશાય	
બીજવિના ભાસી રહે, તે આ જગનો નાય.	૨૭
મુક્તાદાર આકાશનો, કહેલ કથાપ્રતિભાસ;	
સુવર્ણનું કટકત્વ ^૬ ને, જળતરંગપ્રકાશ.	૨૮
અસત છતાં ઉઠતું સદા, જેમ નભે ^૭ નીલત્વ ^૮ ;	
ઉઠ્યું તે આ રીતથી, શોધો જુએ ચિત્તત્વ.	૨૯

૧ આકાશ, લોક, પર્વતરૂપી. ૨ શરીરરૂપી પિંડને. ૩ પ્રાપ્તિઓ. ૪ જે, ચંદ્ર દેખાવાની પ્રાપ્તિના જેવા. ૫ વ્રહ્માણુમાં જતાં. ૬ સુવર્ણમાં જેમ કાનું રૂપ. ૭ આકાશમાં. ૮ આસમાનીપણું.

- ચીતરનારો છે નહિ, નથી ભીંત નથી રંગ;
ચિરભાસુર^૧ ને સુંદરો, ચિત્રજન્મતનો સંગ. ૩૦
- વન્દિરહિત ચિત્રાનલો^૨, ધરે વન્દિને જેમ;
“જગત” શબ્દરૂપાર્થને^૩, ધરે અસત આ તેમ. ૩૧
- ૫ ઉત્પલઆલિ^૪ તરંગની, દષ્ટનૃત્યઉત્થાન^૫,
બ્રજનૃત્ય વન ગ્રીભનું, શુષ્ક શીર્ષું જ્યાં પાન. ૩૨
- ચક્રવાકચીત્કારને, સુર્ણો સૂતેલો જેમ;
જુએ સરોવર સ્વપ્નમાં, જગ ઉઠ્યું આ તેમ; ૩૩
- મરણોન્મુખજનચિત્તસમ, શૈલગ્રહાઅંધાર;^૬
૧૦ ધનતમકલ્પિતનૃત્યસમ^૭, સમ ઉન્મત્તાચાર^૮. ૩૪
- સ્તંભ ભીંતમાં જે રીંતે, ઉદિત થાય છે ચિત્ર,
આલેખનથી, તે રીંતે, જગ હે રામ ! પવિત્ર. ૩૫
- ચેતનવતી ચેતનવની, સર્વ વસ્તુની રામ !
પ્રતિમાઓ જ્યમ પંકથી, રચિતજ થાય તમામ. ૩૬
- ૧૫ શરદાખર^૯ વિજ્ઞાનનું, શાન્તાજ્ઞાનનોહાર^{૧૦};
જગ રચિત છે ચિત્રસમ, એમજ અહિં નિર્ધાર. ૩૭

૧ લાંબોકાળ ચાલશે એવો ભાસ કરનાર. ૨ ચિત્રમાં આલેખાયેલો અગ્નિ. ૩ જન્મતનો શબ્દાર્થ “જન્મ છે તે જન્મત” તેને. ૪ તરંગના કમળની હાર. માળા. ૫ પહેલાં જોયેલા નૃત્યનું ઉત્થાન. ૬ પર્વતની શુદ્ધાની પેડે ઘેર અંધારાથી ભરપૂર. ૭ ઘાટા અંધારામાં કલ્પિત નૃત્યના જેવું. ૮ ઉન્મત્ત+આચાર=ઉન્મત્તની ચેષ્ટાજેવું. ૯ શરદના આકાશ જેવું. ૧૦ અજ્ઞાનરૂપી ધુમસ જેવું શાંત મયું છે એવું.

- કહ્યું છે ચોથું પછી, “ સ્થિતિ પ્રકરણ ” શુભ નામ;
 વ્યાખ્યાનો વ્યાખ્યાયિકા, એથી ભરેલ તમામ. ૩૮
- દ્રષ્ટૃદશ્યક્રમનો કરી, પરબ્રહ્મ સ્વીકાર,
 જગદ્ભાવરૂપે અને, હંભાવે^૧ નિર્ધાર, ૩૯
- ૫ ભોક્તૃભોગ્યના લક્ષણે, પામે છે પરિણામ;
 એ રીતે સ્થિતિ છે કહી, આ જગની નિષ્કામ ! ૪૦
- દશદિગ્મંડળ વિસ્તરી, ભાસુર^૨ બ્રમ આ જગત;
 ચિરવૃદ્ધિગત જે રીતે, થયો અહિં મહાભાગ્ય ! ૪૧
- અહંભાવરૂપની સ્થિતિ, પામ્યું જગ શે આમ ?
- ૧૦ ત્રણ હજાર શ્લોકે કરી, અહિં કહેવાશે રામ ! ૪૨
- પ્રકરણ પંચમ તે પછી, “ ઉપશમ ” એ શુભ નામ,
 યુક્તિયુક્ત સુંદર અતિ, પરમપવિત્ર તમામ; ૪૩
- પંચસહસ્રશ્લોકે ભર્યું, કહે શમતો આ રીત;
 જાહેલો બ્રમ જગતો,^૪ હુંતુંમયો જનચિત્ત. ૪૪
- ૧૫ ઉપદેશો એ બ્રાંતિને, શમાવનારા રામ !
 લોકસુસંગ્રહથી^૫ કરે, અહિં મનને આરામ. ૪૫
- પ્રકરણ આ ઉપશાંતિનું, સુણવાથી મંસાર
 કિચિદ્વ્ય રહી શમે; હુંસાયલ નિઃસાર, ૪૬
- ચિત્રલિખિતસેના સમે, જરા જરા લહેવાય;
 ૨૦ શાંતરૂપા બ્રાંતિ બની, અંશશિષ્ટ^૬ થઈ જાય. ૪૭

૧ અહંભાવે. ૨ ભાસતો. ૩ જગતનો. ૪ જગત સંબંધી
 ૫ અનેક લૌકિક વ્યાખ્યાન ને યુક્તિઓથી. ૬ ધણા અભ્યાસે
 બાકી રહેલ.

- વ્યર્થ નગર સંકલ્પનું, જનગ્રતમાં કલ્પાય;
 સૂતેલો જન પ્રાર્થમાં,^૧ કલ્પી તન્મય થાય; ૪૮
 અલભ્ય વસ્તુને સ્વપ્નમાં, જ્યમ લેવાને કાજ;
 સ્વપ્ને અનેક પ્રયત્નથી, યુદ્ધચિરારવ^૨સાજ^૩. ૪૯
- ૫ સ્વપ્નદ્રુટી^૪ દષ્ટિયા, છે કિંચિત્સ્ફુટ^૫લક્ષ્ય;
 સંકલ્પયિતુ^૬દષ્ટિથી, પણ છે ઇષિલક્ષ્ય^૭. ૫૦
 તુલ્ય છતાં મિથ્યાત્વમાં, એ જાને સંકલ્પ;
 ભિન્નપણે સંકલ્પના, ભિન્ન રહે જ્યમ અલ્પ; ૫૧
 તે રીતે છે જ્ઞાનીનો, જનગ્રત જગસંકલ્પ;
 ૧૦ સ્વપ્નમય અજ્ઞાનીનો, બેદ દિસે બહુ અલ્પ. ૫૨
 મનમેધની વીજના, ધ્વનિસમો ભયકાર;
 સ્વપ્ન અને સંકલ્પના, નગરસમો સંસાર. ૫૩
 સ્વપ્ન અને સંકલ્પથી, નિર્મિત નગરી જેમ;
 ભુલાય છે; દઢ કલ્પના, આ જગતી પણ તેમ. ૫૪
- ૧૫ ભાવિનગરઉદ્ધાનમાં, થઈ છે જેહ પ્રસૂત;
 તે વન્ધ્યા બહુ વર્ણવે, વૌર નિજ સુતનાં યુદ્ધ. ૫૫
 તે વન્ધ્યાતનુ શન્ય છે, જિલ તેની જ્યમ વ્યર્થ;
 ૧૮ તેવિધ સંસૃતિશન્ય આ, સરે ન ત્યાં કો અર્થ. ૫૬

૧. બાળુમાં. ૨ ચિરકાળનું આકંઠ. ૩ સાહિત્ય. ૫૩ખામાં
 સૂતેલો માણસ સ્વપ્નમાં ધનાદિક નહિ મળવાથી યુદ્ધ કરતો હોય
 મોટી ઓસો પાડતો હોય વિગેરે સાજ સ્વપ્ને તેમ. ૪ સ્વપ્ન જોનારની.
 ૫ જરા સ્પષ્ટ રીતે લક્ષ્યમાં આવે એવું. ૬ સંકલ્પ કરનારની દષ્ટિથી.
 ૭ રહેજ; જરા. પણ સ્પષ્ટ રીતે નહિ.

- ચીતરત્નું જાણે નહિ, તે જનથી ચિત્રેલ;
 ભીંતભૂમિ આ સંસૃતિ, જીલવા પુર કલ્પેલ. ૫૭
- પ્રકરણ આ ઉપશાંતિનું, સુણ્યે શમે સંસાર.
 અનુત્પન્નવનરપંદસમ^૧, રહે અલક્ષ્યઆકાર. ૫૮
- ૫ ભાવિ પુષ્પવન લાગતો, વસંતરસનો રાગ;
 તત્સમ છે સંસારનો, મિથ્યા ભ્રમ આ જગર^૨. ૫૯
- અંતર્લીન તરંગની, નિર્મળ નદીની જેમ;
 બની રહે સુખસૌમ્યતા, શમતી સંસૃતિ તેમ. ૬૦
- પ્રકરણ છઠું તે પછી, નામે છે “નિર્વાણ;”
- ૧૦ સાર્ધસહસ્રચતુર્થશ્લોક^૩, શ્લોકભરી જ્યાં વાણ.
 જ્ઞાનરૂપ પુરુષાર્થને, તે દેનારું મહાન. ૬૧
- જાણ્યું જે તે તત્ત્વથી, જાણુ ફળ્યું કલ્યાણ;
 શાંત થઈ સૌ કલ્પના, રહે નર્મ્ય નિર્વાણ. ૬૨
- રહિતવિષય જન થાય છે, ફલિત થયે નિર્વાણ;
 ૧૫ પ્રકાશમય ચૈતન્યનો, એ નિરામય જાણ. ૬૩
- આત્મા એ વિજ્ઞાનનો, નષ્ટઅવિદ્યામૂલ^૪;
 સ્વચ્છ નિરબ્ર વ્યોમના, ગર્ભસમો નિઃશ્ચલ. ૬૪

૧ નહિ ઉપજેલા વનના રંપદ અથવા આદોલનની પેઠે. ૨ જગતનો; જગતસંબંધી. ૩ અર્ધસહસ્રસહિત ચૌદ હજાર એટલે સાડા ચૌદ હજાર. ૪ જેનું અવિદ્યારૂપી મૂળ નાશ થયું છે એવો.

- શાંત થાય ભવના બ્રમો, સર્વ શમે સંતાપ;
પૂર્ણ થાય તેનો અહિં, જગયાત્રાનિર્વાપ^૧. ૬૫
- મુસ્થિત કૃતકર્તવ્યથી, વજ્રસ્તંભ વર્ણો મહાન
સર્વલોકના કાર્યનો; સર્વ જનોની સાન. ૬૬
- ૫ નભનિભો^૨ રહેતો સદા, વારિકમલસમ તેલ;
અસંખ્ય જગજાળો ગળી, તૃપ્ત જ નિઃસંદેહ. ૬૭
- ચિદાકાશ પરિણામને, પામ્યાં ઇન્દ્રિયચિત્ત;
કાર્ય અને કારણ નથી, નથી કૃતતા ખચીત. ૬૮
- હેયઅહેયનો દષ્ટિ નહિ, એવો તે નર રામ !
૧૦ દેહસહિત હોવા છતાં, રહે અલિપ્ત તમામ. ૬૯
- અંસારી હોવા છતાં, અનાસક્ત એ જાણુ;
અખંડ ચિન્મયવ્યાપથી, અન્યો જ ધનપાપાણુ. ૭૦
- ચિદાદિત્ય તપતો સદા, દેતો પરમ પ્રકાશ;
તોપણુ અંધ જ ભીંતસમ, થયું દસ્ય જ્યાં નાશ. ૭૧
- ૧૫ દુર્લભા સંસારની, વિષૂચિકાઈપ આશ;
મુક્ત થયો એ બેઉથી, અહંકાર થઈ નાશ. ૭૨
- દેહરહિત હોવા છતાં, જણાય દેહધરેલ;
મહામેરુના કો' સ્થલે, પુષ્પપરે બેઠેલ
બ્રમરી દિસે જ્યમ તે રોતે, છે જગલક્ષ્મી રહેલ. ૭૩
- ૨૦ જીવન્મુક્તનરોમના, કોટિઅગ્રમાં સિદ્ધ;
રહેલ અવિદ્યાગર્ભમાં, જગલક્ષ્મી સુપ્રસિદ્ધ. ૭૪

૧ ઓભવવું, જગયાત્રાથી છૂટવું. ૨ આકાશના જેવો નિર્મળ.

એક એક પરમાણુમાં, ૨થી જુએ ધરો ખંત;;

ચિદાકાશ નિજ કોટરે, જગલક્ષ્મી જ અનંત.

૭૫

દુતવિલંબિત વૃત્ત.

૫ નહિ મહામતિના હૃદયે જતી;
હરિ^૧હરાખજજ^૨ લક્ષ્મીધીગતિ^૩;
અતિવિશાલ ખરે નર-મુક્તાનું,
હૃદય તેથી ન ઉત્તમ કોઇનું.

સર્ગ ૧૮ મો.

૧૦ ગ્રંથશ્રવણનું મુખ્યામુખ્યફળ-ઉપમાઓમાંનો બ્રાહ્માંશ.

દોહરા.

સદ્બ્રહ્મજીવી સદ્બ્રહ્મમિતિ, શુભ ફળ અવસ્ય પમાય;

આત્મબોધ પણ તે રીતે, આ વાંચ્યે શુભ થાય.

૧

૧ વિષ્ણુ. ૨ હર+અખજજ=હર=શિવ અને અખજજ=બ્રહ્મા.

૩ વિષ્ણુ શિવ અને બ્રહ્માના મનની ગતિ જીવ-મુક્તા પુરુષના હૃદયને પહોંચી શકતી નથી.

* મુખ્ય મુખ્ય ગુણ ગ્રંથના, અનુષંગિક ફળક્ષાલ;

નિર્દેપારે ફળ મુખ્યસદ, સુણો તમે સૂર્યાલ^૧.

૧

બ્રાહ્મ અંશ ઉપમાતણા, વર્ણો કહેવાશે રપજ,

મુમુક્ષુ જન ! જો સાંભળો, નજ થશે સૌ કજ.

૨

૧ સૂર્યના જેવા પ્રકાશવાન.

- કર્તા પ્રાકૃત હોય પણ, યુક્તિબોધ દે જેહ;
 મ્મલ સદા છે શાસ્ત્ર તે, જાણો વિણસંદેહ. ૨
- યુક્તિબોધ જેમાં નહિ, ત્યાં રાચો નહિ લેશ;
 હોય ઋપિકૃત તોય પણ, થવું ન્યાર્યો હંમેશ. ૩
- ૫ યુક્તિયુક્ત ગ્રહેજો તમે, બાલકની પણ વાણ;
 યુક્તિહીન તણસમ ત્યજો, બ્રહ્માવાણ મુજાણ. ૪
- કૂપ અમારા તાતનો, આ છે કહ્યો નર એમ;
 પુરસ્થ ગંગાજળ ત્યજ, પોંચે કૂપજળ જેમ; ૫
- “પોંચો ગાંગજળ આ તમે”, ઉચિત ન એ ઉપદેશ;
 ૧૦ અતિરાગી એ નરપ્રતિ, એ ઉપદેશ જ કલેશ. ૬
- પ્રાતઃકાળે જે રોંતે, ઉદિતજ થાય ઉન્નેશ;
 આ વાંચ્યાથી તે રોંતે, ઉગે વિવેક જ એશ. ૭
- પ્રાણમુખેથી સાંભળી, સમજે જો આ સાંત;
 પોતાથી જ વિચારોંતે, ક્રમથી સ્થળ એકાંત; ૮
- ૧૫ તો સંસ્કારો યુદ્ધિપર, શુભ સુદૃઢ થઈ જામ;
 સંસ્કારી વાણી બને, લાલ પ્રથમ એ થાય. ૯
- માન્ય થતો નર તેથી પણ, સમાસ્થાનમાં રામ;
 રસે યુક્ત લતા કરે, ઉજત ન્યમ આરામ. ૧૦
- ઉદિત થાય મહાગુણવતી, અતિ નાગરતા^૧ રાય;
 ૨૦ અર્થરહસ્ય સમજવતું, અતિશય બળ ઉભરાય;
 સ્નેહ જોડતા જે થકી, નૃપઅમરો પણ થાય. ૧૧

- દીપવાન^૧ જ્યમ રાત્રિમાં, થતો વસ્તુનો જાણુ^૨;
 ધોમાન ત્યમ આથી બને, પૂર્વાપર વિકાન. ૧૨
- કામસોભમોહાદિકો, ધીદેષો જે રાય;
 અનિતનુ કમથી તે થતા, શરદમિહિકાન્યાય^૩. ૧૩
- ૫ રથાપન કરવા બુદ્ધિમાં, વિવેકને બળવાન;
 અપેક્ષિતા^૪ અભ્યાસની, કેવળ રહે મતિમાન. ૧૪
- ક્રિયા ન ફળદે કાંદિ પણ, કર્યાવિના અભ્યાસ,
 અભ્યાસે આ ગ્રંથના, શમ ફળતો છે ખાસ. ૧૫
- શરદસરોવરના સમો, મનનો પરમ પ્રસાદ;
 ૧૦ નિર્મનદર અર્જુવસમો^૫, અર્દિ સમતાઆપાદ^૬. ૧૬
- અત્તતમપટલ^૭ધી બની, પામે પૂર્ણ પ્રકાશ;
 પદાર્થના પ્રવિભાગને, કરી બતાવે ખાસ. ૧૭
- અભ્યાસે આ ગ્રંથના, મોલકલંક વિજાય;
 રત્નશિખાસમ^૮ બુદ્ધિનો, વિકાસ સુદૃઢ થાય. ૧૮
- ૧૫ વિવિધ દોષની દષ્ટિઓ, દષ્ટાંતર^૯ થઈ જાય;
 તેથી ન ભેદે મર્મને, ઇન્દુકવચસમ ન્યાય.^{૧૦} ૧૯

૧ હાથમાં દીવાવાળો. ૨ જાણુકાર. ૩ શરદઋતુમાં વાદળાંની પેઠે. ૪ જરૂર. ૫ મનદરપર્યવના મન્યનથી રહિત શાંત સમુદ્રજેવો. ૬ સમતાની પ્રાપ્તિ. ૭ જેનો અંધારાડી પટ અસ્ત થયો છે એવી (બુદ્ધિ). ૮ રત્નના દીવાના પ્રકાશની પેઠે. ૯ નાશ. ૧૦ જાણુ જેમ કવચને ભેદે નહિ તેમ.

હૃદય ન ભેદે પ્રાસનું, સંસૃતિના લયક્લેશ,
પથરને ભેદે નહિ, ઇષુઓ^૧ જ્યમ લવલેશ.

૨૦

“ જન્મ પ્રથમ જો હોય તો, કર્મનું શું પ્રાધાન્ય ?
મુખ્ય દૈવ જો હોય તો, પૌરુષ થાય ન માન્ય. ૨૧

૫ શમે સંશયો એવિધાર, દિને^૩ શમે તમ^૪ જેમ,
વાંચ્યાથી આ અંથને, પ્રકાશ વિકસે તેમ. ૨૨

શાંત અગ્નિથી યામિની, પ્રકટયે સૂર્યપ્રકાશ,
લાગો^૫ પૂર્ણ પ્રકાશતા, તમદળનો^૬ થઈ નાશ. ૨૩

વિવેકહૃદય હૃદયે થયે, મોહ થાય છે દૂર;

૧૦ યથાર્થ તત્ત્વ જ જગતણું, જણાઈ જાય જરૂર. ૨૪

ઉપજી રહે સૌ ભાવમાં, સદા શાંતિ હે વીર !
સમુદ્રસમ ગંભીર બને, મેરુસમ મન ધીર. ૨૫

શીતળતા મન આવતી, ચંદ્રસમી હે વીર !
વિચારશીલ નરને અહિં, શુભ ફળ મન અંભીર. ૨૬

૧૫ શાંત અશેષવિશેષ^૭ની, પરિપક્વ જવ થાય;
જીવન્મુક્તિ ક્રમથી તદા, વાણીથી નવ વાણીય. ૨૭

સુપૂર્ણ શીતળ શુદ્ધ ને, પરમાલોકદ^૮ ધીર;
આ નરની ખુદ્ધિ બને, (આ) અંથ વિચારે વીર. ૨૮

૧ બાણો. ૨ એ રીતના. ૩ દિવસે. ૪ અંધારું. ૫ પદાર્થો.

૬ અસાનના દળનો; અંધારાના દળનો. ૭ જેમાં સર્વ અશેષવિશેષ
(કેંપનાઓ) શાંત થઈ ગયા છે. ૮ પરમ પ્રકાશને આપનારી.

- શરદ્ધન્દુની આંદની, પામે પરમ પ્રકાશ;
હૃદયાકાશે જ્યાં થતો, વિવેકઅર્કવિકાસ, ૨૯
- શમાલોકને આપતો, નિર્મળધાર સુધાર:
ત્યાં ઉગે નહિ કેતુઓ, અનર્થના કરનાર. ૩૦
- ૫ જળનૃણાલીન વાદળાં, શરદકાળમાં જેમ,
શમે, બને નિર્મળ અગે^૧, રહે ઉન્નત સુક્ષેમ, ૩૧
- વાંચી વિચાર્યેં ગ્રંથ આ, નર બનતો અહિં તેમ;
અનૃણ જડમાં^૨ શાંત ને, સૌમ્ય અચળ^૩ સુક્ષેમ. ૩૨
- દીનવદનકર^૪ ગ્રામ્યતા^૫, યતિકચનકર^૬ કૂર,
૧૦ પિશાચની લીલાસમી, દિન થતાં થતો દૂર^૭. ૩૩
- ધૈર્યધુરંગત^૮ બુદ્ધિને, ધર્મભીતસંસ્રગ્ન^૯,
કંપાવે નહિ આધિઓ; પરપદમાં તે મગ્ન. ૩૪
- ચિત્રવ્રતા કંપે નહિ, ઝંઝાવાતે જેમ;
કંપે નહિ ધનશાનિઓ, આધિવ્યાધિથી તેમ. ૩૫

૧ પર્વત ઉપર. ૨ જડ વસ્તુઓમાં; વિષયોમાં. ૩ અત્યપદ્મ
અચળ. ૪ મુખને દીન કરનાર. ૫ ગામડીયાપણું; અશ્લીલવચ
બોલવાપણું. ૬ મરજી પડે તેમ ચલાયમાન કરનારી; વાચા
કરનારી. ૭ રાત્રિ મટી દિવસ થાય ત્યારે; અજ્ઞાન દૂર થઈ જા
આવે ત્યારે. ૮ ધૈર્યની ટોચે પહોંચેલ. ૯ સમદમાદિ ધર્મ અથવા
પરમાત્મારૂપી ભીંતમાં સારી રીતે એકરસથી ચોટેલ અથવા રહેલ.

- જ્ઞાતમાર્ગ જન શ્વશ્રુ^૧માં, દોડો પડે કદિ કેમ ?
 વિષયસંગના ગર્તમાં^૨, જ્ઞાની પડે નહિ તેમ. ૩૬
- ધીરમતિ નરપ્રાણની, રમે પ્રાપ્તમાં તેમ;
 અંતઃપુરને આંગણે, રમે સાધવી જેમ. ૩૭
- ૫ શાસ્ત્રસુસાધુવૃત્તનાં, કર્મતણી જે સીમ;
 ઉદ્ધવે નહિ જ્ઞાનો નર, એ સમજે છે નીમ^૩. ૩૮
- લક્ષોગણ જગકોટિમાં, પરમાણુઓ અનન્ત,
 અસંગધી પ્રત્યેકમાં, જુએ સર્ગ ધીમન્ત. ૩૯
- લોગઓધ^૪ ખેદે નહિ, આનંદ^૫ નહિ લેશ;
 ૧૦ મોક્ષઉપાયવિજ્ઞાનથી, જનને શુદ્ધ નરેશ ! ૪૦
- પ્રત્યેક પરમાણુમાં, નિર્ગત્તાં^૬ જગ થાય;
 જળવીચિ^૭સમ રામ હે ! ઉપજે ને અળપાય. ૪૧
- આવી પડેલ અનિષ્ટને, મથેલ ઇષ્ટને તેમ;
 દ્વેષે નહિ કાંક્ષે નહિ, જ્ઞાની નર સુક્ષેમ. ૪૨
- ૧૫ કાર્યક્રતાદિસ્વરૂપનો, જાણુ છતાં જ અજાણુ;
 રહેતો તે નર તરુસમો, ખની રહી જગભાણુ. ૪૩
- ઇષ્ટઅનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં, હૈયે દારો ન જાય;
 યથાપ્રાપ્ત અનુવર્તતો, જન સામાન્ય જણાય. ૪૪

૧ ઉડા ખાડામાં. ૨ ખાડામાં. ૩ નિયમ. ૪ ભોગનો સમૂહ.

૫ આનંદ આપે. ૬ અનહદ; પ્રતિબંધવગરનાં. ૭ જળનાં તરંગ.

- વાંચ્યો વિચારી શાસ્ત્ર આ, જ્ઞાનો બને ગુણવાન;
અનુભવ સઘ થતો જુઓ, નથો વરશાપસમાન^૧. ૪૫
- અલંકાર દષ્ટાંતથી, શોભિત કાવ્ય મહાન;
શાસ્ત્ર સરસ રમણીય આ, સુખોદ છે મતિમાન. ૪૬
- ૫ અલ્પ પણ વ્યુત્પત્તિનું, હશે જ જેને જ્ઞાન,
સ્વતઃ^૨જ તેણે વાંચવું, મનહર આ મતિમાન. ૪૭
- સમજી શકે નહિ જે નરો, વાંચ્યાથી તાત્પર્ય;
શ્રવણ કરે પંડિતચક્રી, ધરી ખંત મતિવર્ધ. ૪૮
- શ્રુત, મત, જ્ઞાત થયે જ આ, તપજપસંયમસાજ
૧૦ ઉપયોગી નથો લેશ પણ, મોક્ષલગ્નિધને કાજ. ૪૯
- ધનાભ્યાસ આ શાસ્ત્રનો, વીક્ષણુ^૩ વારંવાર;
ઉપજાવે પાંડિત્યને, અપૂર્વ પારાવાર. ૫૦
- પ્રથમ વધારે યોગ્યતા, ચિત્તોની સુક્ષેમ,
૬૫ અંરકારો શુભ પોપોને, અગ્નિહેમની જેમ. ૫૧
- ચત્ત્વિના શમતો સ્વયં^૪, અર્કોદયથી^૫ જેમ;
નિશિ પિશાય; જ્ઞાનોદયે, બ્રમ શમતો આ તેમ. ૫૨
- સ્વપ્રમોહ જાણ્યા પછી, ભમાવતો નહિ જેમ;
હર્ષવિષાદ ન બાધતા, પુર સંકલ્પે જેમ; ૫૩

૧ સામાન્ય રીતે વર કિંવા શાપનો પરિણામ કાળાંતરે થાય છે પણ આ શાસ્ત્ર તુર્તજ ફળદાયી થાય છે. ૨ પોતે જ. ૩ જ્ઞેતું, તપાસવું. ૪ જાતે. ૫ સૂર્યના ઉદયથી.

- ચિત્રસર્પ જાણ્યા પછી, ભય ના દેતો જેમ;
 દશ્યસર્પ ઓળખ થયે, સુખદુઃખ દે નહિ તેમ. ૫૪
- પરિજ્ઞાનથી સર્પતા, ચિત્રસર્પની જાય;
 સ્થિત છતાં સંસાર પણ, તેમ જ નક્કો વિલાય. ૫૫
- ૫ પુષ્પપાંખડીમર્દને^૧, ચત્કિચિત્ શ્રમ થાય;
 બ્રહ્મપદતણી પ્રાપ્તિમાં, શ્રમ નવ લેશ જણાય. ૫૬
- સ્પંદશ્રમ અવયવતણો, પુષ્પમર્દને થાય;
 રોધમાત્ર અહિં બુદ્ધિનો, અંગહલન ન જરાય.^૨ ૫૭
- આવી મળેલ ભોગો ગ્રહે, સુખાસને ઉપવિષ્ટ;
 ૧૦ સદાચાર વિરુદ્ધમાં, ન રહે; રહે જ્યમ શિષ્ટ^૩; ૫૮
- રહે સત્સંગે જે મળે, દેશકાળઅનુસાર;
 શાસ્ત્રવિચાર્યે આ અને, ઇતર^૪ શાસ્ત્ર નિર્ધાર; ૫૯
- પમ.ય છે મહાજ્ઞાનનો, સંસૃતિશાંતિદ^૫ બોધ;
 ,જેથી શરી ઉપજે નહિ, યોનિયંત્રઅવરોધ.^૬ ૬૦
- ૧૫ આવા ઇષિત યત્નથી, રહે પાપી જે ભીત;

૧ મર્દનમાં, મર્દનથી. ૨ પુષ્પના મર્દનમાં તો આંગણાં પણ હલાવવાનો શ્રમ લેવો પડે છે. પણ અહિંઆં તો તેટલો પણ શ્રમ લેવો પડતો નથી. માત્ર બુદ્ધિનો સંયમ કરવો પડે છે. ૩ જ્ઞાની. ૪ બીજાં-ઉપનિષદ, મોક્ષધર્માદિ. ૫ સંસારને શમાવનાર. ૬ માતાની યોનિનું પીડન.

- નિજ માતાવિષ્ટાકૃમિ, ભોગરસે રહે સ્થિત,
નામ ન દેવું તેમનું, તે અધમ દુર્વિનીત^૧. ૬૧
- સુણુને હે રાધવ ! તમે, હવે કહું હું જેહ,
જ્ઞાનતણે વિસ્તાર ને, બુદ્ધિસારતર તેહ. ૬૨
- ૫ શ્રવણરીત આ શાસ્ત્રની, અર્થમનનની રીત,
દષ્ટાંતો દેવાતણી, પદ્ધત સુણુ ધરી પ્રીત. ૬૩
- અનનુભૂતમાં જે અહિં, દષ્ટઅર્થથી થાય;
બોધનકૃણ દષ્ટાંત તે, બુધજનથી કહેવાય. ૬૪
- વિણુદષ્ટાંતે અર્થ તો, અપૂર્વ ના સમજાય;
દીપવિના ન્યમ રાત્રિમાં, ધરવસ^૨ ના જ જણાય. ૬૫
- ૧૦ દષ્ટાંતો જે જે દર્ષી, કરે તને ઉપદેશ;
સદ્રૂપ તેથી પમાય છે, અકારણું નિઃશેષ. ૬૬
- કાર્ય અને કારણપણું, ઉપમેય ઉપમાન;
પરબ્રહ્મને વળેને, સર્વ વસ્તુનું જાણ. ૬૭
- કહેવાશે આ ગ્રંથમાં, તમને જે દષ્ટાંત;
૧૫ જાણો તે ઉપદેશમાં, એકદેશો એકાંત^૩. ૬૮
- અધિષ્ઠાન છે બ્રહ્મ ને, વિવર્ત છે જગલાવ;
રજ્જુસર્પદષ્ટાંત છે, એકદેશો ત્યાં સાવ, ૬૯

૧ કુશિક્ષિત; ખરાબ વર્તણૂકવાળો. ૨ પદાર્થ. અનુભૂત પદાર્થમાંના જે સાદસ્થના યોગથી અનનુભૂત પદાર્થનો અનુભવ થાય એવું બોધકૃપ કૃણ જે આપે છે તેને જ્ઞાતા પુરુષ દષ્ટાંત કહે છે. ધરની વસ્તુઓ. ૩ સાવ; તદન.

- વિવર્તતા સમગ્રવવા; નથીજ ત્યાં સર્વાંશ;
અન્યધર્મનિત્યત્વ ને સુખિત્વનો કો' અંશ. ૭૦
- બ્રહ્મતત્વબોધાર્થ જે, દષ્ટાંતો દેવાય;
જગદંતર્ગત સર્વ તે, જાણો મિથ્યા રાય. ૭૧
- ૫ પરિભાષા આ રીતની, જાણ્યાથી નિર્ધાર;
“ નિરાકાર પરબ્રહ્મમાં, દષ્ટાંતો સાકાર ૭૨
સંભવતા કહી રીતથી, ” એ વિધિ મૂર્ખ વિકલ્પ;
શંકાઓ તાર્કિકતણી, ઉઠી ન શકે પણ અલ્પ. ૭૩
અસિદ્ધવિરુદ્ધાદિક કલ્યા, તર્કશાસ્ત્રના દોષ;
- ૧૦ તેથી દૂષે દષ્ટાંતને, ધરી તાર્કિકો તોષ. ૭૪
તે દોષો ઉઠતા નથી, આ શાસ્ત્રે લવલેશ;
કારણ સ્વપ્નસમું કહ્યું, જગ હે રામ નરેશ ! ૭૫
પૂર્વ^૧ અપર^૨કાળે નહિ, જાગ્રત સ્વપ્નસમાન;
વર્તમાન વિચારતાં કરવું એ અનુમાન. ૭૬
- ૧૧ જાણ વૃદ્ધ જન સૌ જગે, અનુભવે એ જ્ઞાન;
સ્વર્કેપજ એ દષ્ટાંતનું, બુદ્ધ જન કહે મતિમાન. ૭૭
સ્વપ્ન કલ્પના ધ્યાન ને, ઔપધાદિ વરશાપ;
- ૧૮ એ સૌથી દષ્ટાંત^૩ છે, યથાર્થ અહિં નિષ્પાપ. ૭૮

૧ પહેલાંના કાળમાં. ૨ પછીના કાળમાં. ૩ બ્રહ્મ સદિતીય છે કે અદિતીય? અદિતીય હોય તો, શુદ્ધશાસ્ત્રાદિના અભાવથી જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થશે નહિ એવી રીતનો સંદેહ ઉત્પન્ન થયે સતે, દેવની પ્રાર્થના

- દૃષ્ટાંતો મિથ્યા છતાં, મિથ્યા જગમાં કાર્ય
કરનાં વિણ ધોકે જ એ, અનુભવ છે અનિવાર્ય. ૭૯
- સંદિગ્ધનરની પ્રાર્થના, કરે સ્વપ્નમાં ભાન;
કાર્યતણા સંકલ્પનું, અનુભવ એ સૌ જાણ. ૮૦
- ૫ મંત્રજપપૂજાદિનાં, ફલિત ચિંતનો થાય;
અનુકૂલ વરના લાભથી, અનુભવ એ જોવાય. ૮૧
- સ્વપ્નઔષધલાભથી, જાગ્યાને જોવાય
શાંતિ વ્યાધિની; એ રોંટે, કાર્ય જગતમાં થાય. ૮૨
- એ સર્વે દૃષ્ટાંતથી, થાય જગતનું માપ;
૧૦ સ્વપ્નરૂપા જગની સ્થિતિ, સ્વપ્ન જ છે જગજાપ. ૮૩
- મોક્ષઉપાયકર્તા^૧કૃત, અન્ય ગ્રંથ^૨જે રાય,
એક જ આ ત્યાં પદ્ધતિ^૩, બોધનની જોવાય. ૮૪

વિગેરે કરીને સુષ્પ જઈને સ્વપ્નમાં યાત્રા કરવી એવા સંકલ્પનો ઉદય થયે તથા ચિરકાલ પૂજામંત્રજપસ્તુતિઆદિ ચિંતન કર્યે સતે તેને અનુકૂલ વરલાભ થયે અથવા શત્રુના મુનિશાપાદિદર્શ નથી સવાર થયે યાત્રા શત્રુજ્યાદિદર્શન થાય છે. સ્વપ્નમાં ઔષધલાભથી જાગ્રતદશામાં રોગશાંતિ જોવામાં આવે છે તેથી જાગ્રત અને સ્વપ્નના સામ્યપણાથી સર્વ જગતની સ્થિતિનું સ્વપ્નની સાથે સામ્યપણું છે તેથી સ્વપ્નદૃષ્ટાંતો યથાર્થ છે.

૧ વાલ્મીકિ. ૨ પૂર્વરામાયણ. ૩ દૃષ્ટાંતની.

સ્વપ્રસાદ્ય જગનું અહિં, શાસ્ત્ર સુણ્યે સમજાય;	
શીઘ્ર ન કેા સમજવશે, વાણીક્રમે વર્ણાય.	૮૫
લય ^૧ વિરુદ્ધસંસ્કારનો, બનતો છે ચિરસાધ્ય,	
શીઘ્ર સધાતો છે નહિ, વિરુદ્ધબળ ચિરઆધ્ય ^૨ .	૮૬
સ્વપ્ર અને સંકલ્પનાં, ધ્યાન નગરસંસાર;	
તેથી તે જ દષ્ટાંતપણુ, અહિં ઉપયોગી સાર.	૮૭
કલ્પ્યું છે કારણપણું, કલ્પ્યાં ઉપમાસાજ,	
ઉપમાશ્રમથી ના મળે, સધર્મતા સૌ વાત.	૮૮
ઉપમેયનું ઉપમાનથી, એકાંશે સાધર્મ્ય;	
ધીમાને સ્વીકારવું, વિવાદવિણુ લલો મર્મ.	૮૯
પદાર્થને અવલોકવા, દીપપ્રભાઉપયોગ;	
તૈલ બત્તિ ને સ્થાનનો, પ્રકાશવા છે યોગ ?	૯૦
ઉક્તિ પ્રચલિત લોકમાં, “ આ મણિ દીપસમાન. ”	
પ્રભામાત્ર ત્યાં દીપની, મણિનું છે ઉપમાન.	૯૧
સ્થાન તેલ કે વાટનો, નથી થાતો વિનિયોગ;	
મણિ સાથે સરખામણી, કરવામાં ઉપયોગ.	૯૨
અંશમાત્ર દષ્ટાંતનો, પ્રકટ કરે જો બોધ;	
તો પછી બોધ્ય પ્રદાર્થનો, કરવો નહિ અવરોધ;	૯૩
મહાવાક્યના અર્થનો, નિશ્ચય ગ્રહેવાકાજ,	
ઉપાદેયપણા વડે; એ સમજો મહારાજ !	૯૪
કરવી નહિ જ કુતર્કતા, કરવી મતિ નહિ નાશ;	
કરો અપવિત્ર વિકલ્પને, જે સાધે અપલાપ ^૩	૯૫

૧ નાશ. ૨ ચિરકાલે બાધ કરી શકાય એવું છે. ૩ નાશ.

અનુભવનો; તેથી ત્યજો, કુત્સિત સર્વ વિકલ્પ;
 બ્રહ્મ કરો ના બુદ્ધિને, ગ્રહી અંશ^૧ પણ અલ્પ. ૬૬
 વેદાંત જ સંસારનો, કરાવનાર સંત્યાગ;
 કહી વાણુ વૈરીસમી, હિતસાધક મહાભાગ ! ૬૭
 જો કે અપ્રિય કાનને; ઇતર શાસ્ત્ર નહિ તેમ;
 વર્તાવેજ પ્રપંચમાં, ઉપજ્જવી બહુ પ્રેમ,
 મનને મધુર જ લાગીને, સ્ત્રીવાર્તાની જેમ. ૬૮

રુચિરા વૃત્ત.

વિચારતાં અનુભવકારી વૈરિનું,
 ખરે ધરે વચન શિરે જ માદશા^૨;
 સ્ત્રીઉક્ત^૩ વૈદિક પુરુષાર્થબ્રહ્મ જો,
 પ્રલાપમાત્ર નહિ પ્રમાણુવાણું તે. ૬૯

વસંતતિલકા વૃત્ત.

સાંખ્યાદિ શાસ્ત્ર અપશાસ્ત્ર કુતર્કદ્વૃષ્ટ,
 લાવે નહિ અનુભવો અપરોક્ષ પુષ્ટ;
 જેથી ફળે જીવનમુક્તિ, શુભાવહા જે,
 તેવી મતિ અમતણી, પુરુષાર્થદા તે;
 શાસ્ત્રૈકવાક્ય કરી, મેક્ષ સધાય જેથી,
 શાસ્ત્રો પ્રમાણુ ગણીએ, અધિઆત્મ તેથી. ૧૦૦

૧ કુત્સિત વિકલ્પનો અલ્પ પણ અંશ ગ્રહીને બુદ્ધિને
 બ્રહ્મ કરો નહિ. ૨ મારા જેવા. ૩ પોતાની પ્રિયતમ સ્ત્રીએ કહ્યું
 હોય તો પણ.

સર્ગ ૧૬ મો.*

દષ્ટાંતોના અર્થની સમજણ અને પરમતત્ત્વનું શોધન.
શ્રીવસિષ્ઠઃ—

દોહરા.

પ્રતિપાદન જે અંશનું, કરવું હોય વિશિષ્ટ;	
સરખાપણું ઉપમાનમાં, તેથી ગ્રહે જન શિષ્ટ.	૧
સર્વાંશે સરખાપણું, હોય ઇષ્ટ તો ભેદ	
લેશ જ કોઇ રહેશે નહિ, અને થશે ઉચ્છેદ	
ઉપમાન ઉપમેયનો, થઇ રહ્યો પૂર્ણ અભેદ.	૨
મહાવાક્યના અર્થમાં, ઉપયોગી દષ્ટાંત	
લિખ લિખ સમજ્યા થકી, જ્ઞાન થાય એકાંત ^૧ .	૩
મહાવાક્યના અર્થને, સમજ્યાથી જે થાય;	
શાંતિસિદ્ધિ તેને કહે, નિર્વાણ જ હે રાય !	૪
દષ્ટાંત ને દાર્ઙાત ^૨ તો, વિકલ્પના ઉદ્ધાસ,	
નથી પ્રયોજન તેહમાં, (તે) બોધનકાળ વિલાસ.	૫
અલંબુદ્ધિ તેમાં ધરો, વિવાદમાં શો અર્થ ?	
ગમે તેવી યુક્તિ શ્રવી, ગ્રહો વાક્યનો ^૩ અર્થ.	૬

* દ્રષ્ટદશ્યના સાક્ષી જે, સર્વપ્રમાણપ્રવિષ્ટ,
નિસ્યતત્ત્વ અપરોક્ષ જે, તેજ બ્રહ્મ અવશિષ્ટ; ૧
દષ્ટાન્તાર્થપ્રસંગમાં, આ સર્ગે શોધાય,
તત્ત્વ બ્રહ્મનું તે તમે, સુણજો સૌ સુખદાય. ૨

૧ કેવળ. પરિપૂર્ણ. ૨ જેના સંબંધી દષ્ટાંત આપ્યું હોય તે.

૩ મહાવાક્યનો.

પરમ શ્રેય તો શાંતિ છે, સમજી તમે મન એમ;
 તે મેળવવા યત્નને, આદરજો સુક્ષેમ. ૭
 ભાત મળ્યો તૈયાર જો, સુખભોજનને કાળ,
 વિકલ્પ પછી કરવાજ શા ? “સિદ્ધિકાળ શો સાળ ?” ૮
 કારણો^૧ નર ઉપમાતણો, કરતા રહે ઉપયોગ;
 અકારણાં ઉપમાન ને, ઉપમેયોના યોગ. ૯
 સદશતા સૌ દેશથી, હોય ન રામ ! લગાર,
 સદશતા કેવળ રહે, એકદેશોર નિર્ધાર. ૧૦
 તોપણ એ સાદશ્યનો, અઘાંગ છે ઉપયોગ;
 શીઘ્રજ ઓધ કરાવવા, સદૃશ જ એ ઉદ્યોગ. ૧૧
 “ આ ઔષધ પી બાળ ! તું, વધશે તારા વાળ,
 વધ્યા બ્રાતના વાળ જ્યમ,” શાન્તિદેવ કથો એ જાળ; ૧૨
 બાળક ઔષધપાનનું, સિદ્ધ કરે એ કામ,
 પણ ન વધારે વાળને, તેમ જાણજો રામ ! ૧૩
 કામ કરે ઉપમાન ને, ઉપમેયોના દેશ;
 બ્રહ્મજ્ઞાન ઉપજાવવા, નહિ સદશ નિઃશેય. ૧૪
 પડી રહો નહિ વિશ્વમાં, થઈ રહો રહિતવિવેક;
 પુષ્ટ જોષ નિજ જાતને, વિધવિધ ભોગે છેક. ૧૫

- પડી રહે જ્યમ દેડકા, અક્ષાંધી^૧ કાઠ એક,
પથ્થરના પોલાણમાં, પુષ્ટ જનેલો છેક. ૧૬
- કરી મનન દષ્ટાંતથી, જિતો પરમપદ ખેડ,
શાંતિશાસ્ત્રવિચારમાં, રહો તમે નિઃશેષ. ૧૭
- ૫ પુનર્નાશ જ્યાં છે નહિ, એવી શાંતિ અમાપ,
“તુરીયપદ” એ નામની, વિશ્રાંતિ નિષ્પાપ!, ૧૮
- આત્મામાં પામો નહિ, ત્યહાં સુધી સુવિચાર,
કરતા રહો જ પ્રયત્નથી, શાસ્ત્રવાક્યઅનુસાર. ૧૯
- સૌજન્યે શુભશુદ્ધિથી, તજસમાગમસાથ;
૧૦ ગુરુસેવાદિકધર્મથી, સાધનક્રમ ધરો હાથ; ૨૦
- ધર્મઅર્થઉપાર્જને, ક્રિયાવાન રહો રામ!
ભવાબ્ધિથી ઉત્તીર્ણને, રતુર્યે કૃતઆરામ^૩, ૨૧
- ગૃહસ્થ વા સંન્યાસીનો, ઇહપરલોકે અર્થ,
કૃત અકૃતથી કો નથી, શાસ્ત્રોપ^૪ વિભ્રમ વ્યર્થ. ૨૨
- ૧૫ નિર્મન્દર અર્જુવસમો, સૌ સ્થિતિમાં રહે શાંત,
કરે ન તેનો વિપ્લવો,^૫ શાંતિભંગ એકાંત. ૨૩
- ઉપમેયનો ઉપમાનથી, સધર્મતા એકાંશ;
પ્રવૃત્તિ છે દષ્ટાંતની, દેવાને બોધાંશ. ૨૪
- બોધ્યબોધને કારણે, સમજે છે બોદ્ય,
૨૦ બોધચંચુ બનવું નહિ, ખંડનમતિ હાતવ્ય. ૨૫

૧ આંખે આંધળો. ૨ તુરીય સ્થિતિમાં. ૩ જોણે આરામ કર્યો છે એવાને. ૪ શ્રુતિસ્મૃતિના. ૫ વિક્ષેપો.

- ગમે તેવી યુક્તિ શ્રયી, બોધ્ય જાણી લે મૂળ,
યુક્તાયુક્ત જુએ નહિ, બોધચંચુ વ્યાકુલ. ૨૬
- સંવિદ્રૂપ આકાશમાં, નિજ દૃઢ્યે વિશ્રાંત;
વસ્તુ વસે અનુભવરૂપી, આત્મરૂપ અતિકાંત. ૨૭
- ૫ અનર્થ છે તે વસ્તુમાં, એમ વદે મતિમંદ,
બોધચંચુ તે જાણુવો, પડતો ખંડનકંદ. ૨૮
- અતિ અભિમાને ઊડતા, વિકલ્પાંશથી અગ્ર
કરે વિકલ્પો સુપ્તિમાં, એ શાનો કહો તજગ ? ૨૯
- આત્મરૂપ નિજબોધને, મલિન કરે અત્યંત,
૧૦ નલ નિર્મળને જે રીંતે, મેધ મલિન કરંત. ૩૦
- સર્વજ્ઞવિશ્રાંતિ છે, સમુદ્ર એક જ્યમ મહાન,
સર્વ પ્રમાણુ આશ્રય અહિં પ્રત્યક્ષ જ મતિમાન ! ૩૧
- પ્રમાણુસૌમાં ઇંદ્રિયો, સારરૂપ તું જાણુ,
તે સૌનું અધ્યક્ષ અહિં, વેદન^૧ પરમ પ્રમાણુ. ૩૨
- ૧૫ તત્પ્રતિ^૨ સિદ્ધ જ જે થયું, તેજ કહ્યું પ્રત્યક્ષ;
ત્રિપુટીપ્રત્યયસિદ્ધ છે, ધટ્તાનપ્રત્યક્ષ. ૩૩
- પ્રકાશાત્મરૂપે થવું, ત્રિપુટીને અનુસાર;
(૧) અનુભૂતિ તેને કહે, (૨) વેદન પણ નિર્ધાર. ૩૪
- (૩) પ્રતિપત્તિ, (૪) પ્રત્યક્ષ તે, નામ એહનાં ચાર^૩;
૨૦ વદે દષ્ટિ વ્યવહારિકી, તેજ જીવ નિર્ધાર. ૩૫

૧ બુદ્ધિ. ૨ બુદ્ધિપ્રતિ. ૩ વેદન, પ્રત્યક્ષ, અનુભૂતિ, પ્રતિપત્તિ.

- વૃત્યુપાધિમાં સાક્ષિની, સંવિદ્ અભિધા^૧ થાય;
 અહંપણાઈપ પ્રત્યયે, પુરુષ પ્રમાતા થાય. ૭૬
 વિપયાકારની વૃત્તિથી, સાક્ષી પ્રકટ જપ થાય,
 ભંગ થતાં આવરણતણો, પદાર્થ તવ ફહેવાય. ૭૭
 ૫ સાક્ષી એક આ રીતથી, ક્રમે ભજે તણ બેદ;
 ધ્યાન, ધ્યાતૃ ને ધ્યેયના, તેનો કર ઉચ્છેદ. ૭૮
 વિધવિધ સંકલ્પો કરી, વિધવિધ તેમ વિકલ્પ;
 જ્ઞાન નાના તેથી બની, કમવિણુ રામ ! અનલ્પ, ૭૯
 જગત્પણે સાક્ષી સ્ફુરે, લલરિપણે જ્યમ નીર,
 ૧૦ વિચારતાં વસ્તુસ્થિતિ, કારણ નથી હે વીર !, ૮૦
 બ્રહ્મતત્ત્વ કોઈ વસ્તુનું; પણ કારણભૂત થાય,
 સર્ગાદૌ સૃષ્ટિરૂપે, સ્ફુરી રહેલ જણાય;
 કારણરૂપ પોતાવિષે, પોતે એ રીત થાય. ૮૧
 ઘટે ન એકજ વસ્તુમાં, કાર્ય કારણાં રામ !
 ૧૫ જિહ્વા છે અવિચારથી, શુવ હે રામ ! તમામ.
 કારણ કઈ પેર તેહનું, ઘટી શકે નિષ્કામ ? ૮૨
 અસત્ જતાં કારણ સ્ફુરે, બ્રહ્મસૃષ્ટિઅનુરૂપ,
 સૃષ્ટિતણા આરંભમાં, કારણ બની રહે ભૂપ. ૮૩
 પોતે પોતાને વિષે, કારણ ભૂત પ્રત્યક્ષ;
 ૨૦ બ્રહ્મ બને છે નક્કી એ, રહી સ્વયમ્ અધ્યક્ષ; ૮૪

- જીવ રૂપ જ્યમ અહનું, જગત રૂપ ત્વમ થાય
પ્રકૃતિમાં જ અજ્ઞાનથી; વિચારથી હે રાય !, ૪૫
- ઉપજેલું પોતાથકી, શરીર નષ્ટ થઇ જાય;
વ્યાપકરૂપ પ્રભાવથી, અહ પ્રકટ જવ થાય. ૪૬
- ૫ વિચારવાન વિચારથી, જાણે નિજને જ્યાંહિ;
ચરમ વિચાર સમી, રહે કેવળ અહ જ ત્યાંહિ. ૪૭
- આત્મરૂપનો એ રીતે, નિરૂલેખ^૧ અવશેષ^૨,
વિચાર નષ્ટ થયે સતે, વર્ણો શકાય ન લેશ. ૪૮
- બુદ્ધીદ્રિષ્ટ ને કર્મથી, ક્રિયારહિત ને શાંત,
૧૦ મન થયે, બાધિત થતો, પ્રપંચ આ નિર્જીવ. ૪૯
- બાધિતની પછી ભાવના, સત્યપણે ના થાય;
ચક્ષુ ન થાય પ્રારબ્ધથી, સ્પર્શ કર્મનો જાય. ૫૦
- પ્રવર્તતી નથી ઈન્દ્રિયો, હોય યંત્ર જ્યમ બંધ,
કપાલ જતાં દોરડાં, તુટ્યો વિષયસંબંધ. ૫૧
- ૧૫ મનોચંત્રના ચક્ષુનમાં, વિષયસ્ફુરણ કહેવાય;
કારણ માત્ર ક્રિયાતણું; જ્યમ સમજે હે રાય !, ૫૨
- દારુ^૩મેષ^૪ ભટકાય બે, પ્રણાલો^૫અંતરદોર
જો બેસો ભટકાવવા, કરી હાથથી જોર. ૫૩
- સ્પન્દન જ્યમ વાયુવિષે, વિશ્વ જ વેદનમાંય,
૨૦ રૂપાલોકમનકારના^૬, ભર્યા પદાર્થ જ જ્યાંય. ૫૪

૧ જોનો ઉલ્લેખ ન થઈ શકે એવો. ૨ બાકી રહેલું. ૩ લાક-
હાના. ૪ ઘેટા. ૫ પાટીયાની અંદર રહેલ દોર. ૬ મનસ્કારના.

- “ વિષય મહે બહિરિન્દ્રિયો, ” તે છે રૂપાલોક,
 “ મનવિષયસંધાન છે, મનસ્કાર સૌ લોક. ૫૫
- વેદન ને વિષયોમહી, પ્રથમ કોણ ? એ વિંધ
 શંકાને સમજાવવા, પ્રશ્ન આમ છે કીધ. ૫૬
- ૫ અન્યોન્યાશ્રય^૧ લાગતો, તેનો શો પ્રતીકાર^૨ ?
 માયાશબ્દ^૩ ચિદ્દન્ટરે,^૪ સર્વવિષયસંસ્કાર.
 અધિગ્રાનસત્તાવડે, ચિત્પ્રકટે છે બહાર. ૫૭
- વિશ્વ રહ્યું નિજ અંતરે, દર્પણનગરી^૫ જેમ;
 માયાથી દેખાય છે, હોય બહિર્જાત તેમ. ૫૮
- ૧૦ ઉદય થાય જે રીતથી, આત્મસુવેદન શુદ્ધ,
 ઉપજેલું તે રીતથી, ભાસે જ અનવરુદ્ધ^૬. ૫૯
- દિશાકાલ બાહ્યાન્તરા, પદાર્થવેપથી સર્વ,
 ભરેલ દેહ અનંતથી, બિડે આ જગપર્વ. ૬૦
- પેખી જ દસ્યાભાસને, રહે ધારી નિજરૂપ,
 ૧૫ દેખાય જ્યાં જે જે રીતે, (તે રીત) જણાય અત્તસ્વરૂપ. ૬૧
- તે સર્વાત્મા જે રીતે, જ્યાં પામે ઉદ્ધાસ;
 તુર્ત જ રહે ત્યાં તે રીતે, કરી તેવોજ પ્રકાશ. ૬૨
- સર્વાત્મકતાને લીધે, દ્રષ્ટાને દસ્યત્વ;
 પ્રાપ્ત થયું જ જણાય છે, એ નિશ્ચિત છે તત્ત્વ. ૬૩

૧ અન્યોન્યાશ્રય નામનો દોષ. ૨ ઉપાય. ૩ માયાથી રંગાયલ.
 ૪ ચૈતન્યમાં. ૫ દર્પણમાં નગરી. ૬ કંઈ પણ અવરોધ કે હરકત
 પામ્યા વગર.

	દ્રષ્ટાના સહભાવથી, જાણો છે દશ્યત્વ,	
	દશ્યપણું ને દ્રષ્ટતા, એ મિથ્યા બોધત્વ.	૬૪
	દશ્યવિના દ્રષ્ટા નહિ, દ્રષ્ટાવિણ નહિ દશ્ય;	
	સિદ્ધ થયું મિથ્યાપણું, કાર્યેતણું આકૃષ્ય ^૧ .	૬૫
૫	સિદ્ધ થયું તેથી ખરે, કારણ બ્રહ્મ ન લેશ્વ;	
	પ્રમાણતત્ત્વ પ્રત્યક્ષ નેર, અનુમાદિક ^૩ છે વેપ.	૬૬

ઉપજતિવૃત્ત.

	સ્વયત્નમાં દૈવ જ જે ઉપાસે,	
	તે દૈવશબ્દાર્થ સુદૂર લાગ્યે;	
૧૦	નિર્જનંતમાં ઉત્તમ ધામ સાધો,	
	લાભે શૂરો પૌરુષમાત્ર સાધ્યે.	૬૭
	સિદ્ધાંત આચાર્યપરંપરાનો,	
	વિચારજો આ સિત ^૪ સત્ય તાવત ^૫ ;	
	પામ્યા નથી શુદ્ધ જ સ્વીય ^૬ બુદ્ધિયા,	
૧૫	અનંતરૂપી પદને જ યાવત ^૭	૬૮

૧ ખેંચીને; સ્પષ્ટજ નીસરતું. ૨ સર્વ પ્રમાણોનું તત્ત્વ આત્મા જ છે. ૩ અનુમાનાદિક. ૪ શુદ્ધ. ૫ ત્યાંસુધી. ૬ પોતાની. ૭ જ્યાંસુધી.

સર્ગ ૨૦ મો.

પ્રજ્ઞા અને બુદ્ધિનો વધારો, મહાપુરુષનાં લક્ષણ અને
સદાચાર નિરૂપણ.

દોહરા.

- આર્યસમાગમયુક્તિથી, પૌરુષબળથી રામ !
૫ પ્રજ્ઞાની વૃદ્ધિ કરો, પ્રથમ તમે અભિરામ. ૧
મહાપુરુષતા મેળવો, તે પછી હે નિષ્કામ !
પ્રાપ્ત કરી શુભ લક્ષણો, મહાપુરુષોનાં રામ !, ૨
અધિક જ જે ગુણ જેહમાં, જગત્પ્રસિદ્ધ જ હોય;
તેનાથી તે મેળવી, બુદ્ધિ વધારો સોય. ૩
૧૦ મહાપુરુષપણું આ મળે, શમાદિગુણથી રામ !
સમ્યક્જ્ઞાનવિના થતું, સિદ્ધ ન તે નિષ્કામ ! ૪
શમાદિગુણજ્ઞાને વધે, સદાચાર સુપ્રશસ્ય^૧,
અંતરૂક્ષણયુત વૃષ્ટિથી, અંકુર જેમ અન્નદય. ૫
શમાદિગુણથી જ્ઞાન પણ, વધતું ઉત્તમ રીત;
૧૫ અનાત્મક યજ્ઞોદયકી, વૃષ્ટિ જેમ ખચીત. ૬
શમાદિગુણ જ્ઞાને અને, શમાદિથી વર્ણો જ્ઞાન,
વધે પરસ્પર એ રીતે, સરોજ્જકાન્તિસમાન^૨. ૭

* મહાપુરુષલક્ષણ અર્થે, પ્રજ્ઞાબુદ્ધિપ્રકાર;

સદાચારક્રમ છે કહ્યા, વૃદ્ધિ-પરસ્પર-કાર. ૧

૧ બહુ વખાણવા યોગ્ય. ૨ સર: + અજ્ઞ=સરોજ્જ. સરોવર
અને કમળની શોભાની પેઠે.

- સત્કમ^૧ વધતો જ્ઞાનથી, સત્કમથી વર્ણો જ્ઞાન;
 એકએકથી એ રીતે, ઉભય વધે મતિમાન ! ૮
- શમપ્રજ્ઞાદિકથી કરી, સુદૃઢ નિજ પુરુષાર્થ;
 સદાચાર ને જ્ઞાનનો, કરવો સહ અભ્યાસ. ૯
- ૫ જ્ઞાન અને સત્કમતણો, સહ અભ્યાસ ન થાય;
 તો તો વ્યર્થ પ્રયત્ન એ, એકૈકશ^૨નો રાય ! ૧૦
- શાલિક્ષેત્રના રક્ષણે, તાલો પાડી સ્ત્રી ગાય,
 ખીતતણો આનંદ ને, ખગોડુચન^૩ પણ થાય. ૧૧
- કર્તા નહિ, કર્તાઈપી, જે જન થાય નિરીક્ષ,
 ૧૦ જ્ઞાન અને સત્કમવડે, પામે પદ નિર્બાજ. ૧૨
- રામ ! કલો મેં એ રીતે, સદાચારક્રમ કાન્ત,
 સમ્યક્જ્ઞાનક્રમને હવે, ઉપદેશું નિર્બ્રાત. ૧૩
- મશ, આયુ, પુરુષાર્થફલ, સુસાસ્ત્ર આ દેનાર;
 પુરુષ તજશ^૪ને આત્મ^૫થી, સુણે ધૌયુત નરનાર. ૧૪
- ૧૫ સુણ્યે જુદિ નિર્મળ થયે, સ્વયં મળે પદ બેશ,
 મલિન જળ નિર્મળ બને, થયે કતક^૬સંશ્લેષ.^૭ ૧૫

૧ સદાચાર. ૨ એક એક સાધવાનો જુદો જુદો પ્રયત્ન.
 ૩ ખગ+ઉચ્ચન. પક્ષીને ઉરાડવાનું કામ. ૪ જ્ઞાની. ૫ મથાર્થ વક્તા.
 ૬ નિર્મળ. ૭ સંગ. ડહોળા. પાણીમાં નિર્મળી નાખવાથી તે પાણી
 નિર્મળ થાય છે.

દ્રુતવિલંબિતવૃત્ત.

વિદિતવેદ^૧ મુનિ મન જ્યાં થયું,
વિવશ એવ^૨ પરંપદ પામતું;

સરસ જે અવબુદ્ધ^૩ અખંડિત,

૫ મનથી તે ન ત્યજે દૃઢ બોધથી.

૧૬

૧ જાણવાર્યોગ્યને જાણ્યું છે એવું. ૨ જ. ૩ જાણેલું. મન જે સરસ અને અખંડિત વસ્તુને જાણી શે તેને પછી તે દૃઢ બોધ થવાથી ત્યજી શકતું નથી.

ઉપસંહાર.

હોહરાં.

- ગાળ્યાવિણુ ઉત્તમ જીવન, વિવેક સ્ફુરે નહિ ચિત્ત,
વિવેકવિણુ ઉત્તમ જીવન, નથી ગળાતું ખચીત. ૧
- કર્યાવિના વ્યવહાર શુભ, સુધરે નહિ પરમાર્થ,
૫ સુધરે નહિ વ્યવહાર પણ, વિનાયત્નપુરુષાર્થ. ૨
- સહજ મન્નિનતા ચિત્તની, અપેક્ષતી પુરુષાર્થ,
રહેજે કદિ પળતો નથી, હ્રદયત અરિનો સાર્થ. ૩
- ધર્યાવિના શુભ ખંતને, યત્ન ન પકડે જોર,
નિરંતરે હોયાવિના, ઘટે ન અરિનો દોર. ૪
- ૧૦ ભૂત જ મોટા ભાગની, પ્રસિદ્ધ જે જોવાય,
સેવા સાધન અલ્પદિન, પછી મોજો પડી જાય. ૫
- જેથી સ્પષ્ટ જણાય છે, નથી સમજાયું માહાત્મ્ય,
ન કરે વિચારે ઇષ્ટથી, આત્માનું તાદાત્મ્ય. ૬
- ધરવો નહિ સંસારની, રસરીતિઓમાં રોહ,
૧૫ ઇચ્છાને આધીન ના, બનવું નિઃસંદેહ. ૭
- કર્મસર્વમાં તો ગણો, પ્રભુ ને પ્રભુની સેવ,
રાખો સૌ વ્યવહારમાં, અદ્વિતસમર્પણદેવ. ૮
- આચારો નિયમો વળી, રુચિકર જગકર્તાર.
પાળંતો દિન ગાળતો, સાધક તે નિર્ધાર. ૯
- ૨૦ ધ્યેય પ્રભુને જે કરે, કેવળ સાધનવેળ,
ઇતર સમયમાં ભૂલોને, કરી મનસ્વી ખેલ; ૧૦

- યુક્તિયુક્ત તે છે નહિ; બળ સાધનનું જાય;
 સર્વકર્મમાં ધ્યેય જો, પ્રભુને ના જ કરાય. ૧૧
- બળ શુદ્ધિ ને દ્રવ્યનો, સમયતણો ઉપયોગ,
 એ સૌમાં નહિ શુદ્ધિ જો, કાળ જાય છે ફેક. ૧૨
- ૫ અનુસરતું સાધન નહિ, ઈશ્વરપ્રીતિને જોડ,
 ગાઢ મૌખ્ય ને દોષનું, જાણો સાધન તેડ. ૧૩
- જીવનરીતિઓ જે નહિ, અનુસરતી પ્રભુપ્રીત,
 અધિક દોષ ને મૌખ્યની, રીતિઓ તે જ ખચીત. ૧૪
- શુદ્ધિમંત શુદ્ધિતણો, કરે લગાડ ન જોડ,
 ૧૦ અનુસરતો પ્રભુપ્રીતિને, મૌખ્યરીતિ છે તેડ. ૧૫
- પ્રાપ્ત દ્રવ્ય ને સમયનો, ઇતર વસ્તુનો તેમ,
 કરાય છે ઉપયોગ જે, લક્ષ્યાવિણુ પ્રભુપ્રેમ, ૧૬
- દૂષિત અવળી સર્વ તે, મુર્ખપણુની રીત,
 જીવનરીત મતિમંતની, પ્રભુપ્રીત્યર્થ ખચીત. ૧૭
- ૧૫ ઉપાસ્યદેવની કલ્પના, જ્યમ જ્યમ ઉચ્ચ જ થાય,
 ભળવાને તેમાં પછી, ચત્તે જો મન ધાય, ૧૮
- સુવૃત્તિગણુ ને શાણપણુ, પવિત્રતા પથરાય,
 ઉપાસકમનવૃત્તિ સૌ, ઉપાસ્યસમ થઈ જાય. ૧૯
- પ્રભુલક્ષી તેથી નર્યો, વર્તનક્રમ બંધાય,
 ૨૦ તો તો બેડો પાર છે, ચત્ત ફલિત થઈ જાય. ૨૦
- ભજનસમયની વૃત્તિ જે, ભજનસમયનો ભાવ,
 તે જ વૃત્તિ ને ભાવમાં, ઈશમાં વસવું સાવ. ૨૧
- સ્નાનાદિક જે દેહના, દ્રવ્યાર્જનના તેમ,
 મિત્રકલત્રસુતાદિના, વ્યવહારો સુક્ષેમ, ૨૨

- કરવા રહ્યો ઈશિમાં સદા, રીઝવવા પરમેશ,
 અંખી સદા સદ્ધર્મથી, થશે કેમ તે બેશ. ૨૩
- સ્વર્ગીય જે જે પ્રાર્થના, તે સૌનો ઉદ્દેશ,
 વિચારયુક્ત જ ગાળવું, જગે જીવન હમેશ. ૨૪
- ૫ ખાતાં, પીતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, વદતાં, સર્વ,
 કરવાં કર્મ સુરીતથી, મેલી મનનો ગર્વ. ૨૫
- પ્રસંગ સૌ વ્યવહારના, કરવા ઉત્તમ રીત,
 મૂર્ખ કુચ્છંદી રીતિઓ, લજવી સર્વ ખચીત. ૨૬
- હોય ખર્ચતા દ્રવ્ય વા, કરતા હોય વિહાર,
 ૧૦ વિસર્ગાવિણુ નિજ ધર્મને, કરો કાર્ય એ સાર. ૨૭
- શુભ જીવનની રીતિથી, રહેવું સદા સૌકાળ,
 અવગર્જી રીતિ અગગી કરી, જાણી જીવનસાલ. ૨૮
- સરલ જ આ સિદ્ધાંત પણ, જુઓ જ તે દુર્લભ,
 બની રહ્યો જગમાં ઘણો, જેથી વ્યર્થ પ્રત્યક્ષ, ૨૯
- ૧૫ જીવનધન થતું આપણું, બની હાસ્યસાંકર્ષ,
 ભક્તિસમય ને સ્થાનના, રહી ચુસ્ત મતિવર્ધ. ૩૦
- વહન ઈશિધર્મોત્પન્ન, ઉતારવા નિજમાંહિ,
 ઉપાસના એ છે તદ્દા, મતિમંતની આંહિ, ૩૧
- ઈશિધર્મરસ પામવા, જતા થવા જીવધર્મ,
 ૨૦ ઉપાસવા પ્રભુ ભાવથી, એજ ભક્તિનો મર્મ ૩૨
- સમજાયો સાચો હશે, તો નિશ્ચિત એ જ્ઞાય,
 પ્રભુ કરો સૌ કર્મના ધ્યેય જ એ વરદાય. ૩૩

- “ કર્મો જે કરવાથકી, વિણુઆયાસે ક્ષેમ,
પ્રાપ્તિ પરમપદની જ તે, રહું કર્યાવિણુ કેમ ? ૩૪
કરી કર્મ ઉલટે કર્મે, ગાળું ન આયુષ્ વ્યથે ”.
ગાવો અહિં મધુરે સ્વરે, વારવાર એ અર્થ. ૩૫
- ૫ ખોટો વસ્ત ખેંચે અરે ! આપણુ સૌને જેહ;
મૂઢપણું નિજ બુદ્ધિનું, ખરે દાખવે તેહ. ૩૬
દોડે હરણાં દૂરથી, દેખો ઝાંઝવાં જેમ,
દયામળી જગરણુવિષે, સ્થિતિ આપણી તેમ. ૩૭
- કોણુ હું ? ને કેમ આ, દિસે દશ્ય આ ઠામ ?
૧૦ ઉકલ્યો નહિ એ પ્રશ્ન જો, થવો નથી આરામ. ૩૮
કરો રાખેલા ગર્તમાં, પડે મૃગો વનમૂઢ,
નરમૃગો પણ મોહમાં, ફસાય વિષયાઝઢ. ૩૯
ધિક્ ધિક્ તે નરને અહિં, કરતા જે ઉન્માદ,
મદિરા પીને મોહની, ધરે ન લેશ વિપાદ. ૪૦
- ૧૫ બાંધી બેઠા દેહમાં, સુદૃઢ આસ્થા જેહ;
સ્થિર ધારી સ્થિતિ જગતણી, સ્થિર ધારી વર્ણો દેહ. ૪૧
ક્ષણભંગુર યૌવનથકી, ધરી મોહથી હર્ષ,
બનવું ન લેશ જ આપણે, નરમૃગનો આદર્શ. ૪૨
ભૂતપંચસંઘાતથી, બન્યું પૂતળું જાણુ,
૨૦ સ્ત્રીનામે, ત્યાં રસવડે, દોડે કેમ સુખણુ ? ૪૩
પડો રહો નહિ વિશ્વમાં, થઇ રહો રહિતવિવેક;
પુષ્ટ જોઇ નિજ જાતને, વિધવિધ ભોગે છેક; ૪૪
પડી રહે જ્યમ દેડકો, અક્ષાંધી કોઈ એક,
પથ્થરના પોલાણમાં, પુષ્ટ બનેલો છેક. ૪૫

- શિશુસમ જંતુચિત્ત છે, ક્ષણક્ષણમાં બદલાય,
અજેકળે જો વાળશો, સુપંથ ચ્હાતું થાય. ૪૬
- જગે દુઃખદ બહુ મૌખ્ય છે, તે કરતાં નિર્બ્રાત,
ધીર અંધારા કૃપમાં, તરુકોટર એકાંત, ૪૭
- ૫ અંધકીટ થઈ જીવવા, વર વરવો એ ઇષ્ટ,
પણ વરો નહિ મૌખ્યને, ન મૌખ્યથી અન્ય અનિષ્ટ. ૪૮
- વસતિમાં ચંડાલની, ફરવું ભિક્ષાકાળ,
ઘડી હાથમાં કોડીયું, બહેતર છે મહારાજ; ૪૯
- પણ વરો નહિ મૌખ્યનું, હતજીવિત સુતરામ;
૧૦ મરેલ નર તે જાણવો, મૌખ્યે ઋણ તમામ. ૫૦
- વરજો કર્મભેદતા, વરજો મલકીટત્વ,
વરજો અંધઅહિત્વ પણ, કદી ન નરમૂલત્વ. ૫૧
- પોતે પોતાથી કરી, મનમુગ્ધને સુસ્થિર,
સંસૃતિભોહસમુદ્રથી, ઉદ્ધારો બની ધીર. ૫૨
- ૧૫ કોણ હું ? ને ક્યમ ઉપજ્યો, દોષ જ આ સંસાર ?
જુએ એમ ન્યાયે કરી, તેને કહે જ વિચાર. ૫૩
- નશ્વરત્વ નિજ દેહનું, નિહાળવું નિશ્ચિન,
પશુસમતાને પરહરી, થવું બ્રહ્મમાં લીન. ૫૪
- અન્નપાનકાંતાદિનો, કોમળ કલિલ આસ્વાદ,
૨૦ પ્રણુકોટસમ ધરમાં લહી, કરો ન વય બરબાદ. ૫૫
- જાણી ન લીધું તત્ત્વ જો, આ જન્મે આ વાર;
દુર્લભ મળવી છે પક્ષી, આ તક વારંવાર. ૫૬
- શાસ્ત્ર અને સદ્ગુણતણો, શૈશવથીજ અભ્યાસ;
પૂર્ણ અપેક્ષિત છે ખરો, કહે અનુભવીઓ ખાસ. ૫૭

- દૈવ અને પુરુષાર્થેષ, છે ઘેટા સમૃદ્ધ;
જગમાં જનસૌમાં કરે, મહાન પરસ્પર યુદ્ધ. ૫૮
કાર્યવાન નર જે અને, ફલિત જ તેને થાય;
પૌરુષ માત્ર જ યત્નનિજ, કરામલકને ન્યાય. ૫૯
- ૫ યત્ન જ જગ વિલસી રહ્યો, મહાન દેવ સદૈવ,
દુઃખે કુમળા લોકની, હુંક માત્ર છે દૈવ. ૬૦
મનોવાસના પૂર્વતી, અનેલ સુદહ જેહ,
કર્મભાવપરિણામને, છે પામેલી તેહ. ૬૧
પ્રાધાન્ય જ પુરુષાર્થનું, આ ગ્રંથે વર્ણાય.
- ૧૦ તેજ ખરો સિદ્ધાંત છે, તેનું ગીત ગવાય. ૬૨
જરાહારથી ધૂસરું, પકવ જોઇ તત્કાળ,
શિરકુખમાંડક ખાય છે, નરનો સ્વામી કાલ. ૬૩
વિરસપણું વિષયોતણું, મહાપરિશ્રમથી થાય,
સમ્યક્ નિજેષેને જીએ, તે પંડિત કહેવાય. ૬૪
- ૧૫ લૌલોતરી મરુ ભૂમિમાં, ઉગતી ના જોવાય,
મરુ ચિત્તમાં તત્ત્વનું, પોષણ ક્યમ કરી થાય ? ૬૫
વિષમૂર્છાસંમોહિની, સંસૃતિભાયામાંહિ,
ઉચિત ન જ્ઞાની વિવેકોને, ઉંઘવું લેશ પણ ક્યાંહિ. ૬૬
મનનક્રિયાના અસ્તથી, કૌતુક થાતાં અસ્ત,
૨૦ મન નિજમાં માતું નથી, પ્રકટી બ્રહ્મ પ્રશસ્ત. ૬૭
ઇંદ્રજાળ રચતું નથી, થતાં વાસના અસ્ત,
બાળચપળતા ત્યાગોને, રહે મૂળમાં મસ્ત. ૬૮

- આત્મતત્ત્વઅવલોકને, પ્રાપ્ત વૃત્તિઓ થાય,
એ વિધ ઉચ્ચ પ્રકારની, અવર જ સર્વ વિદ્યાય. ૬૯
- અન્વેષણ તેથી કરો, આત્મતત્ત્વનું નિત્ય,
ઉપાસના તેની કરો, જાણો તેજ અચીત. ૭૦
- ૫ યાવજીવ વિચારથી, કરી ઇતર સૌ લાગ,
ગ્રહો જ માર્ગ સનાતનો, બ્રહ્મલબ્ધિને કાજ. ૭૧
- મહામોહહસ્તી કરે, હૃદયકમળનો નાશ,
અટકાવો પ્રકટાવીને, શુદ્ધ વિચારપ્રકાશ. ૭૨
- કોણ આ ધ્યાતા અરે ! ક્યાંથી ઉપજ્યો તેહ;
૧૦ દીન બની જોયા કરે, ઇન્દ્રજાળ આ જેહ ? ૭૩
- જ્ઞાનરૂપ સૌ તેજનું, છે અહિં મૂળનિધાન,
કૃપાકટાક્ષ જ જેહની, તે વિભુ હે મતિમાન ! ૭૪
- જનજીવન દર્શાવજે, સત્યતણો આદર્શ,
શાણી શુભતમ વાસના, સદાચાર ઉત્કર્ષ; ૭૫
- ૧૫ વર્ણો માગું હું એમ જે, હૃદિ પોષજે નાથ !
નિષ્કપટી અતિ ભાવને, જેથી શુદ્ધ થઇ હાથ, ૭૬
- આત્માના સ્વાતંત્ર્યને, ભેદો લે સુખ રહેલ,
શુભતમ શુદ્ધ વિચારની, થઇ રહે રેલંછેલ. ૭૭
- મધુરવૃત્તિ મન આ બને, ત્યજીને આશ સમસ્ત,
૨૦ ચંદ્રબિમ્બસમ દીપોને, રહે સુખે બહુ મસ્ત. ૭૮
- તારો તેવો ખ્યાર જે, નિષ્કલ કદિ ના થાય,
માર્ગતણો દર્શક બને, આલંબન દહ થાય, ૭૯
- આશ્વાસન મુજને હજો, અંતસુધી નિઃશેષ,
ભરકિમંત્ર જગમાં રહી, લળવા આત્મપ્રદેશ. ૮૦

આ ગ્રંથમાં આવતા અગત્યના શબ્દોનું

સૂચીપત્ર.

નોંદ ૧: પહેલો આંકડો પૃષ્ઠની સંખ્યાનો છે. બીજો આંકડો પંક્તિનો છે.

નોંદ ૨: પંક્તિની ગણતરી બહુધા હેડલાઈનની નીચેથી કરવાની છે.

પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક	
અ		અતિક્રમણ	૩૦-૧૭
અખેડ	૧૨૪-૩	અતિતર }	૨૩૨-૧૧
અગસ્તિ	૨-૨	અથાગ	,, -૧૩
અગે	૨૭૮-૬	અઘતનેજ	૨૮૮-૬
અમિતરણુ	૨૨૫-૬	અધિગમ	૧૯૭-૧૦
અમિવેશ્ય	૩-૬	અનંપને	૨૩૫-૮
અઅછ	૨૪૩-૧૮	અનવઘ	૧૦૪-૪
અધવની	૨૭૬-૭	અનવસ્થ	૨૧૨-૫
અમડ	૮૬-૬	અનવસ્થસમ	૨૧૧-૧૨
અધશન્ય	૨૨૦-૧૦	અનાથ	૧૪૬-૬
અચિરજ	૯૭-૧	અનારત	૨૧૫-૧૦
અટપટા	૮૪-૧૭	અનીહ	૧૦૬-૨
			૨૪૩-૧૦

પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
અનુધાવે	૨૨૪-૪
અનુભૂતિ	૨૬૦-૧૮
અનેકશ	૧૮૦-૧
અ-ચોન્યાશ્રય	૨૬૩-૫
અપરોક્ષપુષ્ટ	૨૮૬-૧૫
અપલાપ	૨૮૫-૨૨
અપેક્ષિતા	૨૭૬-૬
અપ્રજ્ઞજ	૨૭૪-૫
અભિધા	૨૬૧-૧
અભિનન્દી	૧૭૨-૧૧
અભિલાષા	૨૭-૨૭
અભિલાષી	૨૬-૧૬
અભીક્ષણુ }	૧૬૬-૧૨
	૨૪૯-૨
અભ્યુદિત	૨૩૬-૧૫
અમૂર્ત	૨૦૪-૯
અમોઘ	૨૧૫-૭
અરિષ્ટનેમિ	૪-૨૦
અરીસે	૧૭૧-૧૮
અલકાપતિ	૧૦૭-૧૪
અલિપક્ષ	૯૮-૩
અલંબુદ્ધિ	૨૮૭-૧૬
અવકરે	૯૧-૨
અભ્યાસ	૨૭૬-૭
અવગુંઠિત	૨૩૫-૧
અવદાત	૨૬૫-૧૨
અવરોધ }	૨૬-૮
	૨૮૧-૧૪
	૨૮૫-૧૮
અવશેષ	૨૯૨-૭
અવહેલન	૨૩૨-૩
અવાંતરે	૨૧૪-૯
અવિરોધ	૧૩-૧૩
અન્યુત્પન્ન	૨૧૨-૧૯
અશિષ્ય	૧૭૨-૩
અસમ	૧૬૧-૧૨
અસિતરુ	૨૩૩-૧૬
અસિદ્ધવિરુદ્ધાદિક	૨૮૩-૯
અસિધાર	૨૩૩-૧૭
અસંભાવના	૨૫૦-૧૧
અસ્તતમપટલ	૨૭૬-૧૧
અક્ષાંધી	૨૮૯-૧

પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક

પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક

આ

આકૃત્ય	૨૬૪-૪
આખેર	૧૧૦-૧૮
આખ્યાયિકા	૨૬૭-૧૬
આગમ	૨૭-૧૦
આચાર	૨૬૨-૭
આડંબર	૧૬૫-૬
આતિવાહિક	૧૭૬-૬
આદરે	૨૩૦-૮
આદર્શ	૯૨-૬
આદેય	૨૧૦-૨૦
આનત	૨૬૬-૬
આનંદદ	૨૧૯-૧૨
આપદ્વાદળ	૪૩-૧૬
આપાતચારુ	૧૨૬-૫
આસ }	૨૩૧-૧૭
	૨૬૬-૧૪
આપાદ	૨૭૬-૧૦
	૧-૧૫
આપાદ }	૨૨૬-૧૨
	૨૩૦-૬

આમિષ-નર

૧૦૦-૧૪

આમ્નાય

૧૧૬-૧૩

આરભટ્ટી

૧૩૪-૪

આર્તનુ

૨૬-૧૧

આરાવ }

૧૧૭-૩

૧૮૬-૧૪

આલાન

૯૪-૧૧

આ વાર }

૬-૩

૧૮૬-૧

આરાવ

૨૧૨-૧૨

આસાર

૨૪૨-૧૩

આરફાટ

૧૧૨-૩

આગ્રાપિત

૧૭૨-૧૭

એ

એકદેશી

૨૮૨-૧૫

એકરાહ

૧૨૬-૧૩

એકેકશ

૨૬૬-૧૦

	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
ઐ		ઉન્નેષ	૨૭૫-૧૧
		ઉકુમણ	૯૬-૧૭
ઐહિક	૧૮૭-૪	ઉડગમર }	૧૧૭-૩
			૧૮-૫
ઓ			૧૩૬-૩
		ઉત્કટ મ્રણ	૧૦-૧૪
ઓકતું	૧૧૨-૯	ઉત્તર માનસ	૧૮-૫
ઓધ	૨૧૫-૮	ઉત્પલઆલિ }	૨૬૬-૫
ઓજસ	૧૧૧-૪		૨૨૮-૧૪
ઓરીઓ	૯૮-૧૧	ઉદ્ધતકર્ણ	૨૩૮-૧૬
		ઉન્મતાચાર	૨૬૬-૧૦
ઈ		ઉપચય	૨૩૪-૯
		ઉપપત્તિ	૩૧-૫
ઈરાવતી	૧૭-૨૫	ઉપમાર્જન	૧૬૬-૧૧
ઈષિસ્લક્ષ્ય	૨૭૧-૬	ઉપલંબનો	૨૬૮-૯
ઈષ્ટિકવચસમ-યાય	૨૭૬-૧૬	ઉભરાયેજ	૨૨૪-૬
ઈન્દ્રજાલ	૩૩૨-૭	ઉરમ	૬-૧૮
ઈન્દ્રજિત	૧૩-૧૮	ઉલ્લાસ	૯૧-૫
ઈન્દ્રભન	૧૮-૮	ઉડાણ	૧૦૬-૧૦
ઈંધન	૯૪-૧૯		
		ઊ	
ઉ		ઊષર	૧૩૧-૨
ઉચ્ચાત્મ	૧૮૬-૧૦	ઊર્ણ	૨૧-૪
ઉચાટ	૯૯-૧૮	ઊસરઆ	૧૦૮-૪૫

	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
અક		કર્ણિકા	૧૧૬-૧
અકષિટૃત	૨૭૫-૪	કર્દમ	૧૪૫-૧૦
		કરામલક	૧૬૭-૧૨
અં		કરોળીયા	૭૮-૧૭
અંગે	૨૪-૨૦	કરંજ	૧૩૬-૧૨
અંધ દર્દુશ	૨૪૦-૮	કરંડીયે	૨૦૬-૧૫
અંધાર	૧૭૧-૪	કરંડીયો	૬૩-૫
અંબુજે	૨૫-૧૧	કલેવરુ	૮૩-૪
અંબુરમશી	૧૪૨-૯	કલ્પી	૧૦૪-૪
અંશસિષ્ટ	૨૭૦-૨૦	કલ્હાર	૧૧૧-૧૭
		કલનભલ	૧૨૫-૧૪
ક		કવણિત	૧૦૦-૧૩
		કહેર	૬૭-૮
કટકત્વ	૨૬૮-૧૬		
કણ	૧-૧૨	કા	
કતક	૨૯૬-૧૬	કાકતાઝી	૨૨૪-૮
કતલ	૨૩૩-૧૦	કારણી	૨૮૮-૫
કતિપય	૯૬-૧૦	કારણુભાણુ	૨૪૮-૫
કથોપાય	૧૧-૧	કારુણ્ય	૩-૮
કદર્શના	૧૭૧-૧૭	કાર્તિકેય	૧૮-૧૨
કરભ	૯૪-૩	કાલભાણુ	૨૦૬-૩
કરંવત	૧૪૧-૫	કાશી	૧૮-૪

	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
કાષ્ઠકૂટ	૭૫-૧		
કાસ	૧૦૦-૧૩	કુ	
કાર્યભીડ	૨૫૫-૮	કુદાર	૧૮-૪
કિ		કુલિ	૧૧૦-૫
		કુસરદ્રવે	૨૨૬-૧
કિકરો	૨૫૯-૧૨	કુરવ	૧૫૪-૧૭
કિંચિદ્વચ્ચ	૨૭૯-૧૮		
કિનરયુગલો	૪-૧૦	કો	
કુટુમ્બકખીલો	૨૩૮-૪	કોટર	૫૨-૯
કુમુદિની	૨૩૧-૮	કોવિદ	૨૨૭-૧
કુન્ત	૨૩૨-૧૧	કૌશીય	૧૩૨-૧૬
કુલાય	૭૬-૭		
કુવેળમાં	૨૫૦-૪	કૌ	
કિરાતે	૯૫-૧૧	કૌશીય	૧૩૨-૧૬
ક્રિયમાણુ	૧૬૯-૧૪	કૌસલ્યા	૧૩-૧૨
ક્રિમાંગુલિ	૧૦૯-૨		
કું		કું	
કુન્માંડક	૧૦૧-૬	કુંચુક	૨૩૨-૫
		કુંચુકી	૬-૧૮
કૂ		કુંદુક	૧૦૭-૫
કૂટ પ્રવીણુ	૩૩-૩	કૂતાસ્મ	૧૩-૧૩
કૂપ	૨૭૫-૭	કૂપણુ	૨૧૬-૧૭

પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક	
ક		ગ	
કંકચ	૨૫૦-૨	ગગણી	૧૦૮-૩
કચ્છાદો	૯૩-૧૫	ગતકલ્મય	૧૭૧-૧૭
		ગતવાસ	૨૪૨-૨
ક		ગમ્ય	૧૭૦-૧૮
કૃષ્ણા	૧૭-૨૦	ગર્ત	૨૭૬-૨
		ગર્દા	૬૬-૧૦
		ગલિતઅંચિના	૨૬૨-૧૩
ખ		ગારુડી	૨૩૧-૧૬
ખગ	૬૮-૬	ગીષડી	૬૬-૧૦
ખગોડ્ડયન	૨૯૬-૮	ગુણુખાણુ	૧૮-૨
ખગોળ	૧૨૪-૩	ગુણુપુંજ	૨૨૬-૧૬
ખટવાંગ	૧૧૬-૧૫	ગુણુશ્લાધી	૨૨૬-૧૮
ખદિર	૨૩૮-૧૮	ગુલ્મરોગ	૭૫-૩
ખપ્પર	૧૧૬-૧૩	ગુંચળાં	૬૯-૬
ખપુષ્પ	૧૧૭-૧૨	ગુંથી	૫૭-૧૪
ખલાસ	૬૦-૫	ઝોઠવણી	૧૮૦-૨૧
ખારલુણી	૭૭-૧૫	ઝરિષ	૨૦૫-૬
ખુણે ખોચરે	૧૦૬-૩	ઝંઝાજળ	૨૭૫-૮
ખેપ	૨૩૭-૪	ઝાંઝળ	૨૭૫-૬
ખંડનફંદ	૬૦-૬	ઝથી	૨૬૭-૧૬
		ઝામ્યતા	૨૭૬-૬

પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક	
ધ	ધ	અરુ	૫૧-૧૮
		અર્યા	૨૩૩-૧૪
	ધટ	અર્મભસ્ત્ર	૧૭૨-૫
	ધણુ }	અર્મણવતી	૧૮-૧
		આમરો	૧૧૬-૮
	ધણુવૃત્તાંત	આર્વાક	૧૦૪-૨૨
	ધનસાનિઓ	આહુ	૭૭-૬
	ધનપાપાણુ	ચિત્રસર્પ	૨૮૧-૧
	ધનાંધ્ય	ચિન્મય વ્યાપ	૨૭૩-૧૨
	ધાવ	ચિરજામુર	૨૬૬-૨
	ધુધવાટ	ચિરારવ	૨૭૧-૪
	ધુમરીયો	ચિંતાઅણુ	૬૭-૧
	ધૂડપંક્તિ	ચિંતાસૂત્ર	૨૨-૮
	ધૂમે	ચૂર્ણ	૩૧-૧૫
ઘ	ધેર	ચેતનવતી	૨૬૬-૧૩
		ચેતનવતી	૨૬૬-૧૩
		ચેત્તપાણું	૨૧૧-૬
		ચંગ	૫૦-૮
	ઘકચૂર	ચંડી	૧૧૧-૧૩
	ઘકવાકચીત્કારને	ચંદ્રભાગા	૧૮-૧
	ચંગ		
	ઘડપડ		
	ઘમકાર		
	ઘમત્કાર		

જ		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક			પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
			નૂથથી	૯૭-૧૦	
			જેર }	૩-૧૧	
				૩૬-૧૪	
જગજગત	૧૦૫-૩		જંત	૨૨૪-૧૩	
જગયાત્રાનિર્વાપ	૨૭૩-૨		જંભુકી	૧૦૧-૧૩	
જટાનૂટ	૨૪-૧		જંભુકીપ	૧૮-૨૧	
જનચેતસચંદ્રિકાં	૨૦-૧૭				
જમ	૨૧૮-૫		ઝ		
જયદાવ	૧૬૪-૧૪		ઝમતો	૧૬૦-૧૧	
જયંત	૧૩-૧૭		ઝટપટ	૩૬-૭	
જલદ	૨૫૦-૧૧		ઝળકે }	૨૪-૨૦	
જલંધર	૬-૧૮			૨૬૩-૩	
જદ્વી	૧૦૪-૪		ઝૂમી	૧૬૧-૩	
જવે	૨૬૫-૨		ઝંઝાવાત }	૬૪-૧૮	
જમતી	૨૬૭-૧૬			૨૭૮-૧૩	
જાણુ }	૨૪૭-૧		ઝાંઝવા	૫૦-૨૧	
	૨૭૫-૧				
	૨૭૬-૧૫				
જામ્યો	૧૬૧-૨		ટમટમી	૫૬-૮	
જિન	૬૧-૨		ટોકા	૧૫૧-૧૫	
જુમ	૩૪-૧૬				
જુદો	૩૪-૧૬				
જુવાની }	૬૧-૧૩		ડમલે ડમલે	૮૪-૧૧	
	૬૧-૧૭		ડમરૂ	૧૧૭-૩	

પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક	
દારુમેધ	૨૬૨-૧૭	દોર	૨૬૮-૯
દાર્દ્રાંત	૨૮૭-૧૪	દંતુશળ	૧૦૬-૫
દાવ }	૮૦-૧૨	દ્રષ્ટા	૨૬૪-૧
	૮૬-૧૨	દ્વિચંદ્રવિભ્રમના	૨૬૮-૧૦
દિનનકત	૨૫૨-૮	દ્વિહૃતપદ્યહરિસમા	૨૪૪-૨
દીપનિશાતમન્યાય	૧૭૨-૧૯	ધ	
દુગ્રેહે	૧૦૩-૮	ધનગંધ	૬૭-૭
દુર્ભાલા	૨૭૩-૧૫	ધર્મશીર્ણું	૧૨૭-૧૯
દુર્વિનીત	૨૮૨-૨	ધાય	૨૨૬-૧૩
દઢીકાર	૨૫૦-૧૬	ધારાગૃહ	૨૩૪-૬
દૃષ્ટાંત	૨૮૨-૮	ધિકંત	૨૨૫-૨
દૃષ્ટાંતર	૨૭૬-૧૫	ધીમતિ	૨૭૪-૫
દશ્યત્વ	૨૬૪-૧	ધુરંજત	૨૭૮-૧૧
દશ્યસર્પ	૨૮૧-૨	ધુવે	૯૦-૧૭
દેવદત્ત	૬-૨૦	ધુળધોગે	૧૦૮-૨૧
દેવમન્ય	૨૦૫-૧૨	ધૂર્ત	૧૦૬-૧૮
દોષાંત	૬૧-૧૧	ધૂમકં	૧૦૧-૫
		ધૃષ્ટિ	૧૩-૧૦

ન	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક	નિરપાધ	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
		નિરર્જલાં	૨૬૨-૩
નકુલ	૫૬-૨	નિરાધિ	૨૭૬-૧૧
નમણો	૭૪-૧૪	નિરાપીડ	૨૧૩-૨
નભનિભો	૨૭૩-૫	નિરાબાધ	૨૫૩-૬
નભશશીસમ	૨૨૬-૧૮	નિરાધિ	૨૬૨-૩
નભોમતિ	૨૬-૧૮	નિરાસકતની	૨૧૩-૨
નય	૨૬૫-૧૧	નિરુલ્લેખ	૧૩-૬
નરઅંબુજકોશ	૨૫૮-૧૪	નિર્ભન્દર	૨૬૨-૭
નસ્ત્રેધાને	૬૬-૮	નિર્વાર	૨૭૬-૧૦
નરબ્રેહ્મ	૬૮-૧૮	નિર્વિંધ્યા	૨૬૬-૮
નરબ્રેહ્મન	૬૬-૨	નિઃશ્રીક	૧૮-૧
નરસિંહ	૬૧-૧૮	નિસ્તવચન	૬૭-૧૬
નવધૌવન	૬૧-૭	નીડ	૨૩૪-૨
નામરતા	૨૭૫-૧૬	નીમ	૬૦-૧૫
નાણુ	૨૧૪-૬	નીર	૨૭૬-૬
નિમડ	૫૩-૬	નીરામ	૩૪-૧૮
નિત્યશ	૨૪૮-૫	નીરામ	૧૩-૧૬
નિમિસાર	૧૮-૩	નીરામ	૨૬૨-૧૩
નિમેષ	૧૦૬-૪	નેક	૨૭-૫
નિમલિ	૨૧૩-૧૪	નેહ	૨૨૭-૧૫
નિરતિ	૩-૧૫	નોવાને	૨-૪
			૨૬૮-૧૧

પ	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક	પુરુષ	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
		પુરુષકાર	૨૨૯-૧૪
પકવકપ્રાય	૨૧૩-૧	પુરુષકાર	૨૦૨-૧૨
પત્તાકા	૨૫૨-૧૫	પુરુષકાર	૧૮-૪
પદાર્થ	૨૯૧-૪	પુરુષપાંખડીમદ્દને	૨૮૧-૫
પદ્ય	૧૭૨-૫	પૂર્ણ વિરામ	૧૮૬-૬
પરમેશ્વિત	૨૬-૨૩	પૂર્વાપરીચો	૨૩૮-૧૩
પરાવર્ત	૨૨૫-૧૨	પેટભરો	૧૦૭-૨
પરિકર	૧૭૩-૭	પેશનિકળ	૭૮-૧૬
પયોબળી	૯-૧૯	પંક	૨૪૧-૫
પરિતુષ્ટિની	૮૭-૧૧	પંડિત	૧૭૦-૮
પરિરૂપે	૨૩૬-૬	પ્રખર	૮૬-૭
પરે	૪-૯	પ્રચ્છક }	૨૨૬-૧૧
પરોત્કર્ષના	૬-૧૦		૨૩૦-૧૬
પક્ષત્યાકારણે	૪૩-૨૨	પ્રસાક્ષર	૧૬૦-૧૦
પાછું વાળવા	૧૯૯-૭	પ્રતિપત્તિ	૨૪૦-૧૯
પાંડિત્ય	૧૭૨-૨	પ્રતિપાદક	૨૬૭-૧૭
પાંચ	૭૫-૭	પ્રતિબિમ્બે	૨૫૮-૧૨
પારધ	૬૪-૬	પ્રત્યક્ષ	૨૬૦-૧૨
પાસે પડી	૧૪૩-૧૯	પ્રત્યત્નવૈયર્થ્ય	૧૨૭-૧૬
પિંછ	૬૨-૧૯	પ્રયાગ	૧૮-૩
પિંડ	૨૬૮-૪	પ્રભવસૂર્યમણ્યસંગ	૨૩૧-૧૪
પુણ્યક્ષેત્ર	૨૭-૭	પ્રજ્ઞામૃતસેક	૨૪૫-૨

	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
પ્રાકતન }	૧૮૬-૭	બહુ ધની	૧૬૦-૧૧
	૧૬૭-૧૦	બહુશ્રુતો	૧૬૦-૧૧
પ્રાવૃદ્ધાં	૨૫૯-૧૪	બાહુદા	૧૮-૨
પ્રાસ	૧૧૭-૧૯	બ્યાન	૨૬૭-૧૯
પ્રૌઢી	૨૧૦-૨	બીજભાસ	૨૪૪-૫
પક્ષવો	૨૧૭-૬	બેડો	૨૪૨-૪
		બોધચંચુ }	૨૮૯-૨૦
			૨૬૦-૨
			૨૬૦-૬
શક્ષ	૭૫-૨૧	બ્રહ્માવાણ	૨૭૫-૬
કુદડીઓ	૧૩૪-૩		
ફેર	૧૩૪-૪		
ફેક }	૩૫-૧૫		
	૯૯-૧૪		
		બક્ષક	૧૦૫-૪
		ભયકાર	૧૧૬-૪
		ભરદ્વાજ	૧૧-૪
		ભરપદ્મે	૨૫૩-૮
બમલી	૧૦૦-૩	ભર્ગ }	૭૪-૪
બપૈયો	૬૭-૨૦		૧૬૦-૧૭
બરબાદ }	૧૮૮-૬	ભક્ષતો	૬૪-૧૭
	૩૦૨-૨૦	ભર્જિત	૨૫૪-૪
બ્રહ્માનંદ	૧-૧૩	ભવભેદનના	૨૬૩-૧૭
બળભેરી	૯૮-૧૦	ભવ્ય }	૨૩૧-૧૧
બહુભોલ	૧૨૮-૨		૨૬૬-૧૦

પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
અવ્યમાં	૨૬૬-૧૧
અરમકરોગી	૧૦૫-૧૭
અરમકુટ	૧૩૩-૪
અરમભુખર	૯૬-૧૬
આંકાર	૧૧૬-૩
આલ	૨૩-૧૮
આવો	૨૭૭-૮
આસ	૧૩-૧૭
આસુર	૨૭૦-૭
ઓઝયજા	૨૨૫-૭
બુલવા	૨૭૨-૨
બુગોળ	૧૨૪-૪
બૂતિ	૨૧૮-૧૮
બૂપીઠ	૧૮૮-૧૪
બૂરિ	૨૪૦-૪
બૂંસાયલ	૨૭૦-૧૮
બુચ્ચ	૯-૧૫
બોમ્બલપટો	૨૪૦-૭
બોમ્બોધ	૨૭૬-૬
બ્રહ્મનષ્ટ	૨૬૯-૧
બ્રાંતિનિવાર	૨૪૩-૧૬
મ	
મકરકેતુ	૧૪૦-૧૪
મનકાર	૨૯૨-૨૦
મનધર	૪૮-૨૦
મનતમ	૧૭૨-૨૦
મનમો'ન	૨૨૩-૧૮
મનમુદિત	૨૩૫-૫
મનરથ	૨૧૬-૬
મનરેકાર	૨૬૩-૨
મંજર	૧૧૫-૧૦
મન્દાકિની	૧૭-૧૯
મન્મથ	૧૪૫-૧૮
મમતા	૨૦૪-૨
મરુચિત	૧૭૦-૧૬
મરુતરુસેકસમાન	૨૬૭-૭
મરુબૂમિ	૧૭૦-૧૫
મલમાર્જિત	૨૧૭-૧૧
મળવાદળ	૨૨૬-૬
મસલત	૨૧-૮
મહર્દિઓ=સમૃદ્ધિઓ	૨૫૬-૧૧
મહા અમિ	૧૮-૭

પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક	
મહાગ્નર	૬૨-૧	મંથર ભુક્તિના	૨૪૦-૧૧
માદશા	૨૮૬-૧૦	મ્હાનમુખ	૨૨-૪
માનદ	૧૮-૧૯	મ્હાનવદન	૧૦-૧૬
માગ	૨૩૧-૧૬	મ્હોંકાણુ	૨૩૩-૪
માલ	૧૦૫-૧		
મુકુરે	૨૫૮-૧૨		૫
મુદિતા	૧૨૨-૪	યત્કિચ્ચનકર	૨૭૮-૯
મુદ્દગર	૧૧૭-૨૦	યત્નભૂષણુ	૨૪૭-૫
મુનિવરમૌલિ	૨૮-૪	યમુના	૧૭-૨૦
મુસલ	૧૧૭-૧૯	યશગુણ્યાકર	૨૮-૫
મૂઢબકવાદ	૧૯૭-૬	યુક્તિબોધ	૨૭૫-૧
મૂઢમુકતમાં	૪૩-૧૪		૨૭૫-૩
મૂર્ત	૨૦૪-૯		૨
મૂલોચ્છેદ	૧૭૮-૭	રણુરસિઆ	૩૧-૧૬
મૃતધાતુ	૧૩૧-૧૫	રથતુરગ	૨૩૬-૫
મૃતિ	૧૨૫-૧૫	રથ	૯૩-૧૬
મેષ	૧૮૬-૧૨	રવિચંદ્રબુજહાસ	૨૫૮-૧૦
મેળા	૧૨૯-૮	રસાસ્વાદ	૧૭૦-૬
મેદ	૧૧૧-૬	રાચો	૨૭૫-૩
મેહધુમર	૬૨-૯	રાણો	૧૨૬-૨
મેક્ષાઉપાય	૨૬૬-૧૩	રાન	૬૦-૧૧

	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
રામભરત	૧૨-૨૧		
રાહુદાઢ	૫૫-૧૮	વ	
રોંછડી	૯૫-૯		
રુઠચાજ	૧૯૫-૨	વક્તા }	૨૨૫-૧૯
રુંધાય	૧૯૬-૨		૨૩૦-૧૭
રૂપાલોકમનકાર	૨૯૨-૨૦	વગડાહિ	૯૭-૬
રેંટદોરી	૬૮-૧૧	વડવાવદન	૧૮-૬
રેલ	૨૧૫-૧૨	વક્ષ્યમાણુ	૨૬૬-૪
રોગહિમ	૧૦૦-૪	વરવિચાર	૨૨૯-૧૭
રંધ્ર	૭૪-૨૦	વર્ણુ	૧૮૫-૧૫
		વર્તાવ	૮૩-૧૫
		વશગ	૨૨૮-૬
		વશગત	૨૨૮-૬
લગાડ	૨૯૯-૯	વર્ષણુશીથ	૧૫૪-૯
લહરિપણે	૨૯૧-૯	વસ	૨૮૨-૯
લક્ષ્મ	૬૨-૧૪	વસિષ્ઠ	૧૩-૧૫
લક્ષ્મણુ	૧૨-૨૨	વાટમાર્ણુ	૭૫-૫
લક્ષ્ય	૨૫-૧૫	વામદેવ	૧૩-૧૫
લાગતું	૨૨૭-૪	વાણુ }	૨૭૫-૫
લાગેલા	૯૧-૯		૧૨-૧૬
લાસ	૯૧-૪	વારિતુમ્મ	૨૫૧-૮
લાળા	૧૩૦-૫	વાસ્ત્મીકિ	૭-૮
લહાણુ	૧૪-૭	વાસન	૨૧૧-૧૩
લહેવાય	૨૭૦-૧૯		

	पृष्ठांक पंक्त्यंके		पृष्ठांक पंक्त्यंके
वासनतानव	१७०—३	विश्ववो }	२३५—६
वांस	५२—७		२८६—१६
वाणी	४६—६	विभीषण	१३—१७
व्याप	२२१—५	विक्षास	६१—५
व्यास	१४१—१४	विरुद्ध	२८३—६
विकल्प	१०४—४	विवेचिनी	२२७—५
विकसित	२२६—१६	विशरत्नशील	२५३—५
विक्रीत	४१—४	विशीर्ण	६६—१०
विग्रह	८२—१६	विशोक	१—१३
विजय	१३—१७	विश्रमण	१७१—४
विष्णुलक्षण }	१७७—१४	विषयाहत	२१५—१
	२५१—४	विषूयिका	२३१—१५
विज्ञानना	२६७—१७	विस्मयव्याकुल	१२—१७
वितस्ता	१८—२	वीर्यीय	२५८—३
वितानक	१५४—१	वैष्ण	१७—२०
विदग्ध	२१६—१४	वेदन	२६०—१४
विहाय	१६६—६	वृत्त	११६—६
विहितवेद्य	२६७—२	वृत्त	१०७—६
विनियोक्ता	२०५—११	वंदोष्णीया	८१—१०
विनियोग }	१६३—५	वंदोष्णीये	६१—१
	२८५—१५	वंशस्वन	१६—१५
विनीत	२८—३	व्यासंग	२३१—३
विपर्याप्त	१३३—१०		
विपाशा	१८—२		

श.	पृष्ठांक	पंक्त्यंक	पृष्ठांक	पंक्त्यंक
			शेवाल	८४—१०
			शैलगणु	२३१—१४
शतद्रु	१७—१८		शैलशुक्राब्धार	२६६—८
शत्रुहृन्	१२—१२		शैलशुक्राब्धनय्यारवे	११५—१६
शयल	२६३—६		श्रीगिरि	१८—४
शमभ्यभृतरसरेख	२४५—५		सत्कृम	२६६—१
शमशील	२४४—११		सलाख	१—८
शमापुष्पकेश	२४४—१		सत्र	२६३—१२
शमाशय	२४५—१४		सदाचारकृम	२६६—११
शरङ्ग-मा	६—१२		संश्लेष	२६६—१६
शरदभिलिका-न्याय	२७६—४		सनतुमार	८—५
शवता	२०४—७		समताआपाद	२७६—१०
शाश्वतपदभ्यवगाह	२११—४		समरनां	३२—३
श्वस्र	२७६—१		समरयालु	२३४—३
शतक }	२७६—१		समस्त	६२—२
	२६१—१३		समीर	५२—५
शाखिक्षेत्र	२६६—७		सम }	३०—१८
शिभिर्भ्रत	४—८			२२५—६
सिरामलु	१११—११		सम्यक् दर्शनवान्	२४२—८
शिरोमलि	१०६—१८		सम्यक् दर्शन	१७०—८
शीक	१८६—१६		संशयद्वि	२—१
शय	२५८—१		सरयू	१८—२
			सरयो	२७१—११

	પૃષ્ઠાંક	પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક	પંક્ત્યંક
સરસ્વતી	૧૭—૧૯		સ્વાતંત્ર્ય	૧૬૫—૧૦	
સરીરૂપ	૨૦૨—૧૪		સિત }	૨૨૬—૧૬	
સરોજજ્ઞકાન્તિસમાન	૨૯૫—૧૭			૨૯૪—૧૩	
સર્વગ	૨૧૫—૧૩		સિતઆપ	૪—૧૧	
સર્વજીવન	૧—૧૩		સિતાર	૬૯—૬	
સહકર્તા	૨૦૪—૯		સિદ્ધાંજન	૮૮—૫	
સહગાત્ર	૨૩૧—૮		સ્થિતઆત્મ	૧—૧૧	
સ્વપ્ન	૨૭૧—૧૦		સીકર	૨૩૪—૬	
સાક્ષિ	૨૯૧—૧		સીત્રા	૧૨—૨૨	
સાગરઆન }	૨૫૯—૬		સીમ	૨૭૯—૫	
	૫—૧૯		સુઅમ્ર	૧૬૯—૧૪	
સાજ }	૬—૨૦		સુતીક્ષ્ણ	૨—૧	
	૨૭૧—૪		સુધન્ય	૨૨૧—૧૨	
સાદર }	૨—૨		સુધીધાર	૨૫૫—૪	
	૨૩૬—૧૪		સુભાસ	૧૩—૧૮	
સાધનહામ	૨૩૧—૧૨		સુબ્ર	૪—૧૮	
સાર્થ	૧૬૬—૮		સુમિત્રા	૧૩—૧૩	
સાર્થક }	૧૬૬—૧૬		સુરુચિ	૪—૮	
	૨૯૮—૭		સુપેણ	૧૩—૧૭	
	૨૭—૨૦		સુસલાહ	૧૧૬—૧૪	
સાવ	૨૧૧—૬		સુદૃઢલક્ષ્ય	૨૭૧—૫	
સશર	૨૫૦—૧૦		સુકેત	૨૬૭—૫	

	પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક		પૃષ્ઠાંક પંક્ત્યંક
સૂક્તરસે	૨૬૭—૧૫	હાલકહૂલક	૧૧૬—૬
સૂર્યગણ	૨૩૧—૧૪	હાસ્ય સાંકર્ય	૩૦૦—૨૫
સૂક્ષ્મિત	૧૧૨—૬	હિદોળા	૮૫—૧
સંકલ્પ	૨૭૧—૬	હુડ	૧૬૨—૧૪
સંકુલે	૧૭૧—૧૧	હૃદયંગમ }	૪૦—૭
સંચ	૧૦૬—૧૦	હૃદગત	૨૬૨—૨
સંચિત	૨૦૬—૫	હૃદગ્જકોશ	૨૮—૧૩
સંધ્યાપીઠ	૧૦૦—૮		૨૪૪—૨
સંલક્ષ	૨૭૮—૧૧		
સંવિત્તિમાં	૧૬૬—૧૧	ક્ષ	
સંવિદ્	૨૬૧—૧	ક્ષાલન	૨૪૬—૭
સંશ્લેષ	૨૬૬—૧૬		
સ્વર્ગગાધવિનાશિની	૪—૧૧	ક્ષ	
		ક્ષમિ	૨૬૦—૮
હ			
હતગતિ	૨૩૬—૨	ક્ષા	
હનુમાન	૧૩—૧૮		
હરિહરાગ્જગજ	૨૭૪—૫	ગાનકવચ	૨૩૫—૧
હસ્તન	૨૮૭—૨૬	ગાનગિરા	૨૬૫—૧૧
હાન	૨૦૬—૭	ગાત્રજેય	૧૬૬—૧૪

શુદ્ધિપત્રક.

પુસ્તકની હેડલાઇનથી નીચેથી પંક્તિની લીટીયોની
ગણતરી કરવાની છે.

પૃષ્ઠાંક	પંક્ત્યંક	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨	૭	પુરો	પૂરો
૧૪	૧૭	કરક	કરક.
૧૭	૧૩	ઘોપવાદ	ઘોપવાદ.
૨૭	૧૫	ચંદ્રન	ચંદ્રને
૩૦	૬	મહાપુરુષ	મહાપુરુષ
૩૨	૬	કંઈ	કંઈ
૩૩	૩	કર	કૂર
૩૭	૧૭	પમી	પામી
૪૮	૧૬	હાલતાં	હાલંતાં.
૫૬	૨	વનકુંડ	વનનકુંડ
૫૬	૩	રીખમ-મૃગજળથી	ઝીખમ-મૃગજળથી
૫૬	૪	હરીસમ	લહરીસમ
૫૬	૫	ચળ	ચચળ
૫૬	૬	વી	ઝેવી
૫૬	૭	હારે	સંહારે

પૃષ્ઠાંક	પંક્ત્યંક	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫૬	૮	દ્વ વિશારદ	યુદ્ધવિશારદ
૫૬	૯	તળ	શીતળ
૫૬	૧૦	હૃદય	હૃદય
૫૬	૧૫	રિદ્રતા	દરિદ્રતા
૫૬	૨૩	પુષ્પવેલી	પુષ્પવેલી.
૫૭	૧૧	સંસૃતિરૂપ	સંસૃતિરૂપ
૫૯	૭	ધૃષ્ટિ	ધૃષ્ટિ
૬૧	૧૦	તજવા	ત્યજવા
૬૨	૨	જન્મને.	જન્મને;
૬૪	૮	સમન	સમાન
૬૫	૮	અભ્યાસીને	અભ્યાસને
૭૦	૩	વૃષ્ટિ નદીસમી	વૃષ્ટિનદીસમી
૭૧	૮	હરિણી	હરિણી
૭૧	૧૩	ઝાકળ જોમ	ઝાકળજોમ
૭૨	૧૩	વિવેક સુખદ્ગથી	વિવેકસુખદ્ગથી
૭૨	૧૮	મધ્યમા	મધ્યમાં
૭૭	૨૧	ઝરુખા સમી	ઝરુખાસમી
૮૦	૫	તરણ	તરણ.
૮૩	૧૬	સુખનાં	સુખનો

પૃષ્ઠાંક	પંક્ત્યંક	અનુક્ર	શુદ્ધ
૯૦	૧૬	બનેલો	બનોયો
૯૧	૧૪	દિન	દિવસ
૯૫	કુટનોટ લાઘન ૨	૫	સર્પ
૯૫	,, લાઘન ૩	વાટો	કુંડવાટો.
૧૦૮	૬	ક્રિયાપ્રિયા	ક્રિયાપ્રિયા
૧૧૫	૧૦	૩૪	૨૪
૧૧૭	૪	તુંબુગદિ	તુંબુરાદિ
૧૧૭	૧૯	મદ્રગર	મુદ્રગર
૧૧૭	૩૦	પરાંબિયાં	પરોબિયાં
૧૧૮	૧	શેષનાગ શરી-૩૫	શેષનાગશરીર૩૫
૧૨૭	કુટનોટ લાઘન ૧	વાળો	વાળો ૧૬
૧૪૮	૧૨	ફલી	ફાલી ૧૭
૧૪૮	કુટનોટ લાઘન ૩	ધંદિજવનું	ધંદ્રજવનું
૧૫૪	૨૦	હાંકે	ડાંકે
૧૫૫	૧૨	નિસંદેહ	નિઃસંદેહ
૧૫૬	૧૮	શાભતી	શોભતી.
૧૬૧	૯	શોભતા	શોભતાં

પ્રકરણ બીજું.

પૃષ્ઠાંક	પંક્ત્યંક	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૬૩	ઉપરની લીટી ઉપર	વૈરાગ્ય પ્રકરણ	મુમુક્ષુપ્રકરણ
૧૬૩	૨	„	મુમુક્ષુપ્રકરણ
૧૬૫ } ૧૬૭ }	ઉપરની લીટી ઉપર	વૈરાગ્ય પ્રકરણ	મુમુક્ષુપ્રકરણ
૧૬૮	„	સગ	સર્ગ
૧૬૯	„	વૈરાગ્ય	મુમુક્ષુ
૧૭૧	„	„	„
૧૭૧	૧	વિશ્રાંતિને	વિશ્રાંતિને,
૧૭૧	૫	સાટે	માટે
૧૭૩ } ૧૭૫ }	ઉપરની લીટી ઉપર	વૈરાગ્ય પ્રકરણ	મુમુક્ષુપ્રકરણ
૧૭૭	૨	થઈ	થઈ
૨૦૨	કુટનોટ લાઇન ૨	સર્પોદિકના	સર્પોદિકના
૨૦૪	૧૪	દેવનું	દૈવનું
૨૨૪	કુટનોટ લાઇન ૩	કાગડાનું બેસવું ને સાલીયાનું પડવું.	કાગડાનું બેસવું ને સાલીયાનું પડવું એ ન્યાયે.

પૃષ્ઠાંક	પંક્ત્યંક	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૨૫	૪	શીતવાતાતપ આદિનાં	શીતવાતાતપઆદિનાં
૨૩૩	૩	વિષ્ટયિકા	વિષ્ટયિકા
૨૩૮	૨	એક વાક્યતા	એકવાક્યતા
૨૩૮	૧૩	પૂર્વાપરીયો	પૂર્વાપરીયો
૨૪૬	૩	ભાવિતે	ભાવિને
૨૫૦	૧૯	ગુરુશાસ્ત્રન	ગુરુશાસ્ત્રના
૨૬૧	હેડલાઇન ઉપર	૨૦૧	૨૬૧
૨૬૧	૫	સાધુના	સાધુનો
૨૬૩	૯	તેઓને	તેઓને
૨૬૬	૧૦	ઈંધણાં	ઈંધણાં
૨૬૭	૧૨	બોધક	બોધક
૨૬૭	૮	સાર્ધસહસ્ર	સાર્ધસહસ્ર
૨૭૨	૧૫	એ	બને
૨૭૭	હેડલાઇન ઉપર	૧૭ મો	૧૮ મો
૨૮૪	કુટનોટ લાઇન ૩	દર્શ નથી	દર્શનથી.
૧	૮	એલ. એલ. બી.	એલ એલ. બી.

આ દોષોવિના અનુસ્વાર, માત્રા, કાનો, હ્રસ્વ અન્નુ. 'દીર્ઘ' અન્નુ ને રેફ આદિ છાપવામાં જોડી ગયાં હોય તો તે સંબંધ એસાડીને વાંચવાં.

THE
JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

